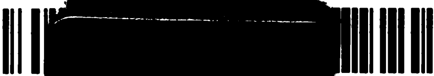

s Ouvrage se vend chez le
re JACQUELART, derrière
el-de-Ville, à Bruxelles.
tient un bel assortiment de
en tous genres, à des prix
modérés, ainsi que tous les
otypes d'*Héran* et *Didot*,
à un franc le volume.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI DE ANIma & vita Libri tres.

EIVSDEM ARGVmenti

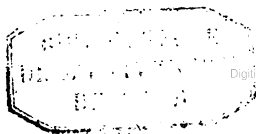
VITI AMERBACHII de Anima Libri IIII.

Ex vltima autorum eorundem recognitione.

1735.

LVGDVNI,
Apud Ioannem Frellonium,
M. D. LV.

IO. LODOVICI VIVIS IN SVOS LIBROS DE ANIMA ET VITA, ad Franciscum ducem Beiaris, comitem Belalcazaris, &c. Præfatio.

NVlla est rei alicuius vel præstabilior cognitio quàm de Anima, vel iucundior, vel admirabilior, quæque tantum adferat ad res maximas vtilitatis. Nam quòd anima excellentissima sit omnium, quæ sub cœlo sunt condita, atque adeò cœlis quoq; ipsis potior atq; excellẽtior: fit, vt quæcũq; de illa possimus assequi, permagni æstimentur. Accedit tanta in illa varietas, is cõcentus ornatusq;, vt nec terræ ipsæ, nec cœli adeò sint depicti & descripti. Est quoque ipsa tam admirabilium vitæ totius operum inuentrix & artifex, vt spectari nec sine ingenti voluptate possit, nec sine grandi admiratione. Iam verò quod illic fons est atque origo bonorum omnium nostrorum, & malorum, nihil est conducibilius, quàm probè nosci: vt purgato fonte, puri dimanent riuuli omnium actionum. Neq; enim poterit animum gubernare, & semetipsum ad rectè agẽdum habere in sua potestate, qui se non explorarit. Artifex videlicet est noscẽdus ante omnia, vt sciamus quæ simus ab illo expectaturi opera, quibus rebus siue agendis siue patiendis sit idoneus, quibus contrà. Idcirco vetustum illud oraculum toto orbe celebratissimum, in progressu sapientiæ primũ poni gradum illum iubebat, ut quisque sese nosset, haud utique ossa & carnem, & neruos, & sanguinem, quanquam & hæc quoque: sed animi naturam, qualitatem, ingeniũ, vires, affectiones præcipiebat inspici, & tam varios & longos recessus ambagesq;, quãtum fieri possit, explorari. Quibus de causis visum est mihi, tanta de re cõmentari nonnulla: atq; eo magis, quòd recentes philosophi, vt in cæteris disciplinarum argumentis, ita & in isto segniter sunt versati, contenti iis quæ essent à veteribus relicta. ipsi verò ne nihil omnino agerẽt, eas addiderũt quæstiones, quas tum explicare esset propè impossibile, tũ explicatæ nihil adferrent fructus: tanta erat libido in rebus prorsum inanibus se defatigare. Porrò antiqui in rebus tam reconditis statuendis, magnis se inuoluerunt atque intricarunt absurditatibus. Nec

mirandum profectò est, de anima illos prauè sensisse, quæ sub nullum corporis sensum cadit: qui ineptissima de iis rebus affirmarint, quas sensibus usurpamus. Stoici molestissima loquacitate infinita deblaterarunt, dum omnia cupiunt definire,& ad subtiles redigere captiunculas. Aristoteles more suo tectus est,& vafer. Ego,quæ sentiam, tradam explicatius, ad normam non luminis naturalis, quod imperiti somniant: sed veritatis, quæ & in natura, & supra naturam vnica est, non duæ. De quo errore & loquutus sum de Corruptis artibus disputans diffusè satis, & loquar in libris de Veritate fidei Christianæ. Itaque nec in refellendis falsis de Anima opinationibus,quæ plures sunt quàm in alia quacunque quæstione,operam sumam:quod esset laboriosum admodum,& immensum,plusque adferret spinarum,quàm fructus. Cum verbis autem non solùm à populo inuentis receptísque, sed vsu etiam doctorum tritis, multum fuit nobis negocii: dum parum congruentia, aptare tamen conamur nostræ structuræ. Nam vt nihil est magis quàm anima reconditum, magisque ad omnes obscurum atque ignoratum: minimè omnium quæ res ad illam pertinerent, accommodis potuerunt vocabulis exprimi,ac consignari. Nos tamen quædam tolerauimus, alia expoliuimus, & adaptauimus, nonnulla sustulimus, vt maximè discentium videbatur referre. Opus hoc tribus voluminibus explicatum, de Anima brutorum, de Rationali, & de Affectionibus, nomini tuo dicare constitui FRANCISCE, Dux præclarissime, non tam ob tua in me beneficia,magna alioqui,& (quod ego pluris facio) plenissima egregiæ tuæ in me voluntatis: quàm quod excellens ingenium tuum huiusmodi tractatione admirabiliter delectari solere noui. Adde, quod est de affectibus speculatio, quæ tertio libro continetur, fundamentum vniuersæ moralis disciplinæ, siue priuatæ, siue publicæ. qua tu vna disciplina, quod ex te ipso, quum Bruxellæ vnà essemus, intellexi, præter cæteras caperis, ac teneris: iure id quidem optimo. nam nec alia vlla est æquè viro Principi conueniens, ad se ac suos, totamque Rempublicam ritè gubernandam.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI, DE ANIMA & VITA

LIBER PRIMVS.

Væ nec sunt adhærentia cognitioni sensuum exposita, neque ijs ipsis adhærentibus teguntur, cognosci à nobis possunt ex solis operationibus. Cernere est in rerum natura quædam torpida, motus sui penitus expertia, non ali, aut crescere, non loco sua sponte cedere, sed perpetuum in suo uestigio fixa, quomodo à prima sua origine sunt ab autore suo condita: nisi quod extrinsecus uel accessione aliorum fiunt maiora, uel detractione minuuntur, sicuti est à nobis in Prima philosophia explicatum. Alia uidemus nutriri, augeri, decrescere intrinsecus. Sunt quæ ui sua atq; impete mouentur, sunt quæ præter hæc sensus habent externos & internos: postremò quæ ratione utuntur, ac mente ualent. Prima illa, quia ui & uigore prorsum carent, non dicuntur uiuere. reliqua propter internam illam uim censentur uiuere: quorum gradus quatuor annotantur. Nam quæ solum nutrimentum recipiunt, idqúe ad uitam propagandam & augendam molem in corpus diffundunt, uitam siue facultatem altricem nutrientémque dicuntur sortita: quo in genere stirpes omnes continentur. Quæ uerò præter eam sensus quoque sunt nacta, hæc ad uitam referuntur sensilem siue sentientem. huiusmodi sunt spongiæ marinæ, conchæ, &

Rerum diuisio.

quæ stirpanimantia dicuntur, Græcè ζωόφυτα. Alia porrò uitam cogitatiuam habent, quæ præter externos sensus ui quadam animi sunt prædita ad memoriam & cogitationẽ, sicut aues & quadrupedes. Vita rationalis seu humana, summa est inter uitas, media inter spirituales naturas & corporales, qua solus est donatus homo. quo autem nomine insignitur uita, eodem & anima, ut sit in alijs anima alens, in alijs sentiens, in alijs cogitans, in homine rationabilis. Dicamus sigillatim de unaquaque. Nutritio est conuersio nutrimẽti, qua est potestate corpus animatum, in corpus iam re ipsa animatum. Potestas hæc facilis & propinqua debet intelligi, quæ ex effectione & qualitatibus consideratur materiæ: quæ aptæ sunt, ut ad eam mutationem utatur illis facultas ea, quæ est uiuenti indita ad se alendum. neq; enim aridum lignum uel cineres eius sunt rationis, tametsi per transitus actionum Naturæ aliquando in herbam & fruges poßint conuerti: sed eiusmodi potestas procul est sita, & iam aliæ prorsum res essent, quàm prius. Vitæ huius seu animæ altricis duo sunt instrumenta præcipua in corpore, calor & humor: tametsi ex his duobus calor propriè ad uim altricem pertinet, humor ad calorem. Anima omnis conseruatur in corpore per calorem: hoc est illius instrumentum potißimum. sicut uita nostrorum animorum calore quoq; propagatur, nempe charitate Dei. Torpent scilicet omnia, & emoriuntur, calore semoto. & quoniam hic uelut alimento quopiam indiget, ne euanescat subitò, & restringuatur, idcirco additus est humor uiuentibus corporibus, uelut frænum caloris, ad prorogationem uitæ. Arripit humorem calor, & exugit: uicißim humor refrigerat calorem, & rapiditatem eius retardat, ac cohibet. nec alia est

Nutritio.

Calor.

reductio

reductio aquæ ad frigiditatem, quam Philosophi aliqui comminiſcuntur, qua dicunt aquam excalfactam referre ſenſim ſe ad qualitatem ſuæ naturæ, hoc eſt ad frigorem. utique non magis aqua, ſi ab igne ſeparetur, ad frigus ſeſe recipit, quàm uinum & oleum, & quicunq; humor alius. humidum enim ui naturæ ſuæ calorem refrænat primùm: hinc, ſi nimius eſt, cõſumit: unde humidũ omne quālibet facultate calidũ, amoto extrinſecus calfaciẽte, refrigeſcit. Sed redeamus ad corpus animãtis. Si in eo inualeſcat calor, naſcitur ſitis, quæ eſt humidi & frigidi appetentia, contrarij ſcilicet: tum cõfirmãdus eſt humor, ad ſedãdos ardores. Sin calor in humorem, & hic in illum agens delaſſentur, refocillatione utriq; eſt opus, & ſumminiſtratione uirium. ea fames nominatur, appetitus calidi atque humidi: niſi quòd humor, quẽ ſitis expetit, tenuior eſt, quã quem fames. Sin uerò immodicè auctus ſit humor, flacceſcit calor, & deſiderium alimẽti languet, reparandus eſt fomentis: tametſi nutrimentũ omne quodãmodo fotio eſt, ac medicina. ſed nutrimentum reparat animans, medicina autem inſtrumenta facultatis, quæ ſunt ulterioris cõtemplationis. Appetitus autẽ inditus eſt uiuẽtibus ad conſeruationem ſui, nẽpe ut ſequatur utilia, fugiat à noxijs. itaq; is in libramento humidi & calidi conſeruatur, dum uel æqualitatem obtinent, uel eam inæqualitatem quæ facilè poßit æquari cibo indito aut potu: quæ profecto inæqualitas gratißima eſt, quippe naturalium uoluptatum, & incitamentum ad eas expetendas, & condimentum, ut uideantur ſuauißimæ. Ex his, quæ diximus, perſpicuum fit, familiaribus nos & ſimilibus nutriri, contrarijs curari: nam ſi quod poteſtate eſt hoc, facilè tranſit in reipſa hoc, quò poteſtas erit propinquior, eo etiam expeditior nu-

Reductio aquæ ad frigiditatem.

Sitis.

Fames.

tritio: ideóque animantes recens natæ congruenter lacte nutriuntur, quod est ei moli quàm simillimum, unde habent coagmentata corpuscula. Constant naturæ corpora ex elementis naturæ, quæ quatuor esse, in confesso est: ignem, spiritum, aquam, terram. hisce omnibus alimur, uel in eorum natura, uel in facultatum ratione. aqua & aere per se, in similitudine autem rebus aqueis, spirituosis, calidis, solidis, & duris: uelut ceruisia, uino, oleo, carnibus, fructibus, aromatis. Et sicut animantis corpus solidum esse oportet, ut quæ à facultate uitæ in eo exercentur contineat, ne diffugiant ilico, & dilabātur omniaq: ita in cibis conuenit aliquid esse solidum, quasiq; terreæ qualitatis, quod alia cohibeat liquida, & in quo hæreat uis caloris, trāseátq; in molem animātis: alioqui semper animans appeteret, nec finis esset edendi ullus. In mari pisces alij alijs uescuntur: & quæ marina aqua sola putantur sustentari, ut mænæ, craßiusculum ex ea sumunt. unde etiam est in conchis & ostreis fæces deprehendere, quod acidulus sapor manifestò prodit. Stirpes solo affixæ, terrenum succum per radicem sugunt: ex cuius parte subtiliore sunt frondes & flores, ex densiore frustus, ex denßißima radix, truncus & brachia. Obseruatum est etiam, nationes omnes pane uti & obsonio, uel re aliqua quæ panis uicem impleat: nempe castaneis, glandibus, radicibus, piscibus exiccatis. Et inter animata, ut quæq; sunt craßißima, ualidiorémque habent in densa materie calorem: ita rudißsimo est eis & craßißimo alimento opus, ut sub septentrione, & equi & asini. quin equus poturus aquam pede turbat, si fortè sit liquidior: scilicet non est conueniens ei alimentum adeò tenue. Asianorum quidam solis odoribus frugum dicuntur uiuere & nostri Hispani frequentes moriuntur

Fundamentum ciborum.

riuntur in insulis Noui orbis, & altera parte continentis, ob coeli & alimentorum subtilitatem: unde solida corpora, aere & cibis densioribus assueta, non queunt uitã producere. Eadem de causa aqua pura non dicitur alere, sed eluere. nec potus per se in rationem alimenti uenit, nisi ex adiuncto, quum alia immiscentur, quae excogitauit partim necessitas, partim gula. & alia genera potionum sunt inuenta, succis uarijs è frugibus expressis: uelut uuis, pyris, malis. Sed hic potus noster est. naturae uerò est ille, quo promiscuè animantes utuntur omnes, & homines, qui sine artibus solo naturae nutu ac magisterio reguntur. idcirco uidemus eum in cõmune uitis uniuersis largissimè propositum. Et sicut humor calorẽ detinet, ita calor quoad potest efficere, carpit atq; exorbet humidum, coquẽs dissoluensq; ui atq; operatione naturae suae. Inter coquendũ separat utile corpori à redundanti, ac proinde noxio. Vtile corpori est, succus corpori congruẽs, quia similis: noxium est, uel arida materia, uel succus alienus, & ideò saluti corporis officiẽs. Vtile distribuitur primùm in membra, hinc cõuertitur in corpus animãtis, quod uis animae complectitur, quasiq; agnoscit, ut partẽ iam sui corporis. Huiusce altricis facultatis multa sunt munia, & tanquã particulares functiones, quae illi uniuersali subseruiũt: nempe uis attrahens alimentũ ad se, quam etiã in stirpibus deprehendimus, quae fibras radicũ uelut digitos quosdã quoquò uersum porrigunt ad capiendũ, quo se alant, ideóq; radix omnis uim habet quandã perrumpendi, atq; aperiendi à natura insitam: ut quandoquidẽ humi est affixa, in duris & densis locis possit sibi locũ facere, tum ad se dilatandũ, tum ad sorbendũ, si quid est alimenti in uicino. Sed facultas haec arripiendi nõ multum prodesset, si quod admissum

[Margin notes: Potus. — Concoctio — Partes animae uegetatiuae.]

est, continuò efflueret. itaq; retentrix additur, quæ continet alimentum, & cohibet, donec perfecta sit congruens eius mutatio per potentiã coctricem. Huic adiuncta est purgatrix, quæ purũ ab impuro secernit: impurum uerò expultrici, ut foras eijciat, traditur: purũ uerò distributiuæ, ut diffundat in mẽbra. Postrema omniũ est, quæ succum illũ siue alimentum cõuertit, & incorporat in ipsum uiuens: incorporatrix sanè nũcupetur. Hæ functiones mutuò expectant, & adiuuant. prius enim alimentũ coquitur, quàm discernatur: & hoc, antequàm expellatur noxium: neq; attrahens suo fungetur munere, ni euacuatũ sit corpus: nec coctrix, nisi prioris cibi facta sit expurgatio. sed si qua earum cesset in officio, statim in alijs quoq; sentitur segnities quædam & desidia: tanta est inter illas conuentio, & cuncto corpore diuinitus tẽperata proportio, quæ facile nos in admirationem duxerit tanti Artificis, cuius opus tale est, ut nõ dico imitari (id enim nulla potest alia uel uis, uel sapiẽtia) sed uel mente & ratione assequi, magnum & pulcherrimũ sit. Hæ facultates nõ certas habent sedes in animato corpore, ut unaquæque in aliquo uno sit membro, nõ in alijs. fusæ sunt enim in omni parte & membro, tametsi in alijs maiores, & magis annotationi nostræ expositæ: in alijs minores, & magis obscuræ, adde etiã diuersarum rationũ. Cernere est in perfectis animantibus, in quorum uentriculo concoctio fit in modũ ptisanæ, in iecore uerò sanguinis, in mẽbris autẽ substantiæ animantis. Et primùm quidẽ substantia est uniformis, ac sui similis: tum aduersa ac dissimilaris: nec est unquam coquendi, & purgandi, & pellendi finis, aut ocium aliquod. calor enim continenter feruefacit humidũ: nec ullum est adeò purum, quin habeat fæces, quæ separentur. Idcirco uniuersum

uersum animantis corpus meatibus est quasi perforatum, & peruium expulsioni purgamentorum, quæ fit dies & noctes, primùm per patentes illas cloacas suprà & infrà ore, naribus, auribus, oculis: dehinc ijs, quæ uocãtur emunctoria, sub alis, & ad inguina. cuncto deniq; corpore exhalant subtiliores fæces: quod declarant capitis furfures, & scabricies, ablutio quoq; manuum, quæ semper inuenit quod eluat. ad eundem modum in pedibus, & in omni parte corporis. Hac de causa toties necesse habet animans cibum sumere, ut quod perpetuò perit, instauretur. Hæc facultas nutriens prima est, & simplicißima omnium, ad sustentationem animantis à Deo tributa.

DE AVCTRICE FACVLTATE.

Viuentia omnia aliquousq; uidemus crescere, & plurima illorum gignere sibi simile. itaq; nutrici facultati addita est auctrix quidem in omnibus, generatrix in plerisq;. Auctricẽ ut omnibus inesse diximus, ita non semper. nã & sistũt aucta, & relabũtur retrò: minuũtur enim, quasiq; contrahũtur, quemadmodũ augẽdo sese exporrexerant. Generatrix certo aduenit tẽpore, adultis uiribus: quæ uicißim decremento potentiæ debilitatur omnino, ac perit. Altrix ergo potẽtia, perpetua est in uiuẽte: auctrix uerò, & quæ simile generat, tẽporaria. auctrix statim ab ortu, usq; ad certũ limitẽ: gignens uerò, posteaquã ad certam magnitudinẽ & uires peruenit. De augente dicamus prius. ea non est additio extrinsecus, ut quũ lignorũ & lapidum aggregatione surgit domus, & uestis assuendis pannis: sed eodẽ tacito atq; occulto artificio, quo nutrimur, nempe conuersione alimenti per intima extenditur quãtitas extrinsecus. Itaq; uis hæc ex nutriente manat, & cibus nutrit, qua est substãtia congruis qualitatibus præ-

dita: & auget, qua moles. ideo animantium corpora in spongiæ modũ finxit Deus: & si alia dẽsiora alijs, minusq; perforata, omnia tamen poros habent, per quos alimentũ se insinuet, & moles se diffundat. Sũt qui metalla inter ros numerẽt anima præditas, quòd uideamus ea crescere, & quidẽ intrinsecus, ut appareat nõ fieri absq; alimẽto. quæ opinio haud prorsum est absurda. neque est quod prohibeat, illa quoq; recipi inter uiuẽtia. nec ea suis carẽt meatibus, tametsi illorũ auctus ad applicationẽ molis possunt magis referri, quàm ad actionẽ altricis. quẽadmodũ crescũt fontes ac fluuij humore accedẽte: saxa itẽ in imis terræ, & scrupi ac lapides in superficie. Ignẽ quoq; uiuentẽ esse existimarũt olim quidem, unde religio eũ extinguere apud ueteres Romanos (uti Plutar. tradit) scilicet ali eum & crescere autumabãt. sed profectò nõ tam est ignis animans, quàm quiddã altrici uirtuti, & augenti simillimũ: nempe earũ facultatũ in corpore animato nõ causa utiq;, sed instrumentum. nam causam non esse, probè Arist. colligit. quoniam quidẽ ignis incremẽti nõ habet terminum: extenditur, quantũ suppetit quod comburatur. animantis uerò meta, est aliqua ex ratione animæ: alijs autẽ citerior, alijs ulterior, pro ui & magnitudine caloris & humoris, tũ naturaliũ & primorum, quos in ipsa corporatione natura inseuit: tum eorũ quæ postea ex alimenti, & loci, & habitudinis qualitate accesserũt. hæc omnia intra certos limites Conditori Deo cognitos, naturæ autem à Deo ipso præfinitos: de quibus facilius nobis fuerit statuere, qui non sint, quàm qui sint. neque enim ulmi aut quercus proceritatem homo unquam pertinget, nec formicæ exiguitate humana anima continebitur, suis quidem facultatibus & instrumentis apta atque adornata. Legi,

qui

Metalla.

Crescendi terminus.

qui statim in ortu pueri, quàm sit habiturus staturã praedicant: sed id magis in generibus quantitatis, quàm in definito aliquo puncto: ut ex membrorum cõstitutione & ossibus, & totius proportione dicãt, pusilla statura eum fore; aut media & iusta, aut longa atque enormi, quadrato corpore, & bene compacto, aut è contrario. Quid, quod illa quae deinceps accedunt, aliquid saepenumero eam ad rem faciunt? ut nutriri aridis, an humidis: in calido & siticuloso loco, an frigido & humenti. humor enim auget corpora: eóque maiores sunt marinae beluae, quàm terrestres: & hae, quàm uolucres: & in locis humidis ampliores homines, quàm in arentibus: ut ad septentrionẽ, quàm ad meridiem: & potus magis extendit corpora, quàm cibus. Haec augendi functio ad perfectionem uniuscuiusque uiuentis est tributa. Visum est enim autori omniũ, eas leges operae suae naturae imponere, ut quae ex his elementis mundi inferioris in apertum edat, adolescant paulatim ex paruis initijs, tum adulta iam & quasi plena sistant paulisper gradũ, hinc recidant sensim in suam originem: quẽadmodum bis per singulos dies animaduertere est in motu Oceani. Haec productio rerum à natura facta, imago est mundi à primo conditi. Non potest natura res è nihilo procreare: solus id potest Deus. producit autem tam tenui principio, ut iudicio nostro non ualde uideatur abesse à nihilo: tum productum sustentat, atq; auget. in quo admiramur & bonitatem & potentiam Conditoris in ea, quae est uelut secunda creatio. Tum exhaustis uiribus, quũ iam sustinere se non potest, quod creuerat, diminuitur. est enim cuiusque rei cursus & duratio, uelut iactus quidam, sicut in Prima philosophia est declaratum. Hàc uadunt omnia, quae sub luna cernimus, & contrectamus, tum Dei

Oceani motus.

sæpe solæ, aliàs cum infante, interdum puero à belua uel semeso uel exucto. Crassissimo uidelicet, maximéque putri humore eiusmodi mulieres abundant ex alimentis brassicarum, & ceruisiarum potu. nec secus eiusmodi procreantur in illis beluæ, quàm lumbrices in utero pueri ex crudis fructibus: prauitas enim receptaculi adfert uim facultati specificæ seminis, & cogit uel nõ producere rem suæ speciei, uel aliquid aliud cum ea. Mola quoque ab eadem est causa. Ex semine non raro prouenit degeneratio, quum est corruptum deprauatione interna, in sua productione: uel externa, à loco, tempore, uel adiecto aliquo. De uiuentibus alia generationem habent spõtaneam, ut muscæ, culices, formicæ, apes: quæ nec sexum ullum habent. Alia ex commixtione sexuum prodeũt: ut homo, equus, canis, leo. Sunt quæ ambiguam habent procreationem, ut mures. nam eorum alij ex sordibus sine concubitu, alij ex concubitu proueniunt. Stirpes omnes spontaneam habent originem: primùm ex suo ipsarum semine, deinde etiam ui terræ, in quam sparsit mundi conditor semina herbarum omnium, fruticum, arborum, alia alijs locis. nam frumenta & uineta, quæ tanta nostra cura excoluntur, naturalia sunt, & à primo sponte ex terra orta: neque enim ipsi fecimus. Ferunt in Sicilia triticum ultrò prouenire, absque hominum cura. nos tamen industriam adhibuimus, ut usui nostro aptiora fiant. Idcirco qui cultum hunc uel excogitarunt, uel alios docuerunt, pro inuentoribus eiusce rei celebrantur: uelut Ceres tritici, uini Noe, oleæ Minerua. Sunt quædam arborum, nec fructum ferentes, nec semen: ut tamarix & populus, quæ ideo infelices appellantur. sed quæ non propagantur semine, ijs pro semine est surculus ex ipsis decerptus, aut terræ natura acuis. Quæ commixtione

Mola.

Varia generatio.

mixtione sexuum procreant, in ijs est mas, unde semen deciditur: & fœmina, quæ illud in se recipit. ideo generatio perfecto iam animante aduenit, ut sit unde ex mare sine damno poßit subtrahi, & fœmina sine incommodo suo excipere, déque sua substantia alere atque augere. Quod est in uiuente corpore præcipuum, quasique animæ proximum, ex semine patris suboritur: quod autem craßius, ex materia matris. eámque ob causam mas calore præstat, tum ad expellendum ex se semen, tum illis spiritibus communicādis: fœmina autem frigidior est & humidior, ad continendum semen, alendúmque fœtum. nec aliter uiri semen, & materia fœminæ se habent, quàm granum seminis stirpis alicuius, & terræ substātia. uis enim procreandi hoc genus arboris, est in semine: moles autem, qua arbor alitur augetúrque, ex facultate terræ. itaq; expromit se atque explicat uis & natura seminis in materia, quam terra suggerit. Differentia autem inter sexus parua est; nihil enim aliud est fœmina, quàm mas imperfectus: nempe cui iusta defuit caloris mensura. itaque ex inopia uidetur nasci fœmina. Sed ea est tamen principis naturæ institutio, ut utroque sexu sit opus in animantibus, alter ex uiribus nascatur, alter ex imbecillitate: nec desit unquam utraque causa ad utrunque procreandum, & qui ex malis nouit bona elicere, idem profectò ex infirmitate educit robur: tanta est huius Conditoris sapientia. Quæ animalia proportione suæ corporationis multum de paterno acceperunt semine, ualent spiritibus, agilitate, uiribus, subtilitate animi; quæ contrà plus de matris materia, tarda sunt, & laxa. In stirpum propagine magna est inter genitum & gignens similitudo figuræ atque ingenij, minor in animalibus, sed maior in brutis quàm in hominibus:

Mas.
Fœmina.
Differētia inter sexus parua.

nibus: propterea quòd in illis stabilior est imaginatio quàm in nobis. nos enim magis uagamur animo. Genitricis facultatis hæ sunt uires particulares. Expultrix in mare, qua semen effunditur, & in fœminam immittitur: in fœmina autem, continens & aßeruans, tum immutatrix: quæ semen maris cum materia matris commiscet & temperat, quatenus & corporis & cuiusque membri contemperationi conducit: formatrix, quæ membra format & signat: postremò, quæ stato naturæ legibus tempore fœtũ excudit. Hæc est anima uegetatrix, cum suis functionibus: quæ quoniam sunt tot, tam uariæ, par est ut uaria sint ei instrumenta & loci, quibus exerceantur: unde partes in animante existunt, & membra, non uniusmodi, & similiaria, sed facie & qualitatibus uariè atque admirabiliter distincta.

Partes animæ generatiuæ.

DE SENSIBVS.

HAec uitæ ratio, & plantæ & animalibus est communis. sed in animalibus quiddam uidemus inesse, cuius plantæ sunt expertes: nempe cognitionem, intueri, audire, tangere, gustare, odorari, quæ ad externa pertinẽt: quum tota plantæ uita introrsum spectet, exterorum orba & ignara. Cognitionis tria sunt genera: unum, quod nouit corpora tantummodo præsentia: alterum, quod etiam absentia: tertium, quod res incorporeas. Primi generis cognitio, sensio uel sensus nuncupatur, etsi nomine parum apto: quippe quod nõ minus patet latè, quàm ipsa cognitio. Sed utendum erit receptis uerbis. nisi fortè planius fiat, si quis corporalem sensionem dixerit: quod equidem non impedio. Ea uerò est cognitio animæ, per externum corporis instrumentum. Animaduertimus in animali oculos, per

Cognitionis genera.

Sensio.

los, per quos cernit: aures, per quas audit: nares, per quas odoratur: palatum, quo sapores diiudicat: & totum corpore sensum quendam diffusum calidi & frigidi, humidi & aridi. haec sensoria uocantur, quasi organa & instrumenta sentiendi, uel sensionum receptacula: in quibus uis illa sentiendi artifex, & effectrix sensus nominetur. quod uerò sentitur, sensile dicitur. Ita sunt in sensione duo prima, uigor & sensorium, haec utique naturae potestate. ut uerò ea potestas se exerat, additur aliquid in quod, obiectum scilicet, ac uelut sensionis materia. Iunguntur ergo sensus & sensile, ad sensionem. Quae porrò in natura iunguntur diuersa, medio aliquo utrique consentaneo applicantur: ut quũ os carni annectitur per cartilaginem. medium est ergo, quod & sensili congruit & sensui: ut in uisu uel auditu, aëre aut aqua. Habet quoque medium causam aliam, ut sensile quodammodo extenuetur distantia, minúsque ueniat materiale ad sensorium, magísque sensus naturae congruens, quae est spiritalior, quàm ipsum sensile. Consentanea uerò exigitur distantia. nam si procul absit, extenuatur siue missa à sensili imago, siue ea uis quae in sensu imprimitur à sensibili, nulla ut iam sensio possit existere. Cuius imaginem intueri licet in sigillo cerae impresso: quae si sit crassa, non adeò in medio eius haerebit forma, atque in summo, quod est annulo proximum. Sed distantia non simplex est, & ubique eadem: alia enim est alibi pro portione sensus, & sensilis, & qualitatis medij. Oportet item siue analogiam siue proportionem esse aliquam inter uim sentientem, & suum sensile: ut hoc intra limites illius concludatur, nec sit tamen adeò tenue, ut fallat: quemadmodum minuta grana, molare saxum effugiunt in moletra.

Sensoria.

Sensile.

DE VI

DE VISV.

DE uidendi sensu primùm est disserendum.: is enim simplicissimus est, ac notissimus, adeò ut eius appellatio ad reliquos sensus, ádque animi cognitionem extendatur. Vidésne, inquiũt omnes, quàm suaue pomum, quàm graue æs, quàm dulcis concentus, quàm teter odor atque auersandus, ut acutè confectum est argumentum? ita reliquæ omnes notitiæ ex hac una intelligũtur, & oculi sunt in animo non minus quàm in corpore: & quæ de uisu dicuntur, ut acutus sit uel hebes, ad cæterorum quoque sensuum functiones accommodantur. Autor rerum omnium lucem suam per uniuersum mundum diffudit, spiritalem in spiritalia, corporalem uerò in ea quæ essent corporata, ut eius beneficio & spiritus intelligerent, & oculi corporei cernerent, sic in angelo spiritalis est lux Dei, in sole autem corporalis. Lux hæc, quæ corporis in modum per moles est recepta, quum in raro hæsit corpore, efficit illud pellucidum, ut cunctum possit cõspici: uelut uitrum, aquã, aerem, quod διαφανὲς Græci nuncuparunt. quum uerò densiorem nacta est materiam, exclusa ab intimis hæsit circa summa: eáque tenuis lux, quod in extima facie conspicitur, uocatur color. non quin colorata sint etiã corporum intima, sed coloris effectus in superficie est. Color autem pro lucis portione uariè temperatur. nam uel plurimum lucis retinet, quod uocatur album: uel minimum, quod atrum: in quo sunt etiam distinctiones, & ceu gradus quidam. nam est album & candidum, est atrum, nigrum & fuscum ex quorùm commixtione & temperamento, alij atque alij colores apparent, quidam albo, quidam nigro uicini: alij tanquam in meditulio amborum. quæ omnia esset recensere penè infinitum. Nam sub ipsis

Lux.

Color.

formis

formis sunt aliæ uelut minores formæ, quas non sit persequi numero. Declaratur hoc, quòd in solo uiridi nulla est herba, nulla arbor, quæ non proprium quendam habeat uirorem, & suum ab alijs omnibus distinctum. Sensorium uisus exterius quidem sunt oculi, interius uerò duo nerui à cerebro pertingentes ad oculos. Itaque exterior lux cum illa oculorum coniungitur, ad notitiam uidendi: sicut lux spiritalis cum luce mentis, ad intelligentiam. Nec uideri quicquam & discerni potest, ni adsit certius quidam uel lucis uel luminis modus, pro ui & potentia oculorum: neque enim quantuluscunque sufficit, ut de nocte. sicut rursum immodica lux obruit oculorum uires: ut si quis nostrorum solem serenum occidentem conspiciat, quod incommodum aquila non sentit. Lux uerò, seu lumen, quod hic non distinguo, haud adeò est necessaria propter interuallum oculi & uisilis, quàm propter ipsum uisile, ut tenuis lux à maiore adiuuetur. nam si circa uisile non sit lux, tametsi in reliquo sit interstitio, sint tenebræ: circa uisile autem lux, cernetur. itaque qui de nocte faces aut laternas gestant, ipsi uisi ab alijs, non uident eos. Quapropter res quæ plus participant lucis, facilius in tenebris cernuntur: ut prunæ, adamantes, pyropi, nix, specula, aurum, argentum, cuprum, orichalcum, læuigata & polita, & animalcula quæ cicindellæ nominantur: quorum omnium lux diei splendore obruitur, de nocte existit, ut aliorum minorum luminum in maioribus. Nec solum sibi ipsa suppeditant hæc lumen in tenebris ad sui conspectum, sed impartiuntur uicinis rebus. Spacium autem oportet esse aliquod, & quasi interuallum, inter colorem & oculum. oculus enim nihil cernit primùm & per se, nisi lucem: ideo hunc absque interuallo intuetur. Quod si color oculo Spacium.

superponatur, non cernet eum: quia excluditur lumen, cuius ope fit notitia uisus. Sin uerò longius color recedat, non intuebitur: siue quòd uisus potentia imbecilior est, quàm ut eò pertingat: siue quòd radij qui à uisili ad oculum tendunt, tanta loci intercapedine cōtabescunt. Princeps uisile, uti modò dicebam, est lux: & quæ uidentur reliqua, modo quodam rationéq; lucis cernuntur, nempe radiatione in formam pyramidis, cuius basis est quod spectatur. conus autem attingit pupulam, sæpe non totus: neque enim rei magnæ uniuersus conus sub magnitudinem pupulæ potest cadere. ideo pupula diligenter se circumuoluit, mira celeritate, ut omnes lineas coni, quoad eius facere poßit, perlustret. Qua de causa uisile quod agitatur, minus certo conspicitur, quòd lineæ coni non tam fixè feriunt centrum pupulæ, quàm ad uisionem conuenit. Turbatur quoque uisus in commotione interualli, ut in aere: sed manifestius in ijs quæ densiora sunt, uelut aqua & uitro. Qui oculi hebeti sunt uisu, ijs maiore opus est cono ad uidendum: idcirco procul non uident. adhibentur pro remedio conspicilla, ut res appareat maior, quo ne debilem aciem subterfugiat. Alij quum quid intentius uolunt intueri, contrahunt genas, ut simul uis oculorum in sese recepta sit efficacior, simul imago rei arctius coacta, ne se effundat, sed amplior sensorio imprimatur, atque stabilior: quod in speculis atque oculis animaduertimus usu euenire. specula enim, & oculi concaui imaginem concipiunt maiorem: tumentia uerò specula, & oculi extantes, minorem. Oculi nullum ex se habent colorem. nam si quem haberent, omnia putarentur esse eiusdem coloris: ut qui per uitrum ceruleum intuentur, aut rubeum, omnia iudicant eius esse coloris. & in uehementi atra bili multa esse censent

censentur nigra, & in iracundia sanguinea uel lutea, quæ non sunt. Ergo primum uisile est lux, secundum color, tertium adiacentis gratia, quod luce aut colore est conuestitum. Tametsi ea quæ solam obtinent lucem, uelut aer rarus & liquidus, non dicuntur spectari, propterea quòd quale sit, nemo facile dicat: sicut aquam uel uitrum dixeris, in quibus densior materia lucem reddidit, ad naturam coloris propius accedentem.

DE AVDITV.

Est & alter sensus, quo percipiuntur soni: neque enim oculis sonos dinoscimus. Sonus quid sit, difficile est explicare. Gignitur ex plaga duorum corporum, qua aer pellitur usque ad aurem. Sitne aer ita impulsus sonus, an ea corporum commißio, an aliquid adhærens essentiæ, difficilis ad explicandum quæstio, & minimè necessaria. Nec aliter in aere fit sonitus, quàm orbes illi in aqua, iacto in eam lapide: & in orbem sonus porrigitur, magis ac magis sese extenuans & hebescens. qui orbes si frangantur, priusquàm ad aurem pertingāt, imperfectus auditur. ideóque molem esse solidam, durámq; est necesse, qua pellatur aer: nam molles non habent eam uim, ut linum & lana. Leuior autem, & latior & complanatior materies, si duricies adsit, ualidè aerem ferit, & procul pellit integrum: ideo latius sonat, ut in ære. latius adhuc, & integrius, si sit caua: sicut in lebetibus & cymbalis, propter crebrum repercussum: plaga enim congeminatur. Aspera uerò superficies aerem diffringit, & raucum confusumqúe quiddam sonat. Oportet autem aerem tum impelli, tum non dissolui. Itaque simul & ictu est & celeritate opus, ne si remisse committantur corpora, lentus aer cir- Sonus.

culos suos continuò dissipet. præuertenda est ea dissipatio celeritate plagæ: ut quum uirga aut scutica aer intentè cæditur, uelocitas ictus non patitur orbes aeris disturbari, existitque sonus, in quo percussus aer est pro mole icta: proximus uerò, interualli habet uicem. Sensorium est exterius quidem auris, & crassus quidam in ea aer, quasique humor; interius uerò, nerui ab auribus ad cerebrum pertinentes. Hic aer auricularis cum externo illo coniungitur, qui est uerberatu corporum pulsus: unde fit auditio, sicut ad uisum lux cum luce. Naturalis huius aeræ indicium esse aiunt, quod si quis auriculam manu compresserit, sentiet intus strepitum, scilicet moto illo aere. Cæterum si quis sit illic aer, quem ego potius tenuem humorem ac spongiosum esse arbitror: sed is tamen motu omnino caret, & sonitu, qui de reliquis est sonis cogniturus. bombus uerò ille ex aere est externo, qui admota manu conclusus inter auriculæ mæandros sinúsque, & exitum quærens, sonum illum edit, quemadmodum in retorta buccina. In aqua etiam audiri, sunt qui affirment, quòd pisces audiant sonitus. quod mihi uerum non uidetur: neq; enim pisces in aqua audiunt, sed motũ aquæ tactu sentiunt. Non quod abnuam audire pisces aliquos, quorum annotamus ad officium audiẽdi perforata capita in modum aurium: & extra aquam sonitus exaudiunt, quos attentè auscultant, aliàs admirantes, aliàs territi, aliàs quoq; illice facti. uerùm naturæ arcana sunt, nobis incumprehensibilia. Fieri potest ut pisces aliqui sub aquas audiant, & hoc sit illorum ingenium: itaq; hoc sit relictũ in medio. in cæteris autem qua non est aeri aditus, nec sono: ut per densissimos parietes. Vidi tamen in cemeliarchio Menciæ principis Zeneticæ globum aureum absq; ulla rima operis temistitanici,

Aer auri congenitus.

stitanici, qui intrinsecus edebat sonum ab scrupulis, uel auri bracteolis. sed auri lamina exterior erat prætenuis, quæ ab scrupulis internis icta, ipsa aerẽ uerberabat, unde existebat sonus. Aer ictu molium dißiliens, si occursu solidi corporis integer reflectatur, unde uenerat, fit sonus reflexus, siue reciprocus, qui à Græcis ἠχὼ nominatur. Echo. quanto uerò uicinius est, quò impingit, & integrius resultat, tanto fit maior echo, & plenior: minor autem & confusior, quo uel corpus est longius, uel confractior est aer. & quia postrema impingunt potius quàm prima, idcirco echo semper quod ultimũ est soni, explicatius reciprocat. Reflecti semper aerem percussum, ideóque semper etiam echûm fieri, meritò Aristo. affirmat: sed non percipi à nobis, propter tenuem reflexionem. aer enim, etiam si nullum corpus solidum occurrat, non impellit aerẽ uicinum, quin ab illo uicißim repellatur: sed uincit aer cæsus proximum aerem quietum, impete ac uiolentia, quam ei corporum concussus dedit. quo fit, ut ualidis uentis spirãtibus, minus soni audiantur, noctésq; sint ad audiendum aptiores quàm dies: quippe in motu uenti aer cæsus, nõ se perinde expandi, sicuti quum quieta sunt omnia. quod cernere est in aqua fluctuante, in qua orbes iactæ rei continuo disturbantur. Sonus est, sensile auditus: corpora autẽ, quæ sonãt propter sonum. ita quæ corpora sonum non emittunt, ut lana & linum, inaudibilia nuncupantur. Sonus in actione ipsa uel tardus est, uel celer: in sensione autẽ acutus aut grauis, & quæ sunt inter hæc duo interualla graduum complura. Sonus.

DE TACTV.

Constitutio prima naturalis corporis, elementa naturæ complectitur: quorum qualitates ac uires prin-

cipes ac simplicißimæ sunt, calidum, frigidum, humidum, aridum: ex quibus aliæ coniugationes existunt, duri ac mollis, asperi & læuis, grauis & leuis. Hæc qui dignoscit, unus est sensus, isq; tactus nominatur, diffusus per omnes corporis neruos, uel per ea quæ uice sunt neruorum. Communicatur ea tangendi uis carni quoque ex uicinitate, sed tenuius atque hebetius. Interuallum quidem tactus & tactilis per se est caro, sed ipsa quoq; communitate quadam sensorium. si quid superponatur carni, sentiet quidem per illud nerui spiritus, in quo est tangendi facultas: ut calidum uel frigidum, durum aut molle per chirothecam, sed non prius quàm ad carnem penetrârit ea qualitas. Verum ex illis tactilibus, quæ de communi omnium sententia posuimus, si quis rem subtilius expendat, inueniet solas primas qualitates elementares ad hunc sensum proprie pertinere: reliquas autem, ad uires & robur. itaque alia alijs & molliora, & duriora censeri: sicut magis aut minus, uel grauia uel leuia. Asperum autem & læue ex arido sunt & humecto, per æqualitatem aut inæqualitatem superficiei. Vnus ergo est tangendi sensus, & unum tactile: nempe elementaris qualitas, cuius ope naturale corpus compingitur. Eæ uerò qualitates, quoniam ex proportione ac congruentia uel noxiæ sunt, uel salutares corpori animantis, idcirco ad eas noscendas tactus est uniuersis animantibus tributus, & per uniuersum corpus, quo facilius declinetur damnosum. Sed in homine in extremis potißimum digitis manuum: non quòd illic caro sit mollißima, sed partim ex contemperatione, partim ex assuefactione. atque eo naturaliter ducimur, ut digitis illis prætentemus, & faciamus periculum primarum qualitatum: quod ut expeditißimum est, ita & leuißimi detrimenti, si quid accidat.

Tactilia.

accidat. Adiecit hoc quoque beneficiũ natura, ut moles quæ tanguntur, segnius irritarent sensum, quàm uisile uel audibile: ne quoniam ipsæ per se tangunt animal, nocumentum esset ab illis paratius & grauius, quod enim corpus uidetur, uel auditur, nõ attingit ipsum per se oculũ, uel aurem. Est & beneficium aliud, quòd breuioribus terminis actiones tactus gustúsque sunt circumscriptæ, quàm auditus & uisus. celerius enim tangendo gustandóque, quàm uel cernendo uel audiendo delassamur. Nam quod tactus & gustus ad essentiam animalis pertinent, non item auditus & uisus: moderatio est illorum actionibus adhibita à Natura, ne per effusas operationes corrumperetur sensus, & periret animal, quod periculum alijs ex sensibus non impendet.

DE GVSTV.

NOn omnia quæ natura ex solo profert, esui sunt animantibus. sunt quædam illis congruentia, ut fructus & panis triticeus homini, gramen pecori. Sunt quædam aliena, ut lutum uel ligna: quorum alia sunt omnino fatua & insipida, alia prorsum aduersa atque inimica, uel insuauitate, ut fel & absynthium: uel damno, ut uenena. Quæ nocumento essent futura, ijs qualitatem indidit gustui inimicam: sicuti contrà salutaribus, congruam & placentem. salutaria autem uoco, non tam affecto corpori, quàm rectè habenti. nec refert, si qui ex peculiari quodam ingenio, uel assuefactione, amaris rebus aut fatuis, aut alienis gustatui capiuntur: sicuti homines uoraces & ebriosi, & mulieres prægnante, & qui laborant atra bili. Qualitas hæc quæ gustui uel allubescit, uel displicet, sapor nominatur. Gustatus sensorium, est neruus supra linguam expan-

ſus, ad quem ſapor peruenit, ductus à ſaliua. & quemadmodum in extremis digitis acutiſsimus eſt tangendi ſenſus, ita in extrema lingua guſtandi, propter ſubtilitatem ſpiritus nerui: non tamen per ſe (nam uerus ac certiſsimus ſenſus fit in radice linguæ, qua palato coniungitur:) ſed quia quod linguæ mucronem attigit, celerrimè ad palatum perfertur. Humor ſaliuæ uelut medium quoddam uidetur ſenſionis, isq́ue à ſapore immutatur, ut reliqua media à ſuis qualitatibus: eſt enim ex ſe ſaporis cuiuſcunque expers, ut omnes facile recipiat. idcirco quum lingua eſt arefacta, nihil guſtamus: tum ſi ſaliua ſapore ullo imbuta fuerit, non rectè alios recipiet, ut in febri: quemadmodum omnia uidentur cerulea, intuentibus per uitrum ceruleum. Addunt etiam nonnulli medium alterum paulo penitius, & coniunctius cum ipſo ſenſorio, carnem linguæ: quæ ſit potius ſanè organi pars, quàm medium. Quæ animata lingua carent, hæc ore illo ſuo guſtant: aut ea certè parte, quæ illis eſt oris uice, nempe qua alimentum recipiunt. Et quandoquidem ſaliua, eſt medium, eo ſola guſtantur, quæ traducere ſaliuam poſſunt ad ſuam qualitatem: nempe calida atque humida. ex reſolutione nanque humidi à calido, fit ſapor: calor enim ſaliuam extenuat, ut ſubtilius accipiat humidum rei ſapidæ. Qua de cauſa ſapidiſsima ſunt contemperata ex calido & humido, uelut ſaccarum & uinum. mel uerò, etſi efficacitate abſtergit atque arefacit, habet tamen multum humoris in materia. quæ uerò plurimum caloris obtinent, humoris parum, acutius guſtantur, propter cauſam quam modò attigimus: uelut piper, gariophylli, cinnamomum, & aromata: quæ humoris multum, & parum caloris, inſipida ſunt, hebetémque reddunt guſtum, ut aquoſa. incraſſatur enim

ſaliua,

saliua, unde sensio fit obtusior: ut uisus in caligine, aut nebula. stupa & ligna arefacta non afficiunt gustum, sicuti nec aqua, si qua modò est purum elementum: illa quòd humore penitus careant, hæc quòd calore.

ODORATVS.

MVlta sunt in natura, quæ uel gustata ingẽtem protinus adferunt perniciem, atque etiam pestem interdum capitalem, sicut uenena præsentanea. ea gratia data est animantibus odorandi facultas, ut quæ congruere, quæ secus uiderentur, prænunciaret gustui ante periculum, ne animal aut edendi auiditate in discrimen ueniret uitæ, aut suspicione ac metu à salutaribus abstineret. Ita hic sensus magnam habet cum gustu non solum confinitatem, sed & congruentiam. nam cuique quæ bene sapiunt, bene olent: & quæ malè sapiunt, malè etiam olent: & si non, uice uersa. multa enim odorifera gustus auersatur, neque est hoc in utilitate perpetuum. Sunt enim in gustatu atque odoratu utilitates, sunt delectationes, & hæ aliàs utilitatibus conducunt, aliàs aduersantur: nõ in morbo tantum, ut absynthium & aloe, sed in recta etiam ualetudine. In quo educatio & consuetudo multum detorsit naturã. Olim nihil habebatur suauius, quàm odor messis, odor campi uerni: sicuti nunc hominibus rusticanis nihil perinde allubescit, & senibus odor panis triticei recens cocti. postmodum quæsita sunt alia, amaracinus, muscus, nardus, & aquæ ex floribus distillatæ: tum arte mista & confecta, præ quibus sordent iam naturalia. Eundem ad modum in epulis: ut quum sit nihil naturæ inimicius quàm popinaria, multi tamen nequeant iam sine illa uiuere. Qui à dulcibus abhorrent, nec odorum præstantia dele-

ctantur: adeò ut non paucis suauißimus odor grauiter offendat caput. quod accidit etiam in quibusdam ex imbecillitate cerebri, aut uiolentia caloris, quo abundant odores excellentes, ut thus, cupressus, muscus. Sensorium est in caruunculis narium, aut quod in alijs animantibus uicem earum obtinet, unde nerui ad cerebrum pertingunt.

Odores. Odores alij sunt suaues & blandi, alij acres, quemadmodum in coloribus sunt grati quidam, ut uiridis: alij excellentes, ut candidißimus & præfulgens. In ratione sensilis præstãs est prior, sicut lux: sed in fine sensorij suaue, quoniam ad gustum refertur. Quod odori congruenti aduersum est, uocatur fœtor: sicut amarum, quod dulci. & ut arida & frigida non gustantur, ita nec olent: tametsi olfactus magis ad calida & sicca uergit, quàm gustus. calida enim euaporatio acerrimum odorem gignit, ut in aromatis: & Aethiopiæ Arabiæq; stirpes omnes odoratißimi sunt.

DE SENSIBVS IN GENERE.

SVnt ergo perfectorum animalium sensus quinque, uidendi, audiendi, tangendi, gustandi, odorandi: qui à Deo tributi sunt animali ad salutem ipsius. Nam quòd corporeum esset omne animans, & inter corpora uitam acturum, uoluit ei Deus notitiam quandam indere corporum, ut salubria appeteret, deuitaret nocitura. Quæ intra quanque rem sunt abdita, ea per externa noscuntur. sensus ergo sunt dati, in quibus esset omnium exteriorum inhærentium cognitio. nullum enim uidetur exterum adhærens restare, quod sub horum sensuum notitiam non sit comprehensum: ut appareat, nec pauciores debuisse sensus absoluto animanti tribui, nec oportuisse plures. quanquam

quam definitio hæc sit sanè nostræ coniecturæ, cum ueneratione sapientiæ ac potentiæ Dei, qui solus nouit quid expediat, & quatenus. Sed pergamus infirmis nostris ac tenebrosis uti collectionibus. Ex ui & qualitatibus quatuor elementorum, uires quinque sensuum sumus sortiti, ut ex proportione quadam ac similitudine singula sentiamus. Terreus est tactui uigor, spissus uidelicet & tenax, fortiúsque apprehēdens: aqueus, gustus. ex crasso aere est odoratus, qualis est fumus: qui quoniam ui caloris ab humido exhalat, ad partem igneā retulerunt principes scholæ Peripateticæ, Aristoteles & Theophrastus. fundamentum quidem illud est, & quasi origo: sed in euaporatione situs est odor ipse, qui est uelut aer densior. Auditus est aereus, uisus igneus. oculi quidem certè corporatio aquea est, uis autem & efficacitas ignea: & quæ sunt ijs naturis consentanea, melius sentiunt. Primus sensuum est tactus, postremus uisus: quæ prima est cōiunctio, similis mūdanæ illi materiali, quo ignis & terra principes coierūt, reliqua sunt deinceps interiecta. Distinctio & separatio sensuum ex sensilibus uidetur sumenda: omnis enim facultas eò referretur, in quo se exercet. ut si sunt sensiliū quædam aliquot sensibus communia, uelut motus, magnitudo, numerus, figura seu forma, & situs, aut in loco positio, & quæ sub his clauduntur, quæ ferè sunt uisui & tactui communia, quandoque etiam auditui. Quæ uerò ex horum sensuum cognitione facultas interior elicit, nihil ad sensus pertinent: sicut pulchritudo in forma, aut fœditas, similitudo & dißimilitudo. quemadmodum in pomo prius gustato saporem oculus uidetur iudicare, & in igne calorē. Sed non est is qui hoc censet, uerùm animus ex memoria. nam si desit memoria, rursum ad experimentum cuiusque sensus

Distinctio sensuum.

ſenſus redibitur: ut in pueris, & quibuſdam animantium. Hæc quidem ſunt germana & uera ſenſilia, quæ καθ' αὑτὰ nominantur, hoc eſt per ſe. nam ſubſtantia per ſuum inhærens ſentitur: ideo aliena ſenſione, quæ magis eſt mentis quàm ſenſus. eáque de cauſa qui minus ualēt mente, ægrius penetrant per inhærentia ad ſpeculationem eſſentiæ: ut beluæ, & rudes homines ac tardi. Nam illa iam in infinitum abeunt, quæ coniecturis & ratiocinatione colliguntur. intueri me hominem muſicum, & regem quidem intueor: ſed notitia muſici ac regis non eſt oculi, haud magis quàm concentus, etiamſi libros aſpiciam cum notis muſicis. ſed loquendi conſuetudo obtinuit, quam ut in ſermone non obſeruari abſurdum fuerit, ita in iudicando nihil eſt neceſſe ualere pro lege, aut regula: nec finis unquam eſſet, ſi illam adeò uitioſam ubique uellemus diſtinctiunculis, aut nouitate nominum tueri, ac fulcire. Iam ad alias tranſeamus loci huius quæſtiones. Dubitatum eſt, ánne ſpecies aliquæ à rebus uenirent ad ſenſoria. quæſtio non tam neceſſaria, quàm rixoſa: ideóque circulis ſcholarum, & loquacitate contentionum mirè plauſibilis. Senſus noſtri omnes ita ſunt à Deo compoſiti inſtructiq́; ut ceu receptacula quædam eſſent eorum quæ foris inciderent: hauriunt enim illi manifeſtò extrinſecus, non emittunt. hoc oſtendit forma ipſa organorum omnium caua, excipiendis quæ foris appellerent accommodata. nec aliter in ſenſibus uſuuenit, quàm in animo: qui ipſe nihil foras mittit, ſed aliunde ad ſe attrahit, quod cognoſcat, atque in ſe agat. Facile eſt hoc animaduertere in ipſis ſenſorijs: qui ſi occupati fortè ſint extrà mittendo, non funguntur ſua ſenſione: ut guſtus ſi expuat, odoratus ſi reſpiret, oculus ſi lachrymetur. Enimuero ſi ſenſiones extrà mittendo fierent,

rent, nimis defatigaretur animans actione tam continua. at in illa receptione, delassatio est longe minor, & reparatio leuioris operæ. Quod si in cognitione omni, ut existimatur, cognoscens fit ratione ac modo quodam cognitum, ut speculum obiectæ rei imago, uel sigillum cæra: hoc certè nõ extrà prolatio, sed intrò receptio præstabit. idq; uideo satis cõuenire, quod ferè natura ipsa docet. siue constitutione sensorij, siue actionibus sentiendi. Restat controuersia, an aliquid ex se emittãt sensilia ad sensum, quæ species dicantur. Venire aliquid ex sensilibus ad sensoria manifestißimum, & quidẽ cum ipsis corporibus in quatuor sensionibus, ad nares suffitum, ad palatum saporem, ad tactum qualitates illas principes, ad aures aerem motum, ad oculos uerò luces seu lumina, cuiusmodi superius ostẽdimus. nec est dubitandum, quin hæ sic pertingant ad pupilam oculi, quemadmodum ad speculum: & uidemus effectum consimilem. Istæ sunt species, nec alias esse necessarias intelligo. Dictu quidẽ mirabile, uenire aliquid à corpore ad oculum tanta celeritate, ut momẽto temporis uideatur longißima spacia penetrare. quæ cõsideratio multos perturbauit: sed motus hos pro cuiusque elemẽti qualitate ac ingenio oportet existimari. Maior est in uidendo celeritas, quàm in audiendo: quia illud est igneum, hoc aereum. ignis autẽ rapidißima est concitatio: & quemadmodum colores nominamus luces tenues, ita lucis naturam explanabit. lux enim simul ut apparuit, puncto temporis immensa spacia percurrit: & tali sunt ingenio colores, quali est lux, fons illorum & parens. Quæ animantia & pluribus rebus ad se tuendum indigent, & pluribus sunt nocumentis obnoxia, plures acceperunt sensus: tanquam instrumenta uel quærẽdæ salutis, uel pestis euitandæ.

An sit species.

Quæ animãtes quos habent sensus.

tandæ. Tactus tributus est omnibus, item gustus, quoniam necessarij sunt ad uitam propagandam: ideóque & medium eis astructum est intestinum. gustatu enim utile atque inutile nutrimentum discernitur, tactu uerò perimẽs & innoxium. qua de causa non uno aliquo in loco tactus est à natura collocatus, ut cæteri: sed sparsus per corpus uniuersum, ut partes singulæ ad sui conseruationem tanquam in statione excubarent. Gustui odoratus est utilis, idcirco & illum antecedit, ut quid cognouerit renunciet, alliciens eum, uel auertens. non erat is admodum necessarius in scientia rerum, idcirco homini hebetissimus contingit: pro quo est notitia epularum. quin & facile in nobis tum obstupescit sensus hic, defluxu humoris crassi: tũ etiam corrumpitur penitus. itaque multi eo carent, haud parua sanè molestia liberi, præsertim ut nunc sunt mores priuati & publici. Quæ animalia procul erant uictum petitura, hæc auditũ & uisum acceperunt: qui sensus alias quoque utilitates præbent complures. Visus monstrat faciem ipsam uniuersitatis ac naturæ, dux & magister suus cuique domesticus: ideo præstantissimus habetur. quod testatur locus in capite celsissimus, tanquam in specula: & charissimus cuique, quòd ex eo ad uitam omnem ingentes commoditates capiuntur. hic autor atq; inuentor fuit omnium ferè disciplinarum & artium: cuius demonstratione cognoscimus corporum & in proximo, & procul dißitorum lucem, colorem, magnitudinem, figuram, numerum, situm, motum. Auditus ad transfundendam ab alijs ad alios peritiam aptissimus, ideóque sensus disciplinæ nominatur, quo quæ animantes carent, nec doctrinæ intelligendæ sunt idoneæ, ut uermes. Quibus sensum aliquem natura detraxit, dictu incredibile quàm sedula sit

in com

in compensando, partim in aliorum sensuum uigore, partim in cognitione interna: ut cæcis ac surdis dedit acumen tactus, celerem ac firmem memoriam, intelligentiæ subtilitatem. accedit etiam necessitas, cuius stimulo ingenium expergiscitur. Et quoniam uisus & auditus cognitioni seruiunt interiori, non est eos in omni animali reperire, ut reliquos tres, qui corpori. Magnam habent uisus & tactus communionem, quasique amicitiam, ut alterius errores alter corrigat, in sensili utique ambobus communi. ut in pictura oculus sibi eminentias quasdam uidetur conspicere: tactus uerò accedens, qui est sensus in homine certissimus, errorem hunc eximit, si modò oculorum est ea fraus, & non animi. Nam & illud à Philosophis disputatur, possintne sensus falli. uetus quæstio, iam inde ab Stoicis, Epicureis, & Academicis tractata. Sed mihi non uidetur sensus posse falli, & si possunt fallere: fallitur enim, qui falsum recipit pro uero, aut è contrario. uerum porrò & falsum in compositione sunt ac diuisione, quæ in sensus nō cadunt: qui sensus sensilia sua simpliciter cognoscunt, absque adiectione ulla, quod hoc aut illud sit tale, aut non tale: isthuc enim cogitationis est. Qua mente existimo dictum illud esse olim, abstrahentium non esse mentiri. sensuum uerò notitia, receptio tantum est quædam, ac uelut imaginis impreßio, sicut annuli in cæra, aut formæ in speculo. Sed reliqua est iam illa dubitatio, an ex sensuum nunciatione posit animus decipi. In sensione insunt, sensorium, sensile, & medium. fallit sensorium, prauè affectum: ut lippus, aut lusciosus oculus. fallit obiectū longinquum, uel agitatum, uel repentè oblatum. fallit mediū, non satis consentaneum: ut fumus, nebula, aqua, aer commotus, uitrum colore infectum. Quod si omnia in recto

An possint sensus falli.

An sensus fallant.

nat

naturæ constent habitu, sensorium bene affectum, sensile commodè oblatum, tempore ac loco medium congruens: non fallet animum attendentem, quod in reliquis omnibus contingit, ut quæ integram sequuntur naturam, minimum aberrent. Additum est, animum attendere oportere. nam is si aliò sit intentus, rectè quidem fungetur sensus suo munere, animus tamen ipse prauè statuet: sicuti quum nuncius uerum refert non audienti. ita existimamus non uidisse nos, quæ uidimus, aut aliter uidisse. Hoc esse in animo facile intelligitur. nam quidam audientes quæ non animaduerterunt, sine intelligentia dicti tacent: paulò pòst uelut à somno experrecti, repetunt illud idem à memoria, & declarant se audiuisse atque intelligere.

DE COGNITIONE INTERIORE.

PRæter hāc rerum præsentium exteriorem notitiam, aliam intus esse rerum absentium manifestò deprehēditur. nam & dormientes multa cernimus, & uigilantes ab omni prorsum functione sensuum abducti cogitatione uoluimus, quæ uidimus, audiuimus, tetigimus, gustauimus, olfecimus: quæ sunt uel in mutis ad animaduersionem exposita & perspicua. Et quemadmodum in altrice facultate uidere est inesse uim quandam, quæ cibum recipiat, aliam quæ contineat, aliā quæ conficiat, quæq; distribuat & dispenset: ita in animis & hominum & brutorum est functio, quæ imagines sensibus impressas recipit, quæ inde imaginatiua dicitur. est quæ continet, hæc memoria: quæ conficit. phantasia: quæ distribuit ad assensum aut dissensum, extimatrix. Sunt enim spiritalia imagines Dei, corporalia uerò spiritalium quædam ueluti simulachra: ut mirandum

mirandum non sit, ex corporalibus spiritalia colligi; ceu ab umbris aut picturis corpora expressa. Imaginatiuæ actio est in animo, quæ oculi in corpore, recipere imagines intuendo: estq; uelut orificium quoddam uasis, quod est memoria. Phantasia uerò coniungit & disiungit ea quæ singula & simplicia imaginatio acceperat. Equidē haud sum nescius, confundi duo hæc à plerisq;, ut imaginationem phantasiam, & uice uersa hanc imaginationem nominent, & eandem esse functionem quidam arbitrentur. Sed nobis tum ad rem aptius, tum ad docendum accommodatius uisum est ita partiri: propterea quòd actiones uidemus distinctas, unde facultates censentur. tametsi nihil erit quandoq; periculi, si istis utamur promiscuè. Accedit his sensus, qui ab Aristotele communis dicitur, quo iudicantur sensilia absentia, & discernuntur ea quæ uariorum sunt sensuum: hic sub imaginationem & phantasiam uenire potest. Phantasia est mirificè expedita & libera: quicquid collibitum est, fingit, refingit, componit, deuincit, dissoluit, res disiunctissimas connectit, coniunctissimas autem longissimè separat. Itaque nisi regatur & cohibeatur à ratione, haud secus animum percellit ac perturbat, quàm procella mare. Administratio hæc à sensibus mouetur, tum à corporis affectione, qua uia spiritales essentiæ, ut angeli boni & mali, insinuant sese ad uim illam concitandam, effectibus rerum naturalium subtilissimè, quique facile & sensuum & iudicij nostri cognitionem frustrentur, adhibitis. Habent quoque mentes illæ actiones quasdam nobis incognitas, ut homines inter se, quas bruta non capiunt. nam quemadmodum homines alij aliorum & phantasiam commouent, & mentem, uerbis, nutibus, ge-

Imaginatio.

Phantasia.

Sensus communis.

Spiritus agunt in phantasiã.

stibus, literis, signis, quod brutorum cognitionem excedit: sic spiritales essentiæ phantasiam nostram possunt agitare, actione aliqua sibi solis propria & cognita, mota prius facultate imaginatrice. Colligata est admodum imaginatio cum corpore. nam & à sensibus mouetur, & mirabiles uires edit in corpore, ut quicquid in alterutro imprimatur, redundet in alterum: corpus enim eam recipit, & reddit formam actionémque, quam imaginatio concepit. quod in rebus Venereis, sed manifestissimum atq; expreßißimum in prægnātibus fœminis animaduertitur, in quibus ea efficit imaginatio concitata, quod facere nulla intelligentia aut ratio possent. Extimatiua autem facultas est, quæ ex sensibilibus speciebus impetum iudicij parit. Iudicium hoc ad profuturum aut læsurum tendit: quippe ad salutem retulit natura, uel cognitionem sensorum, uel stimulum suum. Itaque iudicatur prius, quale quidque in se existimetur: hinc quàm congruens aut damnosum. In priore censura sequitur animus sensum, uel uisum: in posteriore occulto naturæ stimulo agitur, & rapitur impete: ut quum ouis fugit lupum nunquam antea uisum, & gallinaceus aquilam uel accipitrem, & homo draconem ac monstra rerum. quin etiam ad primum quorundam hominum aspectum congressumque cohorrescimus. De memoria mox dicetur. Sensa exteriora dubium non est, quin proportionem quandam, hoc est analogiam habeant cum interioribus. sunt enim crassa & terrea, subtilium atque spiritalium imagines: & animo nihil est perinde de sensibus simile, atque oculus. itaque imagines animi proportione rerum tales uidentur illic esse, quales externæ. istæ in oculis imprimuntur, interiores illæ in lucido spiritu, qui

Extimatiua.

eas &

eas & retinet diutius, & offert animi oculo purius ac manifestius: quæ impreßio ceu paßio quædam est. at quum in eas animas componendo aut diuidendo incumbit, actio fit illius. Hisce facultatibus diuersa attribuit natura instrumenta, & ceu diuersas officinas in cerebri partibus. nam in anteriore cerebro dicunt esse sensuum fontem sedémque, ibique imaginationem constitui: in medio phantasiam, & extimatiuam: in occipitio memoriam. idque inde colligunt, quod ut quæque harum partium afficitur, ita & illa functio: reliquis nonmutatis, haud aliter quàm in corporis membris experimur. pede enim læso ambulare non ualemus: quoniam etsi ingrediendi principium & uis est in animo, in pede tamen est instrumentum & fabrica. Ex cognitione censuráque noxij & benefici, appetitus nascitur congruentis, fuga autem damni & auersio: tum motus animi de bono præsenti, ac malo, déque eisdem uenturis aut iam appetentibus. qui affectus dicuntur, seu perturbationes, Græcè πάθη, de quibus diffusè est à nobis separatim disserendum. Appetitus qui est in aliquid, & auersio quæ ab aliquo, ut animum commouent, ita etiam corpus motu illo suo, ut uel ad utile feratur, uel ab obfuturo discedat. id fit ingressu, uolatu, natatu, serpendo. Sunt tamen animantes imminutæ, quæ affixæ semper in uestigio, quoniam quod sibi expediat, alibi non quærunt, expertes sunt horum motuum: uelut conchæ & spongiæ. contrabuntur tantum, & extenduntur, quatenus satis est illarum saluti. Palpitatio autem in quocunque animali, non est motus ex appetitu proficiscens, sed nutritionis, dum calor agit in humidum: quod cernere est in ijs quæ igni sunt admota.

Motus.

Palpitatio.

DE VITA RATIONABILI.

HAe sensum siue exteriorum siue interiorum facultates supremæ sunt in brutis, in homine uerò menti deseruiunt, quæ innixa cognitione imaginationis & phãtasiæ, altius sese erigit, nempe ad intelligentiam rerum spiritalium: & assequitur, se clausam obscuro carcere, obseptámque tenebris, eóque à rerum plurimarum intellectu arceri, nec posse planius intueri ac cognoscere, quæ uellet: siue essentiam rerum materia contectarum, siue qualitatem ingeniúmque immaterialium, nec posse per hanc corporis caliginem acumine ac celeritate suæ uti. huc usque uerò nulla uis animantium se attollit, quæ nec in se unquam reflectitur, nec quicquam supra sensus corporis cogitat, aut considerat. Ex hac cognitione rerum supremarum, atque in natura excellentißimarum, ita ut etiam ad autorem omnium mens pertingat, oritur amor erga illus. Vnde pugna & contentio inter mentem ac phantasiam, dum hæc deorsum trahit animum ad corporea, mens ad superna & res præstantißimas erigit: & fertur mens ad ea quæ neque sensu ullo, nec phantasia comprehenduntur, errantémque & diuagantem longißimè per deuia phantasiam cohibet, atque in uiam reducit. Neque est uniuersus eius nutus ad præsentem utilitatem aut noxam pronus: sed præterita recordatur, & futura coniectat, & ueri falsiqúe censuram inquirit: quod bruto non est curæ. tantum quid expediat corpori, quídque illud lædat, considerat, actus solo raptu phantasiæ. Ex hoc mentis uigore manat sermo, eorum quæ mente capiuntur index: quo munere non minus carent bruta, quàm mente ipsa, origine sermonis ac fonte, ideóque muta nominantur: quæ sigillatim in sequentibus

Mentis & phantasiæ certamen.

bus explicabimus. hoc enim ordine sunt ista declaranda, ne difficilium atque abstrusarum rerum intelligentia confundatur. Hæc est uita mente prædita, id est, consilio, iudicio, ratione, quæ λογικὴ nuncupatur, à nobis autem rationabilis: quæ cognoscendo Deo, ac proinde amando condita, finem per hos gradus habet immortalem beatitudinem.

QVID SIT ANIMA.

HActenus de uita animantium. dicamus nunc quatenus inuestigari à nobis poterit, quid illud sit per quod quidque uiuit. Repetamus quod initio est à nobis positum, hisce uitæ hac uigoris actionibus liquidò patefieri, aliquid in his uiuentibus inesse, quod desit torpentibus: scilicet quod uitam illis præstet, non item his alteris. Id uerò fieri non potest, ut sit ea moles, quæ sylua seu materies dicitur: hæc enim æquè est in uniuersis corporibus bruta, semper torpens, & sui similis, nec ullas ex ingenio & natura sua uires sortita. Quod si facultatem illam materia tribueret, ubi materia abundaret, largius quoque de eiusmodi facultate esset inuenire, quod multo secus usu comperimus. Nam non minus est & animi & mentis in mediocri corpore, quàm in uasto ac enormi. Quid quod nec minus esset homo corpus extinctum, quàm dum uiueret. sed neque uires illas tantas adhærens potest aliquod præstare: quippe quod extremum & tenuißimum est rerum omnium cunctæ naturæ, proximum nihilo, ac penè nihil ipsum, sæpenumerò etiam nihil prorsum, sola mentis nostræ cognitione consistens. Porrò ex ui & facultate hac uitæ admirabilia cernimus proficisci opera, quæ etiam à substantia existere magnum sanè

est ac mirandum, ut non immeritò homine sapientißimi illud à quo hæc tanta ederentur, in supremo substantiarũ ordine reposuerint. Est ergo ab omni ratione alienũ, ab inhærẽtibus ea nasci, quæ uel de celsißimis uenire substantijs iure miramur. Cedo uerò, quæ tandem sunt ista inhærentia? qualitates elementorum, quæ nominantur primæ seu principes, tum membrorum intus ac foris confirmatio. At uerò non quo quis habet plus caloris, aut frigoris, eo etiam plus mentis. Nec quæ ex illa qualitatum diuersitate constat, nexus atque harmonia potest esse effectio naturæ: illa enim & augeri potest, & minui. effectiones porrò eædem semper sunt, ac uniusmodi: alioqui uariari posset ratio ac natura speciei, quod nulli unquam Philosopho uenit in mentem affirmare. Compositio autem & figuratio corporis, nihil ad hoc faciunt: quippe quæ est in cadauere & uiuente eadem. Adde quod maior est sensus, & humano uicinior, in quibusdam quæ longißime ab hominis formatione recesserunt: uelut in elephanto, quàm in sue, quo ferunt nihil esse homini similius intrinsecus, & contemperatione carnis: quod declarat gustus. nam quidam in extremis rebus pasti cadaueribus, retulerunt eam carnem saporis esse suillæ. Ad hæc, mens nostra non solum non sequitur naturam corporis, sed regit illud, & flectit, & torquet quò uult, repugnátque affectionibus, quæ maxima ex illa molis uelut pinsione existunt. Quid quod sentiendi uis omnem corporis & adhærentium uim ac potentiam excedit, ut illius actiones nulla corporis facultas poßit exprimere, quanto magis functio illa in nobis suprema intelligendi? Scienter Empedoclem Aristoteles interrogat, quid tandem illud sit, quo adiuncta illa uniuersa ad

Qualitates primæ.

tantam

tantam functionum uarietatem contineantur in corpore, & quasi coerceantur, nisi substantia quæpiam, & quidem non de postremis generibus essentiæ. Manifestum est etiam in diuersis animantium corporibus eadem esse, siue primæ, siue secundæ notæ inhærentia, siue etiam tertiæ, ac infimæ: operationes tamen longè diuersißimas annotari, uelut in puero & simio, in leone & fele, in coruo & gracculo. rursum diuersa esse adiuncta, quum actiones sint persimiles, ut in sene & iuuene. Sed isti qui ad insensilium rerum scrutationem aliquam non se attollunt, facile ad inhærentia referunt, quicquid altius & reconditius est sensuum iudicio. Itaque superflua istis fuerit omnis effectio, imò uel materia ipsa, ut relinquatur eis solum moles quæpiam de genere quantitatis, cuiusmodi sunt geometricæ. Neque uerò hanc sentiendi atque intelligendi uim corpus esse dixeris, ex materia & effectione conflatum. nam quod primum in uiuente mouet illud ad operationes uitæ, est uitæ fons ille atque origo, de qua iamdudum uerba facimus. Atqui in omni corpore initium & origo actionum, est ipsa effectio. fuerit igitur satius, effectionem esse id, per quod uiuimus, quàm corpus ex materia & specie. quippe corpus eiusmodi animatū citius quiuis appellârit, quā animam: nempe per suam effectionem uiuens, sicut candidum per candorem est tale. Ex his quæ diximus, facile est colligere, quid non sit anima: deinceps uerò quid sit, aperiamus. quod quidem fieri non potest recta, id est, ipsa rei essentia denudata, ac uelut ob oculos proposita: sed uestitam, & quasi depictam quàm fieri per nos poterit aptißimis maximéque proprijs coloribus, proponemus spectandam ex illius actionibus. ipsa enim sub

sensus nostros non uenit, opera autem omnibus pene sensibus & internis & externis cognoscimus. Profectò benignitas Domini naturæ erga nos magnis se undique argumentis profert, quod nobis expedit, & in promptu posuit, & in copia: nullúmque est signum euidentius, nobis non conducere, quàm remotum esse, rarum, difficile paratu. Anima quid sit, nihil interest nostra scire: qualis autem, & quæ eius opera, permultum. nec qui iußit, ut ipsi nos nossemus, de essentia animæ sensit, sed de actionibus ad compositionem morum: ut uitio depulso, uirtutem sequamur: quæ nos eò perducet, ubi sapientißimi atque immortales beatißimum æuum degamus. Sed ut de eo quod propositum est, pergamus dicere: neque de ijs ipsis operationibus potest semel in totum definiri, ut quæ paulatim se per partes ad intelligentiam totius proferat. Ergo brutæ materiæ, ac inerti, addidit effectiones Deus, siue illas species nuncupare sit collibitum, seu formas, de quibus est alibi à nobis disputatum. Eæ sunt participes diuinæ præstantiæ, unaquæque pro modo suo & captu, ut uideri poßint tanquam radij quidam sempiternæ illius et infinitæ lucis. Suprema Dei excellentia, est cõditio uitæ illius æternæ, omni felicitate cumulatæ, quæcunq; uel excogitari potest, uel optari. Hanc ille bonitate sua impulsus cõmunicare uoluit cum mentibus, quas in id conderet tanti boni capaces. Itaq; in rebus conditis, uniuersæ perfectionis uelut extrema quædã manus est beatitudo. Secundum hanc uerò bonitas, per quam uelut instrumentum quoddam beatitudo & communicatur nobis à Deo, & à nobis accipitur. Ea enim & illum ad communicationem inducit, & nos ad participationem extollit. Bonitas autem esse nulla potest

Beatitudo.

Bonitas.

ubi

ubi non sit cognitio eius quod faciendum est: uidelicet quod tenendum, & à quo fugiendum. Adhæc tanta & tam excelsa fastidia per effectiones ascenditur, tãquam per gradus inter se coniunctos, counexósque, nihil ut inane relinquatur inter extrema à Deo disiunctißimis ad coniunctißima. coniunctionem & propinquitatem uoco, similitudine magis præstantiæ ad nostra iudicia, quàm applicatione essentiæ. ut coniunctio hæc & separatio non simpliciter sumantur, sed ad quippiam: nempe collatione non ad Deum, uerùm inter res conditas ex participatione diuinæ excellentiæ. Quapropter sunt, quibus res uiuũt effectiones siue species uiuentium. sicut id per quod res est charta, est chartæ effectio: per quod adamas, per quod lana, lapis, effectio speciei cuiusque haud aliter per humanam effectionem ego sum homo, per equinam hoc est equus, per caninam illud est canis. Quæ effectio nomen ex singulis rerum generibus sumit, quæ genera & partes seu formas ratio ipsa effectionis facit: uelut adamãtina, chartacea, lapidea, per quas sunt adamantes, chartæ, lapides. Hanc in animantibus liceret uitam nominare, nisi uerbum hoc usus communis ad actionem potius uertisset, quàm ad speciei essentiam. Nec aliter anima est suo corpori uel connexa, uel (sicuti quibusdam placet) annexa & adiuncta, quàm reliquæ formæ suis materijs, nisi quòd in nexus ratione ac modo permagnum est discrimen, quale est in naturæ ordine, quo superiora inferioribus iunguntur, terra aquæ, hæc aeri, aer igni, ignis cœlo, cœlestia super cœlestibus, ac quodammodo diuinis. Quæ in natura coniunguntur & colligantur, ea omnia medio quopiam deuinciuntur, id uerò est, uel participatione essentiæ extremorum, quo

nodo connectuntur corpora, terra aeri per aquã, aqua igni per aerẽ, caro oßi per chartilaginem: uel congruentia quadam functionis atq; operationis, ut artifex operi suo per instrumenta, uelut pictor tabulæ per penicillum uel carbonem, faber ligno per asciam & dolabram: sic effectio omnis artifex est in sua materia. instrumenta sunt qualitates, & conformatio materiæ: per has unitur species moli. nec aliter anima corpori inuestitur, quàm lux aeri, in quo complexu fit aer lucidus, utrunque uerò & lux & aer integrum manet: non enim miscentur ut elemẽta: in misto naturali, uelut herbæ pulueres, ac oleũ in pharmaco. Sed in alijs effectionibus nexus est substantiæ utriusque partis uicinior, in anima distat lõgißimè. Cuius naturæ sit quæque species, ex eius officijs atque actionibus intelligitur. Saxa & lapides nihil habent omnino, nisi frigidum & torpens ex terra: & aqua est illis effectio, nexus autem ex earundem ingenio & qualitatibus. plumæ & stipulæ, aereæ naturæ quiddam sunt nactæ. anima uerò, quæ altrix dicitur, ignea est, omniáque eius munia sunt uis igneæ. brutorum animi superiores sunt, cœlestes scilicet: ideo & sensus & notitiam quandã sortitæ, qua uices cursúsque cœlorum & siderum nõ sentiunt modò, sed quadantenus etiam intelligunt: ut diei ac noctis, hyemis & æstatis. nec est facultatis horũ elementorum, sensum & cognitionem præbere: cœlestis est potentiæ. Homo uerò supra cœlos etiam ascendit ad Deum ipsum, diuina est ergo illius origo. Materies in imo omnium iacet, nulla potest ad eam affectio descendere, nisi rapiat secum media: nempe earum formarũ, quæ in medio sunt, cõditionem atque ingenium. ita species animalis uim animæ uegetabilis continet, humana uerò uim

Hominis diuina origo.

utrius

utriusque simul cum inferiorum quoque elementorũ uiribus. In sensibus hoc idem annotamus. ignei sunt oculi, aures aereæ, nares itidem, gustus aqueus, tactus terreus. Cui sunt oculi concessi, huic & sensus reliqui: cui gustus & tactus, non protinus & auditus & aspectus. Nec immeritò illud ferè placuit, hominem paruum quendã mundum appellari, quòd uim naturámque rerum omniũ sit complexus. non est tamen ignorandum, uitas inferiores non esse superioribus agendi principia & origines, ut ex inferioribus superiores nascantur: sed adminicula quædam, & uelut gradus, per quos superiora & descendant, & ascendant. ut uegetatio non est sensuum origo, sed gradus, per quem sensus uenit ad corpus, & paulatim ad functiones suas scandit: habet enim unaquæq; uita originem ex se suam, & metam in qua sistit. Instrumentorum animæ alia sunt liquores, ad certam quãdam rationem & legem temperati: alia uerò membra siue interna, siue externa, adhunc uel illum modum conformata & descripta: quæ illi, prius quàm sese corpore induat, eatenus à natura aptantur, quatenus perficere id ipsa per se non ualeret. reliqua enim quæ præsentiæ suæ uiribus potest, illi ceu primum relinquuntur munus, in quo se exerceat, & occupetur, anteaquam functiones illas suas præcipuas explicet: sicuti res nos docet in paruulis animantibus. Liquet igitur ex his, animam esse agens præcipuum, habitans in corpore apto ad uitam. Declaranda sunt horum singula paulò apertius: & ratio, cur quidque sit à nobis positum, breuiter reddenda. Agẽs nominatur, & quasi artifex. nam quod agit quippiam per instrumenta, in eo ipso uis inest agendi illud ipsum: ut in pictore pingendi, in me scribẽdi. tametsi nec pictor

Homo microcosmus.

Anima quid.

pictor sine penicillo pingat, & coloribus, nec ego sine penna & atramento scribam: in quo enim non est uis & facultas aliquid agendi, nec instrumentis adhibitis illud aget. An uerò aliqua sit animæ actio, quam illa hisce armis semotis exequeretur, commodius disseremus in sequentibus. Præcipuum autem additur. nam si quis calorem, uel humorẽ, uel spiritus aliquid dicat agere in corpore, sciat illa omnia non per se agere, sed ab anima id habere, ut agant: ueluti quod atramentum hasce literas effingat, & penna exaret, à me est, non ab ipsis. Est ergo anima ipsa artifex, est agens, non aliunde in eo utique corpore uim suam mutuans. Habitare dicitur in corpore. nam Deus in illo est corpore, non tamen habitat. & dæmon se insinuare potest in corpus animantis: sed habitat anima, quòd illis eius est mãsio, tãquam in ædibus, cum tota sua supellectile & domestico instrumẽto. Cæterum corpus hoc aptum descriptúmque esse conuenit, quemadmodum illius speciei effectioni consentaneũ est. neque enim promiscuè in quacũq; forma & figura corporis, quæuis anima posset hærere, ad uitæ operationes edendas, hoc certè naturæ ordine, & his legibus, quas Autor uniuersitatis à condito orbe sanxit. Sed contemperatio liquorum & qualitatũ, quia in corpore & ipso naturæ opificio penitior est, idcirco appositius est animæ organum, & maior artificis nexus cum illo: ut siue hoc deficiat, recedit anima: siue recedat anima, cõtinuò illud deficere sit necesse. Membra autẽ post animæ abcessum manent. cõfirmatio enim membrorum & internorum & externorum remotior est, & separatior: com mixtio uerò humorum in illis, intima. Quid quod qualitates illæ membrorum administræ sunt, & ceu instru-

mentorum

mentorũ instrumenta:per has enim anima utitur membris.quæ si absint,nulla est membrorum utilitas:ut in aridis,aut tumefactis,seu quo alio affectis morbo. est enim membrum ad exteriorem exercitationem idoneum: contemperatio autem humorum,ad organum illud in ea aptitudine continẽdum. Qua de causa humores illi semper sunt in motu,non item membra:semper enim debent cõtinere membrum actioni,si usus poscat,paratum. Qui artifices unicum & simplex exercent opus,ijs unum instrumentum sufficit:uelut ad aquam de fonte hauriendã, urna uel urceus:ad scindendum gladius, ad serrandum serra.qui uerò multa,aut unum uarium,ijs opus est pluribus,sicut ijs qui cælant & pingunt,aut qui ædificant. Eodem modo de anima est sentiendum,cui & membra sunt foris attributa ad externas molitiones, & liquores ad uitæ munera.Confert sanguis ad salutarem irrigationem corporis,unde exhalent spiritus, uelut aurulæ ex fluuijs & fontibus salubres.atra bilis,ad sistendos uagantes spiritus,cohibendósq;,ne subtilitate sua nimium disrarati,contrà quàm corpori expedit,euanescant:flaua bilis,ad cõcoctionem redundantium humorũ, & incitationem corporis,ne obtorpescat.Pituita alimentum est rapacitatis igneæ,& quasi frænũ,ne cuncta ilico corripiat.Nec aliter quàm opifex uarijs ferramentis uaria exequitur opera,nõ idem omnibus,nec tamen uarijs semper uaria:sic in corpore animantis sunt quædam actiones,quæ anima certis quibusdam partibus exercet, sunt quæ diuersis,sunt quæ indifferẽter omnibus.nec in uarijs tamen uiuẽtibus eodẽ modo,ut sentire,& ali,& crescere.fusum est per uniuersum corpus:oculo autem cernimus,aure audimus.Iam in arboribus alij rami amputati,si ter

De ratione instrumentorũ.

ti, si terrae infigantur, reuirescunt, & radices iaciūt: alij emoriuntur, sicut in animalibus. sunt quorum partes excisae uiuant per se, ut in insectis, quae ἔντομα dicuntur: cuiusmodi sunt uermes, apes, formicae. in alijs uerò quicquid est è corpore auulsum, continuò amittit uitam. Et sicuti instrumentū magnum momentum est ad opus rectè perficiendū, aut secus: sic in humoribus, & membris corporis, nō parum positū est, ut uitae & sensuum & cognitionis & intelligentiae actiones probè exequamur, quemadmodū ad densationē, uel disrarationē aeris purior subtiliórq;, aut contrà densior maligniórq; fit lux, qua similitudine in hoc negocio Gregorius Nyssenus utitur. Sed & omnia organa animae sunt parata uelut artifici, & ipsa sola eis utitur, ut planè appareat aptationis huius corporis animātis, in quo tam sedula & solers uersatur natura, perfectionē & absolutionē esse ipsam animam: meritóq; Aristoteles, & acutè, ut solet, animā nouo nuncupauit nomine ἐντελέχειαν, quasi perfectionem secum adferentē. Prius quàm ad alias profligādas quaestiones transeamus, disputādum uidetur, quot sint in uiuentium genere uitarum seu gradus, seu rationes ac formae. Sed plurimū interest, qua uia ad effectionum inuestigationē insistamus: nam ipsae per se adiri nō possunt, actiones uerò nisi proprias germanásque sumpserimus, aegrè ad id peruenietur quod inquirimus. Hac de causa genera sunt à nonnullis & multa constituta, & uaria. nam alij motum earum spectarunt: ita fecerunt natātia, ingredientia, serpentia, uolantia. alij statū corporis: unde sunt bipeda, quadrupeda, apoda, erecta, proiecta, recta, curua. quidam habitationem & sedem: hinc terrestria, aerea, aquatilia, ambigua, quae Graece ἀμφίβια.

ἔντομα.

ἐντελέχεια.

Quot sint vitarum gradus.

Sed

Sed hæc omnia exteriora sunt, quæ ingenium effectionis leuiter & obscurè ostendunt. Intima uerò & propria, & quæ abscedere non possunt, sine detrimento non tam entis illius, quàm speciei: ea demum cuiusmodi effectio sit, arguunt. Nos ergo congruenter, ad id quod erat opus, de uitæ actionibus suprà disseruimus. Estq; à nobis demonstratum, esse quasdam actiones uitæ uegetantis, aliàs uitæ sentientis, aliàs cognitionis, aliàs rationis ac mentis. Hæc sunt opera penitißima animarũ, quæ adeò sunt cum ipsis connexa, diuelli ab earũ substantia ut non poßint. impediri quidem possunt obice aliquo, tolli non possunt, quo minus obice adempto redeant: ut non uidere, non audire hominẽ in mania, aut apoplexi, aut ebrietate, aut iracundia, uel pauore, ratione & mente nõ uti. Quapropter quot sunt actiones illæ, tot sunt animarum genera: nempe uegetatrix, sentiens, cognoscens siue cogitans, rationabilis. Quorum generum aliæ quoque sunt portiones, ac formæ. uegetatrix enim stirpiũ est omniũ, & quodammodo ad metalla quoque se porrigit, quæ in terræ uisceribus nutriuntur, & adolescunt. Vita hæc omnium inferiorum effectionum uires cõtinet, ad sensum non pertingit. Sensum uerò, non item cognitionẽ habent ea quæ Græcis sunt ζωόφυτα, mediæ cuiusdam inter animalia & plantas naturæ: plantanimes, & plantanimalia uerti posse, non absurdè dixit quidam. Hoc in genere sunt ostrea, spongiæ, conchæ multarum formarum, quæ gustu & tactu sunt prædita, cogitationis expertes, & cognitionis internæ, etsi propius ad animalis naturam accedit concha, quàm spongia. Interiorem cognitionem habent animalia, in qua etiam nota nõ desunt discrimina: quippe quædam non omnibus sunt sensibus prædita, ζωόφυτα.

& inter

& interiorem cogitationem leuißimam sunt sortita, ut bulla uideatur esse, sicuti insecta. tametsi in quibusdã naturalem prouidentiã solertiámq; admiramur: ut in ape, & formica, & araneo, & bombyce. Itaq; quod difficilis horum esset discretio, maneat sanè in genere animaliũ, hac distinctione, quod inchoata nominentur. Perfecta autem sunt animalia, in quibus sensus sunt quinq;: ex quibus colligi est facile, cognitionem aliquam interius insidere, uisus enim ad contemplationẽ est datus: & auditus, ut antea dicebam, disciplinæ est sensus. Supremũ locum obtinet anima, quæ ratione utitur: nempe humana, quæ inferiores omnes ui sua continet, de qua nobis reliquus est deinceps futurus sermo. Sed prius duæ sunt nobis attingẽdæ quæstiones. Prior est, quum in homine & uegetationem, & sensum, & cognitionem illam brutalem inesse cernamus: in animali uerò sensum, & cognitionem, & nutritionẽ: utrũ sit una in animali anima, una in homine: an potius totidẽ, quot functiones? præsertim quod eas & locis animaduertimus discretas, & tẽporibus: ut in oculo est uisus, in cerebro cogitatio & mens. tum infans, dũ corporatur in utero, nihil ferè distat ab stirpe: natus autẽ, à bruto. & quemadmodũ Paulus inquit, uiuit prius quod est animale, hinc quod est ratione preditum. Sed unica est in singulis animalibus anima, ut in quoq; corpore naturæ una effectio corporis, per eã uiuentis: uiribus tamen & functionibus distinguitur: ut multi magistratus, aut artes in homine eodem, quas ille & uarijs locis & uarijs temporibus, & diuersitate instrumentorum ac ministeriorum exhibet. Quin & diuersitas organorum, atque actionum inter se repugnantia, arguit unũ esse opificẽ, & ab eo promanare omnia,

Inchoata.

Quot animæ.

qui arte

qui arte sua regat & moderetur singula, ut conueniat uiuenti. Quod si actionis, & opera, & instrumenta diuersas esse animas demonstrarent, nihil esset quod non multas haberet species. quid enim est, quod non multiformia edat opera? nec ullus esset effectionũ modus, magnáq; in scrutatione naturæ sequeretur confusio. Verùm quũ accedit præstantius, cedit inferius: quod in omni cursu & naturæ & intelligentiæ contingit. & in perfectione nostræ beatitudinis sempiternæ cessabũt inchoata hæc atq; imperfecta, quũ erit charitas Dei consummata. Ob hanc tam multiplicem artificis solertiã & peritiam, attributa sunt illi à Deo arma tam uaria, diuersæ formæ, substantiæ, naturæ: quibus singulis enarrãdis, multos libros magna ingenia dicauerunt. Altera quæstio est, quænam in corpore sit sedes animæ. Anima in uniuerso est corpore, haud aliter quàm unaquæq; effectio in cuncta sua mole: in cuius parte aliqua si nõ adesset anima, pars ea non uiueret, ut in mẽbro prorsum arefacto. Cæterũ per oculũ uidet, per aurẽ audit: quemadmodũ agricola aratro findit terram, rastris sarrit, cylindro æquat, ligone aut pala repastinat. nec aliud uidetur mihi esse, quàm si quis roget, in quo potißimũ illorum ferramentorũ sit agricola. Itaq; aptius sic putãt se quidã interrogare, quod sit animæ præcipuũ instrumẽtum: neq; hoc satis prudenter. ad uidendum enim oculus, ad audiendũ auris: ut præcipuum agricolæ instrumentũ est, ad arãdum quidẽ aratrum, ad sarriendum autẽ sarculum. Intelligentiæ quidẽ & cognitionis omnis, cerebrũ, & in eo spiritus quidã tenuißimi, ac pellucidi: uitæ autẽ fons est cor. Multa quidem in animante sunt membra & intus & foris, adeò necessaria, ut non poßit animal uiuere uno illorum quolibet exempto:

Quæ sedes animæ.

Cor.

d

cuiusmodi sunt caput, cor, hepar, & alia nonnulla: non tamen ideo fontes sunt uitæ illa omnia, sed cor, quod primum in corporatione animantis uiuit, taquã fons primò scaturiens: ultimũ emoritur; quasi uita cũ illo & initium capiat, & terminũ. reliqua mẽbra sauciari & affici possunt, sine interitu animantis: cor non potest. Itaq; uidemus illud in medio situm, tanquã in præcipua sede corporis, tectum munitúmq; tanto præsidio thoracis, intestinorum, præcordiorũ, ceu arcem & præsidiũ uitæ corporis. illinc etiam, uelut ex castello aquæ riui ad omnes corporis partes salutares dimanant, per quos uiuunt & uigent omnia, imò si uel minimũ incõmodum propius ad illud accedat, etiamsi non attingat, illico uniuersum animans languescit, atq; exanimatur, quantũlibet animosum: atq; adeò nihil aliud efficit illud animosum, nisi cor bene constipatũ, quasiq; armatũ sanguine & calore, ne quid incõmodi facile illuc peruadat. nã quæ cor habent ab illis destitutum, meticulosa sunt, & leuiter quocunq; aliorum membrorum dolore linquũtur animis, non propter membra, sed propter imbecillitatẽ cordis: ut apertè fateantur, & clament illic esse uitam, illinc ad se uenire. Itaque sensum illum natura indidit omnibus hominibus, ut de se loquentes, aut seipsos innuentes, manũ admoueant ad pectus. quod annotatum à Chrysippo Stoico, ne quicquam à Galeno medico exagitatur: præsertim quod non pro euidẽti atq; inuincibili argumento sumẽdũ hoc est, sed pro coniectura, non omnino respuenda. Nullum est membrum, quo non aliqua animalia careant. sunt quæ pedes, quæ caput, quæ pulmones nõ habeant: quæ cor non habeat, nullum est, aut aliquid saltem, quod uicem obtineat cordis, uel in ipsis quoque stirpibus.

Cor in medio corpore.

De se loquẽtes manum admouere pectori.

IOAN

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI, DE ANIMA & VITA

LIBER SECVNDVS.

Omini, quòd ad sempiternum illud bonum sit conditus, facultas est tributa boni expetendi, ut bono se cupiat applicare atque adiungere: quæ facultas, uoluntas nominatur. Non expetet autem, nisi intelligat: unde altera existit facultas, quæ intelligentia nominatur. Quoniam uerò animus noster non semper eadem in cogitatione insistit, sed ad actus alios ex alijs transit, receptaculo fuit illi opus, in quod priora cogitata, alijs subeuntibus, conderet, ceu in thesaurum rerum absentium; quas res, quum usus poscat, repetat, ac depromat; huic muneri, memoria est nomen. Ita hominis anima, quà est hominis, ex tribus constat præcipuis, siue functionibus, siue facultatibus, siue uiribus, siue muneribus ac officijs, siue (ut alij appellant) potẽtijs ac partibus. nõ quòd partes habeat id, quod est insectile, sed partes pro officio ac munere usurpamus. Hæ autem sunt, mens, siue intelligẽtia, uolũtas ac memoria: in quibus relucet imago diuinæ trinitatis, sicuti à sanctis patribus demonstratum est. Quæ sint harum facultatũ actiones, quot, quales, qui earũ ortus, progressus, incrementa, decremẽta, occasus, perscrutari longè arduißimũ ac difficillimum, plenißimúmque intricatæ obscuritatis: propterea quòd supra mentem hanc non habemus aliam,

Voluntas.

Intelligentia.

Memoria.

quæ inferiorem poßit spectare ac censere: quemadmodum mens ipsa, de sensibus & parte uegetabili facilè iudicat, nempe inferioribus. Deus quoque facultates has nobis magis conceßit ad usum nostrum, quàm ad earum notitiam, quales sint, ipse nouit, autor illarum: nos opifices eius sumus, per illas. Sed pulcherrimum tamen est (quia de re pulcherrima ac præstantißima, adqúe animum componendum in primis conducibile) quæ sit mentis nostræ qualitas, uis, functiones, opera, quatenus licuerit, perscrutari ac eruere quicquid ea exercitatione fuerit excusum repertúmq; grande profectò & studij precium fuerit, & speculationis. nihilq; proferetur, quamlibet tenue ac exiguum, quin pro magno habendum sit. Porrò facultates, quod uox declarat ipsa, ad faciendum sunt paratæ. quocirca ex factione facultates distinguuntur: nempe operatione, & opere. quæ quidem ab essentia rei deriuentur, nō ab inhærētibus, aut ijs quæ extrinsecus accidunt: cuius rei est in sensibus exemplum. oculi enim facultas est uidere, non hunc colorē aut illū, hoc aut illo modo: sed simpliciter, ac nudè. Intelligentiā facimus duplicem. nam & in uniuersum est mens tota, & functio quædam illius particularis. Mentem autem nostram annotamus intelligere, quæ foris ueniant, & intellecta uelut in capsulam quādam ad tempus reponere: unde quum opus sit, repetat. repetitio hæc, & quasi scrutatio, consideratio appelletur: inde in recordationē uenitur. Videmus dehinc illa, quæ intellexerit, inter se conferre, hinc ad alia discurrere: quæ ubi perfecerit, censet, statuit, iudicat quid uerum, quid falsum, quid bonum, quid malum. hinc uoluntas, quod est bonum, ascißcit: quod malum repellit. Atque huc superiores facultates actionésque referuntur.

Partes mentis.

Consideratio.

feruntur, quæ etiam ab hoc ultimo ad primum eiſdem gradibus recurrunt. uoluntas enim nihil ſequitur, aut fugit, quod iudicium non cenſuerit prius bonum eſſe, aut malum. Nihil *porrò ſtatuit iudicium, quod non ſit confectum ratione, nec conficitur niſi collatum. conferri autem non poteſt, niſi conſideratum, & repetitum à memoria: nec hærebit memoriæ, niſi prius cognitum atque intellectum.* O*fferuntur autem abſentia cognitioni, quod non in ſolis rebus præſentibus ſit appetitus uoluntatis noſtræ, aut auerſio, tum diſcurritur, propterea quòd excelſa & procul diſsita expetit, ad quæ eſt per gradus & longa inueſtigatione ueniendum.* P*oſtremò quæ nouit, quæ elicuit, quæ expetit, aut declinat, quieta interdum contemplatur, quæ eſt uelut quies quædam animi.* E*rgo ſunt hæc in anima rationali munera, uoluntas, memoria, mens, & ſub mente ſimplex intelligentia, conſideratio, recordatio, collatio, diſcurſus, cenſura ſeu iudicium, contemplatio, de quibus ſigillatim eſt diſputandum.*

SIMPLEX INTELligentia.

E*St prima & ſimplex apprehenſio eorum quæ menti proponuntur: nec aliter ſe habet in mente, quàm oculus in corpore, imaginatio in animo.* N*eq; uerò ſimplex nominatur ideo, quòd ſimplicia tantùm cognoſcat, hoc eſt ſingula rerũ, ut ſenſus: ſed quod nihil aliud quàm comprehendit, ac uelut intuetur, quæ offeruntur. ea uero quantumlibet uaria, compoſita, connexa: ut ratiocinationes, ſermones longos & multiplices, uiſa cõfuſiſsima.* Q*uum quid animo offertur ſimplex, & ſine compoſitione, ſi id præſens eſt, imaginatio recipit eam figuram, quæ*

est oblata sensibus: sin absens, ut quum de eo fit in sermone mentio, si res est quæ cadit sub sensus, & memoriæ impressa, phantasia repetit formam à memoria. quod si ea sit res, quæ cognosci à sensibus nõ queat, esse quidem aut non esse, hoc aut illo modo colligit ratione mens: imaginem tamen ei affingit phantasia, ex rebus sibi notis desumptam. sic effigiat Deum, angelos, mentes nostras, & quæ sunt eiusmodi. Idem facit in rebus corporalibus, quas ignotas ex notis sibi depingit: ut leonem, elephantum, Romam, Lutetiam, & eiusmodi quæ nunquam antea uiderit. Vniuersale nullum est in imaginatione, sicuti nec in natura: tantummodo à ratione discurrente attingitur, sub imagine confusissima ac tenuissima, dum mens, quantum efficere potest, phantasiæ se notis exuit. Difficile dictu est, quas habeant in animo effigies, qui cæci sunt nati. Et ut necessarium est ad cernendum, ut sit oculus apertus: ita & intelligentiæ, ad intelligendum, necessaria est attẽtio: seu aduersio quædam animi, quod Græcis dicitur προσέχειν τὸν νοῦν. hæc est uelut mentis quædam apertio, ad recipiendum quod offertur. Intelligentiæ huius impedimenta sunt, uel intrinsecus ab alia cogitatione uehementiore animo occupato & abstracto, uel à cogitationum tumultu, dum aliæ alias subinde extrudunt. transit enim mens ad diuersas, nec in ulla sistit: tum uoluntas menti imperat, ut alias res agat, eámq; à præsenti negocio abducit. quod nec fit, nisi animus, quo uoluntati morem gerat, uenientem intelligentiam alia cogitatione tanquã pro foribus obiecta excludat. Extrinsecus causa est in corpore, in frigidis & crassis humoribus, qui spiritus gignunt densos & tardos, ac proinde ad percipiendum non satis idoneos. Foris quoque, quum

Impedimenta intelligẽtiæ.

sensus

sensus alijs rebus sunt ualde occupati, ab aliarum rerum attentione mentem auertunt. sed hoc ad illud refertur, quòd alijs cogitationibus alias uel pelli diximus, uel excludi: neque enim sensus quicquam officerent, nisi illis se mens accommodaret, & tanquam præberet aurem loquentibus. tametsi interdum uehemens & laboriosa sensuum corporalium actio impedit intelligentiam, quod spiritus auertit aut deuincit, qui sunt mentis instrumentum præcipuum, ut in morbo & dolore. Qui sic cogitationibus iactantur, animo uelut peregrinantur semper, nec unquã sunt in re præsenti. aliud agentes nũcupantur, quibus magna uitæ pars inutiliter transigitur. Sunt qui priorẽ sermonis partẽ non intellexerunt: ex intelligentia autem posterioris, quid sibi prior uoluerit, rectè coniectant: uel ex uestigijs exiguæ intellectionis superiorum, uel ex collatione coniecturarum à negantibus ad aientem. non est uerisimile hoc esse, nec illud aut illud: igitur quartum hoc, quoniam nullum restat aliud. Itaque duæ sunt in totum causæ non intelligendi, uel quum occupatus est artifex, uel quum instrumentum non subseruit. in quo & delassatio comprehenditur ingenij, quæ ab ipso non est, sed ab instrumentis. Mens enim nostra non habet uim infinitam, nec quantam uult in actione præsenti, uel in materiam obiectam: sed in duratione temporis, & continuatione operis. quocirca in suis istis actionibus nunquam sua ipsius imbecillitate deficit, sed organorum. Reparatur intentio fessis uel quiete, uel sola auersione animi ad aliud, ut in defessis: & eo facilius, si à re graui ad leuem, à molesta ad iucundam. tum exhilaratione sensuum, uelut amœno spectaculo, harmonia, refectione cibi & potus, sessione si steterit, aut stando si se-

derit, uel inambulatione, excitatione noui affectus, letitiæ, mœroris, cupiditatis, ultionis, ut cuiusque est procliuitas: denique re quacunque, quæ recentem spiritum sufficiat.

DE MEMORIA ET RECORDATIONE.

MEmoria est facultas animi, qua quis ea, quæ sensu aliquo externo aut interno cognouit, in mente continet. Itaque actio huius tota est introrsum conuersa. Est enim memoria uelut picta tabula, quæ ut aspectu oculorum efficit actum notitiæ, sic illa intuitu animi intelligentis, aut cognoscentis: quæ notitia non est simplex. nam consideratio est, quum inquirit & scrutatur: recordatio uerò, quum ad id peruentum est, quod uolumus. Est & in recordatione recultus, quum animus insistit in recordatione rei alicuius, multum eam retractans cognitione, & reuoluens, quod recolere nominatur. Quæ recordatio simplici gignitur intuitu animi in memoria, ea communis est nobis cum beluis: quæ autem fit per gradus quosdā & discursum à rebus quæ ante animum obseruantur, ad ea quæ subterfugerant, hominis est propria, qui solus discursu utitur: reminisci à philosophis nuncupatur. Neque in hoc nobis conuenit cum usu communis loquendi. nam Vergilius de equo dixit, Dulces reminiscitur Argos. Sed teneamus ad commoditatem disserendi, uocabulum usu scholarum tritum: & sit nobis reminiscentia, quod Græcis ἀνάμνησις, quæ est in recordationem reductio, quasiq; recordationis recordatio. Habemus igitur memoriam, recordationem, reminiscentiam. Memoriæ sedes ac uelut fabrica, in occipitio est à

Recolere.

Reminisci.

est à Natura collata, admirabili sapientia, quòd præterita cernat. illic uelut oculum habemus quendam multo præstantiorem, quàm si corporalis aliquis esset astructus: qualis in fronte, quod in fabulis est de Iano. Memoriæ, sicuti & manus, duæ sunt uires, apprehēdere & retinere. apprehendunt facile, qui humido sunt cerebro. Est quidem cerebrum omne humidum, sed supra modū intelligi conuenit. ut sigillum celeriter in humore fluido imprimitur, sed non diu hæret, nisi in arefacta materia: ita biliosi ad retinendum sunt aptiores, ubi semel apprehenderunt. Temperamentum autem ad utrunq; est idoneum: quod in quibus est pueris, bonitatē ingenij arguit, ut Quintilianus annotauit. adiuuatur enim ingenium à memoria, ut & percipias facilè quæ uelis, & celeriter ac fideliter reddas, quum sit opus. quæ duæ partes, illico & bona fide repræsentare, illius sunt, quod retinere nominaui. Nam sunt qui continent quidem, sed in reddendo quasi deposito uel tardi sunt, & diu laborant quærēdo, uel reddunt mala fide: nempe aut non integrè, aut confusè, & perturbatè. quod qui faciunt, ingenia habent inuersa, atq; infelicia. Iuuenes propter calorem, & humores puriores, plus pollēt memoria, quàm senes. Primum in quod ætas inuadit, inquit Seneca, est memoria: nec ullum senectutis certius signum, quàm memoriā labascere: remittitur enim ætate calor, & spiritus condensantur. Cæterum memoriæ loco magnum substituit Deus bonū senibus, prudentiam, usu rerum collectam, & iudicium acrius & efficacius. Nec memoriam habent omnes pariter ad omnia. sunt qui uerba, sunt qui res meminerunt facilius: ut Themistocles rerum, Hortensius uerborū recordatione dicuntur ualuisse. quod exemplum positū sit,

Memoriæ partes duæ.

Memoria varia.

pro toto & hominum & rerũ genere. Nam alij curiosa, alij recta & simplicia, alij publica, alij priuata, alij uetera, alij noua, alij sua, alij aliena, alij uitia, alij uirtutes recordantur citius & melius, ut est cuiusq; ingenij pronitas, & attendit ad hæc aut illa libẽtius. Attentio enim memoriam confirmat, ut statim dicam. Et quemadmodum in pictura, non omnia quæ expressa sunt, uel cernimus, uel animaduertimus, uel quum quærimus occurrũt: ita in memoria multa habemus nobis incognita. & quæ nos non habere credimus, quum habeamus, sicut à contrario. tum quæ habere scimus certò, multum tamẽ quæsita, indagata, inuestigata non comparent: quæ si quis offerat, statim agnoscimus, ut in loquendo. Nam pleriq; linguas intelligunt auditas, quas loqui nesciunt: loquendo enim quærimus, audiendo autem offerũtur, & recognoscimus. Memoriæ plurimum confert naturalis contemperatio corporis, quali fuisse præditos illos credibile est, quorum magnitudo memoriæ monumentis literarum celebratur, Themistocles, Cyrus, Cineas, Hortensius. Adiuuatur tota ratione uictus, cibis, potionibus, exercitamentis, quiete, somno moderatis, & ad facultatis illius instrumẽta accommodis. Sunt quædam quæ peculiariter prosunt memoriæ, alia quæ obsunt, obseruata medicorum cura, & libris consignata. Et quemadmodũ non imprimitur in aqua fluenti signum annuli, ita neq; in memoria res cognitæ, cerebro uehementer agitato. quale est in pueris infantibus, propter continua incrementa corpusculi: tum in ebrijs & ægrotis, quum ualida uis ardoris spiritus omnes rapit secum, conuoluitq;. Difficile item recipiunt, qui in occipitio frigidos habent humores, ac proinde duros, quorum est natura ad impressionem

Memoriæ quæ conducant.

sionem saxea: tales sunt senes, & tardi, & torpētes. Qui verò sani sunt & integri, sed celeres habent spiritus, apprehendunt quidem citò, sed non adeò continent: cuius sunt generis biliosi. Lenta ingenia, inquit Aristoteles, recordationis fide ualent, acuta autē reminiscentia. Tenacior est memoria in tardo, sicut diuturnius sigillum in saxo aut ferro: redeunt tamen celeres facilius in recordationem. Altè descendunt in memoriā, quæ attentè sunt à primo accepta, & cum cura. quo fit, ut ingeniosissimi sæpe homines, & bono memoriæ prolixè instructi ornatique, non tam recordentur multa, quàm qui illis non sunt pares his dotibus: quòd neglectim multa uident, legunt, audiunt. Si se adfectus aliquis cōcitatus, primæ rei cuiusque memoriæ admiscuit, recordatio est deinceps facilior, promptior, diuturnior: ut quæ cum maxima lætitia uel dolore sunt in animum ingressa, horum longissima est memoria. eáque de causa mos est quarundam gentium, in statuendis agrorum limitibus acriter cædere pueros qui adsunt, ut firmius & diutius recordentur illorum finiū. Exercitatione & meditatione crebra magnum memoria sumit robur. fit enim & ad accipiendum prompta, & ad plura capienda latior, & tenacior ad continēdum: nec est ulla in toto animo functio, quæ perinde cultum sui desideret. Ingenij munia non fiunt quiete ac cessatione deteriora, sæpe etiam renouātur, & præparata plus uigoris acquirūt. Memoria, si non exerceas, hebescit, ut tardior fiat indies, & segnior ocio ac quietudine. Obliuisci autem triplici ratione dicimur: uel quum imago illa in memoria depicta eraditur prorsum ac deletur, uel quum interlita est atque interrupta, uel quum quærentem subterfugit: uel quum obrupta est, & quasi

Obliuionis ratio quadruplex.

quasi uelo quodam contecta, ut in morbo uel affectu concitato. prima est uera, & maximè propria obliuio: secunda est obscuritas, seu litura: tertia & quarta, occultatio. quæ deprehendere est in tabula, cuius imaginũ alia est deleta, alia est interlita uel intercisa, alia nos fallit, alia est operta uel exolescens. Obliuisci etiã dicimur eorum, quæ à natura ipsa accepimus, quum de primis illis & naturalibus informationibus dubitamus, quæ euidentißimæ & certißimæ ueritates nũcupantur. perinde est enim, ac si eas aliquãdo didicerimus, naturæ institutione. Prima obliuio, noua prorsum cognitione indiget: quarta detectione, ut sanitate corporis aut animi: reliquæ duæ instauratione, ut uestigatione, & quasi gradibus ad id ueniatur, quod quærimus, ut ab annulo in aurifabrum, ex hoc in monile reginæ, hinc in bellum quod geßit uir eius, à bello in duces, à ducibus ad eorum progenitores aut liberos, hinc ad disciplinas quibus studebant: in quo nulla est ad sistendum meta. Gradus hi per omnia argumentorum genera latè sese diffundunt. à causa ad effectum, ab hoc ad instrumentum, à parte ad totum, ab isto ad locum, à loco ad personam, à persona ad priora eius & posteriora, ad contraria, similia: in quo discursu non est finis. & sunt transitus quidam longißimi, imò saltus: ut ex Scipione uenio in cogitationem potentiæ Turcicæ, propter uictorias eius de Asia, in qua regnabat Antiochus: ex nomine Ciceronis uenit in recordationem Lactantius, qui fuit eius imitator: ex hoc de chalcographia. nam is liber dicitur formulis æneis excusus uel primus, uel de primis. Reminiscentia hæc uel naturalis est, cogitatione ultro ab alijs ad alia transeunte: uel uoluntaria, seu iussa, quum animus in recordatione-

nem

nem rei alicuius conatur peruenire. Facilia sunt ad recordationem ordine notata, & praescripta: in quo genere praecipuae sunt mathematicae traditiões. Versus quoque ad memoriae fidelitatem conducunt, propter ordinẽ compositionis, & structuram nõ temere uagantẽ sparsámque, sed certis limitibus conclusam, ut animum non patiãtur aberrare uia, ceu repagulis quibusdam utrinq; munita & obsepta. uicissim temere effusa, uel dissolute congesta, difficile est & capere, & continere. Quocirca & qui recordari aliqua cupiunt, diligenter attentéque ordinem eorum animaduertunt, quae mãdant memoriae: & artis huius magistri, loca quaedam discipulis suis ediscenda exhibent. Nam quae simul sunt à phantasia comprehensa, si alterutrum occurrat, solet secum alterũ repraesentare: unde sedes illae existunt in artificio memoriae, quippe ad aspectum loci de eo uenit in mentẽ, quod in loco scîmus euenisse, aut situm esse, quando etiam cum uoce, aut sono aliquo quippiam contingit laetum, eodem sono audito delectamur: si triste, tristamur. quod in brutis quoque est annotare: quae si quo sono uocata gratum aliquid accipiunt, rursum ad eundem sonum facile ac libenter accurrunt: sin caedantur, sonitum eundẽ deinceps reformidant, ex plagarum recordatione. qua in recordatione gemina illud usu euenit, ut ex re minore ueniat nobis de maiore in mentem saepius, non è cõtrario. Maius uoco melius, praestabilius, rarius, preciosius, charius, denique quod nos pluris facimus. ut quoties aspicio domum, quae Brussellae est è conspectu regiae, uenit mihi in mentem Idiaqueus, cuius illud erat hospitium, & in qua nos saepissime, quantúmque per illius negocia licebat, diutissime sumus collocuti de rebus utrique iucundissimis: non

mis:non tamen quotiescunq; Idiaqueus obseruatur animo, de ædibus illis cogito. notabilior est scilicet animo meo Idiaquei recordatio, quàm illarum ædium. Eundē *in modum de sonis, de sapore, de odore.* Puer *quum* Valentiæ *febri laborarē, & deprauato gustu cerasa edissem, multis post annis quoties id pomum gustabam, toties non solùm de febri memineram, sed habere mihi illam uidebam.* Quapropter *nuda esse oportet ea loca, quæ memoriæ mouendæ aßignantur, ne si quid habeant insigne, aut illustre, hoc est nobis notabile, obruant quod eis fuerit commendatum, non aliter recordatione insigne illud rapiente, atque in eo occupata, reliquorū oblita, quàm uentriculo de multis cibis eo qui naturæ suæ maximè est congruens, alijs neglectis.* Et *quoniam similitudo ex multis uelut unum reddit, facilis est & usitatus nō memoriæ solùm, sed cogitationis quoq; error, ut à simili trāseat ad simile. pro* Gregorio *sumimus* Georgium, *pro enthymema problema,* Pindarus *pro* Pandarus: *quæ similitudo est in uerbis ex medio, principio, fine. tum in rebus, ex eo quod in illis attentio considerat: ut* Xenocratem *pro* Aristotele, *in* Philosophia *& disciplina* Platonis: Scipionem *pro* Q. Fabio, *in bellis* Punicis: Irum *pro* Codro, *in paupertate:* Demosthenem *pro* Cicerone, *in eloquentia:* Narcissum *pro* Adonide, *in pulchritudine: allium pro cepis, in odore.* Eodem *modo de loco, tempore, de actionibus aut qualitatibus, quorum exempla patent latißime.* Similitudo *perturbat memoriam, ut oculos corporis, ne iudicium poßit rectè statuere de eo quod est ad se delatum confuse.* Hoc *uitiū uel in prima attentione nascitur, quòd intelligentia non satis animaduertit quæ offeruntur, ut integra ea distinctáque*

Error ex similitudine.

&áque posset memoriæ commendare: quo in genere sunt aliud agentes. uel in ipsa memoria, quæ parum syncera fide custodijt. uel in secunda consideratione, quæ est attentio, quum perperam ea quæ integra erant in memoria reposita, depromit: quod aliàs negligentia uel socordia quadã accidit, aliàs commotione animi, ut in ebrijs, iratis, metuentibus, amantibus, inuidẽtibus, exultãtibus, & huiusmodi. Sicuti quum depositum nõ tale redditur, quale traditur, in uitio est aut accipiens, aut custodiens, aut repræsentans. Perturbatur item consideratio, quum iussæ aliquid quærere, aut depromere, obijcitur extrinsecus diuersum quid, uel alienum. Salutauit me heri in foro Petrus Toletanus, nec satis animaduerti, nec satis memini. si quis ex me quærat, quis te in foro heri salutauit? si nihil addat, facilius respondero, quàm si dicat, Io. Manricúsne, an Lod. Abylensis? Si quæratur, quis fuit Socratis pater? citius occurret memoriæ, quàm si addatur, Num non Democritus? magis intricat adhuc considerationem, quum res est in uitio similitudinis posita. Dum enim consideratio aliquid scrutatur, unicum munus arripit, in quod solum incumbit: quum uerò aliud est obiectum, additur occupatio refellẽdi eius: ita labor fit duplex: prior, reijciendi quod non conuenit; alter, eius quod conuenit, reponendi. Distinctio temporum reminiscentiæ, est necessaria, alioqui confunderentur imagines: ut in tabula, si aliæ super alias absque interuallo depingantur. Quæ uacuo animo & tranquillo accepimus, facilius hærent in mente, suíque uestigium imprimunt diuturnius ac expreßius, si modò attentè animum applicemus. qua de causa quæ prima ætate uidimus atq; audiuimus, ea diutius recordamur, & integrius: est enim

tunc

tunc soluta curis & cogitationibus mens, tum etiam attendimus diligenter: quippe ætate illa admiramur omnia, tanquam noua. at quæ admirationem nobis mouẽt, ea sollicitè spectamus, altéque in animũ descendunt: itaque & expreßius sunt in memoria depicta, faciléq; occurrunt recordationi, & distinctè depromuntur. Senes præterquàm quòd uitio ætatis difficilius capiunt ac retinent (spissantur enim eorum spiritus, nec facilè imagines recipiunt) occupatio quoque, & in res uarias intentio tumultuatur intus, ut nec quiete quicquam admittat, nec quum quæritur, sinat inueniri. Deteruntur quoque imagines in memoria insculptæ, unde recordatio existit manca, & quæ aliquid semper uideatur requirere. exciderunt enim circumstantiæ loci, temporis, personarum, quod est primum memoriæ per ætatem labascentis uitium. Consideratio est, quæ scrutatur ea quæ sunt in memoria recondita. Imagines rerum, quas memoria conseruat, in lucido spiritu sunt impressæ: qui ut est calidus & agilis, nunquam conquiescit. quam uerò illius partem attingit acies considerationis, hoc est spiritus seruiens considerationi, eam intuetur, eóque non semper omnia recordamur, nec ea quidem ipsa quæ uoluntas imperat. nam sæpe quærimus, quæ non inuenimus, quæq; postmodum sese ultro offerunt, etiam per quietem: ut quibusdã, quam solutionem argumẽti, aut nomen rei diu multúmque uigilantes inquisierant, in somnijs reperiunt. Quædam recipit intelligentia prima illa simplex, quæ est de ijs quæ extrinsecus obueniunt per uidendi uel audiendi sensus, quæ nõ animaduersa tradit statim memoriæ, attentio uerò, uelut exurgens considerat in memoria, & intelligit interdum continuo pòst, nonnunquam longo interuallo

interuallo: haud secus quàm si quis uel à somno excitaretur, uel ex alienatione mentis ad se ipsum rediret. Hi sunt uel ingenio tardi, aut animo peregrinantes, aut intenti ualde aliò. quod etiam in uisu & auditu euenit, quum sensus communis aliud agit, sicuti est antea declaratum.

DE COMPOSITA INtelligentia.

SVbstantiæ puræ, hoc est adhærentibus denudatæ, nulla est in animo imago, sed tantummodo adiacentium, quæ illam conuestiunt ac operiunt. Recepta autem prima illa imagine, ac simplici, quæ est per sensuum ianuas ingressa, addit ei phantasia simulachra & formas alias ex ijs qualitatibus uel actionibus, quæ hauriuntur sensibus. Ratio uerò accedens, confert illa inter se, esse talia uel non talia, agere sic aut illa, uel secus. Hinc ea quæ nullis cognoscuntur sensibus adiungit, quæ in schola syncategoremata nominantur, hoc est consignificantia. ideóque hæc plura sunt & aptiora, quo magis augetur ratio: ut in uiris quàm pueris, in ingeniosis quàm stupidis, in doctis quàm imperitis. Phantasia nihil coniungit, aut separat per copulam, uelut hoc est tale, aut non est tale, sic agens aut non agens: sed sic coaceruat hoc tale non tale, hoc uel illud agens, hoc modo aut illo, uel è contrario. quod ostendit puerorum & rudium & crassorum hominum sermo, qui multum coniunctiones omittunt in loquendo, congerunt tantum rerum nomina absque nexu. Transit ratio ab adhærentibus ad substantiam, & exculpit non iam quale sit quicque solummodo, aut quid agat, sed quid sit aut non sit: quorum aiens uocatur coniunctio, negans autem separatio.

Syncategoremata.

RATIO

QVæ intelleximus, considerauimus, contulimus, omnia sunt parata in usum rationis: ea uerò est collationis progreßio ab uno in aliud, uel à quibusdam ad aliud uel alia. ideóque etiam discursus nominatur, & reputatio: quòd sicut in uite putantur sarmenta inutilia, ita in ratione, ut solum utile retineatur purum (quod dicitur) & putum, quoad eius quidem præstari poßit. Nec perturbet nos, quod discursum diximus. nam interdum ratio non tam cursu ingreditur, quàm salticulis per diuersa delibando. est enim ratio alia per suos gradus continua serie discurrens, est alia transßiliens, & medios aliquos gradus intermittens, uel ex ignorantia recti ac congruentis progressus, uel quod illos attingere minimè existimat necessarium. Phantasia nullam sibi potest figurare imaginem, nisi ex ijs quæ prius usurpauit sensibus, siue aliqua talis sit in natura rerum, siue ab ipsa conficta, ex una aliqua aut diuersis. Ratio autem tanta rapiditate uolitat per eas imagines, ut uel nullam omnino in se concipiat: uel adeò leuiter, ut ferè nulla esse uideatur: nihil enim sumit de inhærentibus singularibus. Ideóque aspicit procul quidem, abiungit se tamen à uisis, quantum potest efficere. nam si illis sese inuolueret atque implicaret, haud aliter quàm torrente raperetur, ut in ebrietate & furore: & eum ad modum cerneret, quo quum per conspicilla depicta & uariegata. Ideóque magna sanitate mentis est opus, ad bene discurrendum per ea quæ conuenit. mens enim, quæ uisis agitata non ualet sese sistere, similis est ei qui per lubricum descendit. Opus nihilominus est ad expeditum discursum ministerio phantasiæ, si non dissolutæ, at solutæ tamen ac liberæ.

Discursus.

Reputatio.

Vtitur

Vtitur quidem ratio phantasmatis, non se illis admiscet. Sensus ergo inseruit imaginationi, hæc phantasiæ, quæ intellectui & considerationi, consideratio recordationi, collationi recordatio, rationi uerò collatio. Sensus est uelut umbræ aspectio, phantasia seu imaginatio imaginis, intelligentia corporis, ratio effectionis ac uirium. Est discursus quidam rationis, iussus à uoluntate, ut aliquid uel rerum inquirat menti, uel bonum ipsi uoluntati. Est alius ultroneus, suapte sponte procedens, ui mentis libera ac soluta, quæ quiescere non potest. Spontanea ratio nõ tam ex certis & notis principijs aggreditur opus suum, quàm iussa: quoniam negligentius scrutatur, quid sit in quaque re ueri & falsi, boni & mali. Notitia humana est ab ijs, quæ sensibus sunt cognita, ad ea quæ animo & mente: nempe à singularibus ad uniuersalia, à materialibus ad spiritalia, ab effectis ad causas, à promptis & patentibus ad recondita. Deo autem omnium opifici atq; autori, causæ priores sunt ac notiores quàm effecta, uniuersalia quàm rerum singula. In nobis quoq;, ut quisque maximè uel ingenio ualet, uel rerum usu, uel doctrina, magis uiam naturæ, hoc est Dei, sequitur in cognoscendo & colligendo: qui autem crasiores sunt, hanc sensuum uiam tenent. Discursus autem rationis, per omnes locos argumentorum uersatur. Fit etiam uel à negatione ad affirmationem, ut non est hoc, nec illud, ergo illud: qui est discursus obliquus. uel à negatione ad negationem, neq; hoc, nec illud, nec aliud, incertum ergo quid: qui est spurius, seu νόθος. est rectus alius, & legitimus, à re ad rem: ab affirmatione item ad negationem, hoc, ergo non illud. Ratio data est homini ad inquirendum bonum, ut id uoluntas amplectatur. bonum bruti

apertum est, nempe in corpore: nostrum in mente occultum. ideóq; nobis opus fuit uestigatione ueri in tenebris, illi tenebras non habent. illorúmq; extimatiua, ad bonum tantum & malum fertur: nostra autem etiam ad uerum & falsum. Vnde duplex existit decursus: ratio speculatiua, cuius finis est ueritas: & ratio practica, cuius bonum. prior sistit ibi, altera transit ad uoluntatem, & speculatrix non est simplex. nam est uel in ueritatibus, quæ sensu aut phantasia, aut ex ijs collectis rationibus licet consequi, quæ uocatur inferior: uel in ijs quæ sunt seu altiora, seu magis abdita, quæ superior. In queis duabus non æqualiter homines uel ualent, uel se exercent. nam ut sunt qui melius cernunt uesperi, quàm in meridie: sic quidam bene ratiocinantur de ueris, non item de agendis. quidam uice uersa, quòd agendi ratio in experiundo uersatur, sciendi uerò in acie mentis: & alij in artibus manuarijs sunt præstantes, ut ingenij uis huc uel illuc sponte naturæ inclinauit. Ratio eorum quæ aguntur in bono, est prudentia: eorum autem quæ exercentur in utilibus uitæ huius exterioris, ut Aristoteli placet, est ars. Quoniam uerò certius operatur expertus, quàm sciens, idcirco ad prudentiam uel artem non sola scientia satis est, experimentis etiam est opus, memoria & recordatione comprehensis, eámq; ob causam inexperti nec probi artifices sunt, nec prudentes satis: ueluti iuuenes, & qui manum operi quod didicerunt, non admouere. acies enim mentis doctrina exacuitur & expolitur, uis autem agendi atque operandi exercitatione. Rationis meta in contemplatione, est ueritas: in agendis autem, bonum. posterior hæc ex collatione uerorum & bonorum profert iudicium. Collatione hac uerorum & bonorum

Duplex ratio.

Prudentia.

Ars.

bonorum carent beluæ, ut quæ ad primum oblatum bonum rapiuntur. Nostrum porrò iudicium cunctatur, atque ambigit, & sistit, & reuocat sese. Nec est tamen dubitandum, quin ut muta animalia pronitates, & quasi regulas ab bonum suum quasdam à Deo acceperint, ita & homo ad bonum suum, & propter bonum, ad uerum. non enim meliore conditione existimandum est fuisse procreatum à tanto artifice, id quod deterius est, quàm id quo nihil est sub cœlo præstantius. Sed menti nostræ magnas & densißimas nebulas scelus offudit. itaque deprauati sunt recti illi canones. Ex ignorantia multi errores nascuntur, quum ex illis uniuersalibus ad species & rerum singula iudicium deducimus. Sed restant nihilominus in nobis reliquiæ illius tanti boni, quæ satis testantur, quantum id fuerit quod amisimus, hæc à uulgo theologorum synteresis nominatur, quasi conseruatio: Hieronymo est conscientia, Basilio naturale iudicatorium, Damascenus lucem mentis nostræ uocat. Philosophi quiddam tale sunt procul intuiti, qui anticipationes tradunt, & naturales informationes, quas non didicimus à magistris, uel usu: sed hausimus, & accepimus à natura, tametsi alij alijs pro magnitudine ingenij plures certiorésque sunt has rgulas sortiti: tum excoluntur, elimantúrque usu, experimentis, disciplina, meditatione. Hæc mentis nostræ siue lux, siue censura, qua rectè, qua obliquè, semper tamen ad bonum & uerum deuergit, & fertur prona. Vnde existit approbatio uirtutum, & improbatio uitiorum: atque hinc leges & præcepta morum, & intus in unoquoque conscientia, quæ delicta ipsa sua arguat, reprehendat, damnet, nisi penitus sensu humano careat, & degeneret in brutum.

Menonis argumentum.

Ex his quæ diximus, difficultas explanatur, quam Plato attingit in Menone. nam is ut colligeret conditas esse humanas mentes, non rudes, sed magnis scientijs artibúsque instructas & ornatas, illud adducit argumentum: Alioqui, inquit, non magis primis certißimísq; assentiremur axiomatis, quàm contrarijs: nec ea quum primùm proponerentur, illico agnosceremus. haud magis utiq;, quàm si quis seruum fugitiuum, quem nunquam antea uidisset, quærens, si is occurrat, agnoscat, aut apprehēdat: Verùm nō habet mens nostra ante corpus eruditionem: sed quum conderetur, accepit propensiones ad uera potius, quàm ad falsa: & ex propensione ac congruentia canones siue formulas, quas si disciplinarum omnium semina libeat nuncupare, nihil equidem repugno. Nam, quemadmodum in ipsa terra semina sunt à Deo indita stirpium omnium, quos ipsa ultrò quidem proferat, solertia tamen diligentiáq; hominum excoluntur, redduntúrque ad usum aptiora: sic in mente uniuscuiusq; semina sunt initia, origines artium, prudentiæ scientiarum omnium. quo fit, ut ad omnia nascamur idonei. nec ulla est ars, aut disciplina, cuius non specimen aliquod mens nostra poßit edere, rude quidem & malignum, sed aliquod tamen. Perficitur autem id, cui doctrina & exercitatio acceßit: ut in stirpibus ij sunt meliores alijs, quibus agricolæ addita est manus ac industria. Et loquor de cognitione rerum natura constantiū. nam ea quæ sunt prorsus hominum excogitata ingenijs, sine præceptore & doctrina non possunt percipi: ut lingua aliqua, Latina puta, aut Græca, aut Hispana. Ergo quòd brutæ animantes primam illam sequuntur naturam, integram adhuc atq; intemeratam, non errant in suis necessarijs: homo qui

mo qui suas coniecturas sectatur, aberrat per eas semitas, quas ipse sibi fecit, regia uia relicta. & bruta eiusdem speciei, eodem agunt modo, nempe eandem sequentes naturæ institutionem, & monita. homo, quia uariè iudicat, diuersißimè agit, atque aduersißimè. Hoc loco quæstio illa iure occurrit, utantúrne bruta ratione, an discurrant, & ignota colligant ex notioribus? quæ multos ueterum non tam conclusione sui torsit, quàm tractatione: ferè enim in eam omnes discedũt sententiam, carere illa rationis bono. Plutar. libellum scripsit, cui fecit titulum, Quòd mutis animantibus insit ratio: declamatorio magis stylo ac more, quã philosophico. non enim ualidis ullis nititur argumentis, ac dignis schola philosophiæ, sed populari tantummodo elusione, magísque de probitate ac uitiositate morum cauillatur, quàm de ratione. Laurentius Valla in Dialectica, ratione præditas esse argutatur. sed in eo opere, studio contradicendi & argutandi cæcus, rapitur in multas ineptias atque absurditates trànsuersus. Alij rationabiles dixerunt esse, ex ignorantia, quænam res esset ratio, & quibus ornata qualitatibus: quod iam aperiamus. Si discursus est transitus aliquis ab aliquo in aliud, dubitandum non est, quin discurrant muta: sin per collationem à minus notis progressus ad magis nota, uel ab uno ad aliud, ex illo dependens aut sequens, manifestum est non discurrere. à notis enim non proficiscuntur ad ignota, quorum omnia iudicia sunt de singularibus: non ut à generalibus ad specialia descendant, inde ad singularia, uel ascendant rursum hinc ad illa, ad exculpendum uerum. Sed neque nôrunt absentia, ut ab ijs uel ad alia ueniant absentia, uel ad præsentia, aut è contrario: nec alia ex alijs in eorum transi-

Brutis an insit ratio.

tu dependent, aut nascuntur. nam in ijs quae cognoscunt praesentia & singularia, manent illico cũ approbatione uel reprobatione. Discursus autẽ non status est, sed progreßio. Itaq; nostrũ iudicium, dũ collationes componuntur inter se in curriculo rationis, nõ acquiescit, sed pẽdet incertum. sed nec exordiũtur bruta ab a (ut exemplo loquar) ut inde transeãt in b, ad cognoscendum c: nec ab a, & b atanquã coniunctũ, & progrediẽs ab a: sed quia non placet a, quaerunt aliud, incidúntque in b, ueluti quum canis herum suum, uel feram uestigat: odoratur enim hunc hominem, uel aspicit. si odorem aspectúmque heri referat, acquiescit in eo, etiam si non sit herus: sin secus, eo relicto confert se ad alium, inde ad alium, nullo nexu cohaerentem cum priore, quoad in eũm incidat, quem quaerit. Accedit huc, quòd brutnm sequitur id quod uel sensu est simpliciter cognitum, uel à phãtasia copulatum compactúmque, uel ab extimatrice stimulatum, tanquam tacito calcari naturae. homo autem componit ac diuidit, & ab alijs ad alia transit, conferens ea inter se, ex quibus aliquid pariat atq; eliciat. Et animas brutorum orbas esse rationis, ex figura ipsa formae, totóque corpore facile est colligere. Oculorum humanorum aspectus quoquò uersum circumactus intentúsque, multa nos docet, illa uerò abiecta sunt semper in terram. adde his, quòd sortita sunt etiam corpora ad artes exercendas inepta. Deus autem, quibus facultatẽ rei alicuius agendae attribuit, eisdem quoque organa adaptauit, ei actioni accomoda: uidelicet sapientißimi artificis hoc est munus. Sed nec egent animantes ratione, quae in illis esset superuacanea. nam ab bonum suum impetu naturae suae uadunt: próque rationali intelligentia indita est illis speciatim natura-

lis

lis quædam solertia ad se tuendum, conseruandúmque, quæ abunde sufficit. quod admirati aliqui, rationem nominarint: ut in ape fauorum & mellis cõstructio, in formica ciborum prospectio, in araneo textura, & uenatio in cane: in equo, in simio, in elephãto, multa humanæ intelligentiæ similia. quæ si quis ideo rationem uocet, quòd magna sanè sunt, & admirabilia, quid obstat quo minus quecunque naturaliter fiunt admiranda, à ratione profecta esse confirmet? Proficiscuntur quidem illa à ratione non rei naturalis, sed naturæ, hoc est autoris Dei. neque enim magnum aliquid fieri sine ratione potest, si modo rationis nomen in diuinam illam sapientiã competit. Itaque & herbas stirpesq; omnes, & lapides plerosque, & aquas multas, & alia, quorum mirandos uidemus effectus, ratione esse donata arbitrabuntur. Ad hæc carere beluas quacunque religionis specie, grande profectò est argumentum irrationabiles esse, & mortalibus animis præditas: fructus enim & fons pietatis non est in uita hac mortali positus: ergo est in altera, quæ hanc consequitur. Ratio porrò nostra, quæ tantum est munus, támque excellens, non est propter res tam uiles & momentaneas concessum, quàm eæ sunt, in quibus hominum uita uersatur, & se occupat: (quanto adhuc uiliores sunt, quibus uita traducitur mutorũ:) sed ut Deũ cognoscamus, colamus, amemus; quo nihil est maius, aut præstabilius, digniúsque ratione, re omnium excellentissima. hæc uerò est religio, cuius bruta sunt penitus expertia: quemadmodum contrà nullus est hominũ, qui non religione tãgatur aliqua. Et quemadmodum lapidi assignata nõ est uita arboris, quod ei sufficeret sua essentia torpens, & in uestigio semper immobilis: nec arbori

sensus aut phantasia, quòd ad uitam illam nihil esset istis opus: sic neque mutæ animãti tributa est ratio, quoniam ad eius uitam atque essentiam tuendã, imaginationi adiuncta extimatio abunde magnum esset præsidium. Iam uerò & non loqui illas, defectum rationis ostendit. nam si ratione intus ducerentur, quid illis deesset ad loquendum? Haud quidem, quòd sermo sit discrimen inter hominem & beluam essentiale, quod quibusdã placuit, non satis in quo sita esset essentia considerantibus: sed nascitur ex illo discrimine, ratione scilicet, tanquam riuus è fonte. At in brutis alia alijs præstant ingenio, acumine, prudentia. nam hoc dicet aliquis: Non sunt hæc quidem talia, sed similia: in nobis enim solis ingenium est & prudentia. quemadmodum stirpium quosdam annotatũ est ea agere, propter quæ sensu esse præditos credi possit, & lapides nonnullos simulachrum quoddam referũt uitæ, quum constet nec plantis ullum inesse sensum, nec lapidibus excisis, præsertim uitam. umbræ sunt ista, non uera corpora. Et quẽadmodum homines omnes rationis facultatem accepimus, sunt tamen inter nos magna in eiusmodi facultate discrimina, omnes tamen sumus rationabiles: sic beluæ naturæ doctrinam hauserunt omnes, sine ratione, sed alia alijs doctrinam hanc sortita sunt uel purius, uel largius, quum sint tamen omnes irrationabiles. Hoc fecit omnipotens ille autor omnium, ut serie quadam rerum gradus inter se applicaret, quibus ad suprema ab imis ascenderetur, quemadmodũ in Prima philosophia docuimus. Verùm non esse illa rationis opera, hinc est intelligere sicut Gregorius Nyssenus annotauit, quod eadem speciatim agunt, neque illorũ operationes uariantur multitudine dissimili, sed iuxta maius aut

ius aut minus: ita ut si qua animans paulò operetur diuersius quàm cæteræ eiusdem figuræ, alteri protinus speciei adiudicetur. Accedit his, quòd per rationis discursum erigit se homo supra sensus & phantasiã, inclusámque sese illis teneri assequitur. sicut qui clausus est in cubiculo, etsi alia non usurpet sensibus, quàm quæ sunt in illo, intelligit tamen multa esse extra eum locum. brutũ uerò haud se habet aliter quàm infans, qui per uitrum cæruleum aut rubeũ intuens, ex ignorantia unde id fiat, omnia quæ cernit, existimat esse illius coloris. Sed iam ad alia transeamus. nam hunc locũ arbitror abundè esse planum factum. Discursuum magna est uarietas, ut sunt diuersissima in hominibus ingenia: partim ex constitutione ipsa naturali, partim ex doctrina, assuefactione, & huiusmodi de quibus pòst loquemur. Sed ut summatim dicam, est discursus quidam acutus circa rem aliquam, penetrans illius intima: est alius sagax ex paruis coniecturis, aut procul dißitis, perueniens quò intendit: alius est latus, multa complectens. est enim in quibusdam tanta mentis amplitudo, ut uno uelut intuitu cuncta circumspiciant quæ ad rem faciunt: his & phãtasia expeditißima est, & apertus memoriæ thesaurus, & expedita consideratio, & recordatio integra uigénsque. lenta enim phantasia, aut memoria obserata, aut cõsideratio ceßans, aut recordatio imbecilla, tardum infelicémque discursum efficit: ut in infantibus, ægris, commotis, magno affectis senio. In intelligentia est ceu aspectus quidam eorũ quæ uidemus, uel audimus: iste est simplicißimus. est alius, quum procul quasi intuemur, quò quidq; pertineat: istud ex discursu rationis petitur in rebus ignotis, aut assuefactione in notis: qualis est in canibus, equis, elephantis,

Discursuũ varietas.

qui

qui aliquid usu, aut disciplina nostra perceperunt. Discursus finis est inuentio, seu conclusio rei, siue collectio. Non assequimur autem quod petimus, eisdem de causis, quibus canis amittit feram, quam persequitur. uel quia discursus tardus est natura, res autem procul dißita, ut non habeat satis uirium ad perueniendum: uel segnis est uoluntariò, ut quum nõ libet attendere: uel sequitur, quà non conuenit, ut qui uiam non tenent, qua sit insistendũ: seu infelicitate ac tenebris ingenij, seu perturbatione aliqua temporaria, ut in affectu concitato, & uarijs cogitationibus, quæ obturbant mutuo: uel quia præteruolat, ut in nimium acutis, & qui celerrimam habent phantasiam. hi enim ulterius transcurrunt, quàm ubi res est posita: ita quod oportet à tergo relinquentes, in res minimè necessarias incidunt, ut ineptias: absurditates, dementias, res denique ab eo quod conuenit alienißimas. oportet enim ilico post discursum, phantasiam & scrutationem memoriæ sistere, ut mens quod sectata est, commodè apprehendat, ne aliò rapiat eam concitatio illa uelocißima.

IVDICIVM.

IVdicium est censura, hoc est approbatio & improbatio rationis, discursus uidelicet & clausulæ: quod est in mente uelut amußis quædam & norma, aut ut examen in libra. Itaque dum ratio est in actione sua, quiescit iudicium: ea ubi functa est suo munere, exurgit censura, & iudicat primùm de connexione, hinc de discursu: quem si approbet, nõ potest reprobare clausulam. Hæc si absurda uideatur, & receptæ infixæq; prius sententiæ cõtraria, hæret iudicium, seq; falsum esse suspicatur. Sin autẽ nihil

nihil metuit fallaciæ, transit in sententiam diuersam, ui argumẽtationis impulsum. eáq; est maxima uis, seu unica potius, quæ potest menti adferri, si uerisimilis ratio ostẽdatur, ad reliquas omnes uiolẽtias immobili. Quod si non rectè esse discursum, & qua oporteat, arbitretur, continet ac cohibet se, nec quoquam inclinat. quod frequens sapienti accidit, propter magnam uarietatem, & difficultates in omni probabilitate, quæ citius docti hominis & cordati cogitationi occurrunt, quàm rudis & stulti. nec malè qui prouerbium finxerunt, ab stulto iudice præcipitari sententiam; pauca enim circumspicit. Et sicut ratio utitur formulis dialecticis, quæ sunt de probabilitate, ita iudicium ijs quæ de argumentatione, in quibus ob ingenij nostri tenebras sæpe fallitur. benè enim confici putat argumentationẽ, quæ est praua: unde in imperitis præferuidísque ingenijs, definiendi ac pronunciandi existit temeritas præcipitata. Non rarò etiã post rectum exactúmque discursum obijcitur attentioni concludendi ac iudicandi quædam uelut nebula, qua iudicium hallucinatur, aliúdque pro alio sumit. quod accidit ualde biliosis, etiam exercitatis & sapientibus: atque eò magis, si uel metu, uel iracundia, uel pudore percellantur. quocirca rectius hi de scripto disserent, quàm loquendo. Sunt qui ipsi aptè ratiocinantur apud semetipsos, uerùm molles ac lubrici facile se ab alijs sinunt auferri, siue ex affectione, siue qui non multum sibi fidunt. Iudicium rectum & sanum est, quod aptè circumspicit, quid ex quo nascatur, quid cuique sit consequens, quid alienum, quid repugnans, quid congruens & consentaneum. hoc bono nullum est maius ad disciplinas, atq; artes omnes, denique ad uitam uniuersam. Non usu, nõ cognitio

Iudiciũ rectũ quod.

gnitione rerum multarum & uariarum, non acumine, non eruditione & scientia disciplinarum atque artium, sed hoc solo distant maxima & præstantissima ingenia ab infimis, aut mediæ notæ. Veritas res est menti congruens, ut bonum uoluntati: mẽdacium autem, aliena atque inimica, ut malum uoluntati. alijs quoque sensibus, sunt quæ conuenientiam cum eis habent, sunt quæ inconuenientiam. Itaque si iudicium censeat conclusionem esse ueram, illi se applicat, & eam complectitur tanquam sibi congruentem: quæ complexio, assensus, seu opinio, atque existimatio dicitur. sin falsam, auersatur, quæ est dissensio. Est assensus quidam firmus: hæc fides nominatur, quam Cicero in Partitionibus finit, opinionem esse firmam. est alter infirmus, quæ est suspicio: ut si hoc neutrum, nec in bonum uergens, nec in malum. medium inter assensum & dissensum, est dubitatio, seu ambiguitas. Credulitas & incredulitas magis habitum mentis significãt, quàm actionem. Creduli sunt, qui cupiunt, qui metuunt, simplices, mites, beneuoli. Increduli sunt, qui ratiões causasq; cuiusque rei non assequuntur, aut non intelligunt: qui contrarias habent rationes, quibus uarie detinentur: qui nollent, qui cupiunt immodice, experti res non ita esse, aut euenire. Sunt naturaliter ingenia quædam praua & maleuola, prona ad incredulitatem uniuersalem, quæ conglutinationem omnem applicationemq; ad alia ingenia refugiunt, nihilque uolũt credere, nisi quod ipsa uel inuenerint, uel attulerint. Suspicacitas, habitus est animi in deteriorem partem. tales sunt inuidi, auari, ambitiosi, maliciosi, maleuoli, experti mala multa, dãna, fraudes; uelut senes, & qui in negocijs dolosis sunt uersati, aut inter ueteratores, aut fraudulentos. Suspicio gignitur,

Assensus. Fides. Suspicio. Dubitatio. Suspicacitas.

gnitur, quum leues quidem remur esse coniecturas, non tamen nullas, & quæ satis sint ad mouendum: utpote quum in contrarium uel nullæ omnino sint, uel tales quas plus uirium habere existimemus, quàm diuersas. Assensus facilius in securitate elicitur, quàm in cura & sollicitudine. citius enim eũ capias, qui nihil timet, ac proinde nec cauet. Quocirca promptius fabellæ consentimus simpliciter narratæ, quàm argumentis ex præparato ad pugnam certaménque instructis: eóque ad fidem uulgo faciendam utilior est rhetorica, quàm dialectica, uti est à nobis alio loco demonstratum.

DE INGENIO.

VNiuersam mentis nostræ uim, de qua sumus hactenus loquuti, ingeniũ nominari placuit, quod se instrumẽtorum ministerio exerit & patefecit. mens enim est in hoc corpore, sicut qui clausus in cubiculo, nõ aliã habet fenestrã, per quã foràs prospiciat, quàm uitreã: is profectò nec alia potest, quàm quæ uitrũ patitur, intueri. quod si nitidum sit ac pellucidum, clarius: sin puluere obductum ac situ, obscurius cernit. Est item sicuti sapiens in domo stulti, nempe à sedibus sensuum: ab illis quippe ducitur. Et quemadmodum conclusus cubiculo, non ignorat obstare sibi uitrum, quo minus res clarius cernat ac apertius: ita mẽs nostra in corpore: quæ, tametsi ducitur à sensibus, eos tamen ipsa corrigit. Hieronymus in Iouinianum, mentem nostram in sensibus similem facit sedenti in equo. Nusquam it sessor, quin uehatur ab equo: sed regit tamen equum. atque hoc est inter hominem & beluam discrimen, quòd homo fulcit sensuum imbecillitatem, & crebros lapsus, fallaciámq; illorum Ingenium.

lorum per rationem assequitur: brutum autem, quod rationis sit egenum, nihil horum intelligit. Haec est mentis nostrae abductio à materia, quòd supra materiã, suprá q; ea omnia quae sunt materiae atque imaginationis, se sustollit. non quod sine instrumento materiali aliquid hic poßit, dum inter concreta & corporalia uersatur, uti iam diximus. Quo fit, ut saepenumero ab actionibus suis retardetur, quum minus se instrumentum illius facultati obsequens praebet. Cuperet quidem mens plerunque optimis, ac praeclarißimis cogitationibus se oblectare: sed impediunt eam organa, auertúntque inuitam ac repugnantem, & traducunt ab excellentibus contemplationibus ad lusus, ad ineptias, & res leuißimas, quibus facilia se & tractabilia exhibent instrumenta. Sed functionis rationalis organa sunt in cerebro, spiritus quidam tenuißimi & lucidißimi, quos illuc exhalat sanguis cordis. ij sunt organa intima cognitionum omniũ. Qui quum frigidi sunt, à sanguine frigido circa cor euaporati, segnes existunt actiones mentis, & languidae: unde homines fiunt hebetes ac torpentes. quod subsignificat Vergilius, quum in Georgicis dicit:

Cor.

Sin has ne poßim naturae tangere partes,
Frigidus obstiterit circum praecordia sanguis.

Rursum quum calidi sunt spiritus, celeres & concitatae sunt actiones. hinc fit, ut cordis habitudo atque affectio ad cogitationem atque intelligentiam non parum conferat. Vnde homines uel cordati nominantur, uel contrà excordes & uecordes: & Corculum Nasica ille appellatus, quòd esset sapientißimus. ut cor etiam pro mente ipsa sumatur, hac eadem de causa: uelut in sacris literis, De corde prodeũt cogitationes, & Deus spectator cordium

dium appellatione peculiari nuncupatur, ac propria. Et quanquam fons atque origo omnium actionum animi fixa sit in corde, officina tamen est in capite. nec enim intelliget mens, aut irascetur, metuet, mœrebit, pudefiet, prius quàm spiritus illi à corde exilientes, ad cerebrum peruenerint. Documento est, quòd quantumuis sanguis ferueat circa cor, nisi is ipse feruor caput attigerit, nulla exurgit animi perturbatio: ut in uiris animosis & moderatis, in quibus sanguis efferuescit in præcordijs, nullam tamen edunt iratorum significationem, quòd cerebrum nondum sit excalfactum. Sanguis & spiritus sequuntur quatuor principum qualitatum uim & naturam, prout quæque in commixtione inualuit: pituita humores gignit crassos, functionésque intelligentiæ lentas: bilis flaua, subitas & celerrimas: sanguis, moderatas. In insanis & furiosis exardescunt liquores omnes: in stupidis refrigerantur, ac condensantur. Quo fit, ut utrique ualentes sint corpore ac robusti, furiosi ad agendum, propter feruorem qui est in actione præualidus: fatui ad patiendum, propter frigus quod est firmæ patientiæ. Calor & humores contemperati, faciunt ad acumen & sanitatem ingenij. Cogitationes ex flaua bili concitatas & uagantes, temerè sistit atra bilis, ut in id quod agunt, intendant. quin etiam eadem bilis fusca, nempe densa materia, si accendatur, plus ignis calorisque concipit. idcirco non uolitat per summam rerum faciem, ut flamma ardens in stuppa, uel paleis: sed penetrat intima, & profunda. Accenditur porrò melancholia ex agitatione cogitationum, uel affectionum calidarum. Oportet autem eam esse alijs humoribus admixtam, præcipuè flauæ bili, tanquam frænum, ne illa ex ingenio & natura sua

Melãcholia in ingenio.

instabilis, quò minimè conuenit, sese proripiat. Nam si sola sit atra bilis relicta ex adustione humorum omnium, multa & obscura inuadit cerebrum, densat atque offuscat spiritus, unde furiosi & maniaci euadunt: tum exugitur corpus, ac debilitatur. quod in omni etiam contingit uehementi cogitatione, atque intentione mentis. Nam in illa cerebri atq; spirituũ actione, aduocatur mirabili naturæ artificio à uentriculo & uitalibus calor ad caput, tanquam ad eam partem mittatur subsidio, ubi plurimùm laboratur. qua ex causa cruditas existit, noxiorúmque humorum redundantia, & debilitas neruorum, deniq; corporis uniuersi infirmitas atque afflictio. Quod si subtilibus & claris spiritibus admixta sit nigra bilis, dexteritatem parit rationis, iudicij, prudentiæ, sapientiæ. hi enim descendunt altè, excudúntque atque inueniunt præclarè quàmplurima. Huc pertinet Platonis dictum illud ex Demòcrito Abderita sumptum: Nullum excellens ingenium sine mania, hoc est furore, qui furuæ bilis effectus est. Quocirca uini naturam refert atra bilis, ut ex ratione corporis, in quod infunditur, actiones producat: quemadmodum est fusè ab Aristotele in Problematis tractatum. Sunt ergo omnia hæc mentis instrumenta: nec aliter quàm quum artifex instrumenta disponit, aptátque, non potest operi faciendo intendere: ita & facultas rationabilis in infantia, circa liquores atq; spiritus occupata penitus, nequit illas ad functiones suas conuertere. est enim in aptatione & accommodatione illa tanta permixtio confusióque omnium, ut ratio quoque perturbetur atque obruatur ipsa, quo minus exequi munus suum ualeat, ut in officina quapiam perturbata. tum motus ille atque agitatio materiæ, non sinit rerum effigies

gies hærere in phantasia. Et quemadmodum in infantiam non utitur ratio suis organis, quia nondum sunt apta: sic neque in decrepita senecta, quia iam desierunt esse apta, magno scilicet usu detrita & corrupta. Ex hisce humoribus atque spiritibus, nascitur ingeniorum non uarietas solùm ac diuersitas, sed aduersitas quoq; tanta, quanta est inter hominũ facies. de quo sum loquutus nonnulla in opere De tradendis disciplinis. Quidam habent uires ingenij ualidas ad laborem ferendum, & insistunt operi: ut melãcholici, uel phlegmatici. Loca & tempora eiusdem qualitatis ad idem faciunt, quum nõ omnino caloris uigorem frigiditas debilitauit, nec restrinxit lucem obscuritas. ideóq; hi artibus manuarijs sunt apti, in quibus opus est patientia experimentorum, & frustrationi operis non indignari, neque ex offensione materiam de manibus abijcere. Alij leues atque infirmas habent uires, nec diu possunt durare in opere: ut biliosi, & calidè sanguinei, tum populi feruentium regionum, & alij per æstum. ualent enim impetu, non constantia. Alij refugiunt laborem attentionis, ex graui & crassa materia. alij ex delicijs, aut insuetudine, uel desuetudine. Alij non patiuntur se alligari, nec quicquam possunt augere ex præscripto, sed pro libito animi sui liberi ac soluti. magnósque labores ipsi ultro suscipiant facile, leuißimos autem indictos atq; impositos non ferant. Celeriter currunt quidam, sed nõ longè, ita ut in progressu admirabiliter mutentur, & multo alij sint, quàm de principio. Nonnulli ut lentius, ita & longius perueniunt. Multis est crebrò conquiescendum, recipiendúsq; de integro impetus: qui facilè delassantur, quibúsq; caligo ob aciem mentis offunditur, hos enim semper uenire recentes conuenit: ut ue-

Ingeniorum diuersitas.

recundi, meticulosi, iracundi. omnis quoque animi affe-
ctio commota, uelut nebulam offundit ingenio. Sunt qui-
dam imperturbati, & sibi constantes, quibus statim ue-
nit in mentem, quicquid est opus siue lacessendo, siue re-
spondendo: quibus omnia sunt ad manũ, & ingenium ha-
bent in numerato, sicut de Vinicio dixit Augustus. Ali-
qui in uno quolibet acutissimi, in multis perturbantur,
& tanquam obruuntur copia. Alij quocunq; intenderint
rectà, perspiciunt acutè, acriter, subtiliter: non circum-
ferunt tamen oculos ad ea quæ ad dextram, uel sinistram
obiacent, qui acuti quidem sunt, sed imprudentes, & iu-
dicio carent. Mutantur ingenia quædã in melius, ut cho-
lericorum, quum deferbuerunt, mutantur in peius, ut in
pituitosis, quibus humore illo frigido inualescẽte, extin-
guitur calor. Itaq; obbrutescũt, qui in primo ætatis cur-
riculo uidebantur cordatissimi. Mutantur item ex cursu
naturæ suæ: aliàs quoque ex natura loci, uictus, ocij uel
negocij. Sunt qui crebras recipiunt uarietates, ut inge-
nia sui dissimilia. sunt qui per longa interualla, ut in fle-
xu ætatis, in iuuenta, in senecta, post morbum aliquem
grauem. Expedit ijs qui tenuissimos habent spiritus, in-
crassari à loco, uel uictus ratione: qua de causa melan-
choliam biliosis & sanguineis utilem diximus. Dictu mi-
rum, esse quosdã sano ad omnia ingenio, præter quàm ad
aliquod unum: ut Horatianus ille haud ignobilis Argis,
Qui se credebat miros audire tragœdos,
Cætera qui uitæ seruaret munia: & quæ sequuntur.
In materia quoq; permagna est diuersitas. quorum in-
genium altè penetrat in ima rerum, ij multum ualent in
rebus grauissimis ac solidissimis. qui uolitant per sum-
ma, sunt argutuli & dicatuli & cauillatores non solidi
intuentur

intuentur minutias quasdam minimè necessarias, quas alij negligunt: aciem habent scalpelli, non ensis, ut facilè dissecent pilum latum: rei tamen duræ si admoueantur, retunduntur. alij sunt disciplinis præstantes, alij prudentia rerum agendarum, alij artibus manuarijs. Ex disciplinis autem sunt quidam natura sua poetæ, alij ad linguas perdiscendas appositi, in reliqua eruditione reluctantes atque infelices. Videas quosdam ad dicẽdum natos fictósq;, quorum orationem simplicem nulla arte adhibita admireris, & artificiosißimè dicunt, absq; arte. horum propriæ sunt mathematicæ, illorum medicina, aliorum ius ciuile, aliorum mysteria scrutari. Hæc est distributio donorum Dei. nemo potest gloriari se accepisse omnia, nemo conqueri se accepisse nihil.

DE SERMONE.

DEmocritus sermonem aptè nominauit riuum rationis: & Græcis eadem uox λόγος, & sermonem & rationem signat. sermonem autem & uerba non solùm ea uolo intelligi, quæ ore proferuntur, sed quæ scribuntur etiam. ex uniuersa autem mente, tanquam ex fonte fluit sermo: & simplicia uerba, ex simplici intelligentia, composita ex phantasia, apta uerò & connexa ex ratione coniungente & separante, sermo integer ex ratione discurrente, & iudicio aptante clausulas. Quocirca animaduertere est eos, in quibus parum uiget ratio, tanquam in pueris & fatuis, omnia simplicibus atque inconiunctis uerbis exprimere, quod uitium in linguis quoque infantibus annotatur. & quanquam ex animo profluant uerba, non tamen eadem est illic compositio quæ in uerbis. multa enim simplicia explicantur com-

positâ: multa quæ erãt simpliciter foras prolata, animus non simpliciter accipit, sed aliquid adiungit, & affingit, ex celeritate phantasiæ coaceruantis pingentisque. multis desunt uerba: opus est longo circuitu, qui hebetes sunt, phantasiámque habent impeditam, & recordationem lentam segnémque, ægrè quæ sentiunt eloquuntur. Quibus est ratio ac iudicium citum, sed inefficax, ij loquaces esse possunt, eloquentes autem nullo modo. Eloquentiam uoco, absolutam expreßionem eorum quæ mente conceperis, aptis atque accommodis uerbis: quod positum est in perfecta cuiusq; linguæ cognitione, tum connexione sermonis congruenti, & rationibus appositis: quod est iudicij non solùm acutißimi, sed etiam solidi, & circumspecti. Sallustius de L. Catilina bene expreßit: Satis loquentiæ, sapientiæ parum. & multos uideas facundos in narrando, in argumentis plane infantes: sicut è contrario. Expensio hæc eorum quæ dicenda sunt, & circumspectio illorum quæ adiacẽt, loci, temporis, personarum, atque huiusmodi, tardiloquos sæpe ac paucíloquos facit uiros magni ingenij. leues autem & acutuli, quòd nihil pensi habeant quid profundant, uerbosißimi sunt. Cogitatio dissoluta, quæ nullis rationis frænis cohibetur, ut in fatuis et in sanis, loquacißimos facit. ita enim profundunt omnia, ut ueniunt in buccam. Penetratio quoque acutißima in rerum intima, & lata multarum magnarúmque rerum cogitatione complexio, infantia nonnunquam reddit præstantißima & clarißima ingenia: non enim apta inueniunt uerba, quibus exprimant res tantas. qui uerò de rebus istis, quæ quotidie uersantur in manibus, locuturi sunt, ijs & uerba & sensa accommoda facilè ac copiosè suppetunt. Eget quoque sermo doctrina

Eloquentia.

doctrina atque exercitatione: nec mirum est, acutos interdum, & multis amplisq; disciplinis homines eruditos esse infantes, qui linguam parum didicerint, uel parum exercuerint. Memoria loquendi facultatem uehementer adiuuat: & qui ea pollent, facilè linguas perdiscunt, loquunturque expeditè, tanquam thesauro benignè suppeditante, quæcunq; sint opus. nec immeritò peritia linguarum inter exempla memoriæ reponitur, ut in Cleopatra Aegyptia, & Mithridate Pontico, & Themistocle Atheniensi. qua de causa melius omnes quamcunque linguam intelligimus, quàm loquimur. In loquendo enim quærimus, quæ proferamus: quæ sæpe nos latent, nec se diu quæsita ostendunt. in intelligendo autem, tantummodo agnoscimus oblata. exiguus porrò est hic labor, præ illo. Inuenias tamen nõnullos, qui quod loqui sciant, idem ipsum si audiant, non intelligent. scilicet quum loquuntur, quærunt ipsi uoces per ocium, & fingunt: quum uerò audiunt, celeritas sermonis præcurrit attentioni. quo fit, ut intellectio perturbetur. quo de genere sunt ij potissimùm, qui ex lectione didicerunt magis linguam, quàm audiendo. Vehementius autem admirere, si uideas, qui quod loqui sciant, loquentibúsq; alijs facilè intelligant, idem illud eos fallere, si legant. hi sunt ad attentionem segnes. quibus loquentibus, uel audientibus, calor ille orationis excitat attentionem: uersis autem ad legendum, & refrigeratis, remittitur attentio, & torpet intelligentia. Sunt qui melius loquantur, quàm scribant: quod de Galba tradidit Cicero. idque euenire ait hominibus ingeniosis quidem, sed parum doctis: qui ardore illo dicendi remisso, quum arte non adiuuentur, impares sunt sibijpsis scribendo: docto autem homini pro feruore ani-

mi esse industriam. Sed ars tamen non multum proficit, quum uigor ingenij languet: sicut in erudito delassato, aut ægro, aut perturbato. Alij quum usum ab eruditis acceperint, nec satis tamen nôrint cur quicque dicatur, translati ad scribendum, uolunt aliquid efferre politius atque elimatius, discedunt à recto illo usu ad prauum sermonem atque imperitum. At quandoquidem sermo ex ratione oritur, tam naturalis est homini sermo, quàm ratio. ubicunq; enim est fons, ibi & riuus. Nullus tamen certus est ac naturalis, omnes sunt ex arte, unde distinctæ sunt linguæ, quarum tractatio alterius est speculationis. Sermo omnis uel scriptis uerbis constat, uel prolatis uocibus, quòd etiam nomen ad scripturam quoque accommodatur. Vox est quidem sonus quicunque, sed aptius & peculiarius, quem animans edit ore ad aliquid significandum. Articulatus autem sonos & distinctus solius est hominis, ad cuius imitationem auiculas quoque & instrumenta musica, quæ sonos edunt sine iudicio atque intelligentia, uoces emittere dicimus. Voces in homine signa sunt animi uniuersi, & phantasiæ, & affectuum, & intelligentiæ, & uoluntatis: in belluis autem tantummodo affectionum, quemadmodum in nobis uoces inconditæ, quæque à Grammaticis interiectiones nominantur. Admirabile est, tantam humani oris sonorum diuersitatem, tam paucis potuisse literis comprehendi, unde confecta est uerborum, sermonis, linguarum tanta uarietas & copia.

Sermo naturalis.

Vox.

DE DISCENDI RATIONE.

Doctrina Disciplina

DOctrina est traditio eorum quæ quis nouit ei, qui non nouit. Disciplina est, illius traditionis acceptio

ptio:nisi quòd mens accipientis impletur, dantis uerò non exhauritur. imò communicatione augetur eruditio, sicut ignis motu atque agitatione. Excitatur enim ingenium, & discurrit per ea quae ad praesens negocium pertinent: ita inuenit atq; excudit multa, & quae in mentem non ueniebant cessanti, docenti aut differenti occurrunt, calore acuente uigorem ingenij. Idcirco nihil est ad magnam eruditionem perinde conducens, ut docere. Disciplina est duplex. altera est appositio qualitatis in animo: ut quum lingua noua traditur, quod fit in hominum inuentis. altera est eductio ingenij, de potestate in actum: sicut in scientijs artibúsque, quarum est materia res naturalis. illarum enim omniũ, sicuti antea diximus, semina sunt naturaliter menti nostrae indita, uelut stirpium ipsi terrae: ut nihil uideatur aliud docens agere, quàm quod sol, quum ui sua profert ex seminibus germina, proditura alioqui per se, sed non tam feliciter, nec tam citò. Docent bruta sobolem suam, ut citius faciant, quod per se nihilominus facerent: ut auis pullum suum uolare, felis uenari mures, ut quàm citißimè uideant eos sui similes, hoc est in sua specie perfectos. nos uerò docemus illa, ut quod uel nunquam facerent, uel aliter, faciãt uti nos uolumus. neque aliud est nostra in eis doctrina, quàm assuefactio ad nihil ferè aliud, quàm ad corporale exercẽdum aliquid, ut loqui, currere, aut modo aliquo corpus seu corporis partem aliquam mouere. Brutũ ad sua edoctum est magisterio naturae: nos indigemus & nostra exercitatione, & admonitione aliena, ut proferamus quod est inditum. Cursus discendi est ex sensibus ad imaginationem, ab hac ad mentem: qualis est & uitae, & naturae. Itaque à simplicibus progreßio fit ad cõiuncta, Discendi cursus.

à singulari ad uniuersale. quod est annotare in pueris, qui (ut dudum dicebam) primùm exprimunt partes separatas singularum rerum, deinceps coniungunt & copulant. Vniuersalia etiam singulari uocant nomine, ut fabros omnes nomine eius fabri, quem primùm nouerunt: & omnes carnes, capum aut bubulam, si eam primùm nominari audierint, quum incipiũt formare uerba. tum ex singularibus mens colligit uniuersalia, unde ad singularia rursum ex uniuersalibus reuertit. Itaque primi magistri sunt sensus, in quorum domo est conclusa mens, è quibus princeps est uisus: qui, ut Aristoteles inquit, plurimas nobis rerum species patefacit, autórque ad inuestigationem fuit sapientiæ, quemadmodũ præclarè scripsit Plato. nam ex aspectu nata est admiratio, ex qua animaduersio, & scrutatio, studiúmque sapientiæ. Post cognitionem autem rerum inuentam, artésq; constitutas, audiendi sensus tum plura & maiora, tum celerius docet: accipimus enim breuißimo tempore, quæ tradens parauit longo. nec immeritò sensum hunc Aristoteles disciplinæ nominauit: quæq; animantes eo careant, disciplinæ non esse capaces. Quo magis miror fuisse mutum & surdum natum, qui literas didicerit. fides sit penes Rodolphum Agricolam, qui id memoriæ prodidit, & se illum uidisse affirmat. Quãquam in arctis ingenij nostri limitibus, admirabilis est latitudo facultatis ac uirium. Quàm bene egit Deus cum homine, ut quod necessariũ esset, tam in obuio proposuerit. Nihil utilius quàm multa discere, nihil facilius quàm multa audire. Ipsum quoque ingenium in quibusdam hominũ, natura sua dextrũ & felix, uel tenuißima ope extrinsecus adiutum mirificè sese extendit & dilatat, sibique ipsius magister est atque

Visus.

Auditus.

institut

institutor. nec perinde à sensibus doceri, aut etiam interdum ab homine magistro potest, ut docetur à semetipso: unde sunt illi αὐτομαθεῖς. Ingenium felix habet primùm, qui rerum imagines eorum quæ loco uel tempore comprehenduntur facile atq; aptè concipiunt, quos Græci συφαντασιώτους uocãt, ut Quintilianus tradit. hi sunt ad describendum & narrandum aptißimi, unde & argumenta facilè colliguntur efficacia. tum qui uel natura sua, uel arte celeriter discurrunt, & rectè colligunt, & solerter coniectant. in quo numero ponuntur naturales Dialectici, & potißimùm qui cuiusque rei ultimam originem dextrè inuestigant: quales fuerunt Aristoteles & Galenus. Iam quibus nullo admonente, omnia quæ opus sunt, ueniunt in mentem, quos Hesiodus in primo genere excellentiæ collocat, qualem fuisse Themistoclem tradit Thucydides. Grandia & præstantißima quocunque in genere disciplinæ ac cognitionis ingenia sunt naturæ beneficio, quæ insito quodam uelut impetu ad res maximas præclarißimásque impelluntur, & sortita sunt in mente imaginem rei exactißimam, ceu canonem, ad quẽ & quæ ipsi, & quæ alij agant in eo genere, accommodent, uelut ad normam: quò fit, ut tum sua tum aliorum uel errata, uel rectè facta deprehendant acutè, ac dijudicent. Ideas Plato formas eiusmodi nuncupauit rerum agendarum uerißima & certißima exemplaria, quæ si extrinsecus doctrina & usu adiuuentur, dictu incredibile quanta sit eiusmodi ingeniorum magnitudo & excellentia. Iuuat mirificè ad eam rem, uersari cum ijs diu & multum, legere etiam attentè ac diligenter eorũ monumenta, qui tantum hoc bonum sunt nacti: necesse enim est, ut aliquid ex aßiduo illo uelut affricatu adhærescat.

Accedit

Accedit celeritati huic mẽtis & acumini, meditatio atque usus cuiusque disciplinæ, quæ illam auget magnopere. neq; enim tam scitur, quod tacita contemplatione est acceptum, quàm quod in exercitamentum usumq; transmittitur, in artibus actionum & externorum operum, in uirtute, in musica, eloquentia, fabrili arte, pictoria, & reliquis huiusmodi: tantóq; est profectus maior, si perseueretur in opere sine offensione, aut indignatione animi. durandum est, & persistendum: quódq; hac non successit, alia tentandum. luctari oportet cum opere, nõ indignari. In scientijs autem contemplationis, pro meditatione atq; exercitamento est tacita cogitatio atq; expensio, qua altius in rei notitiam penetramus, quàm disputationibus uel altercationibus: quæ plus sæpenumero obruunt iudicium, quàm exacuũt. etiam ingenia mediocria, quæ nõ adeò sunt formulis illis à natura instructa, quantumcunque maximorum ingeniorum adiuta monumentis, non tamen tantum efficient, quantum illa excelsa, & uelut grãdi quodam numine afflata. deest enim illis superioribus, quod maximum est, exemplar illud rei bene atque excellenter exequendæ. Hæc quidem interna. Externa sunt, magister & instrumentum. Magistro non satis est, bene quæ profitetur scire, nisi expeditè ea poßit explicare, & artem dexteritatémque eam ad rem adiungat. quod si contingat, breuiter in magnam eruditionem docilis discipulus euadet. Docilitatem adiuuat diligens attentio, quum animus in eo est cunctus, quod uidet, quod audit, nec alijs sese cogitationibus procul abducit. Breuiter etiam proficiunt, qui recolunt singula, & reputant secum. Adde his, quos non pudet discere. qua de causa superbi disciplinæ uiam prauo illo affectu

Vsus.

Docilitas.

latè sibi interrumpunt. Magnum profectus omnis impedimentum, dicebat Bion esse arrogantiam. Si fueris discēdi cupidus, inquit Isocrates, eris breui eruditißimus. Adde istis illos, qui non arbitrantur se multum in eruditione promouisse. Præclarè Seneca: Puto multos ad "
sapientiam potuisse peruenire, nisi se iam peruenisse cre "
didissent. sistat enim necesse est, qui nihil existimat restare amplius, in quod tēdat, & tanquā ad extremū pertigerit, quiescat. Sunt qui docentē præcurrunt: sunt qui sequūtur, doctrinámque satis capiunt, & ea acquiescūt. hi sunt intelligentia præditi, nolunt tamen, aut nesciunt in ea perscrutari, quod discursum habent rationis lentum, aut uim mentis non in sua potestate, sed dissolutè effuséque diuagantem. Ex his autem qui præcurrūt, alij faciunt id dexterè, qui ratione ac iudicio pollent: ineptè alij, qui ad coniectandum sunt inidonei. Eorum quæ traduntur ab institutore, receptaculum ac thesaurus quidā est memoria, quæ illa omnia conseruat. Superuacaneus est labor disciplinis impensus, nisi sit quo accepta contineas. si effluunt omnia, perinde est ac si in dolio pertuso aquam haurias, ut de filiabus Danai est in fabula. Idcirco puerilis ætas accipiendis quæ traduntur est appositißima, propter liberam memoriam expeditámque, nec alijs impeditā cogitationibus & curis. grandiores enim natu adferunt secum alios cogitatus, qui non facile uenienti doctrinæ cedunt. Huc accedit, quòd pueri non reputant laborem sedendi, attendendi, legendi, scribendi, ediscendi, operandi, idcirco minus delassantur: adultos uerò non parum defatigat operæ ac laboris expensio. Græci apposité, quos bene rem aliquam edoctos uolebant significare, nominabant παιδομαθεῖς, quasi à pueritia Memoria.

ritia institutos. quanquam seniori in locum facultatis discendi succedit iudicium certius, & prudentia experimētis collecta, hoc est industria pro uiribus. Alterum

Emendatio.

praeceptoris officium est, emendare ac corrigere: quod non est minus utile, quàm umbratilis explicatio praeceptorum: & eo magis, si corrector cur quicque uel probet, uel reijciat, tum norit ipse, tum sciat tradere, & uelit diligenter explicare. Vitamus enim damnata: pergimus, quà uidemus eum praeire, ac nos ducere. Quòd si solidi sit & exacti iudicij praeceptor, plus ab emendatione paratur iudicij, quàm ex alijs omnibus scholae exercitamentis. Collatio cuiusque & secum procedente tempore, & cum alio, ponit ob oculos quantū simus progressi, quid acquisitum est, quid deest. Accedunt hisce omnibus instrumenta, non parua utique artificis pars. Natura

Instrumenta.

homini artificium omnium in hoc mundo praestantissimo, instrumentum externum est largita, cui nullum potest omnino comparari, manum scilicet: de cuius aptitudine, commoditate, utilitate longum esset disserere, nec huius tractationis. ipsa etiam uerborum uicem supplet: quod uidere est in mutis hominibus, & ijs qui inter se sunt barbari. illos enim sine gesticulatione manuum nō tam facilè intelligeremus. Tametsi usum tam apti támque congruentis instrumenti supra modum peritia solertiáq; artificis adiuuat, & regit, & haud scio an artificis excellentia tale reddat instrumētum ipsum. quippe hoc quotidiana experientia facile demonstrat, quò quis polleat uel ingenio, uel arte aliqua, eo paucioribus & leuioribus, minúsque accommodis instrumentis pulchriora atque exactiora opera perficere. nec credere, nisi qui uiderūt, poßint, quid homo sinistra manu agat,

Manus.

praecisa

præcisa dextra: quid ipsis pedibus, quũ caret manibus: cibum ori admouere, scindere, suere, texere, acuẽte uim mentis necessitate, ut in cæcis & mutis. Nihil est menti similius, quàm oculus corporis. Eruditio est menti, quod lux oculo: & mens eruditionis ope speculatur, ac cogitat, & oculus ope lucis intuetur. Ac quemadmodũ splendidissima lux præstringit oculos, ferunt tamen illã paulatim ualidi, opprimuntur imbecilli atq; infirmi: sic eruditionem sustinent magna ingenia & solida, parua atq; inania non sunt ferendo, sed sub illa tanquam onere iniquo franguntur, & concidunt, ut oculi ad magnum fulgorem cernendi uim amittunt. quũ autem perpauci sint firmis solidisq; ingenijs præditi, fit ut in opificijs omnibus uitæq; artibus plurimi multum promoueant, & celeriter: in excellenti uerò eruditione rarissimi, lentè, prætenuiter. Ingenium quoque ipsum inferioris notæ, assuetum in fulgorem illum eruditionis intendere, adeò stupescit, ut nec scientiam ipsam cernat, nec iam ad res alias translatus inueniatur idoneum & congruens, quemadmodum oculus magno aliquo hebetatus splẽdore. Quin & ipsi quoque probè ac feliciter instituti, quum subitò se ad res istas uitæ inferiores, quæ ueluti in obscuro sitæ sunt, sese transferunt, uidentur cæcutire, ut qui à lucido loco derepentè in tenebrosum ingreditur. quod multi nõ considerãtes, admirantur homines doctissimos nõ adeò esse in republica aut familiari prudentes, ut imperitos, qui in illis sunt exercitati. Et cursus eruditionis lentus est, tardóque ad metam gradu peruenitur: in alijs autem uitæ exercitamentis, plerique omnes multum assequuntur breuissimo tempore, & acutiores existimãtur, aptioréſque ad omnia negocia. nimirum studia sapiẽtiæ

Cur pauci docti.

posita

posita sunt in arduo, affligúntque ac debilitant ingenia, quoad assueta iam respirent, ac recipiant uires, quum quidem sunt natura sua firma & robusta. Iam uerò reliquae artes cognitionésq; breuißimis sunt limitibus comprehensae, quos pertingere haud est sanè operosum, ita indocti felicißimè uidentur in suis negocijs uersari. Sapientia longißimos habet fines, aut nullos potius, & diutißimè est decurrendum, prius quàm in tanta curriculi uastitate aliquid uidearis promouisse. Sed postquàm eruditus homo confirmatus, & paratis ex studio scientiarum opibus, applicat animum ad uitae administrationem, bona utiq; fide, quod rari à se possunt impetrare, neque enim tanti esse ducunt, sed quum applicat tamen, longißimè alios omnes antecellit, ostēdítque manifestò, quantum inter ruditatem & peritiam intersit.

DE COGNITIONIBVS, seu notitijs.

PRima ergo cognitio est illa sensuum simplicißima, hinc reliquae nascuntur omnes, aliae ex alijs, & crescunt augentúrque. quod non solùm in artibus disciplinísque experimur, ut Aristoteles in Resolutorijs docuit, sed in ipso uitae totiùs cursu. Rerum aliae cadunt sub sensus, quae foris sunt expositae, seu obuiae: aliae sunt reconditae. tum ex obuijs quaedam sunt praesentes, quaedā absentes. Res expositas praesentes cognoscunt sensus, absentes autem imaginatio. consideratio autem mētis opes scrutatur, & mentem quasi in seipsam reflectit, ut recognoscat quid contineat, quale quantúmque sit. ratio autem ex obuijs concretísque reconditas & uacantes corpore eruit, ex singulis rerum generalia: quae omnia

tradit

tradit suæ intelligentiæ, ac deinde contemplationi, si uacat. Et quemadmodum oculi corporis indigent lumine exteriore ad cernendum, ita oculus mentis lumine interiore ad intelligendum & cognoscendum. Res uel sunt naturæ huius mutabilis ac temporariæ, uel illius immutabilis ac perpetuæ. ad hæc intuenda opus est lumine supernaturali, cuius cognitio Sapientia nominatur. Si est naturæ huius fluxæ ac instabilis, uel est in ea uariabile, ut quæ de singularibus cognoscuntur: uel de uniuersalibus quidem, sed quæ non obtinent constantiam perpetuam, opinabilia nuncupantur à M. Tullio. Eorum claritas sit sanè uerisimilitudo, siue (ut alijs placet) opinio, uertentibus è Græco δόξαν. Vniuersalia, cuiusmodi ferè sunt, filium à matre diligi, huic morbo hanc aut illam herbam mederi, sic affectos animo hæc aut illa uel cupere uel aspernari, hoc habitu cœli hæc contingere; quæ exceptiones recipiunt, & uarietatem. Tametsi in his magnum est inter singularia discrimen, & qualiacunque uniuersalia. Nam de generalibus statui possunt regulæ ac præceptiones, unde ars existat aliqua, & disciplina: de singulis, utpote infinitis, & infinitè uarijs nulla. neque enim est ingenij humani ea persequi, quorum iniri numerus non possit. quapropter Plato in infimis formarum meritò iubebat conquiescere descendentes, prius quàm ad insecabilia peruenirent. Sed reuertamur ad propositum. Restat tertium, quod est in natura mutabili perpetuum & constans; qualia sunt, quæ semper eadem atque uniusmodi persistere animaduertimus, uelut cœlestia: & in his sublunaribus, quæ naturalia sunt generi alicui, aut formæ. Huius lucem habemus à natura inditam, sicut prius loquebar: ex queis alia permulta col-

Res mutabiles & immutabiles

Sapientia.

Verisimilitudo.

Scientia. ligit ratio, cuius cognitio Scientia uocatur. lumen autem secundi est, longißimus quidam ex naturali lumine splendor, auctus solertia, institutione, meditatione, exercitatione, die ipsa, quæ ultro adfert multa in primis illis naturalibus, ijsque quæ sunt primis proxima, id est, quæ ex principibus breuißimo atq; apertißimo tramite ducuntur: sed longius tamen progreßis tenebræ obuoluuntur ilico, nō à rebus, sed à nostris ingenijs, quæ graui hac corporis mole onusta, & tarditate impediuntur, uel nube aliqua interiecta perturbantur, atque hallucinantur. Itaque modus cognitionis lucisque in assequenda ueritate, nostrarum est mentium, non rerum. Nam sunt qui in rebus apertißimis cæcutiunt, & tenebræ illis offunduntur etiam in claro meridie, uel ex ignorantia, uel ex torpedine. alij obscuriora clarius cernunt beneficio ingenij uel naturalis, uel exculti. Quo plus ergo est lucis, plus scientiæ: quo minus, plus dubitationis. si nihil sit prorsum, aut ita parum, ut pro nihilo ducendum sit, ignorantia se diffundit, tanquam densa innubila atque illuni nocte obscuritas, sine scientia, sine uerisimilitudine, sine ambiguitate. Quocirca nec scientia, nec uerisimilitudo est erroris causa, sed caligo luci admixta: quæ lux nulli contingit pura, obumbrante corpore. quomodo enim posset ignorantiam scientia parere, aut errorem peritia, aut nebulam fulgor? Nec aliter quàm mutatur luminis qualitas & uis ex obiecta mole, ut alia plus aut minus admittat claritatis: ita illuminatio mentis ex multarum rerum in uita hac quasi obiectu, admirabiliter redditur uaria, ut diuersißimè homines tum colligant, tum indicent, & statuant siue de bono, siue de uero. Sunt autem hæ res, corporis constitutio, ætas, ualetudo, robur, assuefactio,

factio, integritas, affectio præsens ex qualitatibus temporarijs, quas gignunt alimenta loci, & temporis, tum actiones, atque externa: tametsi hæc uariant, prout cuiusque est animus, & mores. In animo affectiones omnes: in mente tarditas, celeritas, acumen, hebetudo, doctrina, secta inueterata, aut certe persuasio quæ prior adhæsit, mores, consuetudo, autoritas alterius. unde tanta in sentiendo & statuendo, & tam crebra uarietas atq; aduersitas, non solùm hominibus inter se, uerum etiam cuique secum: ut sequens temporis punctum, prioris sententiam decretam omnino & fixam damnet penitus, ac tollat.

DE CONTEMPLATIONE.

SEquitur post actionem quies. Ratio est ueluti scrutatio: iudicium, electio: contemplatio autem, inspectio quieta & tuta omnium, quæ à ratione sunt collecta & exculpta, à iudicio autem recepta atque approbata. non est in ea ratiocinatio ulla, in qua omnia sunt certa iam, atque exposita. & quando delectatio omnis nascitur ex proportione quadam, congruentiáque obiecti cum facultate, nihilq; est menti congruẽtius quàm ueritas, fit ut in contemplatione magnæ sint delectationes mentis nostræ. In quo tamen spectantur ueritas & ingenium. Nam ueritates tam sunt gratissimæ, quàm certissimæ, maximéque defæcatæ, prolatæ simul cum suis originibus, primisque causis. Id uerò si non concedatur, secundum est, ut ad ueritatem quàm proximè accedant, simillimæque sint. Nemo est tam torpenti & abiecto in terram animo qui non excitetur ad hanc uocem, Ego tibi huiusce rei causam patefaciam. adeò insitum est à natura humanis pectoribus, causas uelle cognoscere: ut meritò felicem

illum poeta pronunciârit, qui potuit rerum cognoscere causas. Ingenia *uerò similitudine ac proportione delectantur, summa & præstantißima rebus excellentißimis, & alia deinceps, ut est cuiusque gradus usque ab infima & despicatißima, quæ uilißimis ac nugacißimis rebus tenentur. Voluptas hæc contemplationis tanta est generosis mentibus, quæ illam semel degustârunt, ut renunciasse gentiles multos rebus humanis uniuersis propter eam solam mirandum non sit.* Hoc *uel incredibile sanè, uel absurdum uideatur iis qui spiritales illas dulcedines nunquam gustârunt.* His *de causis beatißima omnium erit illa in cœlis contemplatio, quippe de* Deo, *quo nihil excogitari potest amplius uel excellentius: tum dimota omni nebula, non uerisimiliter, sed uerißimè, certißima ueritate ostensa, causisquè rerum omnium in ipso autore perspectis & cognitis, liberatis quoque nostris mentibus ab obscuro hoc & tenebroso carcere, quum nulla erit amplius distinctio & differentia iudiciorum, ut alia aliis placeant, idem erit omnibus iudicium.* Quæ *ad sciendum tantummodo faciunt, manent in contemplatione ipsa, nullum habent foris usum: quæ uerò ad bonum de agendis sunt, foras se proferunt, in quibus quæ certas fixásque habent præceptiones, uel perpetuas atque inuariabiles, uel admodum uniuersales, arte continentur.* Est

Ars. *enim ars, collectio generalium formularum, ad usum aliquem tendentium. quæ uerò circumstantiis seu negociis uariantur (eæ sunt enim* περιστάσεις*) hoc est locis, temporibus, personis, & eiusmodi, circunspectionis sunt,*

Prudentia *seu prudentiæ, quam multi iudicium appellant. sed in his nominandis magno in errore uersatur communis sermo, de quo sum sæpius conquestus.*

VOLVN

VOLVNTAS.

Cognitio omnis propter bonum expetendum est tributa, sensualis propter sensuale, mentalis propter mentale, ut cognitum bonum expetat, expetendo autem sequatur, donec se illi adiungat, quantum quidem fieri posit, & congruat. sic enim illi erit bonum, nec aliter: malum uerò, quod bono sit contrarium, auersetur & defugiat, ne se illi applicet, quo fiat ei malum. Facultas quæ id exequitur in brutis, appetitus est sensualis, seu uoluntas. Est igitur uoluntas, facultas seu uis animi, qua bonum expetimus, malum auersamur, duce ratione. nam mutæ animantes duce natura, quæ sensus extimulat. Sunt ergo in uoluntate actus duo, propensio seu amplexus boni, & auersio mali. orbatio est utriusque, quum illa ociosa neutram in partem inclinat. Voluntas quidem ipsa domina est omnium & imperatrix, sed per se nihil habet lucis. illuminatur à mente, hoc est à ratione, ac iudicio, quæ apposita est illi uelut consultrix ductrixque: non ut regat, aut torqueat, sed ut dirigat, & meliorum admoneat. Itaque nihil uoluntas appetit, aut deuitat, nisi à ratione præmonstratum. Quocirca actus uoluntatis à uoluntate quidem producitur, à ratione autem iudicatur & suadetur: atque ut sic dicam, à ratione gignitur, à uoluntate paritur. Magistra est igitur, & præceptrix uoluntatis ratio, non domina. Voluntatem enim humanam liberam iußit esse autor suus, & quasi sui iuris ac mancipij. obtemperat quidem illa semper rationi, sed nulli uni est alligata: sequitur autem quamcunque libuerit ex propositis. Liberam quidem animo inter actum & orbationem, uelle non uelle, nolle non nolle, non inter duos actus contrarios. quando enim uis hæc nihil potest uelle,

Voluntatis libertas.

nisi sub aliqua boni facie: nihil nolle, nisi sub mali: ostensa boni specie, non mali, potest quidem non uelle, sed non potest nolle, hoc est auersari & odisse. uicißim quoque obiecta mali specie, non boni, potest non nolle, sed non potest uelle, hoc est amplecti & amare. Declaratur *autem ius libertatis huius & dominij uoluntatis multis modis.* Primùm *quòd libera est ante consultationem: licet enim illi referre ad mentem, de quo deliberet, & non referre.* Tum *in ipsa deliberatione licet uel iubere rem differri, uel in uniuersum silentiũ indicere, intentionemq; mentis aliorsum conuertere: non aliter quàm princeps, qui consultari de negocio quopiam imperat, uel omitti prorsum, uel reijci.* Quin *etiã posteaquàm est decretum, potest ipsa se uoluntas cohibere, nec id expetere, quod iudicatum est à consultore esse bonum.* Ipsa *quoq; consultatio ex libertate est, quòd non rapimur fixo atq; immutabili naturæ impetu, uelut beluæ: sed ratio disquirit, quò sit eundum, aut unde declinandum: & expendit quid in quoq; uel boni insit, uel mali.* Potest *item uoluntas ulteriorem deliberationẽ indicere, & quasi amplius pronunciare, ne ibi sistatur, sed inquiratur, an quicquam inueniri queat potius & conducibilius.* Multis *quoq; propositis ostensisq;, etiam si efficax & ualida ratio unum aliquod probet ac suadeat, si quod aliud tamen faciem præse fert boni aliquam, quamuis tenuißima potest huc sese flectere, & ex sola suspiciũcula hoc sumere, altero repudiato, in quo insit permagna boni & species & essentia, quam in rem magnam ei ausam præbet, quòd res nostræ omnes mistæ sunt bonis ac malis, tum ex nobis ipsis, qui ex rebus diuersißimis constamus: multaq; sunt nobis circumspicienda & respicienda in animo, in cor-*

pore,

pore, in externis. In tanta autem rerum uarietate nihil uenire potest sub consultationem, in quo rationis uis non & bona & mala deprehendat, quæ suadeat, quæ dissuadeat, pro locis, temporibus, personis, qualitate, & eiusmodi. Sæpe etiam ut se ostendat uoluntas esse dominam, reijcit ac spernit omnia, haud aliter quàm princeps, qui ne uideatur à quoquã regi, salutaria omnia consiliariorum suorum monita excludit & respuit, fitq́; (quod dicit ille in satyra) Sic uolo, sic iubeo, sit pro ratiõe libido. Tametsi neque hoc sine boni forma. nihil enim potest uoluntas expetere, aut agere, nisi eo proposito, quod ratio aliqua bonum esse censuerit, Illud porrò statuit sibi esse in eo bonum, quo mouetur, ut potẽtiam suam & libertatem noscant omnes, quod princeps interdũ pluris facit, quàm consilia omnia præsenti rerum statui utilia. Adolescentes etiam nonnulli, quo se liberos esse declarent, nec obtemperare cuiusquam iußis, quæ uel parentes, uel præceptores probè monent, fastidiosè & contumaciter aspernantur. Hæc quidem in libertate actionis internæ, in externis quoq; patefit libertas. Nam ubi rem approbauit, potest non exequi, aut postea quàm capeßiuit, cessare: nec tantum præstare, quantum ei licet, nec tam celeriter. Bruta nihil horum habent: naturalis enim facultas agit semper quantum, & quàm citò per uires ei conceditur. Nam quòd mutæ animantes agant fortius & celerius uno tempore quàm alio, non est hoc quòd uoluntariò remittant uires, aut intendant: sed extimulata partim foris à qualitate loci aut temporis, partim intrinsecus à corporis habitudine uel animi affectu excitant atque exacuunt uires, & reddunt maiores ac uegetiores: ut ignis oleo iniecto, uel sufflatus, aut arida materia subdi-

ta. uel ubi repugnatiam frigoris, aut humiditatis deuicit, fit acrior, semper autẽ, ut hic ardet pro uiribus praesentibus, ita belua agit, aut patitur: quippe quae fertur caeco & latenti quodam siue raptu, seu uectione. Quin & ex hominibus quàm quis in beluae naturam atque ingenium degenerauit, tam sine consultatione rapitur ad actiones suas praeceps. Sunt quaedam animalia ad simulationem & dißimulationem à natura facta: ut uulpes, & felis quum uenatur murem: quae cautio nascitur ex metu, ne quid patiatur aut amittat. nam in bruto, quum ad suum obiectum ruenti offertur periculum, retardatur prior impetus ab altero contrario. non est ea consultatio, sed impedimentum prioris motus: ut quum pila missa ex aduerso repellitur, uel inhibetur. tandem quae ualidior est concitatio, abripit secum obsistentem. In hominibus autem quum affectus duo aduersi pugnant, uehementer concitati, etiamsi feruore illo animi opprimitur mens, non est tamẽ nulla deliberatio. qui enim ex illis uincit, non sine ulla omnino uincit ratione, tametsi perexigua: sed quae iudicio ab effectu decepto efficacißima uideatur in praesentia, dignißimáque cui obtemperetur. eáq; est peccantis ignorãtia: qui quod expetit, existimat esse bonum in praesenti, non considerans aliud esse melius etiam nunc: & futurum bonum, quo sperãt se malum hoc compensaturum, incertum est. Grande Dei munus est libertas uoluntatis, qua ille nos filios suos constituit, non seruos: & in nostra posuit manu, quales nos uellemus effingere, opitulante illius fauore ac gratia. alioqui nihil quod ad excellentiam uirtutis attinet, inter nos & beluas distaret, si tam omnia in nobis ageret potentia quaedam naturae necessaria atque ineuitabilis, quàm in brutis.

Et

Et uoluntatem nostram mouent eadem illa, quæ iudiciũ contactu quodam. sicut qui primum annulum trahit in torque, & secundum & tertium trahit, ob eorum inter se connexionem. Instigatur quoque à mentibus superioribus, ut angelis & dæmonibus: à Deo autem potißimũ, à quo solo potest cogi, uidelicet à quo uno accepit non libertatem modò, sed esse. quum uerò est à ui & potestate maiore concitata, assurgit supra modum naturæ ac facultatis suæ: atque eo magis & euidentius, quũ à Deo ipso. editq; ea opera, quæ ipsa eadem, ubi facta sint, admiretur: & si uelit animaduertere, euectam se à ui superiore facile intelligat. Sunt qui humanam uoluntatem cœlo penitus subijciant, & astris: ab illis nos impelli & cogi prorsum asserant, nedum admoneri uel instigari: quo de genere sunt mathematici. uidelicet agunt isti, ut mos est ferè eorum, qui uni se arti alicui penitus tradiderunt, aut qui ex ea magnum uel nomen uel quæstũ uenantur, uellent quæcunque sunt in mundi uniuersitate, sub illius scientiæ materiam & limites uenire. Id uerò plerunq; non tam artis amore immodico, quàm sui ipsorum: ut id scire ac tenere uideantur, quod in orbe sit non præcipuum modò, uerũetiam penè solum. Sed profectò cœlum ut inanime, non aliter potest nos mouere aut impellere, quàm per sui simile, hoc est per constitutionem corporis. Quod si cœli naturales sunt facultates ad agendum ex una facultate & causa, non poterũt effectus existere contrarij. atqui sub unoquolibet sidere uoluntatem hominis, & si ad hoc aut illud sollicitetur, uidemus nihilominus ad utruncunque fuerit collibitum se applicare. quod est ualde pugnans cum actione naturali, quæ certum unum aliquod effectũ necessariò produ-

Voluntas cœlo non subditur.

cit:nec est quicquam magis à necessitate alienum & distans, quàm libertas. Itaque si in cœlis ac sideribus est necessitas, in uoluntate autem sicut ostendimus libertas, apparet profectò res esse inter se diuersas admodum & repugnantes cœlum & humanam uoluntatem. Alij autē in Dei & præuidentia & prouidentia perturbantur, quemadmodum cum illarum ueritate constare uoluntatis nostræ posit libertas: ut quod præuiderit Deus futurum, mutare uoluntas humana posit sua libertate, & Deum uel fallere, uel mendacem facere. Cæterùm Dei præuidentia non magis libertatem mihi meam adimit, quàm aspectus tuus, dum me aliquid agentem intueris. sed neque prouidentia: quippe est præuidentia mens diuina cuncta præcognoscens, uel (ut aptius loquar) noscēs præsentia. nihil est enim illi præteritum aut futurum. Prouidentia est uoluntas, consilio immenso uniuersa gubernans. Atqui uoluntas hæc diuina, uoluntates angelicas & nostras liberas esse iussit. Itaque quod liberé agimus, per illam agimus: id est, illius præscriptione ac beneficio. Ille autem falli posset, aut mentiri, si quid esset ei uenturum, aut transactum, ut nobis. nunc autē, quum ei sit æternitas tota præsens, nemo sit de illius sapientia ac ueritate solicitus. In uoluntate actus sunt duo, approbatio & reprobatio, ex quibus actus exteriores proficiscūtur. Approbatio, quæ est de bono, parit executionem ad illud consequendum: reprobatio autem, quæ de malo, uel insurrectionem ad illud superandum, uel contractionem & fugam ad euitandum. Multi approbant iudicio & uoluntate, sed languida ac inerti, quæ foras non exit: de quibus est illud Solomonis, Vult & non uult piger. est enim uoluntatis alter actus, qui priorem illum impedit: nempe

Voluntatis actus duo.

nempe difficultas in exequendo, quam uoluntas pro malo ducit, & illi bono quod ipsi eidem placuerat, opponit. Illud est admirationi compluribus, quid causæ sit, cur magis uoluntas nostra erga uetita accendatur atque stimuletur, quàm erga libera, quæq; permittũtur & licent. An in multis, quia uulgaria & communia non uetantur, sed rara & preciosa, idcirco prohibitione rei alicuius suspicio statim suboritur, rem esse expetibilem, unde cupiditas excitatur, atque irritatur. Alij curiositate cognoscendi adducuntur, quod non dubitant, quin sit cognitione dignum, à quo arcetur cognitio. An uerò in ijs, qui quod uetatur, quid & cuiusmodi sit, nõ ignorant, desiderium solutum ac liberum remißius est, tanquam uetus in plano dißipatus? qui si cohibeatur in angustias, ilico inualescit, & sumit uires ac impetum: ita uoluntas soluta lenta est, astricta uehemẽtior fit & concitatior. Quæ in nobis naturalia sunt, nõ auscultant uoluntati, ut rectè ualere, aut secus: & si sunt in nostro corpore nõ pauca, quorum facultates quidem à natura accipimus, actus autem eorum ex uolunntate oriuntur. ut posse audire, loqui, comedere, naturæ sunt munera: audire autem, uel non audire, loqui aut non loqui, comedere aut non comedere, ad libertatem referuntur. Quod si uoluntas imperatrix est humanorum actuum, penes ipsam est bene aut malè facere, uirtus & uicium, laus & uituperatio, præmium & pœna.

DE MENTE IN VNIVERSVM.

EXpositæ sunt nobis pro uirili parte nostra actiones humanæ mentis: restat, quænam illius sit essentia inuestigare. Ipsa quidem illius essentia per se ignoratur:

ratur: sed quando in hoc est à Deo condita, ut cum ipso ad immortalitatem beatitudinis iungatur, nihil possumus definire aptius, quàm si eius esse dicamus substãtiæ, quæ & capax sit diuinitatis, & iungi cum ea possit: tam capax utique diuinitatis, ut cognitio pariat amorẽ: adeò autem iungatur, ut æuo infinito sit beatissima. Dicamus ergo humanam mentem spiritum esse, per quem corpus, cui est connexus, uiuit, aptus cognitioni Dei propter amorem, atque hinc coniunctioni cum eo ad beatitudinem æternam. Nam mens nostra sicuti à summo ad imũ descendit, quod est corpus, per amorem Dei autoris erga illam, qui descensu eiusmodi communicare uult suam beatitudinem & illi, & rebus omnibus, quibus ipsa est applicata, atque annexa: ita ipsa rursum per cognitionem atque amorem suum erga Deum, ad originem sese suam erigit, & reuertitur. uenit à summo ad imum, rursum ab imo ad summum extollitur. Hic cursus in uita ipsa declaratur. homo enim de principio uiuit uitã stirpis, hinc beluæ, tum hominis: & quum se magis expurgauit, erexitque supra res terrenas, fit angelus: postremò unitus Deo, quasi Deus quidam. Ascensus nostri gradus sunt à materia ad sensus, ab his ad imaginationem & phantasiam, ab hac ad rationem, tum ad contemplationem, postremò ad amorem, descensus contrarius est omnino. Nec aliter peruersus est animus, quum affectibus cedit iudicium, uel ratio phantasiæ: quàm corpus, si capite in terram posito, & erectis sursum pedibus tentet ingredi. Anima in unoquoq; homine una est: officia autem eius in ipsa illius essentia sunt sita, ut munia uel publica uel priuata in homine, & artes aut scientiæ. Ideo quum in aliquod opus est prorsum intenta atque occupata,

Animæ definitio.

pata, in alia se immittere haud facile potest. ut quũ dolet, non potest contemplari: si acriter quid cogitet, aut contempletur, nihil cernit: quum est acriter in intelligendo, uel inquirendo, uel admirando intenta, non iudicat, ut in rei nouitate. admiratione autẽ, aut inquisitione subsidente, exurgit iudicium: quod uidemus cõtingere, sublata nouitate rei. Ideóque monumẽta ingeniorum uetera, quæ ætatem pertulerunt, hoc est multorum iudicia & censuras, iure præponuntur recentibus, in quîs nouitas obstat iudicio. Tum & illi meritò sunt in admiratione, qui pariter se in multa ingenij opera eodẽ tempore potuerunt impendere, ut Cæsar Dictator: & qui intentionem ab ijs quæ exterius incurrunt, ad intimas cogitationes possunt reuocare. ut solitum se facere in balneo & theatro scribit Seneca, & de Plotino Porphyrius circa negocia uitæ communis. Tum qui dolent aut laborant, si intentionem animi à præsentis molestiæ cogitatione auocent, minus eam sentient. Omnis autẽ animæ intenta & uehemens exercitatio, debilitat instrumenta: quod est ei cum cæteris opificibus commune. ita uidemus oculum defixè intuendo, & aurem intentè audiendo defatigari: atque eo magis, quum est dura atque impenetrabilis materia. quemadmodũ scriptio in charta scabra retundit pennam, & scißio nodi in ligno cultellum uel cuneum. Quocirca non excellens sensile corrumpit sensum, ut placet Peripateticis: sed difficile, & superans uim sensorij. eodem modo in intellectionibus, quæ à rebus arduis fatiscunt, & hebescunt: sicut oculus fulgore spectando. Et quoniam mens nostra est actus, quiescere omnino ab actione sua nequit, nisi potestate ualidè retinente, hoc est opposito obice in instrumentis: uelut

Anima an cesset.

uelut quum à mole obruitur in locis maternis, à crapula in ebrietate, ab inimicis uaporibus in attonitione: quæ omnia, & similia, uiolenta sunt, naturæq; illius repugnantia. unde quum emergit, cessante potestatis uiolentia, statim reducit se in actum suum: neque eam ad rem externæ ullius opis indiget, sed solum impedimento submouendo. quod si sit sublatum, non potest mens ullo pacto ociari: necesse est aliquid meditetur, & secum uoluat. eámque illius motionem, si quis conetur sistere (ut sunt qui uolunt nihil prorsum cogitare) perinde fecerit, ac si cohibere uelit ignem, ne ardeat, conceptus in apta materia: alterutrum profectò sequetur, aut ut ignē extinguat, aut ut uis ignis ualidior ac uiolentior erumpat in obicem. sic uel corrumpetur uita tam uiolēta contentione: uel pro una cogitatione, quam uelis opprimere, magna cogitationum & uisorum perturbatio coorietur: hoc est planè amentia.

DE SOMNO.

POst actionem dicamus de quiete, hoc est somno, qui est requies ac cessatio, non animi utique uniuersi, sed tantummodo sensuum: ea uerò animantium est propria. Annotamus enim, animantes omnes aliquando uti sensibus, aliquando ab eo munere cessare omnino, quasiq; feriari: hoc somnum appellamus, illud uigiliam. Somnus uidetur concessus à natura, quoniam actioni sensuum finitæ quiete aliqua est opus. egent itaque somni animantes omnes: & quia egent, habēt quoque. nam benigna est in necessarijs natura. Sed in alijs quies hæc breuior est, in alijs lōgior. Ex euaporatione alimenti nascitur somnus. incrassantur enim qui sunt circum neruos spiritus, ut sen

ut sensuum impediatur functio. Solutio sensuum est uigilia, somnus alligatio. Ascendit uapor hic ad cerebrũ: ibi nactus humidam & frigidam materiam, humectatur magis, & densatur, unde nubis in morẽ defunditur per totum corpus. Ideòque animal dormiens, impos sui consternitur: quòd neruis consopitis, quorum est origo in cerebro, sensus & membra omnia officio suo non funguntur. cerebro autem degrauato, crebra fit in dormitatione mutatio. Anteriorem capitis partem, quæ est humectatior, plurimum inuadit somnus. unde & in oculis potißimum apparet, qui in somno omnibus clauduntur animantibus, præterquàm lepori, & hominum nonnullis. in lepore timori asscribitur, quòd obdormiscens non audet oculos claudere: ita deinde dormienti iam obrigescere. tum humore musculos genarum premente, fit ad eum depellendum oscitatio. Sensum etiam communem, qui in anteriore capitis portione situs est, obruit atque opprimit somnus. Non est itaque somnus attonitio, uel stupefactio animalis, ut in deliquio animi uel morbo: sed quies sensuum externorum, ex euaporatione alimẽti in uentriculo bullientis cerebro deuincto atque impedito. in somno sensoria tantum quiescunt placidè: in attonitione autem, uel deliquio, animus & mens ipsa uiolentè opprimitur. Reficitur corpus somno, tanquam stirps salubri quadam irroratione. in uigilia nãque extenuantur agendo spiritus, reuocantur introrsus per somnum, refrigerantúrque, unde est conspissatio. atque eo modo reparantur iterum labori uigiliæ. Qua de causa dormientes frigent magis exterius, & in extremis corporis partibus, quàm uigilantes. Ad hæc craßa & frigida, somnifera sunt: crassa quidem ex se, frigida uerò propter

pter craßitiem ac densitatem. Quies & solitudo, & silentium, inuitant somnum. tunc enim bilis conquiescit, & humores refrigerantur. Optimáque est in somno concoctio, quoniam recipit se introrsus calor, quemadmodum in hyeme: & uegetatrix animæ facultas, melius munus suum exercet per quietem, quàm in uigilia. non enim dormiens actionibus sensuum auocatur, & delassatur. Itaq; animæ facultates uniuersæ, nutrienti concedunt. Eleganter Plinius Secundus somnum esse dixit, animi in mediũ sui recessum. Obrepit item somnus ex defatigatione, quoniam feßi nerui statim cedunt sopienti humori: ad hæc, quia plus est frigoris attenuato per exercitamenta & consumpto calore. quod ad animi quoque defatigationem potest transferri: ut in studijs, in mœrore, post metum. idque euenit propter laborem & delassationem corporis, in illis animi concitationibus. Quòd si exiccatum atque incensum sit corpus, non tam facilè obdormiscit, sicut in morbis. quocirca infantes multũ somno indulgent: senes uerò non item, quanquam frigidis humoribus infestantur: quia deest illic calor, qui humores illos feruefaciat ad euaporationem atque irrorationem. Qua de causa biliosi homines, si abundè humiditas suppetat, somnolenti sunt. scilicet multa est euaporatio ex multo humore, cui ualidus est ignis subiectus. Nec aliud perinde biliosos reficit, ut somnus: quemadmodum de Alexandro Macedone perhibent. Rationem qualitatum corporis sequũtur qualitates loci ac temporis: ut pluuio tempore lõgior est somnus, item in humidis regionibus, & postquã sumus largius inuitati. Excitatio à somno uel est à nobis ipsis intrinsecus, uel foris incurrit. Expergiscimur nostra sponte, resoluto uapore tanquã uinculo,

Excitatio.

culo, adeò ut liberum relinquatur cerebrum ad actiones suas: tum pungimur, atque excitamur uel dolore corporis, aut inquietudine morbi cuiuspiam, uel animi agitationibus, uelut metu, aut cupiditate. Sed quæ affectiones calidæ sunt, citius adimunt somnum, ut ira, amor, cupiditas: quàm frigidæ, cuiusmodi sunt metus & mœror. nam sæpenumero ex metu aut tristitia delassati obdormiscimus. quale est illud in Euangelio: Quum "
uenisset ad discipulos suos, reperit eos dormientes præ "
mœstitia. Metus tamen uim adfert somno, quasiqúe manum illi inijcit, subinde illud interrumpens cura ac solicitudine. Foris autem contingunt motus, strepitus, punctiones, uellicationes, plagæ. hæc enim omnia densitatem humoris disrarãt. Sed nisi sit euaporatio ad certum quendam modum discussa, non cessat dormituritio, id est, lucta somni cum actionibus sensuum. Non potest quidem tolli omnino ea effumigatio, quæ à uentriculo ascendit ad caput: sed eius densitas ad certum aliquem modum efficit somnum, subtilitas uigiliam, hoc est solutionem sensuum.. Et uariatur hoc autem pro qualitate & constitutione corporum, ut alijs alio sit necessaria. uoluntas quoque retinens, aliquò usque potest somnum cohibere atque impedire. Somnus est animali propter uigiliam tributus, ut mox nauiter uigilet, promptiúsque & alacrius uitæ munia capessat. Vita enim, ut ille dixit, uigilia est: somnus autem, imago quædam mortis, uel interliminium uitæ mortisq;: ut qui dormit, nec dici possit mortuus, nec uideatur uiuere. Hac de causa Dominus noster, & Apostolus eius Paulus, quos reliqui mortuos, ipsi dormientes nominant: quod aliquando expergiscendi sint, & surrecturi ad uitam.

DE SOMNIO.

DOrmiente corpore, non consopitur animus, cuius facultates omnes interiores continenter sua ministeria obeunt: eáque actio Somnium nominatur. est enim somnium, actus animi interior, corpore à somno occupato. Aristoteli non placet, quicquid animo per quietem obuersetur, nominari somnium, sed tantummodo phantasmata. Ea uerò mihi uidetur eße quæstio de uerbo, quæ scrutantem naturas rerum non debet torquere. Multo facilius est ac promptius, ut quicquid animo mentíque per quietem obuersetur, ad rationem somniorum referatur. Somniant ea omnia, in quibus est sensus interior, qui rerum simulachra poßit per quietem intueri, quæ res sensibus sunt per uigiliam obseruatæ. Itaq; somniant animantes penè omnes: quoniam phantasia non cessat. Nec in homine mens dormit, multo minus quàm animus in mutis. quiete enim compositi, multa & inquirunt, & scrutantur, & colligunt, & solutiones illis quæstionum occurrunt, quæ uigilantes fallebant. & qui uigiles sunt indiserti, ijs nox & quies facundiam largitur. Sed quia phantasia est per id temporis à censura rationis soluta, haurit ex memoria, sine modo ac ordine. inde existunt tam multa in quiete stulta, absurda, malè cohærentia: sicut in morbo, qui caput inuasit. Somnia declarant manifestò, esse intus aliquid aliud à corpore, & ab anima uegetatrice, & sensorijs corporis, quod res absentes sentiat, & cognoscat, quasiq; uideat, atque audiat. In spiritibus cerebri nascuntur uisa, qui spiritus à corde ueluti à fonte suppeditantur capiti. Itaque & illorum spirituum, & uaporum unde spiritus tenuantur, qualitatem sæpenumero referunt somnia: eorum potißimum, qui in

ea

ea uia occurrunt ſpiritui aſcendenti, nempe in gutture, aut pectore, aut quo alio loco. quúmque halitus craßi ſenſorium commune per quietem occupent, non poteſt id de ſenſibilibus rectè iudicare, nec de ſenſuum actionibus. Eóque quum quid ineſt in gutture humidæ pituitæ, uiſa obuerſantur de aqua: quum quid ſanguinis, de ſanguine: ſi atræ bilis, de rebus triſtibus: ſin flauæ, de rixis & litibus. ideóque de huiuſmodi liquoribus medici ex ægrorum ſomnijs rectè iudicant. Fit etiam nonnunquam, ut ſuccedentibus inuicem liquoribus contrarijs, de rebus quoque contrarijs eodem ſomno uiſa imaginemur. Eadem prauitate de officijs corporalium ſenſuum communis ſenſus iudicat. nam ſi exiguum audiamus ſonitum, ingentes eſſe fragores remur: ſi caleſcimus, inflammari atque ardere: ſi quid relictum ſit humoris in gula, uel arteria, natare in ingenti flumine, atque etiam demergi: ſicut quæ per nebulam cernuntur, aut uitrum denſum, apparent maiora. Et quia motum cordis ſequitur corpus, ſi uapore aliquo ſuſtollatur cor, aſcendere nos ſomniamus: & quidem uel ſcalas, uel collem arduum atque infeſtum, quum uapor ille extenuatur, & ſenſim cor ſubſidit, deſcendere: quum ſubitò euaneſcit, & celeri motu in locum ſuum redit cor, cadere ac ruere per præceps, & arripimus uel toralia, uel ceruical. ſin humore multo ac denſo cor occupetur, angimur, & magnum pondus ſupra pectus uidemur nobis ægrè ſuſtinere: unde multis grauia in ualetudine incommoda, nonnunquam etiam mors. Quòd ſi cum difficultate humor reſoluatur, aut commoueatur, uidemur nobis conari currere, aut aſcendere: detineri tamen atque impediri magna aduerſa ui. Somniamus crebrò quæ eodem die uel egimus uel uidi-

mus: quod ideo contingit, uel quia recens est phantasia & libera, nec alijs imaginibus districta, uelut in pueris: uel quia eiusmodi cogitatione occupati, tradimus nos quieti, quæ se statim spiritui considerationis offert, in illóque sese imprimit. quod etiam usu uenit in ijs uisis, quæ ualidior uis aliqua altè impreßit: uelut crebra & continua cogitatio, uel affectus quispiam concitatus, aut diuturnus: ut metus, amor, cupiditas, ira, inuidentia. ea enim phantasia spiritum sensus communis attentionisque celeriter arripit, cogitque sibi uni dare operam, cæteris omißis. quod usu amantibus euenit, & ijs omnibus in quos dominatur perturbatio animi aliqua uehemens. Sunt nonnullis somnia fracta & perturbata, alijs integra & sedata, alijs terribilia, alijs iucunda. Pura & syncera existunt simulacha, quum sanguis est à sordidis humoribus defæcacior; sicuti sub auroram, peracta concoctione in nocte. eáque de causa prisci Philosophi ea uisa pro uerioribus habebant. Possunt quidem illa integriora esse, & magis composita, descriptáque: ueriora tamen non ideo erunt. haud aliter quàm ex fabellis fictis alia est alia elegantior & ordinatior, quum nulla sit uera. Si sit uapor tenuior & temperatior, fit somni cursus magis integer & cõtinuatus: placidè enim fertur phantasia, ueluti lenis fluuiolus. sin effumigatio sit præferuida, rapitur phantasia, discurritque immodica celeritate per phantasmata, in modum rotæ concitatißimæ. magna tum consequitur permixtio & confusio temporum, locorum, personarum: Romam cum Lutetia miscemus, Cæsarem & Pompeium producimus in hæc tempora, idem homo rex est & seruus, componimus & disiungimus absurdißma, incredibilia, impoßibilia. quæ insomnia

nia perturbata sunt, & (quoniam à tanta confusione non solùm cogitatio atque intelligentia, sed phantasia quoque ipsa abhorret) molestißima: & auersamur somnum, ne in eiusmodi uisa recidamus, qualia solent in morbo aut dolore corporis, aut motu animi concitato & graui contingere, deniq; quoties cerebrum est malè affectum. Reflectitur in se nonnunquam somnium, & nos uel somniare, uel non somniare reputamus. quod euenit ferè uel in lætis admodum, quum timemus ne sit inane spectrum: uel in ualde tristibus, quũ uellemus falsum id esse. Et quemadmodum phantasias uigilantium sequuntur imagines somni, ita è contrario: uelut in pueris, & ægrotantibus, & malè affectis. qui territi simulachris somniorum, eadem se expergefacti credunt aspicere: itaque clamant, & fugiunt, & se occultant. Est dormitatio medium quiddam inter somnium & uigiliam, in qua uidemur nobis somniare, quæ reuera aspicimus uel audimus, licet tenuiter ac malignè: eodémq; modo in alijs sensibus, ut uocem loquentis, uel candelam ardentem, uel motum deambulantis in cubiculo, uel tangere rem aliquam asperam, aut læuem. id fit, quum nondum sensus communis est omnino consopitus. Et ex eadem causa quum dormientes stertimus, si paululum se cõmunis sensus explicarit, percipit quidem sensile: sed quia non omnino liber, prauè de eo statuit. censet enim sonum illum, esse tubas, aut buccinas, aut clamores, deniq; immanes aliquos strepitus. Sæpe etiam uidetur sibi loquentem aliquem audire, nec satis uoces discernere, aut intelligere. Literas quoque imaginamur nos legere, quas non bene distinguimus: in quo laboramus, & malè afficimur. conantibus enim nihil succedit. Id uerò inde fit, quòd phantasia non sumit ex me-

Dormitatio.

moriã notiones satis impressas ac consignatas, uel memoria non suppeditante, uel phantasia lentè nimis accipiente, ac malignè. Vicißim etiam existimamus, nos exterioribus usurpare sensibus, quæ obuersantur considerationi iam dormientibus. Ex uisis nocturnis alia se ita imprimunt memoriæ, facilè ut recordemur experrecti: alia leuiter, sed quorum poßimus reminisci: alia tenuiter adeò, ut memoria aboleatur prorsum, uelut in ægris & ebrijs. Accidere etiam potest tanta uaporum atque spirituum incrassatio & perturbatio, ut nihil somnietur. uinciuntur enim instrumenta officinæ animalis, sicut in magna alluuione ebrietatis, & in infante, uel recentißimè edito, uel (si hoc quibusdam non probatur) certè in utero. Gentes quasdam tradunt orbis descriptores, nocturna uisa non habere. Homines noui, qui se affirmarent nunquam somniasse, nec crederẽt somniare alios, sed animi gratia id confingere ac referre, ut fabellam ab oblectationem narrantis & audientis: quod euenit, quia quæ per quietem offeruntur animo, non adeò infiguntur memoriæ, recordari ut poßint expergefacti. eius uerò duæ sunt causæ: uel duricies spirituum, quæ non recipit, uel fluor qui non retinet: ut signum nec in saxo imprimitur, nec in aqua. De prænotione somniorum magna est & uetus quæstio, quæ etiámnum meticulosos animos, & de futuris anxios multum torquet, an sit in somnijs ad res euenturas ueritas aliqua, an ex coniectatione illorũ quæ quiete compositi uidimus, quæ euentura sint poßimus prænoscere. Multa sunt iam olim utranq; in partem disputata, de re nec difficili admodum, nec obscura. Id de quo dubitatur, non simplicem habet sensum. nam intelligi potest, uel ut somnia sint signa, uel ut sint causæ præsentium

Somniorum prænotio.

tium

tium rerum, præteritarum, uenturarum, quemadmodum de astris quæritur. Somnia causas non esse, indubitatum est: signa uerò sunt uaporum humorúmque, ut dixi, tanquam effecta suarum causarum, nec ullius rei alterius utique naturaliter. Omnia enim in natura metas suas habent defixas, ad quas tendunt, siue rectà insistant, siue oblique. Non sunt autem animantibus tributa à natura somnia, ut per illa retegantur nobis, quæ occulta sunt & abstrusa: sed somniamus, quia uis animi aptum organum nacta, etiam corpore quiescente nescit quiescere. At exeunt tamen insomnia nonnunquam uera. fortuitò id quidem certè, & per adiacens, non per naturalē eorum qualitatem: quēadmodum affectu territi uel illicefacti somniamus de periculis, quæ urgēt: aut de bonis, quæ aduentant. tum ubi uehemens est animi intentio, inque aliquod unum, quod facere destinauimus, incumbens, id uersatur in cogitatione dormientis. Postremò, sicut Aristoteles rectè dicit, quum quotidie tam multa, tam uariè somniemus, mirandum non est, incidere nos aliquādo in id quod futurum est, aut fuit, sed nobis incognitum. ut qui crebrò iaculatur, collimet aliquando necesse est, etiamsi artis illius inscientißimus. Immittuntur quandoque à mente superiore somnia, eadem arte & ui, qua mouetur ab eis phantasia. Quæ somnia cœlitùs ueniunt, hoc est à sanctis mentibus, pertinent ad nos de magno aliquo bono commonefaciēdos, seu publico, seu priuato: cuiusmodi leguntur in Sacris literis somnia Pharaonis, Nabuchodonosoris, Iosephi. Nec malè apud Homerū Nestor iubet animaduerti diligenter, & expendi somnium Agamemnonis, qui Imperator esset exercitus Græcorum: aliorum uerò non esse tam curanda somnia. A dæmone ingerun-

tur uisa, fallendi gratia, de rebus aut flagitiosis, aut uanis & superfluis: ut nullum sit signum euidentius, esse à noxia mente, quæ nobis per eiusmodi illecebras ludificatur. Ex fine censeri potest somnium, unde sit: tametsi naturale est plerunque, quod nos affectui aut temerariæ persuasioni indulgentes, uel cœleste, uel hostile esse suspicamur.

HABITVS.

EX facultatibus nascuntur actiones. quo fit, ut ad omnia quæ agit anima, facultates acceperit naturæ dono. Sed sunt tamen actus quidem, qui statim sequuntur naturam potentiæ, quum ea iam opportunitate sua quasi maturuit, factáque est sui compos. suntqúe actus illi, non minus quàm facultates ipsæ, naturales: ut audire ac uidere, quum ij sensus absoluti sunt à natura, ut in puero postquam est natus, & in catulo canis post nonum diem ab ortu. His actionibus nihil est opus meditatione aut exercitatione aliqua, ut rectè exeant: sed uigore maturo iam, & bene affecto. ipsa enim natura magistra est magna, & efficax. Sunt autem actus alij, qui usu indigent, & exercitamentis, quo promptè & rectè edantur: ex quo usu nascitur assuefactio, in qua insunt & facilitas ad agendum, & pronitas. uocatúrque Græco uerbo ἕξις: à nostris ad uerbum transferentibus, habitus seu habitio: quæ est pronitas ad similes edendos actus ijs, ex quibus est genita. Nec ad actiones solas pertinet hæc assuefactio, sed ad paßiones quoque, quæ etiam quodammodo actiones sunt in facultatibus animalis, ut quæ patiendo uim suam exercent: quocirca actionem pro utroq; usurpabimus. Fit porrò interdum, ut

ut genus actionis naturale sit: species uerò uel adiectũ, aut circumstantia sit exercitationis. uelut sensus quidẽ naturæ sponte accepimus, uidere, audire, gustare, olfacere, tangere: at posse facilè perferre species absurdas, fœdas, formidolosas, sonitus absonos, horribiles, sapores acidos, amaros, & alia huiusmodi, in cõsuetudinis partes cedit. Ex hac cõsuefactione, pronitas & facilitas est in opifice, aptatio autem in instrumento quemadmodũ exercitatione fit faber aut pictor promptior ac peritior, organum autẽ habilius, uelut manus: interdũ quoq; externum instrumentum, nisi quum ex resistentia materia deteritur, ut penicillus, ascia, serra, dolabra. sic habitus in animo, & illum doctiorem reddit, & spiritus aptiores ad exercitamenta eadem: qui tamen immodico quandoque usu deterũtur, ac proinde deprauãtur. Trahit ad se cõsuetudo hæc animũ, in quo inhæsit, quæ pronitas nuncupatur: ita ut quum est habitio longo usu cõfirmata, uires propemodũ obtineat naturæ. eò enim ferimur non ultro solùm, sed libenter, & familiaria fiunt nobis iucunda. nec solùm in his quæ agimus, sed in illis etiam quæ patimur, quæq; sunt ingenio nostrò inimica, consuetudo minuit molestiæ ac laboris sensũm: ut morbus & dolor leuiores sunt à familiaritate. Idcirco sapienter, qui præcepit deligendam esse optimam uitæ rationem, eam consuefactione futuram suauem. & Plato non parum ait referre, quemadmodum quisque iam inde à puero sit formatus atque assuefactus. Radicatio hæc habitus data est animo nostro, ut alia omnia, ad bonum ipsius. Nam quod bene & ut conuenit agere, usu & exercitatione esset parandum, nisi continuatio & tempus confirmaret facultatem, quo liberius deinceps atq;

Habitus causa.

expeditius posset, aptius sciret, libentius uellet eundem in modum operari, frustra esset labor omnis susceptus, & animus noster ad praeclaras suas actiones semper ueniret rudis, nec quicquam excellēter ageret, quod nihil esset illi tempore profectum. haec quidem in his quae nos agimus uolūtario: at in ijs quae inuiti patimur, quàm misera esset uitae conditio, si inter tot aspera & acerba positis, nihil adferret leuamenti assuefactio. Habitus ut creuit, confirmatúsque est tempore, ita tempore quoque minuitur, desuetudine, uel aliqua ingenti uiolentia perrumpente: uel intrinsecus, ut ueneno, aut morbo, uel extrinsecus, ut plaga, aut uulnere. quemadmodum ferunt quosdam literarum cognitionem ex aegrotatione amisisse, alios ex ictu saxi uel baculi: quae uidentur mihi instrumenti habitū afficere magis, quàm artificis. Nam hi quibus talia accidunt, conualescunt postea, & ad pristinam peritiam reuertuntur. quod non fieret, si impressa sibi ab assuetudine uestigia artifex ipse amisisset.

DE SENECTVTE.

ANimae corpus subiturae aptat materiam Natura, in formam membrorum. iam uerò ingressae paulatim accommodat interna instrumenta, quousque ad perfectionem eam perducat utique, quam materiae qualitas & constitutio posit recipere, ac sustinere. Haec autem instrumenta ad summum sui iam perducta deteruntur usu ipso, & relabuntur paulatim in torpedinē prioris molis: postremò corrumpuntur penitus, ac intereūt. Aptatio membrorum fit in utero, accommodatio uerò spirituum ac humorum in infantia. Iuuētus est uelut uigor quidam, & usus perfectionis organorum: senectus est detri

est detrimentum: corruptio uerò atq; inhabilitas instrumentorum, mors. hæc quidem, sed naturali cursu, sine uiolentia. Nec malè, qui hominis ætatem & diei & anno assimilarunt: ut pueritia sit tempus matutinum & uer, iuuentus meridies & æstas, senectus serum & autumnus, mors autem hyems & nox. Calor præcipuũ est uitæ siue adminiculum, siue instrumentum. is in infantia sensim accipit uires ac robur, consumenda humoris redundantia, quam infans ab utero eduxit: cuius indiciũ est somnus ferè perpetuus. Redacto autem humore ad eum statum, qui alendo fouendóque sit calori satis, non obruendo, ardet ac uiget calor: quæ est animãtis iuuenta. ideóque calidiores animantes, si alimentum calori congruens suppetat, longius iuuentam extendunt. Languescit autem calor, quum exiccatur succus, non quiuis, sed ipsi conueniens. nã in senibus, tametsi in extimis partibus redundant humoris excremẽta, unde sunt excreationes, lemæ, lippitudo, mucci, distillationes: intima tamen aridiora sunt, nerui ac medullæ. & quæ pituita extrorsum promanat in senibus, ex debilitato calore accidit. is enim fatiscens & defessus, humores illos nõ ualet concoquere. Quocirca in contemperatione calidi & humidi sita est iuuentus: senectus autem, ubi alterutrum deficit, citò enim senescunt exucci, tum & uuidi, ac frigidi. Senectutis comites sunt, caluitium, canicies, rugæ. Caluitium ex siccitate prouenit, quum humore consumpto eradicãtur capilli, haud aliter quàm stirpes ex arena. eáque de causa crispi celerrimè caluescũt. & in parte anteriore capitis fit caluities, quoniam ea minus est solida atque spissa, quàm posterior: sicut Aphrodisæus inquit in Problematis, seu si quis est alius eius operis autor.

Pueritia.

Iuuenta.

Senectus.

Caluities.

autor. Caniciei autem pituita est causa, ideóque in temporibus primùm capilli incipiũt albescere: hinc in brechmate ac ceruice, quòd eæ partes humectiores sint, quàm occipitium, pueri autem tametsi uuidiores quàm iuuenes, non canescunt tamen, quòd ex frigido liquore gignantur cani: non ex eo, qui sit caloris ardore ferue-

Rugæ. factus. Rugæ autem certius sunt senectæ argumentum, quàm uel cani, uel caluities, contrahitur enim cutis, humore illo salutari arescente: quod potißimum in ijs contingit, quorum constitutio multum bilis collegit, seu uitellinæ, seu nigræ: sed potius nigræ. nam & uitellina in hanc tandem, procedente tempore, concedit, quippe deuergens ætas ad eam qualitatem solet inclinare: quemadmodum autumnus anni, & serùm diei. Nec solùm qui ita sunt naturaliter compositi, celeriter senescunt (est enim contemperatio maximè iuuentuti contraria) sed qui uel morbo, uel animi motu, uel loco, aut exercitamentis, in atræ bilis tyrannidem incidunt, breuiter consenescunt, & corrugantur: ceu qui laborãt febri quartana, qui anguntur metu, odio, inuidia, & potißimum ægritudine: qui habitant loca obscura, dediti continuis acribúsque studijs, & uehementi speculationi.

DE VITAE LONGITVDINE.

Vita est conseruatio eorum instrumentorum, quibus anima utitur in corpore. Præcipuum autem illorũ est calor, & propter calorem humidũ calori congruẽs, pastus & conseruatio illius, quæ igitur uiuẽtia duas has qualitates diutißimè possunt conseruare, uiuacißima sunt. Prima diuturnitatis ratio & causa posita est in cuiusque constitutione, ut ea calida sit atque humida in

neruis,

neruis,medullis,liquoribus,spiritibus. Secũda est,ut eius modi contemperatio diutißimè perseueret, multum ad eam rem faciunt alimenta,locus,exercitationum actionúmque modus,& ratio. Nam qui calidis admodum rebus uescuntur,succum illum salutarem corpori exarefaciunt,& euaporat calor,ut extenuatum cor uires omnes amittat,atque adeò breui quoque uitam ipsam: nisi fortè tam sint pituitæ abundantes,ut ea illis uictus institutio conducat. Qui item feruidas regiones incolunt, haud facilè librationem illam calidi ac humidi retinẽt, exhalant uidelicet plurimi spiritus,& exugitur corpus, unde senectus acceleratur & mors. Qui item in uuidis locis & palustribus habitant,multis uarijsq; infestantur morbis, ex redundantia pituitæ. Morbi autem uia sunt ad mortem expedita,utiq; quum infestant uitalia. nam alij sunt,qui uitam non contrahunt. Ergo in locis subfrigidis & arentibus puriora sunt,ac proinde uegetiora corpora,atque æuum productius. quippe calor frigidiusculo conseruatur cœlo per antiperistasin,sicut in hyeme magis quàm æstate: & siccitas cœli ac soli putres humores discutit. huiusmodi est habitatio in collibus,locis editis & patentibus,qui auris subfrigidis aßiduò perflantur,aer item apertus ac liber purgat corpora,nec sinit contabescere,& sub dio alacriores fiunt animantium spiritus. Exercitatio quoq; temperata accersit & auget uires,quoniam calorem excitat, & neruos corroborat,ideóque quæ exercent se,longius ducunt ætatem,quàm ociosa. Sed labor tamen immodicus uires debilitat,& frangit corpus. Mares in omni genere,quia plus caloris sortiti,uiuaciores sunt natura,quàm suæ fœminæ: sed Veneris usus nimius æuum illorum decurtat, ut fœ

Morbi.

ut fœminæ sint illis superstites. Rectè Hippocrates: Cibus, potus, somnus, Venus, exercitatio, omnia mediocria. Minuta animalia, quæq; minus habēt caloris, ætate sunt breuiora quàm magna, uelut apes quàm canes, aut oues; & ex ijs ut quæque sunt plus solidi caloris nacta, ætatem longius proferunt: ut apes quàm uespæ, hæ quàm muscæ, muscæ quàm culices. Accedit his, quòd exigua animalcula iniuriam temporum non sustinent, feruoris, rigoris, humorum, ariditatum, quemadmodum nec herbæ, propter exiguum calorem, & raritatem materiæ. Arbores autem, quæ densiore sunt mole, multas hyemes perferunt: & ex arboribus maximè omnium palma, quia calidißima est inter arbores. Quod autem constipatior est arborum materies quàm animalium, minórq; inter qualitates earum pugna, diuturniores sunt illæ quàm animātes. Non ergo quæ corpora salubriora sunt, ea longius æuum propàgant: nec quæ morbis affecta, citius intereunt: sed ex caloris humorísq; huic congruētis examine & conseruatione usu id euenit, tum generatim, tum sigillatim.

DE MORTE.

Corruptis instrumentis, aut deficientibus, cessat uita, sequitur mors: quemadmodum detritis aut amissis malleo, incude, forcipe, & alijs armamētis, cessat fabrica, & indicitur ocium fabro. Itaque mors est defectus instrumentorum animæ, per quæ uita prorogatur, & discedit anima, non ex inconuenientia quapiam corporis cum ea: sicut nec animam & corpus proportio aliqua & conuenientia copularat. neque enim est proportio inter me & pennam, qua hæc exaro, nisi quis forte con

tè congruẽtiam uelit esse inter opificem, qua est opifex, & instrumentum habile: de quo equidem nihil pugnauero. Vita omnis sita est in calido, quemadmodum sæpe dixi: & propter calidum in humido quoque. Mors est naturalis, quum humore, hoc est caloris pastu arescente flaccescit calor, & ad postremum extinguitur, ut lucerna oleo absumpto. Est autem mors uiolenta, quam gentiles præter fatum dicebant esse, quum casu aliquo uel humor detrahitur, uel calor extinguitur oppreßione quapiam, siue interna, ut in ueneno, ingluuie, & alluuione immodica potus, quemadmodum quum nimium olei in lucernam infunditur: siue externa, ut spiritus cor refrigerantis in arteria uel ore cõpreßio, quale est quum ignis lapidibus, aut multo cinere de repentè obruitur, ac opprimitur. Omnium qualitatum commixtio, quasiq; contemperatio necessaria est uitæ animantis, aliarũ per se, aliarum autem propter alias. unaquælibet earũ qualitatum si desit, non potest uita produci, sed omnium potißima est calida & humida, quæ sita est in sanguine, cuius exhaustione animans quàm citißimè extinguitur. De membris autem sunt quædam principalia, sine quibus animal non poßit conseruari, omnium præcipuũ est cor: hoc primum uiuit, ultimum omnium emoritur. sicut uicißim oculi incipiunt postremi uiuere, & primi moriuntur. tum quæ sunt cordi proxima, iecur, pulmones, præcordia: ea denique omnia, quæ hac de causa uitalia nominantur: cerebrum quoque, & caput. Sunt alia membra uiliora, quasiq; infimi ordinis, quibus amputatis remanet nihilominus uita: ut manus, brachia, pedes, crura, oculi, nasus, auriculæ, nates. Animalia uerò insecta, discissa uiuunt nihilominus, ut uermes, uespæ, apes: quod illis

Mors naturalis.

Mors uiolenta.

illis est commune cum stirpibus. Verùm inter bruti & hominis mortem hoc interest, quòd bruti anima, quemadmodum & sensuum nostrorum uigor, perit omnino in morte: nostra autem anima superstes est suo cadaueri. Itaque mortem hominis ita licebit definire: est animæ à corpore disiunctio, seu discessus, de quo aggrediamur iam dicere.

Mors hominis quid

DE ANIMAE HVMANAE immortalitate.

ANimæ nostræ an extinctæ suis corporibus sint superstites, nec ulla ui fati perimantur, quæsitum est à ueteribus sapientiæ sectatoribus. Quæ disputatio molestior est facta atque intricatior, ex hominum partim ignorãtia, partim malicia & prauitate: qui omnia corporis sensibus metientes, induxerunt animum nihil credere, nisi quod sub illos caderet. alij delicijs immersi ac uoluptatibus, omnia cuperent cum illis pariter cõcidere, hoc est cum corpore: nec esse ullum iudicem, qui uitæ huius rationem à nobis reposceret. Sed nos quando locus hic in uniuersa & uita & pietate, imò in hominum beatitudine, aut extrema miseria, tanti est momenti, fusius paulo eum prosequemur: neque est attingendũ leuiter, quod periculosum est non perfici. Si solis sensibus habetur fides, & intra illorum limites concluduntur omnia, ut quibusdam uidetur, nimis crasse de rebus statuẽtibus, nec animas tribuemus mutis animãtibus, quippe quas nec cernimus, nec sensu ullo percipimus: neque effectiones, siue formas esse in rebus naturæ cẽsebimus: nihil denique præter molem hanc, quam aspicimus, & attrectamus: quod est disciplinæ omni contrarium, tum

adom

ab omni iudicio humanæ mentis uehementer alienum ac abhorrens. Parui pueri si uideant armatum patrem, postea ea ipsa arma constituta rectà in stipite, existimant esse eundem ipsum patrem, adeunt, colloquuntur, & non moueri ac respõdere admirantur, terrentur, indignantur, denique etiam in fletum prorumpunt. pueri ijdem, & homines fatui, pictas imagines in tabula uel tapete uiuos esse homines iudicant, & ad loquendum prouocant, & ad epulas inuitant, & de cibis offerunt ut edant. idem iudicium est bestijs, ut ficta & simulata pro ueris accipiant: nec ij qui sensibus tantum ducuntur, ab infantibus & morionibus distant, ne dicam à beluis, qui corpus hoc torpens ac brutum hominem esse aiunt: & quum cadauer proiectum aspiciunt, nihil fuisse aliud hominem suspicantur, tametsi oculi & sensus isti ipsi corporei, quomodo aliquid in clauso loco deprehendunt latêre, nisi ex ijs quæ foras prodire conspiciunt: ut ignem ex fumo, animans ex uoce, mortificinum ex fœtore? Quis uerò non annotat, quantum sit inter hominem & brutum interualli? ut inferiora alia præteream. homo tot artes manu exercet, tam uaria profert, tot opera admiranda magno ingenio inuenta & exculpta: uagatur mente per naturam uniuersam, habet rationem & sermonem, in queis omnibus diuini ingenij uis quædam atque imago elucet. Quòd si hominem propter similitudinem corporis parem in nascendo & moriendo facimus beluis, necesse est ut propter mentis tantam támque euidentem differentiam faciamus præstantiorem. Et si renunciatur tanto bono immortalitatis, renunciandum est quoque ingenio, rationi, menti, per quam sumus immortales. & si ea uidemus signa in homine, quæ testan-

tur illum cœlestis ac diuinæ esse originis: consequens profectò est, ut aliquid in eo insit maius ac præstabilius, quàm quod spectari poßit oculis, aut manibus tractari. Nullus, inquiunt, redit ad nos ex altera illa uita, qui nos certiores reddat, qui sit illic status rerum, quid agatur. Hoc quidem dicit uulgus, aliquid se acutum inuenisse ac protulisse existimans: sed hoc est, qualia eius ferè omnia. Transeo quòd multæ animæ fato iam defunctæ, in sua sunt reuersæ corpora: aliæ uiuentibus sunt loquutæ, & aliquid eis significârunt, quæ sunt nostræ pietatis, hoc est supra naturam. Cæterùm si nullus in Indiam commearet, nullus ab Indis ad nos, nec India esset protinus, neque Indi? tot annorum millibus usq; ad hanc ætatem nemo ad nouum istum orbem nauigauit, nec ullus ad nos eorum, neque ultro & citro alteri de alteris audiuimus, aut cognouimus: quid mirum, si nec inter animos corpore solutos & nos corporeos nullum sit consuetudinis commercium? Magna quidem & uaria & difficilis inter nos & nouos istos homines uia: sed confici tamen potest, & est confecta. inter nos uerò, & cœlos aut inferos, naturæ legibus impoßibilis. inter corporea & incorporea nulla esse potest conuersatio: neque nos illorum conditioni apti sumus, quàm diu corpore hoc claudimur corruptibili. Adde, quod mortuorum animi maioribus uel bonis perfruuntur, uel premuntur malis, quàm ut de rebus terrenis, hoc est de nugis uacet cogitare, uel libeat. Quid, quod nos alij nolunt reuisere, alij non possunt. Si quis in sua ciuitate factus esset magistratus, nollet utique ad exilij sui insulam reuerti. itaque hic non expetit: qui uerò in carcere aut ergastulo detinetur uinctus, non potest. Sed sanè quocunque nos conuertamus,

mus, sursum deorsum, circumcirca, omnia docent, testantur, clamant, immortalem esse animam humanam: natura, & necessitas causarum, proportio & similitudo, uita & congruentia, dignitas hominis, Dei *bonitas, utilitas nostra ex illius beneficentia.* Principio *rerum omnium ueræ germanæque essentiæ ipsæ per se non cognoscuntur à nobis, abditæ latent in penitissimis cuiusque rei, quò mens nostra in huius corporis mole & tenebris uitæ non penetrat.* Ex *inhærentibus, & actione potissimum, quid & quale quicque sit, ratio nostra colligit.* Nam *sicuti est ab* Aristotele *animaduersum acutè, res omnis sic habet se ad esse, quemadmodum ad operari: eius uidelicet opera & actus, qualitatem quantitatémque & ingenium essentiæ declarant.* Primùm *omnium actiones ipsas animæ perpẽdamus, de quibus actionibus prima est, cognoscere. id uerò est quodammodo capere, comprehendere, concipere, hísque nominibus consignatur. nulla est porrò cognoscendi facultas & uis, quæ id cognoscat, quod proportionem non habeat cum natura sua aliquam.* Cognitio *enim uelut imago est quædam rerum, in animo expressa, tanquam in speculo.* Non *potest autem reddi ab speculo corporali, quod sit spiritale, aut quæ aliorum sunt sensuum quàm uisus: neque id exprimetur, quod proportione est ipso speculo maius: ut mons totus proximè admotus, nisi procul recedat, ut ex interuallo nascatur proportio: neque id quod non est ei obiectum è regione.* Sensus *nostri externi, nempe extensi & præditi quantitate, non capiunt quæ sunt quantitatis immunia: nec quæ molem habẽt ampliorem, quàm pro eorum ambitu, neque absentia.* Sensus *interni non capiunt spiritalia, nempe angelos &* Deum. Mens *ergo* Cognoscere.

quæ hæc capit, cognoscit, comprehendit sola ex rebus sublunaribus, spiritus est, ut illa ipsa: & quæ intelligit illorum immortalitatem, immortalis quoque. alioqui nullo caperet modo id, à quo infinita amplitudine excederetur. Apertius hoc ostendit, quòd ex uniuersa æternitate illã, quæ immensa duratione nos præcessit, non possumus cogitatione comprehendere, & obruitur magnitudine mens nostra: hanc uerò quæ interminatis pòst seculis sequetur, facilè capimus, & intelligimus. ut liquidò appareat, illam uastiorem esse nostra anima, uel ullam habere cum ea siue proportionem, siue analogiam, hanc uerò alteram habere: illi non esse aptam, huic esse. ¶ Ex eodem cogitationis fonte facile colligitur, plantarũ & brutorum animas ex ui & potentia materiæ aptas instructásque produci, mentem nostram peculiariter à Deo gigni in corpusculo, supra uires materiæ ac naturæ huius. Nihil enim assurgit aut transgreditur id, à quo accipit essentiam & uires. alioqui non iam ab illo acciperet, sed à priore aut ulteriore aliquo in quod tenderet. Sensus nostri interni atque externi, tum beluæ, quæ illis sunt solis præditæ, nihil cognoscunt aliud, quàm quæ sunt naturæ huius, quam cernimus: non ascendunt superius. Mens nostra non contenta cœlis, sideribus, angelis, usque ad Deum ipsum peruenit, nec ulterius potest progredi. quid hoc arguit aliud, quàm animas mutorum à natura hac progigni, supra quam sese non attollunt: nostram uerò à Deo supra naturæ huius potestatem? Itaq; animæ nostræ contingit, quod de aqua fontana dicitur, ut tam altè assurgat, quàm descenderat, nec poßit altius. nec aliter quàm mens nostra non modò intra Dei cognitionem sistit, uerum etiam multo inferius: sic sensus, multum

tum infra naturæ huius opera subsistunt, neque intima illius penetrant, sed in extima semper facie uersantur. Moses in mundi originibus, non obscuris uerbis uidetur hoc significasse. nam quum alia omnia solo Dei dicto narret esse condita: ubi ad hominem uenit, non naturæ eam tribuit potentiam, ut hominem procrearet, sed Deo soli. dicit enim: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. & paulò pòst: Inspirauit Deus in faciem Adæ spiraculum uitæ. per utranque sententiam & originem à Deo propriam, & animorum immortalitatem denotauit. Cæterùm ne quis in hoc fallatur, tametsi supra uires naturæ huius siue elementaris, siue cœlestis, siue angelicæ sit, animam hominis à Deo creari: naturaliter tamen creatur à Deo, hoc est, lege ab illo ordinata, atque statuta, non secus quàm alia omnia. non enim quoties homo conditur, nouum edit Deus miraculum, hoc est, præscriptæ legi uel contrarium, uel diuersum. nisi quis fortè naturæ huius miraculum uocet, in quo non dissentio: ut non immeritò Mercurius Trismegistus, siue quis est alius, magnum miraculum esse hominem dixerit. Deus in materiam præparatam iam atque aptam immittit animam, supra materiæ ipsius & opificis naturæ uires, sed lege ab ipsa statuta. Quocirca & genitis in adulterio ac fœdo incestu animas tribuit: quoniam hi quanquam contra bonum & pium, non tamen contra legem illam à Deo positam gignuntur: quod fieret, si cinædis id quoque concederetur, aut eiusmodi. Et animam nostram non à Naturæ facultate, sed Dei unius procreari beneficio, non solùm est uerum, sed interest humani generis uerum esse: & quia interest, uerum est indubiè. Inducta enim anima in corpus non Naturæ ope,

sed propriè ac peculiariter à Deo, debet homo præcipuam & potißimam partem sui non Naturæ, sed Deo: illúmque, tanquam unicum mentis suæ parentem, agnoscit, quam soli ipsi deuoueat & consecret: neque in eam iuris quippiã alteri ulli impartiatur, quàm Deo, summo & præpotenti patri spirituum unico. Multum in corpus hoc & sensus omnes uendicant sibi potestatis & iuris, parentes corporum, tum liberi, natura ipsa, patria, necessarij: mens uerò solius est Dei, eámque sibi uni reseruari iubet ad felicitatem nostram: quoniam illius ipse unus est autor & progenitor. Quod si anima non à Natura hac Dei administra & opifice profertur, sed à solo Deo, consequens profectò est, ut nihil in natura sit, quod eam poßit extinguere: solus id potest Deus. non est autem credibile, Deum ipsum per se condere, quod mox sit peremptururus. quid enim attinebat id fieri? quin potius humanæ animæ, & progignendæ & corrumpendæ, sicut aliarum animantium potentiam Naturæ concedebat? cur sibi uni reseruabat, quod communi legi ac conditioni erat subditurus? Hæc de cognitione: iam de appetitu. Cognitio omnis, ut aliàs est sæpe & à nobis, & ab alijs ferè demonstratum, propter appetendum aut fugiendum est animanti indita. Esse nunc sensus nostri capiunt quemadmodum & muta. nam quale sit beluarum ingenium, & quemadmodum sint affecta, ex nostris tum externis sensibus, tum internis, certißimam coniectationem licet sumere: uidelicet quos habemus cum illis communes, ac prorsum similes. Itaque feruntur pecudes solum ad nunc: appetitus enim conseruationis est in illis non ex cognitione rerum, sed ex artificio naturæ. Ideo facultas progignendi non est principalis officij,

nempe

nempe cognoscentis, sed uegetantis, hoc est infimi. Homo autem esse interminabile cognoscit: quod quia uidet conducibile sibi esse ac bonum, expetit quoque. Itaque naturalis est hic appetitus: si naturalis, ergo de re nobis congruente atque apta, nec frustra ingenitus. expleri igitur potest, & ut expleatur aliquando necesse est: alioqui non solùm inanis est tanti boni ostensio, sed crudelis. Expetitionis huius essentiæ perpetuæ, quæ nunquam intermoriatur, indicium est auiditas prorogandi nominis in omnia secula pòst uentura. quod adeò est à natura insitum humanis pectoribus, ut etiam qui extingui omnia arbitrantur cum uita, famam nihilominus affectent, & bene audire uelint iam sepulti: uelut signifer impietatis Epicurus, natalem suum diem celebrari testamento cauit, & epulum sectatoribus suis dari luna uicesima. Naturalis enim illa ueræ immortalitatis cupido infecta & corrupta tenebris mentis, prauis animorum cupidinibus, in hanc alteram degenerauit cupidinem famæ, haud aliter quàm quum bonum semen in solum uitiosum incidit. Affectus item ipsi, qualis sit & mentis nostræ & sensuum natura, declarant: quódque sit inter illos discrimen, & sensus dico tam internos quàm externos. Si enim incipiat animus de morte sua cogitare, sensus interni & phantasia modò longam uitam hanc fore imaginentur, de altero illo interitu non admodum permouentur, imò facile eiusmodi cogitationem sine sensu aliquo deglutiunt. mens uerò ipsa ijs tenebris inuoluitur, tantopere confunditur, ut nihil magis expauescat, & refugiat. uel ipsi illi qui in maximis uersantur malis, & impetu quodam animi cæco mortem appetunt, cuperéntque sese aboleri penitus, si paulisper à desperatione

in se uacaret redire, ac conquiescere, déque animi extinctione cogitarent, damnarent prorsum sententiam priorem, interitúmque illum horrerent, maiúsque id esse malum ducerent, quàm illa omnia, quibus uexantur atque affliguntur. Contrà uerò quum de morte hac corporis uenit in mentem, sensus omnes ilico percelluntur: mens uerò, si sana sit & quieta, stat immobilis, & errorem trepidationémque illam sensuum ridet & castigat. Idcirco apud Platonem in Apologia acutißimus philosophorum Sacrates ad iudices & populum Atheniensem uerba faciens de morte sua, quòd multitudo sensibus ducitur, in incerto reliquit animæ immortalitatem, dilemmate tantum usus: Si non moritur animus, maiora me expectant bona: sin moritur, nihil sentiat mali. In carcere uerò inter discipulos rerum cognitione excultos, & sapientiæ studiosos, nihil posuit in dubio: sed constanter, multísque argumentis conatus est euincere ac persuadere, animos nostros corporibus suis superstites perseuerare. Quid ex his efficitur? an non manifestò, mortem mentis contra ipsius naturam esse? idcirco illam eius mentionem reformidare ac exhorrere: sensus uerò de hac tantum uita esse solicitos, mortẽ hanc corporum ad mentem nihil pertinere: corporis esse, & eorum quæ sunt corpori annexa, sensuum uidelicet internorum ac externorum. Quid quòd mens in prauo habitu corporis, uelut si affectu sit perturbata, phantasmatis confusa, imperita, flagitiosa, scelesta, impia, magis ad recordationem corporeæ mortis concutitur, quàm quum sobria est, sana, serena, quieta, docta, innocens, pia? Quæramus iam utrius iudicium certius sit, ac uerius, perturbatæ an quietæ, ægræ an sanæ, indoctæ an eruditæ; in recto

corporis

corporis statu, an praue affecto: scelerata ac impiæ, an piæ & sanctæ. Ex delectationibus quoque essentia deprehenditur humanæ mentis, delectationes enim eo sunt maiores, suauiores, diuturniores, magisque stabiles, quo res eæ quæ uoluptatem adferunt, similiores sunt facultati animi, quæ oblectatur, maiorémque cum illa & uicinitatem & proportionem habent. Quum de genere est aliquo uel forma iudicandum, ab ijs sumitur specimẽ ad pronunciandum, quæ sunt in illo genere optimè affecta & constituta, id est maximè secundũ generis eius ueram atque incorruptam naturam. Non ignoro multos esse homines brutali ingenio, qui uoluptatibus sensuum capiantur unicè: sed nos præstantißimas ac generosißimas mentes contemplemur. Illæ uerò plus delectãtur internis sensibus quàm externis, plus mente quàm phantasia: & ex mente, potißimum contemplando: & ex rebus, quas contemplantur, illæ eas iucundißimè capiunt, & diutißimè tenent, quæ sunt supremæ, quæ corporeæ molis expertes, quæ æternæ. has enim animus auidius expetit, ac retinet, minúsque illis perscrutandis atque intuendis defatigatur. Hæ igitur res spiritales & sempiternæ, conformiores sunt menti, quàm corporales: illarum naturæ ac ingenij magis est consors & particeps, quàm istarum. in illis enim mirificè acquiescit, tanquam suis similitudine ac proportione: quemadmodum interiores & exteriores sensus rebus corporatis capiuntur, nec alias uel coniectando assequi possunt. Quòd si mens tam esset quàm sensus mortalis, non minus mentes excellentißimæ & diuinis proximæ, caducis rebus tenerentur ad ueram & solidam uoluptatem, quàm sensus ipsi. Iam ipsa corporum nostrorum constitutio, & facies in cœ-

lum erecta, cœlestes nos esse testificatur, intentos semper illic tanquam in patriã, ad quam proficiscimur. Et corpus ipsum, quemadmodum se habeat animus, ostendit, erectus est enim hic, & sublimis magis multo quàm corpus, ascendens per gradus rerum inferiorum, nec conquiescens, donec ad cœlestia & diuina peruenerit: ibi demum sistit, & acquiescit, ut ex motu & ex quiete manifestum fiat, quemadmodum in rebus omnibus naturæ, quis sit ei locus naturalis. Cæteræ animantes, ut terrestres, terram semper intuentur, in qua est bonum ipsarum. nostrum uerò bonum, si non est in illa cœlesti æternitate, quorsum pertinet excelsum caput in homine, & oculi in cœlum suspectantes, an ut in tãta uitæ huius calamitate, & asperrimis rebus locum illum speciosißimum, atque à miseria omni remotũ intuentes, magis nos uita discruciet, & exacuatur uanum illius fœlicitatis desiderium: atque eo uehementius & acrius, quo quisq; ingenio uel eruditione plurimum est præditus atq; excultus, uel uitæ huius incommodis ac miserijs pressus, & diu uexatus. nam fortaßis hominum aliqui pecorũ more sine sensu hæc prætereunt, siue ex mentis torpedine, siue ex ebrietate fauentis fortunæ. Et de nascendi modo in hac mortalitate intelligi potest, qualis sit modus ille renascendi in æternitate. Nam sicut in locis maternis huic luci fingitur ac formatur homo, ita in hac luce paratur illi alteri, præ qua lux hæc nostra tenebræ sunt, & nox obscurißima. Nec aliter quàm quum tempus nascẽdi appetit flaccescit uita uteri, quasiq; infans emoritur, illo utique uiuendi genere: ad eundem modum, quũ homo è uita orbis huius excessurus est, & tãquam pariendus ad uitam alteram, moritur hac uitæ ratione, ut ui-

uat

nat altera tanto præstantiore, quanto hæc est lucis huius melior, quàm illa uteri. Itaque paramur in utero uitæ corporis, in corpore autem uitæ mentis. Horret animus discessum ex hac uita, propter ingentem mutationem: & sic est affectus, quemadmodũ infans nasciturus, si ei sensus aliquis daretur noscendi & cogitandi. Exit enim & infans nascens, & homo moriens, uterque in lucem nouam, faciémq; rerum admirandam: qua nouitate uterque perterrefactus, nollet ex suo gurgustiolo prodire, nisi urgeretur artificio naturæ. Non est profectò dubitandum, quin hominis mors magnam habeat cum ortu cognationẽ & similitudinẽ, propter eam imperfectionem quæ est infanti in utero, & homini in hac uita. Nam si perfectus esset suis omnibus partibus, atque absolutus infans in locis maternis, nihil ei esset opus ortu: sed quum ei sensus sit tributus, & facultas cognoscẽdi, quæ exercere non potest in utero, egreditur in hanc spaciosam lucem, ubi sentire poßit, & cognoscere. Hactenus quidem communia nobis omnia cum beluis. at uerò quia beluæ hic funguntur muneribus suis omnibus, & facultatibus à natura inditis, hic uiuunt ac intereunt: homo, cui donata est mens, qua nihil aut parum admodum utitur in hac uita, profectò ortum alium habet, in qua mentis obeat munia, quod in libris de Veritate fidei Christianæ docuimus; sicuti & de illo quoque disputauimus, si anima sit mortalis, omnia ad uitam hanc pertinere, frustráque hominem esse conditum: quandoquidem nullo penitus fine proposito, uel nõ eo certè qui excellentia eius sit dignus, atque adeò res omnes incassum essent à Deo productæ. Quorsum enim creare attinebat? scilicet ut posteaquàm paulisper sese ostendissent,

subdu

subducerentur? ut bibat homo, edat, dormiat, uoluptuetur, nihilque absit à bestijs, longè etiam quàm ille miserior? qui quod potißimum ipsi est, atque optabilißimũ, nunquam assequitur: quod Aristoteles & Theophrastus fatẽtur. Quòd si homo, cui corporea sunt parata omnia, qui solus uti potest, & uult, & nouit, frustra est inductus in uitam: quanto magis ea omnia quæ illius sunt gratia procreata? uana ergo omnis creatio, & Dei maiestate immensáque sapientia indigna: quod absit. imò nec ulla est rectoris mundi prouidentia. Hæc enim tria ita sunt connexa & coniuncta existimatione ac persuasione, diuelli ac dissociari ut nullo modo nec poßint, nec fas sit: Dei religio, Dei prouidentia, animæ nostræ immortalitas. quisquis unum istorum tentarit labefactare, aliorũ quoque fidem concutiet. Nam si animæ non sunt immortales, bene aut secus factorũ nullæ sunt pœnæ, nulla præmia. Hæc enim omnia in decursu præsentis æui permista & confusa cernimus: ut nihil aliud sit hominum uita, quàm merum latrocinium. Nulla est ergo Deo cura de nobis. Quòd si nos non curat, quorsum à nobis coletur? uana & stulta persuasio, fuerit, religio Dei ac pietas. At nos tamen, homines omnes, & nationes quantumcunque barbaras, & ab humanitatis institutione alienas atque abhorrẽtes, animaduertimus adduci naturaliter ad religionem aliquam, laudare ac probare modestiam, moderationem, gratitudinem, pietatem, mansuetudinẽ, patientiam, æquitatem. Fieri ergo nõ potest, quin hæc sint bona, & contrarijs potiora: cuius rei nulla est ratio, si Deus non sit spectator ac iudex. testantur igitur, nos illi curæ esse, & pietatis præmium alibi expectandũ. Quòd si illic est uirtutis precium, & hominis finis, anima pro-

fectò

fectò illic uiuet: & retrò idem ualet, si anima illic uiuet, finis hominis illic est. finis enim ad ultimum & perfectissimum pertinet, qui ea de causa finis nominatur. Quòd si plurimorum & sapientißimorum hominum autoritatibus aliquid tribuimus, præter tacitum illum humani generis consensum, habemus expressum alterum & manifestum, quandoquidem non solùm doctis & ab humanitate instructis nationibus, sed feris ac barbarißimis, ut Getis, Scythis, Indis, & in hunc Nouum orbem tamdiu sepositis, & latentibus, persuasißimum est, animas hominũ hinc in alia emigrare loca, digna ijs rebus quæ in uita gesserint. Ex professoribus autem sapiẽtiæ ignobilißimi, & qui in delicijs extremum bonorum suorum posuerant, animam fecerunt mortalem: scilicet ijdem illi qui religionem omnem, qui cultum & amicitiam diuorum, qui prouidentiam, qui diuos ipsos funditus extirpauerunt. Post hæc autem per prauam persuasionem euersa, non erat animorũ immortalitas incolumis mansura, quæ coniuncta & complicata est cum causa prouidentiæ ac pietatis. Sapientißimi uerò & sanctißimi philosophorum nunquam sustinuerunt animam mortalem affirmare, & quasi damnare capitis: ut Pherecydes Syrus, antiquißimus in Græcia mentis cultor, Pythagoras, eius discipulus Socrates, Plato, Zenon Stoicus, & innumerabiles qui ab his ueluti fontibus dimanarunt. Socratis unum ex argumentis est in Phædone Platonis, naturale esse hominibus desiderium sciendi & sapiẽtiæ: quæ quum in uita hac contingat exigua, uel nulla potius, futurum esse absque dubio, ut desiderium hoc alibi expleatur, quippe quod naturale est, de nihilo esse, ac superuacaneum non potest. Nam quemadmodum frustra essent

oculi

oculi astructi animalibus, si nunquam daretur cernere, semper in nocte ac tenebris uitam acturis: ita & cupiditas ueritatis, si nunquam essemus illam assecuturi, superuacanea res esset ac deridicula. Qua in reputatione ac persuasione certißima cessat Theophrasti querela, quòd natura longißimam mutis animătibus uitam concesißisset, quarum nihil interesset diu uiuere: homini uerò perbreuem, cui tantum expediret longam uitam degere, ad assequendam sapientiam maximum hominis bonum. nunc uerò quum incipimus sapere, morimur, non hæret in diuinam sapientiam & bonitatem iusta ulla querimonia. Satis longam ætatem accepimus, ut hic quantum conueniat, discamus. in altera erit copia sapientiæ, & satietas, in hoc enim æuo quantulum esset, quod in sapientiæ curriculo promoueramus, etiam si quadruplicaretur nobis uita, & ad quingentos aut mille annos perueniret? Non perfert sapientiæ fulgorem mens nostra, angustijs huiusce corporis & obscuritate oppressa: haud aliter quàm noctuæ oculi lumen solis, quæ est Aristotelis magistri similitudo. Quocirca tantus philosophus non in accusatione naturæ, hoc est Dei sapientißimi & optimi, debebat sistere, sed ex ea admoneri sapientiæ huius, cuius tantum & tam acre desiderium humanis pectoribus natura indidisset, alibi profectò esse locum, & explēdæ auiditatis opportunitatem. De Aristotele, quid senserit, nihil habeo dicere, obscurus est, lubricus, uafer, in hoc etiam, ne à more suo discedat. Vno in loco dicit, si intelligere potest mens absq; phantasia, separari potest ab ea: sin secus, non potest, quod ab eo non satis est pro acumine ingenij illius animaduersum. Anima enim in hoc corpore non potest nisi corporaliter omnia intelligere,

telligere, hoc est, per corporea instrumenta, quæ exteriora sunt, sensus: interior autem imaginatio, non aliter quàm qui per uitrum aliquid intuentur, non possunt aliter cernere, quàm ut illud sinit uitrũ. Alio tamen in loco idem ait Philosophus, separari mentem à sensibus ac corpore, ut immortale à caduco. In hanc præstantißimorum philosophorum, imò philosophiæ totius sententiam, optimus quisque mente ac sensu uadit. Nam mortalem esse animam, malis & desperatis hominibus optatur, & expedit: boni auersantur, & tanquam noxium refugiunt. Si enim quod paulò antea dicebam, cogitatione reuoluat quis, absumi prorsus omnia in morte, quasique in perpetuas tenebras absorberi, quis bonus & generosi cordis non exhorreat mortem? quæ huic consolatio suffecerit, aut animatio, quo minus mortem reformidet & refugiat modis omnibus, eámque cum summa impatientia expectet & perferat, quum necessitas coget? uel in ipsis medijs cruciatibus, quum in uotis est mors, & inuocatur tanquam portus è tantis tempestatibus, est tamen quies in illis aliqua, & intercessatio, & concitatus animus mortem inclamat: qui ubi paululum resedit, consolatur semetipsum spe, uel quòd cessabit dolor, uel quòd tempus & assuefactio leuiorem reddet: denique grata est quomodocũque lux hæc, etiam miserrimis, quid illis qui nullis corporis aut uitæ incommodis uexantur? Age uerò, quæ desperatio homini probo, si ueniat illi in mentem suorum rectè cogitatorum aut factorum, qui nullum in uita præmiũ cæperit: imò contrà, quod sæpius euenit, malam pro beneficio gratiam, uelut paupertatem, infamiam, dolores, morbos, cruciatus, supplicium, nullam uirtutis compensationem reliquam

quam

quam esse post uitam, nec plus eum accepturum quàm improbum & sceleratum? Nam memoria nominis nec semper contingit, & iniqua est, quæ & prauis facinoribus laudem & gloriam tribuit, & uirtuti ac probitati uel neglectum, uel (quod indignißimum est) dedecus, nec ampla est, propter diuersitatem ingeniorum, morum, sententiarum in nationibus, aliis enim alia uidentur pulchra & laudabilia. Nec diuturna esse potest, omnia con sumente uetustate. Nec quicquam ad uita functos pertinet. nec Achilli prodest sua gloria, uel Socrati: nec Catilinæ, aut Thersitæ nocet sua ignominia. Quid porrò, postea quàm uir sapiens per cœlos, per sidera, per elementa omnia sit animi intentione ac uigore peruagatus, per stirpes, animantes, homines, angelos, usque ad Regem mundi, per res ueteris memoriæ quæ gesta sint, quæ contigerint: quid illi acerbius potest nunciari, aut quod minus consolationem admittat, quàm si in hac tan ta pulchritudine, tam amœno atque admirabili spectaculo extinguenda sit mens tantarum diuitiarum spectatrix, receptaculum, thesaurus? ut nullo amplius futura sit sensu, nullo in loco, non magis quàm bruti animus abiectus, uilis, torpens, nulliúsque capax excellentiæ. Quis est qui post hanc considerationem mortẽ nõ pertimescat, etiam in grauißimis uitæ malis positus? contrà uerò quanta bono & sapienti consolatio ad casus omnes uitæ atque infortunia, scire paratum esse locum quietis, non priuationis atque orbationis omnium, ut somniarũt stulti: (quomodo enim quod non est, quiescit) sed felicitatis constitutæ à Deo æquißimo, potentißimo, optimo? quam iis largietur, qui ad bene & sanctè uiuendum bonam uoluntatem attulerint uerè, atq; ex animo. Hæc quæ

de ho

de hominum sententijs atque autoritate attulimus, eò pertinent, ut fiat liquidum, ab ea parte naturam & uerum stare, à qua stant boni & sapientes, nempe à nostra: rectius uidelicet atque integrius est horum iudicium, quàm malorum, aut dementium. Accedit iudicio & maximorum hominum, & maximæ partis humani generis iustitia, probitas, religio, & uirtutes omnes, quæ omnia immortalitate animæ nituntur: ac hæc quam in partem inclinant, & ueritatem eodem inclinare necesse est. pro his enim citius faciet ueritas, quàm pro sceleribus, flagitijs, improbitate, atque impietate, quæ mortalitatis animæ comites sunt certißimæ. Sed nec mirandum est magnoperè, in definienda atq; statuenda animæ natura falsos Philosophorum quosdam minutos, ut inquit Cicero, ac ignobiles: quum alij amplioris nominis in ijs quæ sensibus usurpamus, tam fœdè sint prolapsi, aut quòd nix esset nigra, quam uiderent candidißimam: quòd ignis frigidus, quo nihil tangerent ardentius. Illud porrò est in uitæ negocijs sententijsquè miserrimum, & non fictis lachrymis deplorandum, quòd ad uerum & bonum nulli sunt autores satis locupletes, & firmæ fidei: ad falsum & malum quiuis sufficit, ut non iniuria sit illud à Mimographo dictum, Ad tristem partem strenua est suspicio: nimirum, ut Ouidius inquit, quòd nos in uitium credula turba sumus, mali uidelicet & obscuri, idcirco ad falsum & malum, tanquam nostri simile, procliues. Quàm multi sunt, qui Epicurum derident, Plinium refellunt, imperitos uocant, & ea quæ in rebus uel uitæ uel naturæ adferrent, non satis habere explorata? at eosdem ipsos quum prouidentiam & religionem tollunt, ijdem illi amplectuntur & collaudant: adeò inualuit in eorum mentes

caligo uitiorum & scelerum. Sunt qui aiunt esse è re uitæ credi animam esse immortalem: quẽadmodum etiam deos esse, quòd aliter homines nec conseruaturi essent sanctam societatem, nec quicquam rectè facturi, nisi cohiberentur metu illo, restare alteram post hanc uitam, & deos uindices: quos ideo à metu θεοὺς esse nominatos, quasi δεοὺς. Quid dicitis? Magno igitur mendacio opus est, ut homines uelint bene agere. O miserandam conditionem uirtutis, si non potest hominibus nisi per ingens mendacium persuaderi, quum nullæ duæ res tam sint inter se amicæ & concordes, quàm uirtus & ueritas: nempe germanæ, à Deo genitæ, & humanis mentibus sicut utilissimæ, ita etiam integris iucundissimæ. Ergo Deus potentissimus, sapientissimus, optimus, ea lege & conditione creauisset hominum genus, ut induci ad bene agendum per ueritatem non posset, sed per mendacium: & tantus artifex ad perfectionem operis sui instrumentum non è domo atque opulentia sua ipsius desumpsisset, sed ab inimico suo diabolo mendacium, quo nihil est à Deo alienius, qui est mera ueritas. Quid restat igitur, nisi ut qui ingenij aut doctrinæ bono deprehendisset mendacium: ueluti qui hoc dixerunt, & ab eis edocti ac moniti, soluti essent eo metu, quo prius alligabantur: & ut quisque esset doctissimus uel acutissimus, ita & pessimus quoque, quando superstitione iam esset liber, nec deos ullos metueret, nec aliud quicquam nisi pœnas legum: ita quò propius accederet ad hominis perfectionem cultu ingenij atque institutione, hoc & ad maliciam & scelera esset armatior ac proclivior: quippe cui arcanum esset detectum, ficta & simulata esse omnia, quæ preciperentur de uirtute ac probitate. Atqui existimatio hæc ma-

xima est humani animi corruptela, & à perfectiõe auertit: ideóq; sentẽtia hæc semetipsam refringit, ut quo quis sit perfectior, eo imperfectior: quo melior, tanto peior: quo magis homo, ac uerius, hoc naturæ ferarum similior, & ab homine remotior. En quanta rationum acies pugnat pro nobis, id est, pro ueritate. nam nos quid sumus? ueritas est fortißima, maximis uiribus fulta & communita. Quid expectamus? an ut animas ipsas exilientes cernamus è moribundis corporibus, tanquam fumum è flamma? Neque tum deessent, qui præstigias se dicerent metuere, & imposturam oculis suis fieri: ut quum niuem albam cernerent, & ignem ardentem. quid enim satis fuerit ei, qui animo obstinauit non assentiri? ut iam non agatur res apud tribunal rationis, sed affectionis prauæ, ac pertinacis. An tot unquam adducta sunt à philosophis argumenta ad id corroborandum, quod tam exploratum certúmq; nos habere credimus, quàm ea quæ manibus contrectamus, aut cernimus oculis? Si decima argumentorum pars ab aduersa staret parte, quis posset istorum sustinere importunitatem atq; insolentiam: qui nunc inopes ac destituti ab omni ratione, iudicio, mente, magno tamen adhuc fastidio nos aspernantur & contemnunt: nostrámque ueritatem quasi stultitiam derident, quòd rationibus habemus fidem: quum illi nihil aliud pro se habeant, nisi forsan, Non ita est, suspicor, aut credo non ita esse. quibus de causis & rationibus adducor, ut existimem sententiam hanc de animæ immortalitate, quum sit tanti ponderis, totius probitatis ac religionis fundamentum non esse inter fidei articulos relatum, quod scientia poßit comprehendi. Nam quibus tandem, aut quot argumentis assequemur scientiam, si hæc

non suffecerint? Quidam affectantes uideri philosophi, aiunt in fide pietatis animam esse immortalem, in lumine autem naturæ mortalem: quo quid dici potest imperitius, aut dementius? quasi nos quid uideatur disputemus, non quid sit. Nos uerò nec fidei lumen, nec naturæ inquirimus, sed ueritatem ipsam, quæ non gemina est, sed unica. Age uerò, quid est naturæ lumen? num non humana ratio? Cedo, an plures aut euidentiores inuentæ rationes sunt pro iis, quæ scire nos arbitramur ex causis naturæ, ut sententia nostra fert, certißimis ac perspectißimis? & adferri aliæ possent permultæ, & allatas esse ab aliis non dubitandum: latißima enim res est ueritas. Sed ego eas tantum posui, quæ mihi in mentem uenerunt. Velim autem mihi ad postremum dici, cur alia omnia quæ de anima traduntur, paucißimis & leuißimis coniecturis fulta recipiuntur pro indubitatis: hoc unum tanto rationum agmine stipatum ac munitum pro infirmo habetur. & illa quidem stabilia atque indubitata nobis esse, nostra nihil interest: hoc unum tam ualde interest, quantum est iam declaratum. Profectò liquidò apparet, uim esse aliquam homini infestam atque inimicam, quæ ueritatem nobis tam necessariam procuret uertere in controuersiam: à cuius perniciosißimis tenebris tueatur nos Deus, lux uera & immensa.

LIBRI SECVNDI

FINIS.

IOAN

IOANNIS LODOVICI VIVIS DE ANIMA ET VITA

LIBER TERTIVS.

Equitur pars animæ de affectionibus, ad cognoscendum & difficillima propter uarietatem, & necessaria, ut tantis malis adferamus remedium, morbisque tam sæuißimis medicinam. estque tractatio hæc non satis diligenter à ueteribus sapientiæ studiosis uel animaduersa, uel tradita. Stoici, quos Cicero secutum se profitetur, omnia hæc argutijs suis peruerterunt. Aristoteles in Rhetoricis tantum de materia hac exposuit, quantum uiro politico arbitratus est sufficere. Nos pro uirili parte nostra singula argumenti huius subtilius exactiúsque persequemur. Condidit omnia Rex naturæ, ut illis de suo impartiretur esse, quo essent: de sua uerò beatitudine, ut bene essent, quantum quidem cuiúsque uis caperet, ac natura. ad quæ sua assequenda & conseruanda munia, attribuit facultates: ad esse quidem, pronitatem, ut se quicque ab iniuria tueatur corrumpentis, quoad eius poßit efficere: ad bene autem esse, appetitum boni, auersionem à malo, ut in bonum feratur appetitus, à malo declinet & fugiat. Quocirca cognitio tum sensuum, tum interior omnis, propter iudicandum est animanti addita: iudicium uerò, ad nos uel impellendos, uel retrahendos. Retractatio autem ipsa, boni alicuius fit gratia: quippe quæ est discessus à malo in bonum. Quapropter omnia boni causa facimus, similes Autoris nostri, qui est optimus.

nam & malo fugimus propter bonum, & bonum propter seipsum expetimus. Sed in boni electione, magni nos in uita errores uersant. Bonum est simpliciter, quod prodest simpliciter: bonum cuique, quod ei prodest. huius è regione situm est malum, quod nocet. Bonum ut natura est unum, ita etiam nobis: nempe illud quod uerè est tale, cuiusque participatu nos & boni simus, & eadem de causa beati. Cæterùm cæca ignorantia, multa in nos inuexit bonorum genera, in animo, in corpore, in externis: quæ non est hic percensendi locus, à multis sunt fusè enumerata atque explicata, & sæpe à nobis alibi. Ergo istarum facultatum, quibus animi nostri præditi à Natura sunt ad sequendum bonum, uel uitandum malum, actus, dicuntur affectus siue affectiones, quibus ad bonum ferimur, uel contra malum, uel à malo recedimus. Bonum & malum in præsentia id uoco, non tam quod reuera tale est, quàm quod quisque sibi esse iudicat. nam quid bonum esse existimemus, quid malum, iudicij est: eóque tanta circa hæc opinionum fraus, quoniam multæ sunt, & prædensæ in iudicio nostro tenebræ. Tametsi in hac quoque parte semina quædam habemus à natura ueritatis ingenita, ut antea posuimus, sed ea tamen admodum uniuersalia: uelut ex duobus illis Dei muneribus bonum esse, conseruationem suipsius, & beatè uiuere. quum uerò ab hoc capite ad partes descenditur, multi statim existunt lapsus, grandia præcipitia. Sunt quidam animorum motus, seu impetus uerius naturales, qui ex affecto corpore consurgunt: ut edendi cupiditas in fame, bibendi in siti, mœror in morbo, uel premente atra bili, exhilaratio in liquido & puro sanguine circa cor, offensio ad plagam. ij iudicio anteuertunt: reliqui omnes

quant

quantumcunque celeres & prærapidi, iudicij senten-tiam sequuntur. non enim mouetur animus, ni præiudi-catum sit bonum esse, aut malum, id quod est obiectum: idémque in brutis usu euenit, in quibus non sola imagi-natio parit affectum, nisi & existimatio accesserit, quæ illis indicij cuiusdam locum obtinet. Sed & mentis no-stræ agitationes incitatißimæ sunt, nec requirunt ea tempora, quæ utique nos facile deprehendamus atque annotemus. idcirco præuertere nonnunquam animi mo-tus iudicio putantur. Mente ergo aliter atque aliter edoctà atque instituta, mutantur affectus augmento & decremento, uel tolluntur prorsus, atque in aliorum uim & quasi ius concedunt. Quæ iudicium moueant, inque uarias sententias traducant, dictum est à nobis superiore uolumine: Consequens etiam est, ut eadem illa ad conci-tandos sedandósque animi motus ualeant. Sed non sem-per ad affectum excitandum opus est iudicio illo, quod ex rationum collatione de rebus statuit: illud sufficit, & est frequentius, quod imaginationis mouetur uisis. Ita-que sola phantasia trahente ad se tumultu suo speciem quandam opinionis & iudicij, quod bonum sit, aut ma-lum quod est ei obiectum, in omnes animi perturbatio-nes uersamur, timemus, lætamur, flemus, tristamur: quo fit, ut manifestò ad partem corporis uergant, in quo tantopere dominatur phantasia. Quamobrem affectus omnes in præsentia in easdem illas qualitates tribue-mus, ex quibus corporis natura constat: ut alij sint cali-di, alij frigidi, alij humidi, alij aridi, alij ex horum ali-quibus commixti: nam humani corporis contemperatio, ex his ipsis qualitatibus efficitur. & cuiur quisque affe-ctus est naturæ ac ingenij, in simili corporis natura fa-

cile tum nascitur, tum augetur: in contraria non perinde. Hæ autem corporis temperationes aliàs incitantur atque exacuuntur, aliàs comprimũtur & coercentur internis atq; externis rebus. Internæ sunt, affectus ipsi. nam tristitia facit frigidos & aridos, lætitia calidos & humidos. Affectus enim rationem corporis non recipiunt modò, sed præstant. corporis autem sunt cibus & potus, ætates, morbi: non utiq; perpetuò, nec omnia, sed plerumque. Hæc multum mutãt in corpore: unde etiam affectus uariantur, in ijs præcipuè qui se animo suo auferendos permittunt, nec rationis exactíque iudicij clauo seipsos moderantur. His accedunt cogitationes crebræ, studia magna, difficilia, ardua: reddunt enim melancholicos. Sententiæ quoque de rebus: ut Democritus semper ridebat, tanquam in perpetuis hominum stultitijs atque ineptijs: Heraclitus semper flebat, tanquam in continua hominum miseria. Hinc sunt externa: tempus naturale, ut quatuor anni partes, & diei horæ: tum nostrũ, quo continetur status rerũ, seu publicè, seu priuatim. locus item naturalis, noster: quæ omnia sunt alibi fusè explicata. In loco est habitatio, & uestitus, & comites. iam negocia & actiones intentæ, uehemẽtes, laboriosæ, deliciosæ, molestæ, difficiles, placidæ, leues. Cæterùm affectionum non est simplex appellatio. nam facultatem naturalem in animo dilatandi sui ad bonum, & contrahendi à malo, affectus sunt: & earũ actiones in animo eodem censentur nomine. consuetudines quoque, quæ ex actionibus inualuerunt, quæ ἕξεις Græco uerbo nominãtur, hoc est habitus: quæ omnia tenenda erunt deinceps, ne fallamur. quod autem horum usurpabimus, facile de sensu intelligetur. Et quando quidem animus erat habitaturus in corpore,

indita

indita est animanti ab admirabili artifice Deo facultas haec affectionum, ut quibusdam ueluti stimulis excitaretur animus, ne iacens penitus obrutúsque mole corporis, ueluti segnis asinus, torperet perpetuò, bonísque suis indormisceret, & in eo, quod illi ualde expediret, cessaret. itaque uarijs tanquam calcaribus hinc inde subinde excitatur: aliàs autem cohibetur fræno, ne ruat in noxia. Homini etiam ijdem isti non desunt stimuli ac fræni, qua parte est animãs, cui sunt eisdem de causis necessarij. Sed nos nimium & exacuimus hosce stimulos, & grauia fecimus hæc lupata, dum leni atq; expeditæ necessitati immane pondus adiecimus superfluitatum. At uerò, quemadmodum in maris motibus est alius auræ tenuis, alius concitatior, alius uehemens, quique horrida tempestate mare omne à fundo uerrat cum arena ipsa & piscibus: sic in his animorum agitationibus quædam sunt leues, quas uelut initia quædam dixeris surgentis motus: aliæ sunt ualidiores, aliæ animum uniuersum concutiũt, déq; rationis sede, ac statu iudicij depellunt, quæ uerè sunt perturbationes, & impotentiæ: quod quasi iam animus sui non sit compos, sed in alienam potestatem reciderit: & cæcitates, quòd nihil despiciat, nam primas illas, affectiones rectius dixeris: alteras, commotiones, seu concitationes, quæ Græci πάθη nominãt, quasi paßiones. patitur enim animus uniuersus illo uelut ictu & agitatu: qui quum est uiolentior, fit confusio. Qui autem affectus usu inualuerunt, uicia & morbi animi rectè nuncupantur: quod aptius competit in affectus prauos, de quibus alia est tractatio. Et sunt affectus nõnulli in trãsitu, tanquã pudor ex uerecundia, metus ex inani sonitu: alij manent, ut metus aut reuerentia diutinè confirmata: omnis

Affectuum causa.

Affectuum in genere uarietas.

denique affectus, uel usu radicatus, quique consuetudinē frequentia actuum duxit, uel diuturna & ualida quapiā actione infixus. Sunt quidam à natura inditi, ex constitutione corporis: etsi longa quoque assuefactio in uires naturæ migrat. Affectus ut sunt in parte animali, carni adiuncti atque adhærentes. Quo iudicium est contagio corporis infectius, magisque immersum carne, hoc surgunt & grauiores & plures: nec solum internos animi sensus perturbant ac peruertunt, sed externos quoq;. Ita amantes, irati, metuentes, cernere sibi & audire uidentur, quæ nusquam sunt, certè omnes qui amant, ipsi sibi somnia fingunt, inquit Poeta, quò est autem purius iudicium, & celsius, eo pauciores & magis leues affectus admittit: tanto scilicet accuratius despicit, quid quaque in re sit bonum & uerum. ita fit, ut commoueatur tum rarius, tum lentius. Nam ingentes illæ agitationes & præturbidæ ab ignorantia sunt & incōsideratione, aut à falso, quòd bonum malúmue maius cēsemus esse quàm reuera sit: nimirum per nebulam intuētes imperitiæ, nec in unum aliquod bonum, quale oportet, intenti ac defixi agimus: sed bonorum & fines & media plurima & uaria nobis præstituimus, quæ subinde locis occasionibúsque mira inconstantia permutamus. Adde quòd nō considerantes surgentem motum, nec nos habentes in nostra potestate, obijcimus nos ipsi tempestati auferendos, non quò ipsi uolumus, sed quo ei libuerit, quúmque non statuto mētis iudicio res aggrediamur & obeamus, sed arbitratu Naturæ: tantum commouemur, quantum Natura potest, sunt enim actiones naturales non ex limitibus uolūtatis nostræ, sed ex facultatis cuiúsq; summa ui ac potentia. Multò sunt omnia in sapiēte diuersa, is enim

nec in

nec in eligendo bono fallitur, & unum aliquod sibi proponit, paucásque ad illud uias, eásque exploratas ac certas: nec permittit se regendum negocijs, sed regit ipse negocia: habétque se in suo iure ac potestate, ut surgentem ui naturæ affectum, statim rationis fræno compescat, cogátque recto iudicio cedere.

ENVMERATIO AFFECTVVM.

Motus omnis animi de bono est, aut de malo, quatenus contrarium est bono; éstque uel ad bonum, uel à malo, uel contra malum. Bonum autem & malum, uel præsens est, uel futurum, uel transactum, uel possibile: absentia boni pro malo est, mali autem pro bono. Bonum simulátque est menti cognitum, allubescit continuò: primáque est ea uelut surgentis motus aurula, quæ Allubescentia nuncupatur, ea uerò confirmata, fit amor. Motus autem de bono præsenti, quod sumus assequuti, Lætitia: de bono futuro, cupiditas nũcupatur, quæ intra amoris limites includitur. Primus motus de malo est Offensio, allubescentiæ contraria: quæ confirmata, fit odium: de malo præsenti mœror, de futuro metus. Motus in malum præsens, ira, inuidia, indignatio: in malum futurũ, fiducia & audacia. Sub amore sunt, fauor, reuerentia, misericordia: sub lætitia, delectatio: sub cupiditate, spes: sub mœrore, desiderium. Superbia monstrum est ex multis mixtum, ex lætitia, & cupiditate, & fiducia. Extendunt se hi omnes affectus ad præteritum: itaque & odimus, & amamus, & miseramur iam olim uita functos. ad possibilia etiam, & ad tanquam præterita: sicut in fabulis, quas esse falsas scimus. & ad futura, tanquã præsentia: iam nunc odimus Antichristum, & tanquã futu-

ra: ut si narretur fabula; fore aliquem uirum uirtute & magnitudine rerum gestarum præstantißimũ, amamus. & ad præterita, tãquam futura: ut quum historiam legimus, tenent suspensum animum spes ac metus, quẽ tandem exitum res capient. Illud annotandum, quoniã affectus sunt animorum motus, uel actu, uel potestate ac ui, non haberi pro affectibus æquanimitatem, & tranquillitatem cordis, ut mãsuetudinem, securitatem: quippe quæ non sint motus. nec opera effectus nuncupari, nec nasci ex iudicio, contrà quam Stoicis placuit: sed esse naturalia, prout quisque est animo habitus: ut fletũ in mœrore, exanimationem in metu, exultationem & gesticulationem in lætitia immodica. Affectuum alij sunt natura sua ualidi, ut amor atque odium: alij de causis extrinsecus illis additis, id est foris aduenientibus. Sed omnes tamẽ ex constitutione corporis præcipuas nanciscuntur uires, sicuti dudum dicebam. In affectibus, quemadmodum affectuum inter se alij ex alijs facilè suppullulant, ita & alij ab alijs coercentur, & restringuntur. Ex amore inuidia oritur, & odiũ atque ira: si quis rem charam oderit, aut læserit, sicut ex iracundia cupiditas ultionis, & lætitia uindictæ, & si quis quid amat, euenturum cupit, & sperat, ut eo potiatur: non euenturũ timet. si eueniat, lætatur: si non eueniat, quum cogitabat atque expectabat, in mœrorem se abijcit. Vicißim magna lætitia mœrore diluitur, inuidia à misericordia, uel metu: & alio mœrore premẽte, alius maior aufertur, uel metu dolor, aut ægritudo, ut in pugna, & præsenti discrimine, currit enim claudus, hoste urgente. Itaque sunt hæ tempestates instar undarum & fluctuum, quorum sequẽs modò priorem auget, aliàs minuit, & opprimit. Nec secus

Origo & pugna affectuum inter se.

quàm

quàm in ciuili dissensione, nemo meliori auscultat, sed potentiori: ita in dissensione affectuũ, nullus iustiori paret, sed ualentiori, illi scilicet qui sui iuris uniuersum animum fecerit, cuiusmodi esse incitatus amor consueuit. nam quòd quis ob metum cedit uictori aut latroni fortunas, uxorem, liberos: id facit, quia plus amat se quàm illos. nanque qui contrà mauult mori in uestigio, quàm aliquid tale perpeti, & qui hostem ex odio, uel inimicũ ex iracundia, uel inuidiosum ex inuidia acriter persequitur, & acerbè accipit, etiam cum suo magno discrimine hoc facit: quia semetipsum amat uehementissimè, & in eo sibi obsequitur, atque adeò indulget, imò uerius seruit. nam qui seipsi non tam tenerè diligunt, minus sunt in asperitate actionum pertinaces, nec tanto rapiuntur impetu ad explendas animorum cupiditates.

DE AMORE.

QVod bonum esse indicatur, simulac uoluntati est oblatum, mouet eam continuò, & allicit ad sese congruentia quadam naturali: qualis est ueri cum mente, formosi cum oculo. Motus hic uoluntatis, est exhilaratio illius quædam, & tanquã frontis exporrectio atq; arrisus, quo uoluntati placet illud quasi bonum, & sibi congruens: Allubescẽtia sit nobis appellata, quam exterioribus signis testantur muta, saltibus, uocibus inconditis, adulatione: homo uerò placiditate uultus, exporrectione supercilij, exhilaratione, risu. denique tam homo quàm bellua ad primum boni cõspectum deponit feritatem, si quam habet, & incipit illi admansuescere. Allubescentia confirmata est amor, hunc licet intelligere uoluntatis siue inclinationem, siue progressum ad bonum,

num, exit enim uoluntas obuiã bono uenienti, ut id complectatur: unde nascitur coniunctionis expetitio, quæ si propter nos est, ut per bonum illud bene sit nobis (imò uerò nõ alia de causa iudicatum est bonum, quàm quod nobis conducibile, beneque esse nobis per illud potest) amor hic Cupiditas, seu concupiscentia nũcupatur, quæ duas habet partes. nam si bonum expetimus, quod nondum possidemus, de futuro est, uocatúrque desideriũ, sin de eo quod consecuti iam sumus, in præsenti nominatur appetitus conseruationis, seu retentionis. Hunc in modũ diligimus omnia quæ utilia esse existimamus, aut iucunda animo, corpori, fortunis: quin & Deum hac ratione non pauci, quòd autor largitórque sit ingentium bonorum. Est quum res propter seipsam amatur, quia in se bona, detracto respectu omni nostrarum utilitatũ. Verus est hic & germanus amor, qualis amicorũ inter se, cuius specimen omnium manifestißimè conspicimus in parente erga filium. Ex amore amicitia nascitur, quum id quod amatur, redamat, & reciprocatio est in beneuolentia. Bonum hoc, in quod amor fertur, non extantis est modò temporis, sed in transactum recurrit: ut erga uiros ea uirtute insignes, quam nos plurimi æstimamus, & quæ in uẽturum se porrigit: adde etiam ad res fictas & fabulosas, propter imaginationem ueritatis, de quo suprà disserebam. Bonitas ex operibus colligitur. Bonos censemus eos qui probè sunt officio suo perfuncti erga Deum, patriam, parentes, principem, herum, amicos, liberos, necessarios, propinquos, familiares, socios, ciues, peregrinos: quæ officiorum ratio in humano genere patet latißimè, quando (ut rectè est à M. Tullio scriptum) nulla uitæ pars seu publica seu priuata, carere potest officio.

ficio. Habentur pro uiris bonis, qui quàm plurimis profuerunt, prosunt, proderunt. Et quia unusquisque sibi est charissimus, amat eũ qui ipsi benefecit, aut ijs quos ipse amat: ut filijs, aut amicissimis, amor enim omnia reddit unum. Nam qui nobis, aut ijs quos habemus beneuolẽtia coniunctos, profuit, eum ritè fungi suo officio ducimus, & bonum esse uirum, qui amet, quod amari est dignum. Quisque enim uidetur sibi & bonus, & dignus qui ametur, nec conseruare se ac tueri cuperet, ni hunc in modũ esset affectus. etiam qui ipse sibi manũ uiolentã adfert, charitate sui hoc facit, ut se uel urgentibus uel impendentibus malis subtrahat. Ex hoc amore nostri oritur amor erga filios nostros, tanquã partẽ nostri: erga con similes, erga opera nostra. Similitudo enim amoris est causa, tanquam in alterũ ipsum: quoniã similitudo id em quodammodo efficit, eóque animãtes omnes ad similes sibi formas facilè aggregantur. & pueri cõplectuntur ac deosculantur specula, in quibus imaginem sui aspiciunt, quoniam inesse intus arbitrantur puerulũ aliquem, sibi similem. Quantam existimari cõuenit fuisse illam amoris flammam, quæ in animo Adæ ad primum Euæ conspectum excitata est? in qua ille uelut semetipsum est intuitus, aspectu nouo penitus. Sed ad amorem conciliandum fortior est animorum similitudo, quàm corporum. ea uerò ex eadẽ constitutione corporum existit, & pari proportione contemperationis, ex eisdem studijs doctrinæ, persuasiõibus, uitæ institutis ac moribus. Vsus quoque & assuefactio animũ animo adaptat: unde amicitiæ inter consanguineos, necessarios, ciues, condiscipulos, consectaneos, familiares, domesticos. Est in quibusdã hominum admirabilis animorũ congruentia, quæ illos occul-

to quo

to quodam naturæ concentu statim coniungit nexu uoluntatum; ut quos antea nunquam uideramus, ad primũ conspectũ diligamus: sicut contrà inconuenientia & aduersitate quadam animorũ, auersamur & odimus quosdam prorsum ignotos: alios etiam de nobis bene meritos, adduci nullo pacto possumus, ut bona fide diligamus. Non tam est hæc interdum similitudo temperamẽti corporei, quàm competentia quędam animorũ inter se, ad constituendam harmoniam, qualis est sonorũ in concentu musico, & proportionis humorũ in sano corpore, ut alter alterũ non propter similitudinẽ appetat, sed ob proportionem: quo quasi absoluta fiat ea coniunctione harmonia, & gratus quidam existat sonus, idem scilicet uelle, & idem nolle, quo fit, ut non rarò homines diuersißimis ingenijs, maximeq; contraria corporũ constitutione, firmißimas tamen inter se colãt amicitias. De hoc amore meritò Plutarchus inquit, nescias unde uenerit, aut quomodo irrepserit. At quemadmodum ex operibus interiorẽ bonitatẽ iudicamus, sic imaginem animi existimamus esse faciẽ: hac de causa formosos naturaliter diligimus. Formosa facies, inquit Mimus, muta commendatio, nisi fortè experti sumus improbũ animum, & tanquam deformem hospitem habitare in formoso hospitio: commendabilior est facies nõ adeò speciosa, ut uenusta & grata, atq; in modestiã ac moderationẽ composita: hoc uidelicet certius est animi rectè cõstituti argumentum. Sed sunt tamen causæ aliæ, cur amorẽ ad se pulchritudo attrahit, ut paleas succinum: quas ex Platone & Platonicis desumemus. Nã ut mũdus per amorem ex informi factus est non formatus modo, sed formosus quoque: ita & amor infusus per mundum, ad pulchritu

Forma amorẽ conciliat.

chritu

chritudinem rapitur, ut sit fonti illi unde deriuatus est, conformis. Adde quòd pulchritudo omnis, uelut radius quidam est, & uestigium immensæ illius ac diuinæ pulchritudinis, eóque pro magno bono accipitur, illámque admiramur. & quemadmodum diuina species ueros amores elicit, ita imago illius imaginem quoq; amorum. Quid quòd pulchritudo corporum, pulchritudinem nostrorum animorum refert, atque exprimit, & quasi proponit ob oculos concinnitate, elegantia, proportione, concentu seu harmonia? Perfectio enim interior, perfectionem exteriorem gignit. illa uocatur bonitas, hæc pulchritudo: quæ ueluti flos quidam uidetur esse bonitatis, quasi seminis sui. unde est illa Græcorũ καλοκαγαθία. Itaque animus noster in formositatem tanquam in similem propendit, in qua non sine admiratione ac beneuolentia corporaliter expressum cernit, quod ipse spiritaliter à Deo tributum poßidet. Consimilem ergo naturam amplexatur animus: aspernatur deformitatem, tanquam dißimilem, & à se alienam. Est enim in animo cuiusq; species quædam uel à natura, uel ab arte, uel à consuetudine depicta, bonitatis ac pulchritudinis, uel contrà maliciæ ac deformitatis. Pictura rei exterior picturam illam interiorem cõtingens, si congruit cum nostro bono & pulchro, amatur: sin cum malo & turpi, reijcitur. Vnde existit tanta in iudicijs boni & mali, pulchri & deformis uarietas, & dissensio. Hanc animorum congruentiam cum corporibus, licebit intelligere ex opere, & operis imagine in opificis animo. His accedit, quòd bonitas autoris omnium, adduxit illum ad creationem huius tanti operis. pulchritudo autem radius est bonitatis, per uniuersa diffusus: ut quicque plurimum eius accepit,

l

ita est amabilissimum. Nam amoris parens est bonitas: ut pulchritudo & amor, ex eadem uideantur parente progenita. Ex quo fit, ut non una sit decoris ratio. Primus enim in rebus condendis radius in mentem incidit, ornans eam intelligentia & contemplatione, quæ est suprema speciositas. secundus fertur in animã, illustrans eam cognitione. tertius in effectiones graduum inferiorum, foecundans illas seminibus, ad propagandum genus. infimus etiam ualde turbidus, ad molem materiæ pertingit, delinians depingénsque illam uarietate formarum. Hæ sunt pulchritudinum omnium notæ ac rationes, diuinæ illius ac immensæ lucis splendores. Intelligentia ad duos primos illos amorum gradus scandit: imaginatio autem sistit in posterioribus. inde sunt amores corporũ, & cupido gignendi in pulchro, uel de pulchro: ut formam educat puchro similem, erga quod est affectus. Amoris efficacitas ultima & suprema est, ex multis unũ facere, ex diuersis idem. Quocirca qui amato bene uel cupit, uel facit, & amanti uidetur idem præstare: atq; eo magis, si illius causa. ut in cõmendatione, eadẽ ratione & illos diligimus, quos charos esse scimus ijs quos amamus. Amor enim ut natura sua est coniunctor & copulator, quocunq; sese cõuertat, adnectit semper & adiũgit: sicuti odium econtrariò disiungit, dissoluit, separat. Cauendum tamen, nec quod amatur, ex eo sit genere, quo uelis solus potiri: tunc enim riualitas existit, & inde maleuolentia. Vertitur crebrò amor concupiscentiæ in uerum. Amo sanitatis causa medicum: eam postquam is reddidit, amo illum uerè atque ex animo, tanquam uirum bonum: quò autem bonum, quod accepi, est mihi præstabilius, & frequentius, hoc magis gliscit amor. Ideóque maximus

ximus & ardentißimus est in Deum, si quis naturam illam beneficentißimam ritè contempletur. Amor omnis, qui originē ex debita gratia sumit, eo est flagrātior, quo uel nos minus sumus remunerati, uel qui profuit, minus expetiuit, aut expectauit: quo in numero præcipui sunt parentes humani, sed omnes excedit Christus. Pro beneficio est malum auertisse, ac depulisse. sicut pro maleficio, impedimentum atque obex boni. Sed non est purus amor, & uerus, quousque utilitatis respectus omnis sit abolitus. & quemadmodum amatur beneficus, ita & benefaciens amat eum cui profuit, non secus quàm opus suum: ut filium pater, & magister discipulum. Quin etiam plerunque euenit, ut iuuantis & benefacientis charitas sit ardentior, quàm eius qui usus est beneficio. amor enim illius est ex bonitate, huius ex necessitate. in illo est decus & gloria, tanquam in maiore & potiore: in hoc autem uelut inferiore, quidam (ut sic dixerim) pudor. Ergo fortius habet & præstabilius amoris principium, benefaciens: nempe uoluntatem suam, & bonitatem. amor autem ut est de bono, facilius & fortius proficiscitur ex bono in bonum, quàm ex necessitate in bonum. benefaciens agit, quia uult: qui recipit autem, quia eget. rectéque illud dicunt uulgo, Amorem etsi naturæ igneæ, descendere, non ascendere. Magis amat parens filium, magister discipulum, tutor pupillum, quàm contrà: maximúsque & ardentißimus amorum omnium est Dei erga nos, quem sapientißimè diuus Ioannes non amantem, sed amorem ipsum nominauit. & Dionysius in Sacris nominibus: Confidenter id quoque uerißima ratione dicemus, quod ipse Autor omnium pro bonitatis magnitudine omnia amat, omnia operatur, omnia per-

Purus amor, sine mercede.

ficit, omnia continet, conuertítque ad se omnia. Verùm inter omnia quibus amor elicitur, nihil est amore fortius, ac ualidius: nihil amorem æquè conciliat, ut amor: nulla certiora sunt aut potentiora philtra. Hoc non fit uerbis, inquit ille in Epigrãmate: Marce, ut ameris, ama: modo uerè tamen, ac bona fide. nam ficta & simulata nihil obtinent uirium ac neruorum. Ignis in tabella pictus non calfacit, nec rugit aut sæuit leo marmoreus. Hæc amoris reciproca generatio, siue occulto quodam naturæ tactu accipit semina, & deuinctiõe illa rerũ omnium inter se, quod nõnullis philosophis placuit, ita ut si unum aliquod attigeris, paria & similia moueãtur, ut in chordis testudinis: siue quòd, à quo nos amari cognoscimus, hunc bonum esse uirum arbitramur, debitúmq; officium congruenter exequi, qui quod amandum sit amet: eáque de causa, ut bonus redamatur. qua de causa sæpenumero amans non redamatur, quòd amatus amari se non sentit. Platonici rei huius altius radices inquirunt. aiunt enim, magnam amoris parentem esse similitudinem, propterea quòd quum quisque sit sibi ipse à natura cõciliatissimus, similitudo autem est ceu natura quædam in pluribus eadem, alterum ipsum similitudo efficit, quòd si tu sis mei similis, ego necessariò sum tui: hinc sequi, ut quæ similitudo te ut me ames inducit, eadem ipsa me ad te amandum adducat. Accedit huc, quòd amans amati faciem atque imaginem in animo suo insculpit ac imprimit, qua de causa amantis animus speculum quoddam redditur, in quo amati relucet forma. Quum ergo amatus in amantis sese animo intuetur, & recognoscit, amare illum compellitur, in quo quasi se habitare intelligit, quemadmodum infantes imagines suas in speculis deosculantur. Ad hæc

hæc amans semetipsum sibi aufert, & dedit ac mancipat amato. hunc ergo iam amatus, ut rem suam, charam habet, curátque. Si conspici à nobis uoluntas ipsa posset, ex eà de amore iudicaremus: quod solus facit Deus, scrutator cordium. Sed quoniam uoluntas nostra magnis & multiplicibus est inuolucris contecta, ut ad eum nec oculorum nec mentis nostræ acies penetrare ualeat, ex operibus de illa statuimus, prout sunt hæc magna, crebra, gratuita, prompta. Quòd si quis non potuit opera præstare, at dedit sanum & præsens consilium, declarauit se conari uel tentando, uel manifesta indicatione affectus alicuius, qui uoluntatē patefecerit, ut si quos ipsi odimus, oderunt: amant, quos amamus: irascuntur, quibus irascimur: lætantur in nostra lætitia, tristantur in nostro mœrore, & lachrymas dant, quæ ad manifestationem interioris habitus uoluntatis præualidæ sunt. Ergo qui nobis obsequuntur, qui laudant nostra omnia, quibus boni uiri uidemur, eos dignos amore atq; amicitia nostra ducimus (obsequium amicos, ait Comicus, ueritas odium parit) qui curant nostra oblectamenta, qui auertunt tristia. Contrà autem, reprehensores, & in contrarium tendentes, quíque nos pendefaciunt, auersamur & deuitamus. nam in illis idem uidetur affectus inesse, in his contrarius ac repugnans, ijs quidem qui speciosa utilibus præferunt, aut uanas delicias solidis & mansuris emolumentis: quales sunt adolescentes, & uiri uoluptatibus assueti, quibus gratior est leno, aut scurra, aut aleator, aut corruptor bonorum ingeniorum, quàm uir sapientißimus & prudentißimus. nimirum mauult sus lutum, quàm amaracinum. Ab omnibus amorem impetrant simplices illæ & mansuetæ uirtutes, æquitatis, mo-

destiæ, moderationis, frugalitatis: siue ob innoxiam excellentiam, seu quòd inferiorem omnes amplectimur, superiore grauamur, specie quadam libertatis, quæ in deprauata Natura tanquam solo uiciato in arrogantiam degenerauit. Accedit huc, quòd modicis, & moderatis, & blandis, & mitibus, atque obsequentibus existimamus nos bonos uiros uideri, honore & beneuolentia dignos: grauibus autem, censoribus, castigatoribus, multò secus. Inter mansuetas uirtutes est sobrietas, taciturnitas: tales diligimus. minimè autem loquaces, aut futiles, aut in malis amicorum scrutatores, quæ improbi homines non ad ferendam opem inquirunt, sed ad curiosam quandam cognoscendi auiditatem, plerunque etiam ut habeant quod cum notis poßint garrire, ac arrodere. de quibus est illud Horatij:

Percunctatorem fugito, nam garrulus idem est.

Hi sunt inquirendis familiarium damnis uehementer solliciti, in prosperis uerò remißi ac securi. Aptos quoque ad amicitiam remur, qui iniurias facile uel obliuiscuntur, uel remittunt. ut rursum odiosi sunt, qui recordari præ se ferunt. His accedunt, qui beneficia non exprobrant. Illius quoque amicitia ualde expetitur, cuius sit erga amicum fides ac beneuolentia spectata: quemadmodum Dionysius Siciliæ tyrannus tertium se addi optauit amicitiæ Damonis & Pythiæ, philosophorum de schola Pythagorica, quorum monumentis literarum celebrata est fides in capitis periculo. Et ut iucundi sunt anteacti labores: sic etiam illi iucundißimi, qui in ipsis laboribus nos non deseruerunt, sed adfuerunt pro uiribus. unde illud, Amicus certus in re incerta. Ex quo affectu Dominus noster dicit suis di-

scipulis:

ſcipulis: Vos eſtis, qui permanſiſtis mecum in afflictionibus meis. Quos metuimus, amare non poſſumus: ut uiros potentes, non item bonos. & prudentia ſine iuſtitia, ſuſpecta eſt: aſtutia enim, & fraudulentia cenſetur. Fiducia de aliquo ex eadem pullulat radice, qua & amor, nempe iudicio boni. Itaque amor auget fiduciam, & fiducia naſcenti amori multum adminiculatur. Eſt amor affectus calidus, & in calidis conſtitutionibus atque ingenijs facile concipitur: tum circumſtantijs calidis, loco, tempore, actionibus. Sed plerique calidorum leuibus de cauſis amorem deponunt: partim quia facile offenduntur, partim quòd ſubeunt affectus alij, uelut ſpinæ, quæ amorem præfocēt: inuidia, ira, ſuperbia. Tranſeunt quoque ex lubricitate ac leuitate ad alios amores, qui priores excutiunt. Quòd ſi ſanguis ſit tenuis, & ſpiritus rari, extinguitur leui motu flamma, in leui materia concepta. Sin uerò denſa ſit materia, & firma, nec facile mutationibus cedens, in calida contemperatione ualidiſsimè amor dominatur: niſi quòd periculum eſt ab alijs præferuidis affectionibus, ira & arrogantia & inuidentia. Minus offenduntur temperati, & ſanguinei, eámque ob cauſam amorem diutius & fidelius conſeruant. eſt enim in his amor non tam ardens quidem, ſed plus tamen habens fomenti. Priores illos ceu ſtupas quaſdam dixeris, hæc ligna. impetus quidē in illis maior eſt, in his perſeuerātia. Videre eſt iuuenes amicos, quorū alter pro altero uitam euidenti diſcrimine obiecerit, quod pater uix auderet pro unico ſuo, & quidem ex uulgari amicorū nota: ſed ſtupa eſt hæc ſubita flamma correpta. patris autem amor maior eſt, ſolidior, diuturnior, Frigidi ergo lentius amant, & ſegnius: ſed ſi in eis

semel amor eualuerit, amant flagrantius & constantius. accenditur uidelicet densa & sicca materies, magnus diutinúsque igni fomes, ut ferrum.

CVPIDITATES.

CVpiditas *est appetitus boni, quod conducibile uideatur, uel assequendi, si absit: uel conseruandi, quum adest. Conducunt bona partim ad esse, partim ad bene esse.* Ad *esse pertinent, necessitates uitæ tuendæ ac propagandæ, quæ naturales nuncupantur, cibus potio, medicina, ignis, tectum, indumentum: qui appetitus potius dicuntur, quàm cupiditates, in quibus impetu rapitur animus tacito naturæ stimulo punctus, atque incitatus transilit iudicium, neq; illi auscultat. ut in siti, & fame, quæ ideo malesuada dicitur: & in prægnantium appetentijs, quæ picæ nominantur.* Vt *bene autem sit nobis, accersimus tum commoditates, ut cibum aptè paratum, uinum uel ceruisiam in potionem, lanam & linum textum, adiumenta extrinsecus à beluis & hominibus: tum uoluptates & delicias per sensus omnes, quæ longius petuntur.* Nos *alia confinximus, ut nobilitatem, decus, famam, dignitatẽ, opes, gloriã: & hæc omnia non solùm numero, sed ingenti mole ac magnitudine adauximus. unde examen erupit cupiditatum, sine termino ullo, ac modo: ut meritò* Plinius Secundus *dicat, nulli animantium libidinem esse rerum omnium maiorem, quàm homini, quum alioqui paucißimis indigeat.* Homini *cupiditas est astructa, ut quod bonum sibi esse credat, expetat, sequatúrque: adeptus uerò retineat, & conseruet.* Bonum *autem hominis uerum & solidum, est* Deus. *itaque usque ad* Deum *concupiscendum se extendit, qui*

quoniam

quoniam est immensus, fit ut & cupiditatis quoque nostræ laxitas immensa sit, nec re alia expleri queat, præterquam Deo ipso, ibi demum sistit, & conquiescit. Quò res nobis uidetur conducibilior, hoc acrius expetitur, & diligentius asseruatur. Sed in conducibili uariãt hominum sententiæ. Iuuenili animo conducibilißimum uidetur uoluptas, uiro decus, ægro sanitas, seni uictus, principi gloria, cuiq; ut est uel corpore, uel animo affectus: de quo suprà diximus. Calidi acutas habent cupiditates, & uehementes, & quas celerrimè uellẽt expleri: sed mirabiles & uarias, sicut de amore diximus, frigidi autem, pauciores & segnes, sed pertinaces, intenti in illam unam, quamcunque sibi delegerunt, uel quæ animum inflammauit. fiducia cupiditates minuit, timor auget. Qui securi sunt, non defutura quæ sint opus, ij nec in parãdo, nec in conseruando sunt anxij, uelut adolescentes, & uiri animosi & ebrij, quibus multus & præferuidus est sanguis circa cor. adde etiam necesßitatum inexpertos: & qui quemadmodum uel acquirantur utilitates, uel amittantur, ignorant. Qui uerò metuunt ne desit, auidè tum quærunt, tum custodiunt: ut inualidi, ægri, mulieres, senes: denique quibus sanguis est ad cor exiguus, rarus, tepidus. naturaliter enim hi anxij sunt & solliciti, ne desit, haud quidem argumento aliquo, uel coniectura uenturæ necesßitatis, sed metu & sollicitudine premẽte cor, quo fit, ut ex lautißima & profusißima iuuenta nascatur sæpenumero senectus præparca nimis & sordida: & qui sani ac ualentes erant liberales, in morbo attendant ad rem nimis abiectè, ut cibos quoque salutares auersentur, si carius sint empti quàm uellent, sobrij quoq; auari liberales fiunt, ubi incaluerunt mero. Præter hos

omnes, qui quod concupierant non absque difficultatibus sunt adepti, arctius id retinent: seu timore suscipiẽdi rursum laboris, seu quòd ægrè parta chariora sunt, quasi magno empta, ut gnauo & laborioso negociatori sua pecunia, matri filius: & nos Christo, qui redemit nos uniuerso suo sanguine. Sicut uicißim, quæ facilè obuenerunt, negligũtur: ut ferè hæreditates. Ad assequẽda quæ concupiscimus, addita est homini cura, & sollicitudo, & audacia: ad retinendum autem, & custodiẽdum, metus & cautio, & contra nocumentum inuadens audacia. Cupiditates acceperunt ex rebus nomina particularia: uelut ex ære auaritia, ex honore ambitio, ex gustu gula, ex Venereis libido, & alia quæ sunt infinita, & sua cuiq; genti ac linguæ, in quo Græci copiosi sunt. Sed potißimùm annotantur ea in usum uitæ, in quibus uel uitium uersatur, uel uirtus: sicut de pecunia, & honore ac dignitate, quæ sunt iustitiæ, de gustu & tactu, quæ continentiæ: de cognoscendo & sciendo, quæ curiositas. Nam indifferentia, ut cupiditas equorum, uenationis, spectaculorum, & alia, infinita sunt: ideóque sub artis præcepta non ueniunt, neq; ullum fuerit ea persequi operæ precium.

DE VTROQVE AMORE mixtim.

DIcamus nũc de amore in genere. nam falsus fictúsque cupiditatis amor, uerum amorem actionibus suis crebrò æmulatur, atque exprimit. Gignitur amor omnis ex bono, & in bonum tendit, boni autem natura fert, ut cum eo cupiamus coniungi, propter illius congruentiam nobiscum: unde existit delectatio, & beatitas. Id

tas. Idcirco amoris meta extrema est, coniungi usq; ad unitatem, quoad eius effici poßit, quò uerò uincitur arctius, & in eandem essentiã, hoc amor uerius perfectiúsque finem suum nanciscitur, & in absolutionem cõsistit ingenij ac naturæ suæ. Scitè admodum & aptè à Platone ficta est fabula, quòd quum Vulcanus duobus inter se amicißimis occurrisset, quíq; amoris mutui magna ederent signa, delectatus illorum inter se beneuolentia, iussit ab se petere donum Dei munificentia dignũ. Cui responderunt illi: O Vulcane faber deorum, oramus te, ut tuis istis instrumentis & camino refingas nos ambo, & ex duobus unũ facias. Ergo cõiunguntur homines propter communia commoda, quibus eadem sunt profutura & noxia, ad illa consequenda, hæc autem depellenda, modò ne impediant inuicem: alioqui offenderentur citius, & resilirent, huiusmodi sunt, qui communes habẽt inimicos: de quibus est uetus uerbum, Coniungunt homines mala, tum qui eadem uehuntur naui, quique eandem urbem incolunt, qui eidem nauigio cõmiserunt suas merces. Est amor precij, quo maxima bona plurimi facimus, & maximas utilitates: & ex utilitatibus, ut quanq; plurimi æstimamus, ita habemus charißimam, ac proinde qui eam nobis procurat, hunc magnopere diligimus. Iuueni uoluptates atque oblectamenta corporis sunt bona præcipua, senibus opulentia, alijs sanitas, alijs honor, fama, decus, gloria, ut Romano existimatiores gratiorésque, qui fines dilatarunt imperij, quàm qui ad uirtutem iuuenes ipsorũ formauerunt, & uulgus eas uirtutes magis diligit, quæ in commune prosunt: ut humanitatẽ, iustitiam, affabilitatem, liberalitatem, commoditatẽ, simplicitatem: quàm reconditas illas, quamlibet uenerabiles

& admi

& admirabiles, animi magnitudinem, constantiam, firmitatem, integritatem, ac sanctitatem uitæ. Itaq; fauorabiliores erãt populo Rom. Pompeius & Cæsar, quàm Marcellus & Cato, etiamsi hic uenerabilior. hac de causa uirtutes quæ alijs profuerunt, propter earum similitudinem quæ nobis prosunt, beneuolentia prosequimur: ut pietatis officio esse functum erga patriã, parentes, propinquos, necessarios: seruasse fidem, etiam hosti datam, quod fecit Attilius Regulus. Auersamur autem officij negligentes, aut immemores, uelut ingratos, impios, inhumanos. Rex Alfonsus Aragonius quum esset multis Neapolitanorum procerum inuisus, & potißimũ Andegauensi factioni, diligi est cœptus, postea quàm deprehenderunt eum uenantem in sylua, adiuuisse sua manu carbonarium, asinum suum in fossam delapsum subleuantem. Sed in amoris æstimatione non est simplex ratio, est enim precium aliud perpetuum & fixum, aliud quod præsens animi motus suadet ex eo, quod nobis in præsentia bonum uidetur, siue in utilitate, siue in specie à nobis ficta. Longè pluris sanitatem facio, quàm cibũ, uel condimentum mensæ appositum: impetus tamen me rapit, ut cibum non perinde salubrem ac sapidum comedam cum iactura ualetudinis. in quo facto aut non uenio in comparationem reputationémque saporis & sanitatis, uel spero non tantopere fore damnosum corpori, aut me facilè adhibiturum remedium. Eodem modo multi uiri haudquaquam mali, detrimentum faciunt diuini fauoris, propter aliquod in rebus uitæ compendiũ: nunquam id admissuri, si quid agerent, considerarent. sed uel subit animos eorum obliuio ingentis boni, uel se id recuperaturos confidunt. Amoris uires atque actiones he

nes hæ propemodum sunt. Primùm uoluntas est, animi uniuersi dominatrix & rectrix, uoluntatis amor. rapit enim illam amor ad suum bonum, qui motus est omnium incitatißimus: quoniam celerrimus per se, & in præcipiti uoluntatis. nascitur enim & gliscit uolente ipsa ac libente, ut tanquam impelli uideatur per pronum, quocirca affectionum omnium amor fortißima est, & potentißima, ut meritò sit illud consensu tot seculorum approbatum, Amori cedere omnia, tãquã uictori. Et alioqui si quis subtilius perscrutetur, ex amore inueniet, quemadmodum antea dicebam, affectus omnes profluere. sequimur, & concupiscimus uidelicet, quæ amamus: fugimus & odimus contraria ijs quæ amamus, ut morbum, quia diligimus sanitatem: dedecus, quia diligimus decus: ideóque qui non norunt bona, nec ea diligunt, neque ijs aduersa mala uel oderunt uel reformidãt, ut pueri gladios, aut præcipitia: & ille Satyrus, qui cum igne uolebat ludere, nunquam antea sibi uiso, ignarus nocumenti illius. Nec reformidant rudes homines ignorantiam, nec uiri mali sua flagitia: grauiora mala, quàm quibus corpus affligitur, quoniam quantum sit & scientia & uirtus bonum, nec nouerunt, neq; considerant. Et sicut amor ex iudicio pulchri aut boni surgit, ita ubi uires est nactus, idem ipsum iudiciũ confirmat: ut iam amplius statuere nõ poßit de bono aut pulchro, quod amat, nisi uehementer sit immutatũ, & adeò subitò, deprehendi ut mutatio in deterius nequeat. nam si lentè ac paulatim cõmutetur, opprimitur mutationis sensus sub amoris potentia uiolenta. Postea uerò quàm amor latè per animum extendit regnum suum, transit quoque eadem censura ad alia, ut bona iam & pulchra amãti in amato ui

to uideantur, quæ non uidebantur prius, unde amor cæcus dicitur. Eóque amans semper animum suũ & amati bona auget, & uicia uel deformitates extenuat. Strabonem, inquit Horatius, appellat pater filium pætum: & pullum, malè paruum: hunc uarũ, distortis cruribus. Patres noui, qui insignes filiorum deformitates, & quidem in oculis & facie, iurarint se nũquam animaduertisse, alios, qui rectißima esse omnia, maximéque decentia affirmarent, in notabili prauitate. Hinc fides erga ea quæ amatus dicit. habet hic enim in amantis animo iudicẽ, secundum ipsius causam semper pronunciantem. Est interdum amor præualidus cum iudicio aliarum rerum, ut qui filium amat, uel uxorem, quam esse deformem, aut rudem, aut tardam satis uidet, quia tamen charitas eò non pertinet, sed ad uxoris aut filij personam, non refrigescit ardor. Sed illud tamen præstat beneuolentia, quòd tolerabilia iudicat hæc uitia in charo capite. Amor quandoquidem ex iudicio boni oritur, in manu nostra est eum non admittere, nihil est enim tam excellenti & pura bonitate aut decore præditum, quin admistum habeat aliquid, quod nobis poßit displicere, aut non expedire, unde minus censeatur nobis bonum, ac proinde appetendum. qua in ratione Deum solum excipio, quem si, non ut ipse est (nam id factu non esset poßibile) sed ut humana mens corpore hoc clausa potest, contemplaretur, concitatius in amorem raperetur illius, quàm mens ad complexum certißimarum ueritatum. cerneret enim bonum absque nocumenti ullius admistione. Cætera omnia aliquid semper aut præ se ferunt, aut inclusum cõtinent, propter quod poßint uel ab examine iudicij reprobari, uel à libertate uoluntatis reijci. Quid quòd, quantumcunque

cunque aliquid bonum iudicetur, possumus nihilominus ab eius intuitu atque intelligentia auertere animi attentionem? Potest uoluntas iudicij oblationem segniter accipere, aut in ea prorsum cessare. Quocirca elici amor potest, ut ille dixit, exprimi non potest, & Claudianus: Non extorquebis amari. At uerò ubi semel amor est dominatum nactus, & se quasi in uolũtatis possessione constituit, excutere eum non est in manu nostra, quum libet. Amor animi arbitrio sumitur, nõ ponitur, inquit idem Publius mimographus. Egregiè Plutarchus: Amor sensim illabitur, sed ingressus nõ facilè discedit, etiãsi alatus. Cogit uidelicet de re chara subinde cogitare, cogitatio crebra efficit omnia illius familiaria, ita arridẽt, probantur, allubescunt omnia: & quo magis allubescũt, hoc altius radices agit amor in pectore. Nec crebram tantum cogitationem facit amor, sed intentam quoque, ut uelit omnia amati perscrutari ac nosse. Charitas, inquit sanctus Apostolus, omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Amor corporis corporaliter uult iungi, amor animorum animis, ut sit in duobus corporibus animus unus: quæ est maior, & uerior, & diuturnior copula, unde existit idem uelle & idem nolle, & amicus est alter ipse. Aptè Horatius, dimidium animi sui Vergilium appellauit, cui erat amicißimus. Ergo quæcunque ad amicum pertinent, amicus uocat sua. Vnde Pythagoricorum lex, amicorum esse communia omnia. & sæpenumero quæ amicorum sunt, diligentius amici curãt, quàm sua ipsorum: recordantúrq; illorum obliti sui. Amor est appetitus fruendi bono, id est, se illi adiungendi: ut & ipsum amans amati, hoc est boni contactu fiat bonum. Amor cõcupiscentiæ applicari & adiungi uult ea con-

iunctio

iunctione, qua satisfiat uel desiderio, uel retentioni, uinum bibo, cibum edo: quod olfacturus sum, non tam prope admoueo: longius etiam sonos, & quæ aspicimus: uestem applico corpori, aut seruo in uestiario: pecuniā in arca, aut eo loci unde me capturum confidam, quum libebit. Est qui se diuitem iudicet ex nominibus codicis: est qui ex mercibus in nauigijs, aut in manibus sociorū, aut procuratorum. Non est eadē in rebus omnibus charis applicatio apud homines omnes: ea modo queruntur, quæ uel ad usum sufficiant, uel pariant uoluptatem. Amici, qua datur, coniunguntur præsentia corporum, conspectu, alloquijs, conuersatione, mentione, memoria: quúmque nō possunt, quantum cupiunt, unà esse, ac conuersari, sequitur molestia & mœstitia: atque eo maior, si parū sit, quod coniunctioni obstet. ita quo absunt propius, & distinentur, hoc ægrius atque impatientius ferunt separationē. Quin etiam qui functos uita diligūt, quatenus datur, cum illis uersantur, crebra illorum commemoratione ac recordatione, uisendo loca ubi soliti erant conuiuere, & congredi, aspectu denique earū rerum quæ memoriam illorum renouent, quæ omnia erga absentes amicos facimus. Hæc in amore cōiūctionis expetitio data est homini, ut cum uero suo bono uelit uniri, qui est Deus: quo uelut Deus quidam effectus, ut sic loquar, cōsors sit sempiternæ beatitudinis illius. hæc demum uera est, solida & fructuosa coniunctio, amorísque precium amplißimum; coniunctiones autem reliquæ inanes sunt, & absque fructu, ut si quis ad examen reuocet, quid amici in mutuo illo amore expetant, nihil inueniet esse magis uacuum: nempe esse unà, conspicere sese, colloqui. Amor cum fruendi desiderio torquet, non ex

amore,

amore, quo nihil fieri potest suauius: sed ex desiderio, quod quum differtur, affligit animum. Sed si spes affulgeat fruendi aliqua, non solatium modò, sed delectationem quoque adfert: nam sicut amor in fruitione magnam habet oblectationem, ita in spe non paruam, imaginatione uelut in rem præsentem adducente. Quo fit, ut cupidorum plerique uanas sibi spes comminiscantur: & alijs pollicentibus rei expetitæ successum, facilè adhibent fidem. hac uia auari homines crebrò capiuntur à fraudulentis. Amor cupiditatis, intrò respicit ad se: amicitia autem, foras ad eum quem amat. & amans paulatim moritur in se, uiuit autem in ipso amatum. Viuo ego, iam non ego (ait Apostolus) uiuit autem in me Christus. Desinit enim de se cogitare, se curare, sibi prospicere: de amato cogitat, amatum curat, amato prospicit. Hæc est quæ uocatur Ecstasis, quum amans oblitus prorsum sui, totus extra se est, totus in amato, & amatus in eo. Quòd si flamma illa intrò se conuertat ac recipiat, minus ardebit foris. Ita euenit, ut qui seipsos amant acriter, frigidè alios diligant, omniáque ad semetipsos referant, & ad ea quæ sibi putant bona: ueluti uoluptates, delicias, honorem, dignitatem, potentiam. Videas quosdam nec uxori, nec liberis, nec alijs charissimis nominibus parcere, dum cupiditatibus suis seruiant: uidelicet seipsos flagranter amant, ad reliqua tepidi, seu gelidi potius. Amor concupiscentiæ bona optat amato, propter semetipsum: ut dulcedinem & generositatem uino, robur & agilitatem equo, formam atque elegantiam amicæ, opes benefico: itaque optat ea, quæ bona esse sibi censet. Longè aliter amor bona omnia amato cupit, & procurat, propter ipsum, non propter se: neque ger-

m

manus amor est unquam mercenarius, non petit præmium sui, non expectat, quod esset contra amoris ingenium: nam si expeteret, iam non amaret illud quia in se bonum, sed quia sibi expediens. Considerationem boni habet amor, unde nascatur: non utilitatis, quo tendat. exemplum est manifestum in filijs, quos parentes absque ullo prorsum respectu suarum utilitatum, mercedis, fructus, amant propter ipsos tantum. Talis est amor erga nos, talis esse debet noster erga illum. Nam coadunationem non desiderat amor, tanquam operæ mercedem: sed est meta, quo ille naturæ suæ sponte fertur. Quemadmodum enim non amas te, ut tibi prosis: sed prodes, qui amas. sic non amas, ut uelis coniungi, sed uis coniungi, quia amas: nec desideras coniungi, ut delecteris, sed ad id tamen sequitur delectatio, ex tactu boni nostri, & tanquam possessione ac complexu. is est amoris fructus, & finis eius desiderij, qui amorem ante unionem comitatur. Amor autem ut connexor est, ita etiam æquator. æqualitatem enim adfert, quantum naturæ rerum ferunt, quas coniungit: ut superiora demittant se ad curam inferiorum, sicuti Dionysius docet ex Hierotheo: æqualia inter se consocientur, inferiora autem ad sublimiora & præstantiora erigantur. Amor pro ijs quos charos habet, meticulosissimus est, & anxius: ut ebriosus, ne pruina noceat uitibus: amator, ne amicam æstus aut rigor lædat: negociator pauet tempestates, amicus amico timet, pater filijs, maritus uxori, uxor marito. & casta illa matrona:

Quando ego non timui grauiora pericula ueris?
Res est solliciti plena timoris amor.

Idcirco molestus est amor omnis erga homines, ac res

humanas

humanas. nihil est enim cui non multa timeantur, quamlibet contra fortunæ casus circumsepto & munito. Iucundißimus est erga Deum, de quo nulla ad nos potest redire cura uel molestia. omnia sunt illic tuta, omnia gaudiorum & felicitatis sempiternæ plena. in alijs amoribus plurimum est molestiæ, in amicitia sollicitamur metu continuo, in cupiditate curis & anxietatibus, in conseruatione sollicitudine: in libidinoso autem quæ sunt incommoda, non est enarrare. Amor in periculo, si sperat se facile posse euadere, cautus est, & formidolosus: ut Thyestes dicit filijs apud Senecam, Vos me facitis meticulosum: si proposita sit difficultas, fiat audacißimus. Amor nunquam esse ociosus potest. stimulus est enim uoluntatis, quo illa ad actiones & opera instigatur. semper molitur aliquid, & excogitat, quod gratum fore amato putet: quod prosit non amato solùm, sed ijs quibus amatus uelit prospectum. quòd si opera non poßit præstare, at uotis, desiderijs, bene precando, faustis ominationibus amati commoda prosequitur. optimè & cupit, & euenisse gaudet: & non euenisse omnino, aut contra animi sententiam euenisse, dolet. Ex amore concupiscentia nascitur riualitas & inuidia, expetunt enim multi, quod unus poßidere solus cupit: ut in amica, & locuplete amico, & quæstu. Ex amore animorũ nascitur candor, & communicatio. Qui bonum uirum amat, riualem non timet, imò multos uult habere socios affectus sui. ut qui Deum amat, omnes uellet adducere in consortium talis amicitiæ: miserrimósque esse ducit illos, qui sunt ab ea alieni. Amicus autem, qui solus uellet charus amico esse, non uerè ac perfectè amat, sed expetit aliquid sibi utile, nempe ut solus fruatur amici colloquijs, eruditione, diui-

tijs, opibus, fama, gloria, & eiusmodi. Cupit amans offerri grãde aliquid & arduum, quod in amati gratiam obeat, gaudétq; si id cõtingat. Ibãt discipuli gaudentes à conspectu concilij, quòd digni essent habiti contumeliam pati propter nomen IESV. Nihil recusat amor subire, non graue, non difficile, non humile & abiectum, siue sit supra uires, siue præter dignitatem & autoritatem personæ. omnia ducit sibi leuia, omnia decere, quibuscunque gratificaturum se amato credat. Nec solùm dulcis iucundúsque est amatus amanti, sed omnia quæ sunt illi grata: ut filij, propinqui, amici, etiam famuli, & canes. unde est illud: Diligit canem, qui & herum eius. quicquid denique memoriam refricat illius, gratum est: ut uestes, sudariola, imagines, loca, & huiusmodi. Nisi fortè amori admixtus sit mœror, tum tristia sunt amati monimenta, ut filij, quum obijt immaturè, uxoris, mariti. Et quatenus amans in perpetua est cogitatione de amato, & cura, auocatur calor à uentriculo ad cerebrum: unde sequitur cruditas, & sanguinis exhaustio, & in ore pallor, ac toto corpore, anhelitus item compreßio, tum ex intentione uehementi animi suspiria, potißimùm uerò ad aspectum, aut mentionem rei charæ, tanquam uideatur spiritus ceu graui onere leuari. Accedunt quoque non rarò lachrymæ, quoniam ex calore illo capitis colliquescit humor à cerebro, distillans per oculos. Cantillant sæpe ad refocillandum animum, contentione imaginationis defessum: intentißimè atque inconuenienter spectant rem charam, nec aliò deflectunt oculos, utique nec cogitationem. Variant in facie rubor & pallor, ex accessu aut discessu sanguinis. eadem de causa modò feruent, modò rigent: nesciunt loco consistere. iactatio membrorum crebra atque

atque immodica, perpetua querimonia, laudationes importunæ atque ineptæ. In amore autem Cupidinis subita indignatio, procacitas, petulantia, crebræ suspiciones, ac uanæ. In amore, inquit Terentius, hæc omnia insunt: iniuriæ, suspiciones, inimicitiæ, induciæ, bellum, pax rursum. & quæ ab alio Comico in Cistellaria describuntur, amoris actiones & opera: Credo, inquit, ego primum amorem apud homines carnificinam commentum: iactor, crucior, agitor, stimulor, uertor in amoris rota miser: & quæ sequuntur. Ac ut diutius amantes sint unà, detinet alter alterum inani loquacitate, narratiunculis & fabellis undecunque petitis: ut mireris, unde tanta uis uerborum poßit profluere. Sunt quibus uel perturbata, uel nimium intenta mens, non sinit longos sermones facere: unum aut alterum uerbum dicunt, longis interuallis: ut, O amores, uita, spes, suauitas, ô formam coelestem ac diuinam. Amores omnes concupiscentiæ ablandiuntur: laudant, atque in assentationem transeunt, etiam homines grauißimi, si quid ualde cupiunt: seruiunt indignis, & fortißimi timent, & impudentißimi reuerentur, & auari mittunt munera, & demittunt se superbi. cupiunt enim quacunque ratione animum explere, & desiderio satisfacere: inque hoc unum intenti, nec personæ, nec ingenij sui habent rationem. per molestias & asperitates ad uoluptates contendunt, ut ambitiosi per abiectionem & seruitutem ad potentiam. Dominari ut poßint, inquit Ausonius, seruire uolunt. quales sunt, qui in Principum comitatibus miserrimam perpetiuntur seruitutem, ut aliquando tandem in regis gratiam, partémque potentiæ aliquam euadant. Reges quoque ipsi exercitibus suis, hominibus insolentißimis atque

impurißimis, seruiunt: ut per illos tum latius poßint regnare, tum magis ex libidine animi sui. Amor ex calore illo ingenti, impellit ad grandia opera edenda, atque admiranda, quæ uires, ingenium, ac facultatem excedunt. Aggrediuntur res magni animi, seu ultro capessendis periculis, seu fortiter sustinendis. profundunt patrimonia, nec pluris faciunt quàm stipulas. Et si dederit homo uniuersam substantiam suam pro charitate, sicut est in Canticis Solomonis regis, hoc uerò pro nihilo æstimabit. Auget idem calor ingenium, excogitant rationes acutas, inueniunt consilia præsentanea, fundunt uersus, existunt derepentè facundi: quorum omnium nihil sunt prorsum, si amor restinguatur. Augetur amor & crebra cogitatione de re chara. affigitur enim & inhæret animo altius: nihilq́; est perinde amori inimicum, atque obliuio. Quòd si quo magis cogitatur, hoc plura occurrant bona, accenditur tanto acrius beneuolentia, quemadmodum euenit in Dei charitate: idem contingit, si qua insperata atque inopinata existant bona, quamuis prætenuia. ea enim pro ingentibus habentur, quia præter expectationem: atque eo magis, si contra id quod expectabamus. ut si cōputare sciat, quem solū arare posse autumabamus: & ingeniosè respondeat, quē nos tardum esse suspicabamur. Scilicet tantum amatur bonum, quantum de illo possumus intelligere. Cognoscitur autem res primùm, ut ametur: sed cognitionē esse oportet tantam, ut quæ ad eliciendum amorem sufficiat. Vbi uerò cum re chara sumus connexi, melius eam nouimus, nempe propius, & tunc fruimur. Ex priore cognitione credimus esse bonum, in posteriore experimur: quod ualet in omni amore. quocirca amoris fructus fruitio est, qui est delectationis

ctationis actus, non solùm uoluntatis, sed etiam intelligentiæ, ut in Deo. Itaque amor medius est inter cognitionem inchoatam, & plenam, quæ est in unione: in qua desideriũ semper aboletur, nõ semper amor: imò inflammatur acrius, quò plura & grandiora bona in unione inueniuntur, quàm obtulerant se primæ cognitioni, quæ amori dederat originem. Consuetudo etiam quæ mala reddit leniora, uel molestias ipsas interdum iucundas, causas amori contrarias extenuat. itaque ex ea amor & purior fit, & flagrantior. Assuetos minus offendunt incommoda, non mẽtis modo, sed etiam corporis, quorum præsentem præcipimus doloris ac tædij sensionem. Nec tantùm frequenter recolendo gliscit amor, uerùm amans quæcunque uidet, auditque, ad amatum refert, siue comparatione, siue similitudine, siue recordatione aliqua obliqua: semper est uidelicet in consideratione, & quasi aspectu amati. Crescit item amor, quum quod amari iudicamus dignum, non amatur ab alijs. cogit se amor in amantis pectore, & ualidiores uires colligit: ut calor in puteis, et animantium corporibus hyberno tempore. Sic mater occasum alijs filium, impotentius amat. nam si ab alijs etiam diligatur, uidetur uel diuidi & secari in plures, uel motus ille animi accẽsus indignitate rei conquiescere. ita fit amor minus acer ac uehemens: Nisi fortè id amemus, quo uelimus potiri soli: ut in amore Cupidinis. Augetur item amor ex commiseratione, ut parẽtum erga liberos paruos, inualidos, ægros, pauperes, miseros, peregrinantes, periclitantes: ut in bello, aut nauigatione, aut itinere graui ac difficili. Quò plures sunt causæ, quò maiores, hoc amorem, qui inde nascitur, par est magis intendi: ut si cuiusquam bonitati accedat paternum ho-

spitium, propinquitas, familiaritas, & alia eiusmodi. Cupiditates rerum naturalium terminum habent aliquem. eorum uerò quæ nos excogitauimus, nulla est meta, nullus modus: uelut diuitiarū, opum, honorum, potentiæ, gloriæ. quod non ex illorum contingit ingenio, sed ex falsa nostra de illis existimatione. Nos enim illa inuenimus, ad tranquillè, placidè, beatè uitam degendam, illa uerò tum, quòd animum ipsum non attingunt, idcirco nec iuuare possunt: tum quòd ut maximè applicentur, leuia sunt, inania, nec tantam animi profunditatem explere ualent, tantum abest ut nos beatos efficiant, ut animus in illis tum excogitandis, tum parandis, tum etiam tuendis incredibiles miserias subeat. Ergo incitatæ semel uanis iudicijs auaritia atque ambitio, exeunt in immensum. Ita enim reputat apud se animus, si uel pecuniam uel honorem quem expetit, nanciscatur, iucundißimè se ac beatißimè uicturum. nactus autem, eodem loci uidet se consistere, ac non rarò etiam peiore: neque illuc mittit cogitationem, res ipsas non posse id naturæ suæ præstare, quod ipse ab eis postulat: sed uitium in magnitudinem rei transfert, quòd nondum sit tantum consecutus, quantum satis sit, ut uoti fiat compos. quare ad alia acquirenda se accingit: quæ adeptus, eodem errore inuoluitur. ita cupiditas nullum inuenit exitum, nusquam consistit: ut iure conquestus sit Psaltes Israelis, Vniuersa uanitas omnis homo uiuens. Quare de causa non uitæ necessitates ueræ pariunt & augent cupidines, sed falsa nostra de illis persuasio. quemadmodum in senibus, quos Cato Ciceronianus meritò obiurgat, quòd parent eo plus uiatici, quo minus restet uiæ: sed metus id facit, & opinio necessitatum. Conseruatio autem

tem harum rerum, quae extra nos sunt positae, ex eodem manat fonte: & iudicium extendit se non solùm ad necessitates incumbentes, aut quas existimamus euecturas, sed quae possent accidere: tum ad uoluptates, ad quas multi & opes & potentiam referunt, quòd per illa parare oblectamenta poßint, quaecunque cõcupiscant. Delectatio quoque iam degustata detinet nos in diuitijs, in imperijs, potentia, gloria: nempe honor, obsequium aliorum, omnes dicto nostro esse audientes, nos nemini. Cupiditas conseruandi refrigescit, quum id quod poßidemus, adeò est exiguum, ut non sit ullis neceßitatibus futurum remedio. quod faciunt, qui ad inopiã reciderunt: aspernantur, & effundunt id pusillũ, quod restat, de quo est uetus uerbum, Seram esse in fundo parsimoniam. Minuitur amor inter initia haud magno negocio: ideo Amorum magister principijs monet obstare. & in Tragoedia, quisquis primò obstitit, pepulítque amorem, tutus ac uictor fuit. Et sicut ualida & crebra cógitatione augetur, ita auersione animi aliorsum deteritur, ut in occupationibus & negocijs uarijs. Ocia si tollas, inquit, periere Cupidinis arcus. Quòd si in scrutatione rei charae, aut quũ ex uicino inspicitur, malicia insignis occurrat intuẽti, aut deformitas, refrigescit ardor, & retardatur impetus. Exoritur quidem nonnunquam amor temerè, nullo uel exiguo saltem indicio: sed si deinceps iudiciũ accedat exactius, dissoluitur, nisi in amato causa amoris inueniãtur. atq; hoc penitius amor reuellitur, quo foedius in eo uitium deprehendimus: uelut quum ex ijs uitijs, quae nos maximè abominamur, uel quum est cupiditatibus nostris contrarium, & noxium: ut quum ad ambitiosum honorem denigrat, ad auarũ nocet res fa

minuit

miliari, segni & pigro adfert laborē ac molestiā. Itaq; filij occiderunt patres, & patres filios, regni causa: & auarus pater sumptuosum filium domo exigit. Lacæna filium interemit, quòd è prælio domum redisset fugiēs: & ebriosi homines uxori ac liberis detrahunt necessarium uictum, si non est aliunde quod potent. Ad hæc si uitium eò sit situm loci, quem nos pulcherrimum esse credebamus, & unde amor fuerat progenitus, uehementer nos offendit: ueluti si deformitatem in eo deprehendimus, quem de specie amabamus: aut si infantiam in eo, quem de facundia: imperitiam in eo, quem de eruditione: infidelitatem in eo, quem de fide: uersutiam in eo, quē de simplicitate: ádque hunc modum in cæteris: nam sicut bona inexpectata amorem pariunt, atq; augent: ita expectatorum frustratio diminuit, & abolet. Quapropter in amicis, quò meliores sunt, hoc magis roboratur amicitia, quæ diuturna est maximè inter bonos: inter malos autem, nō est amicitia, sed familiaritas & consociatio, aut conspiratio, atque ea infirma & breuis. Nec solùm mala amorem restinguunt, sed bona etiam, quum minora sunt expectatione, aut alterius generis: ut quum habet quis multa quidem amanda, sed nobis inutilia, quæ nos utilissima fore sperabamus. Diluitur item amor crebris offensionibus, & eo citius ac leuius in iracundo, & superbo, qui non tam se redamari cupit, quàm honorari. Amici felicitas amicum inuidum abs se arcet ac fugat. nam sunt qui amicos miseros ualde diligunt, felices oderūt: præsertim ubi quis est dignitate euectus, plerique enim inferiorum amicorum, suspicantur ab altiore se despici, ac pro nihilo haberi. Amantium iræ (inquit ille in fabula) amoris est redintegratio: quod de amore ue-

nereo

nereo dictum, non rarò in amicitias conuenit, quoniam in recõciliatione renouati animi ualidius inflammatur, tanquam resumptis uiribus ex interuallo offensionis: ut terrâ fœcundior est à quiete, & caminus ardet fortius guttulis aquæ aliquot aspersis. Accedit, quòd sensus dulcedinis iucundior est post acerbitatem aut asperitatem. tum dolemus nos offendisse eum, quem habere oportuerat placatum. ita maiore animo redimus ad amicitiam, & diligẽtius in posterum cauemus, ne quid existat molestum in amore: qua ratione confirmatur, discordiam tamen esse oportet breuem, & de re non graui: alioqui dirimitur concordia, ut si diutina fuit offensio: uel dixit alter eorum, aut fecit, quod alterum, quoties recordatur, malè pungat. Eiusmodi iræ non solùm amorẽ extingunt, ut copia aquæ ignem: sed quando inualuerunt, solent in graue odium & rabiem exire. sicut arctius aqua conglaciat, quæ frigori exposita est calens. Amatori, cuius est præ impotentia affectus mens emota, opus est ut paulatim animus, tanquam ex peregrinatione, domum reuocetur per musicen, per conuiuia & epulas exquisitè & lautè apparatas, per uinum clarum & liquidum, etiam si sit opus usque ad ebrietatem (ut nõ immeritò dixerint ueteres, sacra Liberi pertinere ad purgationem animi) per omne genus lusionum & exhilarationis, folijs, taxillis, fritillo, contemplatione tapetum, tabularũ, spectaculorum, amœnitatum, ædificiorũ, agrorũ, fluminum, piscatione, uenatione, nauigatione, fabulis, narrationibus festiuis, admirãdis, occupatione, labore magno usque ad sudorem, ut corporis meatus ad expurgationẽ pateant: ita ut etiam aperiri uenam cõducat, quo prior sanguis effluat, succedat nouus, unde & noui spiritus,

alio

alio quoque affectu uehementi summisso, ut cupiditate opum, honoris, metu, indignatione, ira. & hæc oportet esse diutina, donec animus in alteram partem inclinans confirmetur, ne in priorem amorem statim relabatur. Hæc de amore, quæ potuimus: cuius uires, ut sunt magnæ, ingentes, incredibiles, ita & nobis inexplebiles. Amore sumus cōditi, amore perficimur, amore beamur. Maxima sunt amoris, profundißima, reconditißima & incomprehensibilia mysteria. Sint tamen hæc à nobis in præsentia satis dicta.

DE FAVORE.

PRoximus amori est fauor, nascitúrq; ex iudicio boni alicuius, & est quedam beneuolentia: ita ut nullus sit amor absque fauore: fauor autem esse aliquis sine amore poßit, quum alicui, quem non amamus, cupimus tamen benefactum. Fauor ergo cum amore fortior est & diuturnior, leuior autem & breuior extra illum. Est enim fauor, amor inchoatus. nam incipimus amare illū, de quo bene sentimus, & quem dignum re aliqua bona censemus. & uicißim erga quem est in animis nostris umbra amoris aliqua, uel gradus, huic fauemus: ut propinquis, consanguineis, ciuibus, socijs, familiaribus: notis item, magis quàm ignotis. nam notitia ad amorē est aditus. Ac quemadmodum fauere linguis, est uocibus benè precari: sic fauere animo, est bene optare ac cupere. Iudicium hoc de alicuius dignitate uel simplex est, & uniuersale ad omnia, unde fauor uniuersalis oritur: qualis est erga simplicitatem atque innocentiam, ueluti aduersum pueros. Illi enim ætati fauetur ab omnibus, sine inuidia. & aduersum animantes omnes nouas, in qua ætate etiam

te etiam lupis & leonibus & uulpeculis parcimus atq; blãdimur. Est *idem iudicium de formosa facie, quæ est, ut habet* Mimus, *muta commendatio.* Denique *causæ omnes, quæ ad amorem, ad fauorem quoq; ualent.* Est *alterum iudicium de dignitate ad unam rem aliquam, ex quo fauor nascitur circa illud unum: uelut in competẽtia, de magistratu: in ludo, ut quis quid adipiscatur, quo eum censemus uel dignum simpliciter, uel competitore digniorem.* Eáque *de causa fauor non raro ex odio suboritur, ut in aduersarium eius quẽ odimus inclinet, uel in eum cui non fauet inimicus noster, aut contra illũ cui fauet.* Existit *idem fauor ex misericordia: ut quum quis est ab aliquo iniuria affectus, qua nõ est dignus, alia in re cupimus illi id detrimentũ resarciri.* Olim Athenis *dux quidã capitis reus præturam petijt, ut post repulsam magistratus facile iudicio absolueretur, tãquã animi ex satietate ultionis in misericordiã uersi ob repulsam, inciperẽt iam fauere.* Eodem *è fonte est:* Iniquũ *petendum, ut æquum auferas.* Sed *in alijs quoque miserãdis exempla sunt innumera.* Fauor *quum non est amore fultus, res est quæ leuißimis de causis tollitur: & eo citius, si contra rem nostram aut nostrorũ tẽdat. sicuti, si quid in eo fauore insit uel damni, uel periculi, uel molestiæ.* Quod *iudiciũ de dignitate temerè est, exiguáq; de causa susceptum, leuißimè quoq; ponitur.* Cui *enim precio inducti fauimus, huic uel persoluto precio tanquã causa sublata, desinimus fauere: uel non persoluto, ex indignatione malè uolumus.* Si *cui ex odio aut inuidia alterius fauimus, residente illo animi motu, flaccescit fauor: quæ quotidie in certaminibus & ambitione ciuili contingunt.*

VEN

VENERATIO, SEV REuerentia.

Veneratio ex iudicio magni boni oritur, quod bonum nobis non nocet, nam si nocere existimemus, aut nociturum, metus est. Habet nihilominus ueneratio omnis metus aliquid, pudorisq; admistum, est enim compreßio seu contractio animi, ex cogitatione magnitudinis bonæ, aut certè nobis innoxiæ. Posita est autē ueneratio in collatione magnitudinis cum paruitate uel suametipsius, uel aliena, quam nos tamen non habemus pro exigua: quippe uenerationi omni est admiratio adiuncta. quæ non admiramur, ea neque reueremur. Et sicut ex reputatiōe sueipsius magnitudinis dilatatur animus, ita ex reputatione alienæ comprimitur: Vnde nascitur suimet detractio æstimationis & despectus: qualis est nostri ipsorum, quum ad diuinæ maiestatis reputationem mens se sustollit. Scitè Ouidius:

Protinus intrauit mentes respectus honoris:
  Fit precium dignis, nec sibi quisque placet.

Porrò honor non est, sicut Aristoteles existimauit, & eum plerique gentiles sequuti, precium uirtutis: sed testificatio, qua testamur nos sentire atq; existimare uirtutem in illo inesse, quem honoramus. Ea uerò exterior est significatio, qua declarat animus, summittere se celsitudini, uaria apud uarias gentes, nostris quidem, poplitem flectere, genu ponere, quæ sunt deijcientis se: caput aperire, quod est Græco & Romano more seruitutis indicium, sicut pileus libertatis: loco & uia cedere, assectari, deducere, reducere, quibus fatemur illum esse potiorem: silentium, quo uel audientiam damus, uel metuimus reprehensionem: uerba nostra, quæ præstantiam il-

lius declarent. Sed nulla est tamen amplior, quàm quum admiratione excellentiæ animus ita obstupescit, nullam ut significationem exteriorẽ poßit edere, attonitus, & extra seipsum raptus, stupefacit enim animũ ingens ueneratio, & cogit sui ac debitorum officiorũ obliuisci. Ita coram senatu uel multitudine præstantium uirorũ, aut apud magnum aliquem principem dicturi, sæpenumero sibi exciderunt, ut ne uerbum quidem possent proferre eorum quæ cogitarant. Tum insignem aliquẽ aut præcellentẽ uirũ salutantes, obliuiscimur crebrò & alijs qui adsunt debitum honorem impartiri, intento prorsum animo in unicam uenerationẽ illius. Sed hæc bonorum amplitudo pro cuiusq; animo censetur. alij aliter existimant, ut in omni uita. In Deo, præter cæteras excellentias duæ sunt maximæ potentiæ ac bonitatis. sub potentiam uenit sapientia: quæ in terris imaginẽ referunt potentiæ, pariunt uenerationem: quæ bonitatis, charitatem. Est potentia ad agendum bona, est ad resistendum malis: in externis bonis, quo in genere sunt principes & homines opulenti: in corporeis, cuiusmodi sunt ualentes & formosi, propter coniecturam naturalẽ, similem intus habitare animum. unde est illud: Species digna imperio. In animo sunt animosi: in mente sunt prudentes, facundi, eruditi, sapiẽtes: in uoluntate sunt iusti, moderati, fortes, cõstantes, & inuicti à casibus, insultuq; eius quã uocant fortunam. Bonos autem, hoc est iustos, moderatos, temperantes, diligimus magis quàm reueremur: etsi quidam, qui reliqua bona omnia non magnifaciunt, plurimum istis reuerentiæ deferunt. Maiestas est supremus honor erga summa bona, à maiori dicta: quasi honor in mediocribus uersetur, maiestas in maximis. etsi

honor

bonor maiestate est latius quiddam, něpe genus, sed sermone communi distinguuntur. Poetæ festiuiter finxerũt Honoris & Reuerentiæ filiam esse Maiestatē. quam fabulam Ouidius in quinto Fastorũ, facetißimis uersibus persequitur. Ex reuerentia amor prodit, si magnitudinem censeamus bonitate temperatam: qualis est in Deo, qui ut est maximus, ita & optimus. timor autē, & hinc odium, si noxiam nobis uel esse suspicemur, uel fore: qui affectus tenet eos qui solam Dei potentiam reputant, iudiciiq́; seueritatem extra clementiam. Acutè ille: Qui apud te audent Cæsar dicere, magnitudinem tuam uidētur ignorare: qui nõ audent, bonitatem. Admiratio tuetur reuerentiam: itaque admiratione consumenda deteritur ueneratio, ideoq́; usus & familiaritas uenerationem adimit, quemadmodum ferunt in Apologis de uulpe, quæ ad primum leonis conspectum exanimata, tertio iam congressu cœpit cum illo familiarius lusitare. adeo ut apud homines rudes & crassos non solùm pereat familiaritate reuerentia, sed transeat sæpenumero in contemptum, sicut ille ait in Comœdia. Cõseruatur nihilominus in usu & consuetudine ueneratio, si ij cum quibus uersere, intelligentes sint ueræ magnitudinis: quã eo colunt ardentius, quo propius admotam, certius ac subtilius cõtemplantur: uel si quotidie aliquid se nouum proferat in magnitudine: uel si tãta ipsa sit, ut facilè semetipsa à contemptu uel neglectione uĕdicet. Verba & facta grauia, uirilia, constantia, sublimia, sine uanitate & manifesta arrogantia, qua nihil est inuisius, magnitudinem decentia, tuentur uenerationem: contrà eleuãt eam uerba & facta puerilia, muliebria, ludibunda, scurrilia, insciua, leuia, uana, inconstãtia, demissa, abiecta, ab excellen

cellen

cellentia illa aliena atque abhorrentia: tum etiam arrogantia, fastidiosa, iactabunda, iracunda, minacia. Non bene conueniunt, nec in una sede morantur, Maiestas & amor, ait poeta quidam. Videlicet amor officij sui & dignitatis oblitus abblanditur, precatur, deijcit se, ineptit, nugatur: inter quæ ueneratio prorsum eliditur, quæ alioqui tenues admodum & debiles iacit radices, quæq; leui motu extirpentur. Tollitur enim ueneratio, sublata opinione eius excellentiæ, unde fuerat orta. Ea porrò opinio facillimè diminuitur, propterea quòd omnis hominũ præstantia utilitate est commixta, quæ ex imbecillitate nostra citius sese foras profert, quàm lenta excellentia. Nostra etiam iudicia ex deprauatione naturæ, quæ uiciosa sunt, aut mala, celerius apprehendunt, tanquam sibi cognata & similia. Ad hæc amor cuiusq; erga semetipsum inconsultus, unde superbia capit originem, efficit: ut & cupiat, & libenter credat se ab altero non excelli. Affectus penè omnes concitati uenerationem impediunt, & cogunt conquiescere: ut ira, inuidia, odium, amor, non solùm erga uenerabilem, sed etiam aduersus alios. Scilicet perturbatur iudicium, ne poßit, aut nolit rectè de præstãtia statuere: adeò ut præsente uel inimico, uel despecto, signa reuerentiæ in alium consultò omittamus, ne uideamur eum, quem odimus, aut cõtemnimus, uenerari. quod fecisse Aeneam sacrificantem ferunt, qui prætereunte Diomede, adorationis cultúsque diuini exteriores notas intermisit, ne honorem eum hosti habuisse uideretur: quod contingit crebrò in uita communi. Nisi fortè alius affectus maior urgeat, qui nos signa illa cogat edere: uelut cupiditas, aut metus. ut quum timemus, ne illa nobis officij prætermißio noceat: aut speramus aliquid

uel cupimus ab illo, quem ueneramur. Vitium & uilitas in rebus alijs, quàm unde cœpit ueneratio, quàm est cum excellentia illa iudicio nostro coniuncta, tam deterit uenerationem. Si enim ex iudicio est nata prudentiæ, infirmitas corporis, aut ignobilitas, nihil eam lædit: deterit autem sermo rusticanus, educatio parum urbana, iracundia. Etsi sunt quidam, qui in uno aliquo statuentes fontem bonorum omnium, ei qui sit fontis huius expers, nullum credant inesse bonum posse præstans, & ueneratione dignum: ut quidem in claritate natalium, quidam in eloquentia, alij in grāmatica, aut scribendis uersibus, alij in decoro formæ, plerique in diuitijs. Multi stultè ac iniquè diuersißima coniungunt, uelut uestitum, ingressum, seßionem cum eruditione: ut qui illa non habeat satis ad ipsorum arbitrium composita, hunc nec eruditum esse iudicent. sicuti nec magnatem, qui non loquatur superbè, & prauè scribat: nec bonum militem, qui non ad uerba singula deieret.

DE MISERICORDIA & sympathia.

Misericordiam Aristoteles finiuit, dolorem de malo, quod nobis uidetur accidere indigno. id uerò malum dicit esse φθαρτικὸν, ceu quis dicat corruptiuum, aut corrumpens: quales sunt morbi, mors, fames, sitis, tormenta, plagæ, spoliatio. & quæ sunt eiusmodi. quod fortasse ab eo positum est, quia non de rebus Naturæ disserebat, sed de præceptis ciuilibus. reliquarum enim rerum commiseratio in curiam & forum nō uenit, sed omnia malorum genera in hanc affectionē incidunt. miseramur deformes & mancos, & tardos & rudes, & stultos

& stultos & improbos. Indigni sunt malis nostra opinione boni uiri, & qui rectè functi sunt officio, tum innocentes ad eam pœnam quam perferunt: & homines uniuersaliter innoxij & simplices, ut infantes & pueri & mente capti: tum qui malis illis sunt impares, ut mulieres, senes, ægri, delicati, laboribus magnis & ærumnis: adde ijs, qui magna sunt fortuna deturbati. illi etiam, quibus non licuit bonis suis frui: ut quum uir magni ingenij in medio studiorum suorum cursu tollitur, sicut Io. Picus: uel destinatus magnis opibus, ante obitam hæreditatem obit mortem, uel designatus magistratus nō potuit honorem capessere. Eo est autem miseratio intentior, si pro bonis speratis incidit in mala inopinata: ut regni hæres in captiuitatem & ergastulum. quale est quod impiorum animis quotidie accidit, nec nos miseret. Qui fortiter & uiriliter perferūt suas calamitates, magis uidentur illis indigni: eósque sæpius miseramur, qui misericordiam non implorant. Pericula, quoniam malis sunt proxima, misericordiam mouent: ut in bello, & nauigatione, & uia latrocinijs infami. Si qui sibi ac suis malum accidisse putant, in mœrore sunt potius, quàm in miseratione. quòd si quis indigno sibi, aut charißimis suis accidisse existimet, adiūcta est mœstitiæ miseratio: quod licet deprehendere ex uerbis, quibus conqueruntur immeritò se malis illis premi: quæ est suimetipsorum commiseratio. Similitudo & sympathiam efficit, & misericordiam mouet: ut erga similes ætate, moribus, constitutione, studijs, dignitate, genere. Sympathia est uelut tactus unius facultatis, cui aliæ facultates similes concinunt: quemadmodum ferunt in duas chordas diuersarum lyrarum ad eundem tonum extentas, alteram alterius

tactui accinere & respondere. Plurimum animus afficitur iis alienis malis, quæ tanquam ex uicino contemplatur sibi etiam imminere. Inter similia autem transitus est facilis: uidelicet quæ lõgius spectat animus, negligit, tanquam ad se non pertineant: ut mediterraneus homo graue naufragium, uel monachus ærumnas militares. Festiuè philosophus quidam & acutè, rogatus à quodam quasi per contumeliam, cur homines diuites citius cæcis & surdis & claudis elargirentur, quàm philosophis egentibus, illósque multò facilius miserarentur, quàm philosophos: Quoniam, inquit ille, diuites homines citius surdos se & cæcos fore existimant, quàm philosophos. Ideo & qui per ebrietatem magnæ felicitatis exemptos se humanæ sorti arbitrantur, immisericordes fiunt: uidelicet non putant casus humanos ad se peruenturos, qui se in loco tutissimo arbitrantur consistere. Qui in extremis quoque malorum uersantur, aut in eorum malorum magno discrimine, nullorum eos miseret. Non enim timent se peius habituros, & asperitas malorum sensum illis humanitatis adimit: tenerúmque illud animi ac molle amiserunt, in quo est compassio. Nihil æquè est secũdum hominis naturam: ut afflictos miserari. quẽ affectum miror Stoicos in bono uiro conatos reuellere, quod fieri nec potest, & cõtra rem est humani generis. quippe nascitur ex similitudine quadam, congruentiáq; humanorum animorum inter se; nec aliter potest animus facere, quàm ut dum aliena mala intuetur, uel de seipso cogitet, se quoque illis ipsis malis obiectum atq; obnoxium uiuere: uel certè compatiatur, & similem sui naturam illis afflictari incommodis doleat. Quòd si amor omnia reddit nõ solùm communia, sed unum, quomodo potest amicus non dolore, do

re, dolente amico? quomodo potest idem animus dolere, in uno amicorum, non dolens in altero? Si ergo sapientiæ ac bonitatis præceptum est, ut amore inter se homines deuinciantur, tanquam nodo sacratißimo, eámq; ad rem ficti & appositi à natura sumus: profectò & natura, & sapientia, & bonitas, misericordiam nobis indunt, atque indicunt. Iam uerò sublata misericordia, quid in eius locum ac uicem reponis? duritiam, immanitatem crudelitatem, inhumanitatem. Hoc scilicet expedit humano generi, ut humanitate exuta crudelitatem induat? At dicit Seneca: Possum adiuuare afflictum, & misero opem ferre, sine dolore illo, & miseria animi, quã uos misericordiam nuncupatis. Potes tu fortasse aliquando, non poteris semper: non poterunt alij, quibus opus est interno ad progrediendum calcari. Quid quum nõ habes, quo opituleris: an non saltem animus tuus alienis malis flectetur, & ad te quoq; mala illius pertinere declarabis? Non est opus longiore disputatione: hæc est clausula, Non potes adiuuare, nec opem ferre afflicto potiorem, quàm si dolenti condoleas: nihil est quod animi ægritudines & mala grauißima perinde alleuet ac consoletur, ut communicatio doloris: nullum est auxilium uel gratius, uel efficacius. Quid potest miserabilius cuiquã, aut desperatius in uita contingere, quàm existimare se nulli esse miserabilem? quid gratius potest uidere miser, quàm alienas lachrymas cum suis consociatas? Sed Stoicos dimittamus, qui se, quos natura homines condiderat, scholasticis cauillatiunculis saxa uoluerunt reddere: nec sunt tamen assequuti. Exequamur, quæ restant propositi. Affectus est misericordia mansuetißimus, & hominum generi magno suo bono à Deo tributus, ad opem mutuam & consolationem uariorum casuum, qui incurrunt in uitam, in qui

bus amoris defectum supplet misericordia. Quod de malis, quibus nos uicini sumus atq; obnoxij, est dictum: idem ad propinquos, & necessarios, & charos nobis transferatur. Compatiũtur enim facilè, ac miserentur, qui uxores, aut liberos, aut nepotes, aut sibi amicißimos habent eisdem malis obuios, & quasi obiectos. ideo senes misericordes sunt, quia omnia timẽt suis. Mollicies cordis sympathicos & misericordes efficit, adeò ut quidam eos quoq; miserentur, qui in malis uersantur quæ sunt commeriti: ut pueri & mulierculæ, quos latronum & parricidarum miseret, uel quum cæduntur uirgis. Contrà duricies cordis miserationem restinguit: ut in ira, in militia, in latrocinijs, in ijs qui minus cõsiderant quid sit malum, uel ex hebetudine naturæ suæ, quales sunt rustici: de quibus non immeritò dixit autor eorum Vergilius, Nec doluit miserans inopem, aut inuidit habenti. uel ex cupiditate eorum quæ sibi censent bona. Imprudentes & inexperientes facile ac multum exiguorum malorum miserentur. Generosi quoque animi & simplices, ualde misericordia tanguntur: ut adolescentes, & principes. Experti uerò, & prudentes magnorum, parua pro nihilo ducunt: ut sancti uiri, iacturam animarũ in populis grauißimam censent, de corporibus utcunq; commouentur, sed propter animas: fortunas autem negligunt, ac rident. Opera misericordiæ amoris operibus sunt similia, & misericordia ex amore profluit: uicißim amor misericordia inualescit, ut matris erga filiũ ægrum, aut afflictũ aut peregrinantẽ. Nullus affectus adeò habet promptas lachrymas, ac miseratio: adeò ut qui suis malis non illachryment, ad aliena quasi uicti lachrymentur. quorum utrumq; est mirificè decens, honestum, liberale. Fit etiam persæpe, ut quidam qui alienis malis dant lachrymas,

suis

suis non poßint, tanquam oppreßi magnitudine aegritudinis ac doloris. quemadmodum tradunt Amasin Aegypti regem uetustißimum amici mortem defleuisse, nō filij. Dicunt misericordiam oculis maxime commoueri, quemadmodum Horatius inquit:

Segnius irritant animos demissa per aurem,
Quàm quae sunt oculis subiecta fidelibus.

Idcirco olim Romae ad captandam misericordiam parui liberi producebantur in forum, aut concionem, & prodibat reus sordidatus, & atrati amici: & ostensae sunt plagae, aut cicatrices in pectore denudato, & uestis cruentata, & imago rei gestae in tabella depicta. Non dubium quin haec ad uulgus plurimùm ualeant, quippe quod sensibus ducitur. qui uerò magis cogitatione ac mente, hi citius commouentur apta & congruenter expressa narratione rerum. Nec pauci sunt, qui fabula uel historia mouentur: in re ipsa, si coram contingeret, penè immoti. Scenicis actoribus, inquit M. Fabius, eadem uox, eadem pronunciatio, plus ad mouendos affectus sub persona ualet: scilicet adiuuatur affectus audiendo, phantasia, & cogitatione. Proficit res ipsa miserabilis ad eliciendum affectum, adhibita dicentis arte, uelut explicata malorum grauitate, indignitate illius qui sit perpessus: quanto dignior bonis, quàm malis: multo minus dignus hisce malis, ab his, hoc tempore, hoc loco: quae sunt ex fontibus probabilitatis. tum admonentur auditores filiorum, uxorum, rerum charißimarum, denique suimetipsorum & communis sortis. Praecipiunt artis magistri, ut quae miseratio dicentis arte, non naturae suae uiribus lachrymas elicit, sit breuis: nihil citius arescere eiusmodi lachrymula.

LAETITIA ET GAVDIVM.

LAetitia est motus animi ex iudicio præsentis iam boni, uel pro certo appetentis. Auersio mali, pro bono est. nisi quòd in bono semper est lætitia, in discessu autem mali non semper: ut quum solum ægritudo incumbens tollitur, non subit autem contraria lætitia: aut si subit, leuis est, quæ hilaritas nuncupatur. est enim hæc lætitia remissa. Ex iudicio uerò uel alieni boni, quod nobis placet, modò ne is ita charus sit, ut unum sit nobiscum: tum ex bonis aliquando euenturis, aut præteritis, aut etiam ex malis transactis, motus quidam existit iucundus in animo, lætitiæ quidem similis, non tamen propriè lætitia, sed gaudium: qualis est etiam in nostris bonis, quum ea moderatè sumimus. Lætitia enim concitationem habet uehementem. estq́ue ferè de eo quod ualde desiderauimus, aut pro quo cõtendimus ac laborauimus: aut quod derepentè cõtigit præter opinionem nostram, uel expectationem. quo exagitatu dilatatur admodum cor, adeò ut etiam mors interdum consequatur: uelut in illis mulieribus bello secundo Punico, quæ quum filios suos, quorũ esset mors nunciata, de repentè sospites aspexissent, exanimatæ sunt. Celeriúsq; ex ingenti lætitia expirârit quis, quàm ex immodica ægritudine. Ab eadem cordis dilatatione existit risus atq; exultatio, quum iam pectus coercere non potest suum cor: tum gesticulatio, & quandoq; dementia. Lætitia moderata, seu hilaritas, & gaudium, calore suo purgat sanguinẽ, ualetudinẽ confirmat, calorem inducit florentem, nitidum, gratum. sicut est apud Sapientem: Cor lætum pro medicina est, spiritus tristis exiccat ossa. Qui molli sunt corde, facilè mœrorem & lætitiam recipiunt, ut sigillum in cæra: qui duro &

ro & calido, lætitiam citò capiunt, & diu retinent. sicut cõtrà, qui duro & frigido, mœrorem, ut in atra bili. est enim mœror affectus terrestris, frigidus, & aridus: lætitia autẽ, calidus & humectus. idcirco ea facilè in pueris, & iuuenibus, & beneualentibus nascitur: tum ociosis hominibus, & securis. nam metus lætitiam impedit, præsertim si sit rei maioris, quàm de qua est lætitia. item in uere, locis item temperatis, amœnis, in festis, celebritatibus, cõuiuijs. In lætitiæ aduentu, ne ea impediatur, multi eos obices, qui occurrunt, amoliuntur, & molestè ferunt se interturbari, quasique interpellari de cursu rei iucundæ. itaque de re tristi nolunt audire: ut initio festi, ludorum, conuiuiorum, de morte, de parsimonia, de egestate, de negocijs publicis aut priuatis, de seueritate uirtutis & frugalitatis. odiosa sunt hæc omnia per id temporis. consumpta autem lætitia, audiunt facilè, & magis ad ea commouentur, quàm unquam antea, nempe ex recordatione fugacitatis rei lætæ. celeriter enim uidentur auolare, quæ placent: seu quia refrigerato iam corde, facilè seueriores cogitationes admittũt. Lætitia tanto est maior, quanto nos maius bonum nactos esse iudicamus: uidelicet amplum, nouum, rarum, inusitatũ, quódq; paucißimis cõtigerit, ijsq; præcipuis & honoratißimis, minor est, in contrarijs bonum.

DELECTATIO.

LAetitia est primus uel aduentantis boni motus, uel iam impliciti atque adiuncti. post illum autem quũ resedit animus, & bono sibi congruenti fruitur, & acquiescit, uoluptas est, seu delectatio: quam definire licet, acquiescentiam uoluntatis in bono sibi cõgruenti. Sæpe

admonui,non referre affectus,rem ita esse, nécne, modò esse existimetur. Quidam enim sola phantasiæ actione id consequuntur, ut in maximis sibi bonis uideãtur uersari: sicut ille apud Horatiũ, haud ignobilis Argis, Qui se credebat miros audire tragœdos, In uacuo solus sessor plausórque theatro: nota est fabula, quod est affectibus omnibus commune. Delectatio sita est in congruentia, quam inuenire nõ est sine proportionis ratione aliqua inter facultatem & obiectum, ut quædam sit quasi similitudo inter illa. tum ne notabiliter sit maius, quod adfert delectationem: nec notabiliter minus, quàm ea uis quæ recipit uoluptatem, ea utique parte qua recipitur. Ideo mediocris lux gratior est oculis, quàm ingens: & subobscura gratiora sunt hebeti uisui. eundem in modum de sonis: quo fit, ut notis carminibus magis capiamur in cantu, quàm ignotis. Additur autem, qua parte recipitur. nam potentia in eo facultatis expenditur, & obiecti applicatio. alijs auribus idem soni uasti sunt, alijs moderati: & qui sonus in proximo erat immodicus, paululũ, si recedat, moderatus censebitur. & Deus, qui est undiq; immensus, capitur ad delectationem ab ea parte animi, quæ habet quoque suam immẽsitatem: & capitur ea ratione, qua potest illi accommodari. At quemadmodum differentia est inter sanitatem & uoluptatẽ (neq; enim ualere est delectari, quod falsò Epicurus credidit) ita est inter recreationẽ & delectationem. Nam etsi multæ recreationes uoluptatis naturam obtinent, & uim, non omnes tamen quippe remißio uel mutatio laboris etiam à minore ad maiorem, lusus, confabulatiũculæ, haud rarò non perinde animum delectant, ac refocillant & reficiunt. ita capacius quiddam est recreatio, quàm uoluptas.

ptas. Recreat utique omnis uoluptas, non omnis recreatio uoluptate afficit. In unaquaq; facultate, qua animantis cognoscit, inest delectationis uis: uelut in sensibus externis, internis, in mente, & ut quisque plurimum est alicui facultatum earum deditus, ita delectationibus illius uehemētissimè capitur. Populus sensibus, sapientes mēti sunt addicti, ut est cuiusq; uel facultatis uel rei iucundæ natura & qualitas, ita delectatio excellens est ac generosa, tum etiam pura, & diuturna uel contrà uilis & sordida, breuis, molestiæq; admixta, ac perturbata. Infima omnium est, quæ ad sensum tactus pertinet, uidelicet terrestris, paulò honestior, quæ ad gustũ, sed nihilominus pecuina. leuis est in odoratu, qui sensus in homine hebetissimus est: nec tam est odor suauis gratus, quàm teter & foetidus molestus. Aures, quæ ad aerem pertinent, aliquid habent pulchrius. oculi, qui ad igneam naturam, & æthereæ proximam, cæteris præstāt sensibus. Celsiores istis sunt inferiores animi uoluptates: purissimæ autem ac celsissimæ omnium, quæ ad mentem spectant: & in mentis muneribus, quæ ad contemplationē. Voluptates tactus & gustus nō sunt durabiles. citò enim hi sensus defatigantur, multúmque secum trahunt grauitatis ac molestiæ: diuturniores sunt aliorum sensuũ, & inter eos aspiciendi uis longissimè uoluptatem suam haurit. Delectationes phantasiæ stabiliores sunt, quàm sensuum. quo fit, ut cibi, potus, rei Venereæ, musices, spectaculorum citò satietas irrepat: non item possessionis, uel acquisitionis pecuniæ, potentiæ, honorũ, gloriæ, quæ sunt in phantasia, & decepta opinione. In mēte sunt defæcatissimæ ac diuturnissimæ, quibus illa non defatigatur, sed reficitur. tales illic sunt, quales nemo nisi expertus ad

tus adduci poßit ut credat. Sed documento esse possunt ij, qui rerum omnium iacturam facilè ac libenter pertulerunt, ut liberè illis atque ex animi sui sententia liceret perfrui. Quæ in contemplatione sunt uoluptates, ex natura illarũ sunt, quibus nos in æternitate beatißimi reddemur. Idcirco Pythagoras eam uitam dicebat esse omnium præcellentißimam, & Aristoteles finem bonorũ in contemplatione collocauit. Hæc quidã in uero & recto hominis habitu, qui per delictum corruptus, & tanquam graui depressus onere uergit deorsum, résque inferiores ad sese reficiendũ atque oblectandum quærit. ita discedit à contemplatione rerum altißimarum ac præstantißimarum, ad ea quæ sunt affectionum uitæ, & uersatur in politica, reiq; uel publicæ administratione, uel domesticæ. Sunt qui ne hunc quidem assensum ferunt, fabellis recreantur, & rerum gestarum cognitione sola, ac memoria. Alij operibus tenentur, quæ exercemus manibus: ut ædificatione, textura, sutura, plastice, pictura, & eiusmodi. Alij ne tantum quidem possunt animum intendere, laxißimis utuntur animorum remißionibus: ut lusionibus, uel inerti ac torpido prorsum ocio. Delabũtur quidam ad uoluptates, & sensuum illecebras, usque ad deiectionem illam brutalis ingenij, quæ fit à uoragine uoluptatis immodicæ mente absorpta. Hinc iam non poteſt magis homo descendere, transit ad obliquitatem, ut omnino à ratione & iudicio deflectat. excogitauit nobilitatem, decus, famam, gratiam popularẽ, & quicquid in fortuna ad uanitatem pertinet. denique uellet, si posset, mentem exuere, ut deposita illius seueritate, dissolutius se in oblectamenta immergeret: id quia per se non audet facere, retrahente existimationis cura, interponit

personam per quam faciat: infantem aliquem dicaculũ, uel morionem, aut scurram, cum quo citra dedecus stultescat. adeò uel tener factus est animus, ut nullum ferat pondus: uel depressus, ut nutu suo deorsum feratur. Mens nõ eget interuallis fruendi suis uoluptatibus: sensus egẽt, & quidem crebrò. Mens delectationes delectationibus mutat diuersorum generum, maiores minorib. & uiceuersa. lusus enim & cogitationes remißiores de leuibus aut iucundis rebus, actiones sunt, & oblectamẽta ingenij. sensus autem ocio & quiete & receptu quodam in se indigent, ut nihil agant, quum mens cessare atque interquiescere non poßit. Ab ocio & intercapedine maiores sunt uoluptates in sensibus: quas (ut inquit ille in Satyra) commendat rarior usus. & incitatiores ex irritatione contrarij, ut cibus à fame, potus ex siti. Voluptates corporis & animi extrudunt sese mutuò. dediti corporeis, illas quæ sunt in mente nõ percipiunt: & è conuerso. pugnant uerò inter se maximè, ut quæq; sunt præstantißimæ ac uilißimæ, nullúmq; patiuntur cõmercium mutuũ. Omnem delectationis uigorẽ diutius & purius afficiũt naturalia, quàm artificialia. aurea enim, & argẽtea, & picturas, siue elegãtes, seu artificiosas, & domos instructißimas, & uestes uel artis exquisitæ, uel precij uel uenustatis, si quis ter aut quater aspexerit, ita exatiabitur, ut amplius molestiæ ducat intueri: prata autẽ, montes, hortos, ualles, fluuios, cœlũ, mare, nunquã exatiamur uidendo & contemplando: nimirũ quod unumquicq; eo delectatur, quod sibi est aptum & cõueniens. Nobis, qui naturales sumus, magis opera naturæ congruunt, quàm nostræ artis. Accedit huc rei perfectio, quæ maior est in quocũq; naturæ, quàm artis opere. quin & arti ipsi

naturæ

naturæ opera magis & probantur & placent, quàm sua ipsius: semperque illa cupit & affectat ars imitari, ac effingere. Quòd si artificibus concederetur, mallet utique edere sua opera naturalia, quàm artificialia. & qui proximè accesserunt, præclarè secum esse actum existimarunt, eóque magis probantur ad spectatores. Raritas & industria precium addunt ijs quæ prodeūt ab arte. miramur enim eatenus posse ingenium progredi, & id potuisse exprimere. denique mutatio omnis, modò sensibus noua, iucunda est: ut in pantomimis, in psitacis, in pueris, quum fari incipiunt. Et admiratio uoluptásque ingentium & stupendorum naturæ operum, uel assuefactione deteritur, uel occultatur sub nostra inconsiderantia. Intenti enim agimus semper in res uiles. magna hæc & mirabilia non uacat suspicere, & speculari. Leuis molestia magnam sæpenumero & acrem delectationem diluit: propterea quòd & cōstitutio nostri corporis, & cursus ætatis in peius semper uergunt. ita paruus dolor maiores uires nanciscitur ex nobis ipsis, ad nos contrahendos ac prosternendos, quàm delectatio ad erigendos ac dilatandos: magnísque uiribus est opus, ut hoc nutans corpus fulciatur. Iam uerò uoluptatibus facilius caremus, quàm afficimur dolore. Illud priuationis est, hoc existentiæ. in priore nihil amittimus, in posteriore affligitur sensus, & rectus illius habitus tantisper aufertur.

DE RISV.

EX lætitia & delectatione risus nascitur: qui affectus nō est, sed actio exterior ab interiore manans. Nam ex lætitia uel delectatione dilatatur cor, ad cuius motū

& fa

& facies extenditur, eáq; potißimum pars, quæ est circa os qui rictus nominatur, unde risus. Itaque risus exteriorem sedem habet in rictu primùm, hinc in oculis, & cuncto uultu. Interiorem autem, Plinius Secũdus affirmat esse in præcordijs, quas Græci φρένας appellant: In his, inquit, præcipua hilaritatis sedes, quod titillatu maximè deprehẽditur alarum, quas subit: & gladiatores, qui eo loci essent sauciati, ridentes oppetijsse. qui risus corporalis est prorsus, non ex affectu: sicut in titillatione sub axillis, aut alijs in locis. & ego ad primam & alteram buccam, quam sumo à longa inedia, non possum risum continere: uidelicet contracta præcordia dilatãtur ex cibo. Nec risus ille est uerus in mœrore, aut indignatione: qualem fuisse Hannibalis in curia Carthaginensi ferunt, uicti à Scipione. ringere enim est illud, non ridere. In quibus flaua abũdat bilis, ij ad risum sunt proni, quòd ex calore immodico facile exporrigitur cor: sicut rursum pituitosi, & qui atra bili infestantur, propter tarditatem frigoris lenti sunt ad ridendum. Risus qui ex affectu nascitur, de lætitia est, aut delectatione noua. surgit enim primo illo cõtactu, quo lætitia uel delectatio recens mouet animum. Insperata uerò & subita plus afficiunt, citius commouent risum, & maiorẽ. Scilicet de ueteribus, uel assuetis nõ ridemus: nisi qui illa accipiunt sæpe tanquam noua, & tum primùm cognita: quod fit uel ex ipsis, qui ad risum sunt natura proni, cuius generis sunt pueri, mulierculæ, fatui: uel ex re quæ adeò est animo nostro congruens, ut quoties occurrit, amplectamur eam uelut nouam. Quidam non rident, ad quæ non attenderunt. eadem multo pòst tempore, quasi recordati, incipiunt ridere. Vehemens enim cogitatio ut

affectum

affectum impedit, ita etiam risum. quibus de caussis prudentum & sapientum hominũ rarior est risus, & pressior, isque subrisus uerius, quàm risus, cùm ob magnas intentásque cogitationes, tum quòd illis ob prouidentiã reputationémque rerum omnium pauca sunt noua, aut insueta. Accedit his constitutio corporis, in præstantibus ingenio uiris, ad atram bilem inclinans. Imperant etiam hi sibi, ne effusè rideant, quod est præter decorũ. Naturalis quidem est omnis risus, nullus uolũtarius: sed cohibetur tamẽ uel usu, uel ratione, ne immoderatè prorumpat, concutiens corpus uniuersum: quales sunt imperitorum & rusticorum cachinnationes, tum puerorũ & muliercularũ, ut sui sint impotes, risu eiusmodi correpti ac concitati. Et ut uarij uarijs ad delectationẽ capiuntur, ita multis de caussis risus prodit. Alij rident ob ea quæ cernunt, alij ob ea quæ audiunt: alij de rebus mentis, si placent, uel propter lætitiam boni, uel propter delectationem, quæ ferè ad risum faciendum sita est in deformitate quadam dicti aut facti: ut in gesticulationibus, in grandibus irati uerbis, cui uires desunt. nã si adsint uires, timemus. in casu innoxio quidem, sed fœdo: in dictis fatuis, aut scurrilibus: in interpretationibus, uel rogationibus absurdis, responsis acutè detortis aliorsum, quàm quò pertinebant rogata: in aßimilatione per uerba, quæ est genus quoddam mimicæ repræsentationis: sicut in gesticulatione, atque alijs eiusmodi compluribus: In quis omnibus placet insperatũ illud. recta enim & consueta uia progredientia sine sensu transmittimus, tãquam uetera, quia quodammodo præuisa: deflexa autem & praua mouent, quia non expectata. Democriti risus perpetuus, affectatius erat magis quàm naturalis.

& irri

& irrisum, non risus, ad incessendas hominum stultitias, quas illi sapientiam esse ducerent. Inter animantes omnes solus homo ridet, quoniam is solus habet uultum, quo risum testetur. ceteris autem facies immoto habitu torpet: non quin aliæ ad sensum boni & uoluptatis suæ concitentur, impensius etiã quàm homo: & edunt signa quædam, quæ risus uim & uicem obtinent, ut exultationes, & uoces etiam in suo illo genere inconditas: sed quia uultum, uti nos, non mutant, non dicuntur ridere. Qui autem Græca uoce agelasti nominantur, quasi non ridentes, haud ideo quòd ridere non possint dicuntur, sed quia rarò: uel ex natura melancholica, & duro corde, uel occupati cogitatione maiorum malorum, qua diluitur lætitia & uoluptas: aut mente ad diuersarum rerum speculationem abducta, aut quòd ex acuta & diligenti reputatione rerum omnium, nihil iam eis occurrit nouum. Contrà autem ebulliunt crebri & magni risus, seu mollefacto corde delicijs, ut uino, lusibus, amoribus, fabellis festiuis, concentu, lasciuia, seu remissis, & quasi reuocatis cogitationibus: uel reducta securitate, & tanquam animo à metu aut molestia liberato, uel delectamentis exquisitis, maximéque nouis atque inusitatis.

DE OFFENSIONE.

HActenus, ut de homine, iam ut de belua atrocissima, atque immanissima. affectus enim, qui ex opinione ueniunt mali, mirum in modum exasperant atq; efferant humanum animum. Primus mali morsus Offensio dicitur, tanquam quum quis impingit. est enim dolor ex incongruentis mali contactu. Vnde alij affectus suppullulant, odij, inuidentiæ, iræ. & est animi ille dolor, dolori

corporis haud absimilis, qui existit à prima uellicatione aut punctione. Est porrò malum, quod nos offendit, quicquid est aduersum nobis, ac inconueniens, & congruentiæ nostræ inimicum: quemadmodum quum deforme aliquid intuemur, uel absurdos sonos audimus, prauéque concinentes. Congruentia autem hæc uel est in corpore, uel in animo. In corpore est harmonia illa, qua rectè ualemus. quæ quum aduerso motu attingitur, offendimur. ut in concussu omni ac impulsu, in plaga, uulnere, pressione, æstu, algore, siti, fame, & eiusmodi. In animo uerò congruentia est primùm in sensibus. habent enim singuli sensuum cum certis rebus conuenientiam, à quarum contrarijs auertuntur, & declinant: ut oculi, colores, & delineamenta speciosa: aures, sonorum cōcentum: gustus, sapores sibi cōuenientes: nares, odores certos: tactus, proportionem principum qualitatum. Est altera congruentia in interioribus sensibus, uelut imaginatione atque existimatrice: unde in somnijs & delectationes uersantur, & errores, quæ duo experimur in belluis, ut res à natura sua alienas aut contrarias refugiant, uel impetum in eas faciant. Est item congruentia in ratione, & hæc duplex, altera circa ueritatem, & id quod solum scitur: altera circa id quod agitur. Actio uerò est uel eorum quæ manu excercentur, quæ opera nuncupamus: uel quæ posita sunt in uitæ usu ac ordine, in administratione prudentiæ. Mendacio omnes offendimur, si quidem narretur, tanquam uerum. alioqui autem delectat compositio & assimulatio ueritatis: ut pictura, uel imitatio mimica. Quæ cognitiones artésque aut disciplinæ proportionē non habent cum ingenio nostro, offendunt nos quidem ad auersionem tantum, non item ad insectationem maleuolam:

nisi

nisi fortè accedat malignitas animi, & proteruitas, aut superbia; ut nihil patiamur pro pulchro haberi, nisi quod nobis placet, aut quo ipsi sumus prædití. In uita est congruens illud & decorum, quod situm est in rectitudine, officijs, uirtute huius. ut nullæ sunt ferè præscriptæ formulæ, sed ex iudicijs, & cuiusque æstimatione pendet, incredibile dictu, quàm uariæ existant ex eo offensiones: ut uix duos reperias, quibus idem placeat. Sequitur enim quisque affectum, aut ingenium suum, nõ rectum examen rationis. Idcirco in iudicando tanta diuersitas: quippe ratio uel unica est, uel non admodum multifaria: ingenia autem infinita, diuersißima, difformia. Accedit his, nihil esse omnino, quòd plurimum rationum argumentorúmque sit in contrarium capax, quàm officia & decorum uitæ. habent enim hæc, quamcunque te in partem conuerteris, probabilem & pro se rationem, & in oppositum. unde error & fraus eorum, qui singula non rimantur altius. Quarta proportio est uoluntatis, de eo quod iudicatum est cuique bonum in præsentia. Hinc offensio, prout est & uoluntas uehemens, & quod bonum esse ducimus magnum, multúmque expetendum: contrarium autem malum, damnosum, & accuratè depellẽdum. Offensiones omnes eo grauiores sunt, quò interius penetrant. scilicet præcipua pars cuiusque rei uerißimè res ipsa est, quod est in ea intimum. Itaque quod illud attingit, rem ipsam attingit, & lædit: unde offensio acerrima. Quocirca grauißimæ omnium offensiones sunt in uoluntate, minus graues in ratione; tum in sensis, postremò in sensu corporeo. Nec offendimur ijs, quæ lædunt corpus, si uoluntas non auersetur: ut quum ab amicißimis cædimur, quod in alijs censeremus esse intolerabile: &

mendacium, quod pro alio dictum uehementer nos permoueret, pro nobis ipsis gratum est, quia placitum uoluntati. In sensione est offensio. quod enim non sentitur, nec offendit: ut homo muscis infestatur, nõ item elephantus, qui illas non sentit. Idcirco qui delicato sunt sensu, uel natura sua, uel assuefactione, uel debilitate, celeriter offenduntur. nec de solo exteriore loquor sensu, sed de omni etiam rationis & uoluntatis. Teneri natura sunt pueri, & mulierculæ. assuefactione autẽ, quibus multum indulgetur: ut pueri molliter educati, sicuti qui à matribus uiduis, principes, diuites, & ij quibus assentantur & abblandiuntur omnes, repugnat nemo: quibus etiã omnia cedunt ex sententia. debilitate autẽ, sunt ægri, senes, lassi, famelici, sitientes, quiq; magnis animi perturbationibus conflictantur: uelut amoribus, ardentibus desiderijs, quæ explere non possunt. Accedunt his uigiliæ, anxietates, metus, terrores, omnis deniq; exiccatio corporis, & ferue factio, nã affectus hic ad calidos & siccos refertur: idcirco in similibus constitutionibus corporũ, & qualitatibus locorum ac temporũ facilè inualescit. Et insuetudine quoq; sensus offensionis est multus & freqũẽs. Noui enim & inexperti passim offenduntur etiã minutissimis omnibus, scilicet perstringũtur, quibus nõ assueuerũt: ut qui nunquã prius domo egressi, peregrè proficiscuntur, quæcunq; uidẽt fieri à patrijs moribus aliena, damnant, atq; abominantur, tanquã absurda, stulta, barbarica, quũ sint tamen plerunq; potiora, quàm quibus domi insueuerant. Non sunt adeò delicati homines in usu rerũ & experimentis uersati, nec cõsuefacti probra & cõtumelias ferre, ut Socrates: qui in priuato patientiã discebat, quã in publico præstaret: nec qui assultus sunt fortunæ crebrò

per

perpeßi. Sunt aliæ offensiones cuique peculiares, quas esset immensum persequi: ut alij serræ stridorem ferre non possunt, alij grunnitum suis, alij morderi lintheum, alij frangi prunã ardentem forcipe. Sunt quos offendit gestus ad certũ modum compositus, seßio, incessus, motio manus, locutio: sunt quos uel ruga alienæ uestis. quis ualeat explicare morositates difficilis huius animantis? nec ipse tolerabilis est cuiquam, nec potest alia tolerare. Et hoc in singulis hominũ. quid mirũ, si nihil sit tam probè, tam rectè, tam sanctè factũ, quod omnibus in multitudine placeat? Quidã ex praua cõsuetudine aspernãdi omnia, eum traxerũt morẽ, ut quibuslibet citra iudicium, citra discrimen omne offendantur: quibus etiam hoc sapientiæ loco est, nihil ne rectißimè quidem factũ approbare, in omnibus mira iniquitate iudiciorum exquirere quod damnent. quo nomine plurimũ sibi placent, & apud stultos spectatores ingenij gloriam consequuntur: quasi uero non sit multo prõptius, & cuilibet factu facilius, promiscuè damnare omnia, quã inter bona & mala discrimen ponere, quod ingeniosi demum est hominis, & cordati. Contrarijs ex causis minuitur & detrahitur offensio. Extremum offensionis est excandescentia, infimum autem auersatio, quũ offensio auersione sola & separatione placatur: ut quum hilaris recedit à tristi, iocosus à seuero, fullo à carbonario, quæ molestia nuncupatur. Excandescentia cõcutit uniuersum corpus, & accendit cor. quum autem est compressa, nec potest erumpere, cõuertitur in rabiem, & infert sibi manus uiolentas. tum extendit se latè, etiam in eos qui nihil offenderunt. ipsa se enim irritat, & exacerbat, & dilatat. Data est homini offensio, ut ad primum uelut mali gustum statim resiliat,

neu progrediatur ulterius, ne fortè ex assuefactione malum eiusmodi incipiat ei allubescere. Offensioni contraria est allubescentia: priuatio autem, animi æquabilitas & profunditas quædam: ut facile deuoret, quæ alij non possunt perferre.

DE CONTEMPTV.

Contemptus ex offensione nascitur, quum malum eiusmodi est, quod non nocet quidem, sed uile atque abiectum iudicatur, ut in homines nequam & perditos. Non cupimus ei, quem contemnimus, benefactum: sed nec uolumus eum lædere, tantum illudere, & ostendere quàm despiciendus sit, ac pro nihilo habendus. Cõtemptus odij atque inuidiæ acerbitatem sæpe diluit, ut non tantum cupiamus illi malefactum, quum id quod uires nullas habet, conatur tamen nocere, & ferocit in imbecillitate. Nascitur apud quosdã odium, apud alios non odium, sed augetur contemptus & irrisio: quale est illud in prouerbio, Mulier gladium. Contemptum sequuntur irrisio, subsannatio, gesticulatio, delusio, auersio oculorum & aurium ab ijs quæ dicit aut facit, despectus, tanquam indigna sint uideri, uel audiri. Pusillanimi suspicaces sunt, & contẽni se ab omnibus existimant: quicquid alij agant, aut dicant, ad sui contemptionem rapiũt. unde crebræ querimoniæ, & maledictio. Contemnitur facilè, qui minimum nactus sit ex ijs bonis, quibus nos plurimum tribuimus: ut alij nobilitati, alij facundiæ, diuitijs, animositati, & eiusmodi. In precio est autem, si alia sit nactus bona non minoris æstimanda, ut potentiam, dignitatem, gratiam, eruditionem: uel si potest multum lædere. non enim contemnimus, quos metuimus. Nihil ab eo speres, inquit Cicero, quia nolet: nihil ab eo timeas, quia non poterit.

DE

DE IRA ET OFFENSIONE.

IRa est concitatio animi acerba, quod bona sua videt contemni, quæ ipse putat non esse cõtemnenda: in quo et semetipsum censet contemni. cuiq; enim precium atq; æstimatio ex suis bonis. Ira est motus, iracũdia habitus, vel ingenium naturale. Ira omnis ex offensione nascitur: non est autẽ omnis offensio ira. differũt enim duo hæc, ut generale et speciale. Sed cõmuni tamen sermone confunduntur, adeo ut altera pro altera sumatur. et habẽt alioqui motum atq; effectus consimiles, tantum distant adiectione contemptus, tanquam distinctione formæ à genere: quippe ira sine contemptu non est, offensio esse potest. Itaque irasci dicimur rebus mutis et infantibus, et inanimis, quum non ad arbitrium nostrum nobis parent: non hisnetipsis quoq; quum facti alicuius poenitet: aut quum aliquid agere conamur, nec procedit. Offensio autem est hæc, non ira: neque enim inest in his species contemptionis, sed ita sunt tamen, sicuti dicebam modò, ira et offensio sensu sermoneque communi, non vulgi modo, sed doctorum quoque, permixta et inuoluta, ut sæpenumero de utraque intelligendum sit, quod de altera dictum: pariterque sit præcipiendum de ambabus. Quemadmodum etiam est genus quoddam inflãmationis in pectore, quum concitat se animus, magnósque ardores ad grande aliquid, arduúmque efficiendum concipit: quod sine ira atque offensione contingit. nulla enim mali est species obiecta. Irasci tamen vocant omnes, etiam Aristoteles ipse: et grandia opera ad partem irascibilem referunt, abutentes nomine, quod omnem incensionem sanguinis sub ira comprehendunt. est hoc autem inflammatæ cupiditatis. Sed redeamus ad propositum. Neglectio pro con-

temptu ducitur, apud eos praesertim qui maximum habent de se ipsis existimationem, aut si sua bona putant omnibus praeferenda, & uenerabilia: de quo numero sunt nobiles, milites, facundi, formosi, superiores quocunque genere honorum, censent exhiberi sibi reuerētiam oportere: adeo quum non fit, contemptos se interpretantur. Signa, ex quibus contemptionem colligimus, nimis multa fecit humanae superbiae suspicacitas, dicta, facta, risus, nutus, gestus, motus corporis: & quū uires nacta est suspicio, nihil non eodem rapitur. Est motus quidam offensionis naturalis, aduersus eum qui laesit corpus: qualis est in feris. est alter, qui subito quidem existit, & quasi sine tempore ad primum tactum contemptus, ita ut nonnulli naturalem esse ducant, & iudicio antevertere. is nonnunquam fit ex bile immodice inflammata, aliàs uero non ex iudicio à contemptu orto subito: sed ex illo quod in animo habemus praeceptum, & confirmatum, bonos esse nos, doctos, generosos, industrios, praestantes: oportere nobis honorem exhiberi, & reuerentiam, non oportere nos contemni, ex hoc iudicio informato intus atque infixo, subito ira incalescit, ubi primum contemptus uel procul sese protulit, ac ostendit. Ira & uehemens offensio peruertit mentem, ne recordetur iusti ac pij, non beneuolentiae, non necessitudinum. nam occiderunt quidem uxores & charissimos liberos, irati: & prodegerunt opes auari, ambitiosi honores spreuerunt: & haec omnia ex alio impotentiore amore. Atque indulgentia sui teterrima obtenebrat iudicium, negligit se, modo irruat in ultionem: est plane caecitas mentis. extenditur adeo, ut se uellet ulcisci uel cum iactura coeli, terrae, generis humani: & indignatur,
quod

quòd in ultionem suam non etiam astra ipsa conspirent, & concitentur. Irascimur non solùm uni alicui, qui nocuit; sed toti nationi propter eum: ut Dido Troianis, & *posteris eorum, propter Aeneam. Sed fortaßis hoc magis odium fuerit, quàm ira, ut Aristoteli placet: Seneca iram esse dicit. Quidam libenter immorantur, nõ in ira, sed in reputatione ultionis, quæ est res homini grata. quibus incommodis afficeret eum qui læsit. Inducit furorem mentis, quũ est uehemẽs, & insaniam, sicut in Aiace: alios item morbos, & mortem. L. Sylla in Puteolanũ quendam excandescens interijt. In corpore uerò horrẽdos edit effectus, & uiro indignos. Efferuescit enim sanguis circa cor initio offensionis, córq; ipsum turgescit: unde est frequens illa palpitatio in pectore. sed nondũ est ira tamen, nec offensio, quousque ardentes illi à corde spiritus cerebrum inuaserint. quantumcunq; enim pectus incalescat, sedatus erit homo, & quietus, si calor ad cerebrũ non penetret: quemadmodum nec ebrius est, qui multum bibit uini, sed cui uinum caput percellit. Celerrimè igitur exardescunt, quibus humores in cerebro sunt præferuidi. inde est etiam mutatio uultus, trepidatio oris, impedimentũ sermonis, & alia uisu teterrima, beluæ planè, non hominis. Et sunt adeò stolidi nonnulli, qui præter eam deformitatem, quam ira foras promit, & depingit in facie, gaudent efferare uultum, & gestũ uniuersi corporis. Irati alij pallent facie, refugiente sanguine ad cor: hi sunt animosi. alij rubent, ascendente ad caput: isti ignauiores. Et ut est ira dolor, quòd bona sua, quæ putat non aspernenda, contemnuntur: ideo uult ostendere, sua bona non esse parui æstimanda. idque se assecuturum credit ostensione potẽtiæ, & præcipuè no-*

cendo, unde appetitus ultionis, qui est ei communis cum offensione, odio & inuidia. Aristoteles aliquot ponit discrimina inter odiũ & iram. Odium, inquit, crescit tempore, ira minuitur. ultio irae, est dolorem reponere: ultio odij, est malefacere, & ualde nocere. ira uult sentiri suã ultionem: odium id non curat, modò malefaciat. itaque mortem inimico adfert, uel quòd mortis sit instar, truncationem membri, morbum, egestatem, carcerem, exiliũ, uitium quoque aut demẽtiam, ut olim Cretenses, qui inimicis suis nihil imprecabãtur aliud, quàm ut rebus malis delectarentur, & assuefacerent. Iratus dolet, odiens non dolet. Ira & offensio facit potentes formidolosos, impotentes autem ridiculos: ut pueros, & mulierculas, atq; eo magis, si iactent uerba grandia, & tragica, & ad potentum imitationem minentur dira atq; horrẽda. Seneca totam iram subitò dicit existere: cui meritò Plutarchus refragatur. crescit enim ex suis causis: ut ignis fomento subiecto. Gliscit porrò ex eisdẽ, quibus de causis irasci dicta: nempe ex contẽptus opinione, per locos argumẽtorũ omnia, ex eo in quo est tenero, delicato, lasso, aegro, famelico, amante: iuxta uetera prouerbia, Animo cupienti nihil satis festinare, à lasso rixam quaeri, fame & mora bilem cieri: adeò ut in aliquibus horum feruor bis naturalis sit, ut dixi, & iudicio prior. Qui insueti sunt accipere iniuriam, ijs offensio est intolerabilior. In imbecillibus acuta est ira, & prompta. putant enim se despici, quia inualidi, & ex morositate sunt suspicaces. Omnis etiam infirmitas, magnam habet suspicionem de contemptione sui à superiore. ideò facilè stomachatur, & illum superbiae insimulat. denique quisquis ita de se sentit, ut facilè contemni se putet posse: senes, aegri, inopes, ign

pes, ignobiles, ignominiosi. Aquæ potores uehementes & iracũdi sunt, quia tenues habẽt spiritus, qui citò corripiuntur ab incẽdio iræ. Qui uinum potant, uel ceruisiam, crassiores habent, & ad incendendum minus faciles. Studiosi homines, quòd ob laborem cogitandi, calor ad cerebrum rapitur, ubi sedes est iracundiæ, huic affectioni sunt obnoxij, teneri quoque & delicati, quibúsq; multum indulgetur. Ideo grauissimæ sunt iræ principũ, & diuturnæ, quibus omnes non solùm indulgẽt, sed adulantur. Ex loco, magistrum contemni in schola: tum in locis calidis, stomachosi. Ex ijs qui in loco, apud hos aut illos. permagni enim refert, apud quem fiat contẽptus. Molestius patimur, si apud eos cõtemnamur, apud quos cupimus esse quàm honoratissimi. Ex tempore, quũ iret ad petendam dignitatem, quum coronatus: ut Demosthenes contra Midiam, in messe detineri agricolam. Est & status rerum: grauior ducitur contumelia, si propter præsentem fortunam simus despectui, quum aliàs fuerit prosperior. Ex agente cõtradicenti irascimur, quia uidetur paruifacere nostrum iudicium, & maxime quũ de nobismetipsis censetur. Si minor est ea in re, de qua nos aspernatur, ut de nobilitate, de opibus, de eruditione: si amicus, si affectus beneficio à nobis, aut nostris, aut ipse, aut aliquis eius necessarius: si uolumus, aut noluimus prodesse. in quo est sæpe offensio magis, quàm ira, sicuti in hoc, si non referant debitam gratiam: & tanto magis, si damnum reponant pro beneficio. item si is qui debet subuenire potius, quàm aspernari: ut filius, pater, princeps. est enim officij uel prætermissio, uel uiolatio. Sed ira est, si à familiaribus, à quibus contẽptus est, multo acrior: quoniam quum ij nos negligunt, qui existimantur nos

tur nos optimè nouisse, iure habemur pro despectis. Si ab his, à quibus soliti sumus honorari, si non honorent, uel neglectim prætereant, uel etiam afficiant probro aut contumelia, contemptio censetur intolerabilis. Ex instrumento: ut si quis percußit pugno, uel palma, uel arundine. Ex modo actionis: irascitur uehementer, qui quid ualde cupit: irascitur, si quis contrà ueniat, siue contrà uenire uideatur, etiam ijs qui secum non consentiunt, & non unà incandescunt. mouent nobis stomachum non solùm ij qui affecerunt contemptu, sed qui nunciarunt, qui retulerunt. ut ille qui uulnerauit recitantē carmen contra ipsum compositum: qui refert, inquit, carmen de me maledicum, is facit. Patet hoc latißimè ad omnem eum, qui quoquomodo fuit causa, etiam remota, & segnis: non quæ quid egerit, sed cuius quid occasione est actum, aut præbuit occasionē, aut potuisset impedire, si uoluisset, quippe in his omnibus residet uel despectus, uel neglectus quidā. Incandescimus, si paruipendatur id quod nos plurimi facimus, siue in nobis, siue in alijs, & de quo uolumus æstimari magni uel nos, uel chari nostri: ut philosophus, si philosophia uituperetur: homo militaris, si militia: atque eo magis, si ab hominibus inexpertibus illius rei id fiat, nempe à rudi, ab imbelli. Qui adferre se bonum aliquod putat alteri, uelut lætū nunciū, uel munus, succenset ei qui negat esse tale. uidetur enim paruifacere, id quod ille dicebat esse amplū, & quod attulisse gloriabatur. Si quis gaudeat in felicitate nostra, grauißimè offendit. Irascimur nunciātibus aduersa, ut Agamemnon Calchanti, quem uocat μάντιν κακῶν: & ijs qui tristia nostra spectauerunt, uel audiuerunt, quoniam nō uidentur curare dolorem nostrum: gerunt enim se tanquam

quam uel contemnentes, uel inimicos, uel pro nihilo habentes. nam amici, aut qui reuerentur, condolent, indignantur, uindicant. atque eo impatientius irritamur, si arriserunt, si ostenderunt placere sibi nostram deformitatem. Succensemus ijs quoque qui nostra seria uertũt in ioca, & scommata admiscent: nam uidentur contẽptim eludere. Exardescimus & in eos qui omnibus benefaciunt, si non etiam nobis: nam id speciem præ se fert incuriæ. tum qui nobis multum rogantibus denegarunt: in quo interdum subit inuidia, uel odium. Obliuio quoque iram parit: nam est neglectio. ut etiã iniquo animo accipiant quidam, si alieno nomine compellentur: scilicet uidemur illos non curare, & præterire tanquam uiles. Ex fine, spoliauit, ut derideret aut illuderet. Ex contingentibus, quum contemptus præter aut contra opinionẽ accidit. eo est enim acerbior. Ex ijs quæ ante rem, si pares amici: ex ijs quæ post rem, si ad eam contemptionem uidetur sequi diuturna ignominia, nobis, familiæ, nationi. Incendimur nonnunquam autoritate sola, quum nos nihil causæ cernimus ad animum concitandum. urgent tamen & stimulant nos propinqui, affines, necessarij, superiores, quibus nos animum nostrũ non permittere pro flagitio habetur. Ita non satis est, affectus tam uariè in nobis pullulare, nisi etiam iussi accipiamus. O quàm dolendum est, tot ex causis nasci augerique monstrum hoc adeò perniciosum humano generi. Sunt qui iram etiam postquam præterijt, simulent ex superbia, ne sine causa uideantur excanduisse, & opera agunt iratorum. Sapienter Seneca: Multos absoluemus, si cœperimus antè iudicare, quàm irasci. nunc autem primum impetum sequimur: deinde quamuis uana nos concitauerint, perseuera

seueramus,ne uideamur cœpisse sine causa. & quod iniquißimum est, pertinaciores nos facit iniquitas iræ. retinemus enim illam, & augemus: quasi argumentum sit iuste irascendi, grauiter irasci. Sic ille. Feruor ille à pulmonibus extinguitur, quum illos conus attigit cordis. Quosdam uidemus breuißimo tempore facere finē ultionis cupiendæ, propter pulmones paratos, & raritatē sanguinis circa cor, qui statim restinguitur, ut stupa incensa. Lentiores sunt ad iram frigidæ temperaturæ, sed in ea pertinaciores. Itaq; iuuat ratione uictus uti moderata: ut cibi ac potiones sint frigidæ, & in biliosis crassæ, somnus largior, quies, actiōes remissæ. Deferuescit ira, minuta uel opinione contemptus, uel ultionis cupidine, uel quia nos simus obliti, uel quia auertimus cogitationem: quapropter utile est se ad lætiora trāsferre. Ira deferuescit facilè festis diebus, celebritatibus, ludis, conuiuijs, hilaritate, rebus prosperis, & successu. Risus & festiuum aliquod responsum dissoluit offensas: quo modo Tarentini iuuenes placarunt infensum Pyrrhum. Obtunditur etiam, quia illi quorum iudiciū magni æstimabamus, & à quibus dolebamus nos despici, sunt iam obliti: uel quia mortui, uel quia discesserunt, ubi uel non aspernabuntur amplius nos, uel iam illorū aspernationē illic non curamus, uel non cernimus: uel illi sunt diminuti: ut ridiculi sint potius, si fastidium præ se ostendant, quàm curandi. Cessat ira, quum declaratum est nō fuisse contemptum, quem credebamus: ut quū quid fecit homo stultus, aut imprudens, aut imperitus, aut morbo aliquo dementiæ laborans, ut non poßit rectè iudicare: adhæc assuetus, aut inuitus, & qui coactus facit. eiusmodi enim non contemnunt: ut quum iniuria ad necesitatem ineuitabilem

tabilem

tabilem refertur, uelut ad diuinam uolūtatem, cui nemo potest resistere: aut imperium regis, uel tyranni, uel eius omnino qui potest extrema ui cogere. Item qui alteri nocet, ut sibi prosit: non enim is dicitur cōtemnere. & malunt homines à perturbatis agitatione animi aliquapiã iniuriã accipere, quàm à quietis, & ociosè statuentibus. Nec est contemptus, quum pretenditur factum quid esse à consilijs beneuolentia aut humanitate, & placabilitate, alterius potius est opinio quædam excellentiæ. Accedit his, quum nouo honore opinio utilitatis adimitur. Porrò quum animaduertimus, uel amicißimos nostros, & quorum affectus ducimus pro nostris, non irasci, & iudicare non esse contumeliam, mitescimus ex autoritate: quemadmodum contrà ex autoritate concitamur, ut modò diximus. item quum uidemus iniurioso illi multos irasci, atque indignitate permoueri, placamur: scilicet manifestò tunc apparet, malè illũ de nobis iudicasse, & tot iudicijs in contrarium acquiescimus. Quid, quod est uelut genus quoddam ultionis, tam multos uni esse infensos? Iam uerò est quũ pœnitet eum, qui nos offendit: nam hic pœnam passus est ex pœnitentia. qui fatentur se errasse, minuunt nostram iram: qui negant se fecisse quod accusantur, quia non admiserunt contemptum, quem suspicabamur, uel quia metuunt nos, & superiores fatentur esse. Quũ autem est offensio, nõ item ira, magis accendimur, si existimemus eos mentiri: ut erga filios, uel famulos, uel discipulos: irritamur enim impudentia eorum, uel contumacia. Quum quis se nobis subijcit, lenit animũ: quod animaduertere est in feris. Si quis afficiat nos magno aliquo beneficio, in eum mitescit ira. Subijcitur etiã qui eget, qui rogat, qui in calamitatẽ incidit.

Defer

Deferuescit bilis, si inuisi uereantur nos, & metuant: hæc enim subiectio est contraria despectui. Adde, quum ipsi nos damnamus, iudicantes iuste pati, ac merito: quod fecit Dauid erga Semei. quippe non tum nostra bona magnifacienda arbitramur, maliciam nostram reputantes. Et ut bilis accensa parit facile offensionem atque iram: ita quum se remisit, extinguitur illa, quasi perturbationis flamma. Quocirca bilim refrigerare, quod paulo antea monebam, ualde conducit, uel cibo, uel potione, uel ablutione, uel somno, uel coelo aperto, & aspectu amoenitatis. Ideo qui conuiuijs & genio crebro indulgent, tum offenduntur rarius, tum offensionem remittere promptiores sunt: ut gentes ad Septentrionem. Multum ad iram excludendam facit, precognitum habere & persuasum, homines fere omnes iniquissime de rebus statuere, uel ex imperitia, uel ex praua aliqua libidine animi: ut magis ipsi qui contemnunt, contemnendi sint, uel miserandi uerius: tum de seipso non magnificam habere existimationem, sed nosse se, quam ex multis uicijs, erroribus, imbecillitate, uilitate compactus sit, & concinnatus. Tributa est homini ira ad appetitum rerum excellentium, ut quum uideat se, ac doleat, ob uiles abiectásque actiones rejici ac contemni, det operam, ut se ab illis uindicet, transferátque ad praeclaras, quae contemni iure non possint.

DE ODIO.

ODium est offensio radicata, qua quis cupit grauiter illum lædere, in quem tendit offensæ existimatio. non enim ad coniunctum modo tempus, aut præteritum offensio hæc se porrigit, sed ad uenturum quoque, & possibile. Itaque odimus eum qui læsit, qui lædit, qui lædet,

quem

quem lædere arbitremur posse. Suspicio magnum hic regnum obtinet, in qua uel meticulosum nostrum ingenium sequimur, uel coniecturam ex ratione aut experimentis, quòd alios læsit, quòd eius parentes aut propinqui læserunt, quòd qui tales sunt, solent lædere: ut qui robusti & animosi absq; mente, & feræ famelicæ uel irritatæ. eoq; multorum iniuriaas experti, minus quidem & rarius offenduntur, sed magis timent, & suspicaciores sunt, unde procliuiores ad odium: nisi si bonitate naturæ mitigentur, aut sapientibus cõsiderationibus, ut Socrates Atheniensis. Et brutæ animantes eam oderunt imaginem, sub qua fuerunt aliquando læsæ. Ignaui homines in odium sunt proni, quippe qui undique imminere sibi damnum metuunt. itaque oderunt omne genus uirium ac potentiæ, à quo lædi poßint siue in animo, siue in corpore, siue in fortunis. Vnde existit magna in potentibus formidolosis sæuitia: qualem de Caligula, & Nerone, alijsq́ue ignauis principibus accipimus. Et qui in homines potentes peccârunt, grauiter illos oderunt metu pœnæ, uelléntq; eos sublatos, ut ipsi agerent securè. hinc sententia illa, Offendentem non ignoscere. Causæ uehementes odij sunt cuique, ut quisque res æstimat. Ambitioso grauißima est, aliquid contra suam existimationem dixisse, fecisse, cogitasse: auaro contra commoda, religioso contra pietatem, bono ciui contra patriam, rémque publicam. Quòd si animum prius amor occuparat, hoc abolito facilius subit odium, ut quum quid deprehendimus non esse quale arbitramur. Acrius autem exasperatur odium, cùm deprehendimus contrarium: ut esse auarum, quem de benignitate diligebamus: esse segnem, quem de strenuitate. Idem contingit, quum amori opponitur odij

causa, quae praegraue: ut spoliatos esse nos ab hoc, quem liberalem erga alios esse deprehendimus. Odium ex frigidis est & siccis, idcirco eiusmodi personis, locis, temporibus inualescit: ut melancholicis, hyeme, morbo, egestate, famae infamia. Agit quidē in his altius radices odiū, sed iners & segne: acuitur autem ad acerbitatem calore. Sunt ad odium procliues, superbi & inuidi, & naturali quadam maleuolentia praediti, quique illam assuefactione contraxerunt, soliti malis hominum gaudere. Qui tenerrimè sese amant, leuibus de causis oderunt alios. semper enim laedi sese autumant, iniuriámque sibi fieri interpretantur. Confirmatur atque augetur odium à frequenti ira: unde & odium dixerunt quidam, iram esse inueteratam. Item ab inuidia, quod est omnium incitatissimum atque atrocissimum: citiúsque odium placatur, ortum à grandi quapiam iniuria uel contumelia, quàm ab inuidia. Odium ex metu auertit cogitationem: non enim libenter de eo cogitamus, quo terremur. ex ira autem, uel inuidia, crebram reputationem adfert, siue in nostris prosperis, ut inimici doleant: quemadmodum apud Comicum Gnato Parmenoni: Nunquid uides, quod nolis? In aduersis autem, ne inimici laetentur: quale est illud Nestoris Homerici, Gaudebit hac nostra dissensione Priamus. Idcirco quantum possumus, cauemus, ne illi tristes nos esse sentiant, aut demissos: nisi fortè quum de industria odium inuidiae defugimus, sicut Dionysius Corinthi. Gaudemus uerò, quum quos odimus, malè habent: atque eo magis, si in eo quod nos offendit: ut uires esse ademptas insolenti, autoritatem arroganti, diuitias diuiti prauè illis utenti. Ex laeta boni sensione amor nascitur: ex amaro sensu, mali odium. Bona autem pro-

pter

pter naturæ nostræ imbecillitatem nec pura sunt unquam, nec diuturna, sensumque sui exiguum relinquunt: mala uerò contrà, quoniam in nobis inueniunt ubi insideant, atque insigantur, & longiora & grauiora sunt, diutinúmque uestigium sui imprimunt: quo fit, ut odium citius in animis nostris prouentat, quàm amor, & maiores agat radices, & stabiliores sint illius stirpes ac fibræ: uidelicet quòd in nobis inuenit solum sibi conueniens. Rectè Cicero: Cui dolet, meminit: cui placet, obliuiscitur. Ex odio suppullulant, maledicentia, & quum incanduit, acerbitas, ac sæuitia. Amor stimulat ad bene agendum, odium autem auertit à bene agendo, & ad nocendum impetit, ac sollicitat. ideo serit inimicitiarum semina: & astutè dat operam, ut quem odit, incidat in periculum: uelut in iram eius, qui multum potest lædere. Quomodocunque enim, siue per se, siue per alium, clàm, palàm, cupit illi malè euenire. Hebetatur odium rebus calidis ac humidis, rebus lætis, ac ualde prosperis. Tum ijs oppositis, quæ amorem pariunt, aliàs potioribus quàm erant odij causæ: aliàs paribus, interdum quoque leuioribus, ut quisque est pro tempore affectus. Adimitur misericordia, tollitur spe, aut cupiditate certa aliquid ab inimico adipiscendi, quod utile aut iucundum credamus fore, dignúmque ut illum de eo munere diligamus. Diluitur item maiore aliquo & grauiore odio, aut aliarum rerum magni momenti cura & sollicitudine. Sublatis quoque odij causis, contingit aboleri odium: ut quum quis est mutatus. atque hoc promptius, si qua subsit alia amandi causa: ut quòd propinquus, necessarius, eruditus, reipublicæ utilis, quòd redijt ad frugem meliorem. Contemptus rerum terrenarum, & erectio

animi ad cœlestes illas ac sempiternas, frangit odia atque inimicitias. Quid enim illi, qui in cœlestem patriam est intentus, cum offensiunculis breuis huius peregrinationis? Debilitatur etiam odium, si quis assuescat, quæ alij fecerint, aut dixerint, in meliorem partem deflectere. auferetur enim ea cogitatione origo offensionis, ac proinde odij quoque.

DE INVIDIA.

Bonum quod alteri contigit, quatuor modis potest considerari. nam uel nocet nobis, ut quum nostra bona fiunt minora applicatione aliorum, quæ maiora censeantur; quemadmodum quum sublatis in altum uicinis parietibus, officitur nostris luminibus, in quo est dolor quidam naturalis. nam orbatio bonorum pro malo est. Altera est ratio boni alieni, quum non nocet illud quidem nobis, sed dolemus, quod non tantundem nobis euenerit: quæ est cupiditatis species quædam. Tertia est forma, quum nollemus alios consequi, quod nos sumus consequuti, aut quod nos expetimus, aut quod concupiuimus, nec potuimus assequi. Maior est hæc inuidia, quum de ijs bonis, quæ nobis oportere adesse censemus, nec adsunt: aut quæ alijs communicantur, quum nos propria esse nobis oportere iudicamus, ut dignitatē in nobili. Hæc species uocatur Zelus. Quarta est forma, quum id solum dolet nobis absque ullo respectu nostrarum utilitatum, sed tantummodo quod iudicamus malum esse nobis, alios bene agere; quæ est germana & maxime propria inuidentiæ natura, qualis est diaboli, & filiorum eius. Sed aliæ quoque similitudine quadam inuidiæ nuncupantur. Est ergo inuidia, animi contractio de bono alieno; in qua

in qua contractione inest morsus quidam, & dolor. itaque moeroris est pars. Bona autem, quibus potissimum inuidemus, ea sunt, ad quae sequitur precium, existimatio, honor, decus, gloria. alijs enim non perinde inuidetur, ut acumini ingenij, amplae eruditioni, ignobili, aut uirtuti neglectae: quae si magno aestimentur, inuidia protinus illa insequitur, non propter ipsa, sed propter precium. ita ut decus potius & honorem inuideamus alijs, quàm uera illa bona, quibus honor defertur. Inuidia ferè ex superbia nascitur. superbus autem sublimia haec & speciosa magis ambit, quàm uera bona, & solida, quorum illae sunt quasi umbrae quaedam. Quocirca superbi natura sunt inuidi ex cupidine namq; praecellendi, inuidia oritur: & eo magis inuidet quis, quo inanior est à bonis, quae concupiscit: neque is est, qui uideri affectat: Itaque pusillanimi, inuidentes ferè sunt: ut Iob inquit, Paruulum occidit inuidia. Praeclarè Cicero: Neminem alterius, qui suae uirtuti confideret, inuidere bonis. Inuidia, res est abiecta & seruilis: quoniam quisquis inuidet, maiora aut potiora iudicat alterius bona, quàm sua: aut certè id ne contingat, metuit. quocirca nemo audet fateri, se cuiquam inuidere: citius dixerint irasci se, aut odisse, aut etiam timere. minus enim haec sunt turpia, & iniqua. Itaque qui odit, & qui irascitur, & qui moeret, & qui timet, & qui amat, affectum suum audet retegere: unde maxima animi cordisque alleuiatio consequitur. qui autem inuidet, comprimit animi miseriam illam impenso studio, ne se proferat: unde magna corpori accidunt incommoda, pallor, liuiditas, macies, oculi profundi, aspectus obliquus, & degener. Leonum generositas nec limis unquam aspicit, & sic se aspici fert indignè.

In animo intemperie, ac furiæ tumultuantur clausæ & cohibitæ, quo nullum potest esse tormentum par. Rectè illi qui inuidiam dixerunt esse iustissimam: quippe quæ inuidenti esset meritum supplicium. Delectantur inuidi maledicentia, & carpunt quicquid inuidiosus uel dicit, uel agit: ut notam aliquam inurant, aut maculam aspergant, & quæ recta sunt, in peiorem partem detorqueant: non tam quòd ipsi ea mala esse iudicent, quàm ut alijs mala uideantur. Tametsi inuidia, quum nacta est uires, deprauat iudicium, uehementius etiam quàm affectus reliqui: & quamlibet minuta censet esse ingentia, & turpissima quæ pulcherrima. quam in rem multum facit odij acerbitas. Habet enim inuidia omnis odium ingenitum, & quidem atrocissimum: quippe odium ex ira mitigatur facile, ex offensione autem satisfaciendo tollitur. Inuidia uerò nec cicuratur, nec patitur sibi satisfieri, imò irritatur beneficijs: ut ignis in naphtha accensus, qui infusione aquæ maius incendium excitat. unica ratione amittit uires, si felicitas, quam inuita uidet, tollatur. Itaque inuidia miserum uellet efficere, odium uerò omnino perdere. inuidia quoque idem conatur, quum aliter non potest miseriam adferre. exardescit quoque in grauem odij rabiem. unde exitium concupiscit eius, cui inuidet. Quarta inuidiæ species ad omnia sese bona porrigit: tres priores ad ea tãtum, quæ posse nos quoquomodo consequi arbitramur. itaque inter compares & similes sunt maximè: sicuti figulo inuidet figulus, & egenus egeno, & uates uati, iuxta Hesiodi dictum. uidelicet dedecus est, quum sis in eadem nota, non per omnia esse parem: & naturaliter pungit hominem. nam uelut iniuriam uidetur accipere, si melius habeat, qui non habetur melior.

melior. quum uerò alter est superior, cessat uel dedecus, uel querimonia. Compares & consimiles uoco, in quacunque boni comparatione, etsi in alijs sint ualde dispares: ut rex musicus alijs musicis, quemadmodum Nero Cæsar Græciæ artificibus, hominibus de plebe infima, docti fortuna dispares: fortunati eruditione ac ingenio inæquales, utiq; quum in fortunæ comparationem ueniuntur: sicut ille, quum de peritia. Nec ueritas similitudinem hanc aut dissimilitudinem metitur, sed cuiusq; existimatio & iudicium. Sunt extremæ conditionis homines, qui regibus opulentiam suam & felicitatem inuident, & magna dementiæ persuasione pares se esse regibus gloriantur. alij se iudicant regno digniores, & succensent, quòd ille rex sit, non ipsi. & quidam inter furiosos constricti, uilissimæ prosapiæ, ad se clamāt regnum iure pertinere: quales uidimus aliquot hîc, & in Britannia. Eundem in modū euenit de literatura, de omni arte, disciplina, præstantia ingenij. Hominem noui, uix ultra prima progressum elemēta, qui se de eruditione nec Thomæ Moro, nec Erasmo Reterodamo iactaret concedere. Inuidia de bonis animi longiores habet decursus, quàm de bonis corporis, uel externis: quoniam decus & æstimatio illorum bonorum non nouit finem, uti nec bona ipsa, quæ in immensa ui animi latissimè sese porrigunt. contrà autem, corporalia breuiores habent metas, siue increscendo, siue in usu, siue in precio. Videre hoc est in offensione, quū ludendo uincimur. grauius enim id ferimus, quum in ludo id contingit multæ industriæ, ut latrunculis, uel aciebus: quàm in quo solùm dominatur sors, ut in taxillis. Languescit inuidia felicitate, eò usque progressa, uel in nobis ipsis, uel in æmulo, quæ omnem æqualitatem tollat:

sicut in fortuna Alexandri, quem odisse poterant multi, inuidere nemo. Opprimitur enim inuidia magnitudine, non aliter quàm fumus ingenti flamma. Vicißim Hadrianus Cæsar nactus principatum, quum obuius ei esset factus æmulus quidam: Euasisti, inquit, periculum. Tametsi quartum illud genus inuidentiæ non nouit discretiones: omnia inuadit, & lacerat. Vertitur item inuidia in misericordiam, si in locum felicitatis succedat miseria. & ferè ita fit, ut inuidi sint ad misericordiam proni, & misericordes ad inuidentiam. Contemptus, quia miseriæ pars est, inuidiam retundit. quod Dionysio inferiori contigit, quum deuolutus tyrannide, abiectè despectéq; Corinthi consultò uersaretur. Aegrotis, senibus, pueris, minus inuidemus: quòd eorum infirmitatem miseramur. senibus & ægris uidetur instare finis curriculi huius: pueros ad eam magnitudinem nescimus peruenturos, quam nos nollemus. Et alioqui pueri, ut animãtes omnes teneræ, amabiles sunt propter innocentiam ac simplicitatem. Extruditur minor inuidia à maiore, hoc est, de rebus quas nos multo pluris facimus. Opprimitur etiã metu grandis alicuius mali. intento enim in periculum impendens, nõ uacat inuidere. Flaccesit inuidia erga procul dißitos, uel loco, uel tempore: ut erga eos qui longißimè recesserunt, & in mortuos: nisi si res aliqua coniungit eos, & ceu præsentes reddit, ut quũ ad comparationem æstimationémq; reuocantur uel ingenij, uel eruditionis, uel monimentorum, uel rerum gestarum, uel nobilitatis, uel diuitiarum atque opum, aut rerum eiusmodi. Inuidia communicata fit minor. deteritur enim nostra inuidentia ex aliena aduersus eundem, tanquam ille iam fiat miserabilis, cui tam multi malè cupiunt: adeo

ut

ut etiam quidam bene de iis, & loquantur, & sentiant, quibus inuident, quum alios uident malè de eisdem loqui, suprà quàm existiment par esse: uel cùm uituperari audiunt in eo illa, quæ ipsi potius laudanda censeant. Permouetur enim animus rei indignitate, quòd mala existimet bono accidere: & hanc putat esse ultionem, si contrà dicat: & approbet, quæ illi reprobãt, ut eos malè urat. Quarta inuidiæ ratio iniquißima est prorsum, nec à Deo indita, sed à Dei inimico diabolo per peccatum inuecta. Reliquæ tres, stimuli sunt, ut magna bona uelimus parare, & conseruare.

DE ZELOTYPIA.

IN tertia parte inuidentiæ est zelotypia, quæ (ut uerbum sonat ipsum) zelus est de forma. Ea est metus, ne quis, quem nos nollemus, fruatur forma aliqua: id uerò dupliciter: uel ut nos fruamur soli, uel ut is fruatur solus quem ipsi uolumus. nam & de liberis, & sororibus, & de matribus, & de pupillis, & curæ nostræ concreditis, tangimur zelotypia: non ut nos illarum fruamur forma, sed ne alij contra ius & fas. id uerò malum esse censemus, uel nobis, ut ignominiam aut pœnam: uel illis ipsis quæ nobis sunt charæ, ut decus uel flagitium. zelotypia autẽ fruitionis nostræ ex cupiditate nostra nascitur, quæ est uel uoluptatis, uel poßeßionis, uel proprietatis, uel decoris. ex quarum cupiditatum incrementis & decremẽtis, augetur & minuitur zelotypia. Nam uel uoluptatem existimamus esse tantam, ut soli uelimus perfrui: & extenuari credamus, si communicetur: uel cupimus poßidere, & amißionem metuimus in communicatione: uel qualecũq; id est quod poßidemus, nollemus in eo habere

socium. ut ille, qui negat se uel Iouem passurum riualē. Ita euenit sæpe, ut quod habemus proprium, si reddatur commune, abijciamus prorsum, atque aspernemur: & nō modo zelotypiam, uerumetiam cupiditatem illius omnē exuamus. Postremò spectatur in hoc zeli genere decus aut dedecus, pro cuiusuis æstimatione ac censura zelotypiam induimus, deponimus, augemus, diminuimus: quo fit, ut uariè homines, apud uarias nationes sint in hoc affecti. Occidentales & meridionales grande cēsent esse maritis dedecus, uxorum impudicitiam, ideo ualde zelotypii sunt: septemtrionales non item. Animātes quędā zelotypia tanguntur, ut olores, & columbi, & gallinæ, & tauri, metu communionis, ne minus sit quod communicentur, néue amittatur penitus. Crescit & decrescit zelotypia ex personis, locis, temporibus, negocijs. Personæ sunt, zelotypus, & ea de qua est zelotypia, & propter quam. Zelotypus, si sit suspicax, sinistréque omnia interpretans, magnas præbet morbo suo accessiones: sin ita de se sentit, ut non arbitretur habere se quo placeat, celerius & grauius in zelotypiam incidit. Cuius sumus zelotypi, potest occasionem dare affectionis & incrementis & decrementis. nam & antequam experimento fiat notior, considerātur in ea priora, mater, auia, educatrix, & educatio, & tota antè acta uita: tum in experimentis sermo, mores, pietas, constantia, ingeniū, prudentia, amor erga nos, cura boni nominis, & metus infamiæ. Nos etiam quemadmodum in eam personā simus animati, multum refert. nam si infensi sumus, omnes occasiones arripimus calumniæ ac rixæ: sin diligimus, minùs facilè ad zelotypiam impellimur. uerus enim amor minimè est suspiciosus: imò contra, à zelotypia amor diluitur.

diluitur.nisi fortè est is amor, quę coniunctum diximus concupiscentiæ,quum amicus amici sui beneuolẽtia alijs inuidet,quo fruatur solus. Is de quo sumus zelotypi, si soleat ad impudicitiam sollicitare,si poßit,si artes eius negocij calleat, si capiatur tali forma, qualis est erga quam tenemur zelo:si iam reipsa det operam,& sollicitet:si habeat,unde poßit ei placere:si non è regione plura,uel maiora alia,unde displicere.multum hæc zelotypiam & pariunt,& enutriunt. Ex loco,si non est aditus, si omnia obserata & clausa:si locus sacer,aut frequẽs, uel obseruatus,aut expositus multorum oculis,& eorum amicorum,uel fidelium nobis,uel inimicorum illi,uel curiosorum,aut loquaciũ,uel prudentis unius ac uigilantis custodis,minus habet uirium zelotypia.quæ si contraria sunt,plurimum. In tempore sunt,opportunitas,religio,si non uacat uel petenti,uel petito. Ex negocijs,si magnis negocijs distinentur, aut occupatißimi sunt:si putant esse damnosum suis utilitatibus,uel existimationi:denique ei rei,quam ipsi pluris quàm uoluptatẽ faciant. His omnibus adde causas contrarias. nam alteræ percensentur pro utrisq;.ex causis uerò contrarijs contrariæ existũt effecta. Atque in ijs quæ sunt commemorata,plures maioresque causæ plus habent põderis. sunt autem maiores minorésue,non ex ueritate,ut sæpe dixi, sed ex animo atque opinione uniuscuiusque. Gignit zelotypia in animo inquietudinem noctes ac dies, turbulentißimas omnes uoculas, omnes auras captat zelotypus,& arripit,& amplificat apud se, cum iniquißima de singulis calumnia. Zelotypia simul & nascitur ex suspicacibus,& facit ipsa suspicaces, atquę ad peiora omnia credulitate procliuißimos. Transit in odiũ & rabiem

biem nō solùm contra rem zelatam, sed in omnes quotquot apud iniquißimum animum suum confingit, occasionem aliquam præbuisse facinori, de quo est anxius. postremò aduersus semetipsum: unde crudelißimæ sæpenumero sequutæ sunt ultiones, ut etiam zelotypus ex morbi impotentia manus sibi uiolentas attulerit. de sexu altero loquor ex more: sed uterque est intelligendus. nam inter fœminas non minor est hæc perturbatio, nec leuior impatiētia, quàm in uiris. Aboletur affectus hic, sublatis ex quibus nascebatur causis, & potißimū suspicionibus ac crudelitate, tum ratione aduocata, quū considerant se torqueri frustra, nec aliud quàm molestiam lucrifacere: ut uxores aliquot & olim & nostro æuo prudentißimæ, quum flectere se maritorum animos zelotypia non posse reputarent, eam tanquam inutilem & ærumnosam deposuerunt prorsum. aliæ, quòd animaduerterent maritorum lasciuiam ignominiæ sibi non fore, imò plerunque maiori gloriæ, æquis animis secubationem alienationémque maritorum pertulerunt.

DE INDIGNATIONE.

INdignatio est offensio, seu dolor, de indigna felicitate. indignitas uerò hæc aut in persona est, aut in re: in persona, quū indignus uel expetit bona, uel (quod grauius est) adipiscitur: in re autem, quum accidit res bona malo, uel à malo. in quo animi motu est duplex indignatio aduersus agētem in malum, & misericordia in eum, qui patitur immeritò. Nascitur facilè indignatio ab inuidia. ea enim ut est iniqua, efficit ut quicquid alteri euenerit boni, indigno credamus euenisse. Quòd si pungitur quis, ne quid fortè redundet in se incōmodi ex bono alterius,

terius, ea perturbatio nõ tam indignatio erit, quàm metus. & ex metu coalescit odium: quòd si est iam in praesenti damno, contrahit se animus in aegritudinẽ. Est interdum qui de sua ipsius felicitate, ei à quo sibi est uel tributa uel procurata, indignetur, quum indignũ se atq; imparem negocio iudicat: uelut regi, quòd ab eo sit creatus consul: uel amicis, qui creandum curarunt. sibi quoq; ipsi, qui expetierit, qui ambierit, qui acceperit: ut Vespasianus in triumpho Iudaico apud Tranquillũ. quod fecit, quum aliquid interuenit molestiae. quocirca in definitione, quum felicitatem posui, non adieci alienã. Huc referri potest ille ex Comoedia semetipsum crucians, quòd melius ipse agat domi, quàm filius militiae, idcirco decreuit sibi malefacere. Et indignitas haec circa omnia uersatur boni genera. nam indignamur malo contigisse opes, & formam, & robur, & ualetudinem integrã, & facundiam, & ingeniũ, & literas. Malum uoco eum, qui nostro utiq; iudicio non bene illis est usurus. Sola si adsit iustitia & probitas, non indignamur. nullam enim mentem censemus ea esse indignam: nec arbitramur futurum eum uel nobis, uel quibus bene cupimus, inimicũ, aut noxium. Cretenses quidem ijs quibus male uellent, dicebantur imprecari, ut rebus malis assuescerent: sed ubi bonis iam uiderentur esse moribus praediti, id non essent imprecati. neque enim illis ipsis fuissent inimici, quos sibi non esse inimicos existimarent. Nihil est enim iustitia & probitate amabilius. Acrius uerò indignamur ijs, quibus casus aliquid tribuit, quàm quibus natura: & recens adeptis, quàm olim. uetustas enim multum parauit sibi iuris: ut iam naturale uideatur, quod diu est possessum. Stomachamur item, si quis quae supra uires aut meritum

situm ipsius sint, aggrediatur: uelut magistratũ, honores, decus, certamen cum potiore, siue potior sit ea in re de qua contenditur, siue in diuersis. Prioris exẽpla sunt, imperitus cum perito, ignauus cum forti, pauper cũ diuite. posterioris autem, musicus cum uiro iusto, rhetor cum imperatore, pistor cum magistratu: quum quidem in ea concertatione pictoria ars cum magistratus dignitate committitur. alijs autem nominibus nec censentur, nec ueniunt in comparationem. Permouemur itẽ, si quis laude quidem dignus, laudetur tamen supra meritum: tum enim conamur illi etiam meritã laudem detrahere. Indignatio plurimũ inualescit in superbo, qui ut se maximis bonis censet dignißimum, ita alios omnes uel mediocribus bonis impares, ac indignos. itaque omnibus qui bonum aliquod affectant, tanquam immerentibus, ac proinde iniustis, succensent. Quòd si sint competitores, aut eandem ingrediantur uiam, quam ipsi peregerunt, suboritur zelus, ne & eodem quò ipsi perueniant: puta ad opes, famam, eruditionem, fauorem, gloriam. Itaque homines modesti, tum animis uel humilibus uel seruilibus, haud ualde sunt perturbationi huic obnoxij. Indignatio ex eadem radice oritur, qua misericordia: nempe ex iudicio boni, & amore illius. Sed in obiecto sunt affectus cõtrarij, quippe indignatiò est de bonó indigni, misericordia autem de malo indigni. Ex harum duarũ commixtione nascitur effectus ille, qui in Sacris literis nonnunquam zelus nominatur, ut in libris Regnorũ de Helia, & in Psalmis: Quia zelaui super iniquos, pacem peccatorũ uidens. & zelote illi bello Iudaico, de quibus Iosephus. Est enim zelus hic, indignatio de ijs, quæ indignè fiunt contra eum qui est nobis charus: uelut contra

Deum,

Deum, & res sacras, contra rempublicam, contra principem, quo prætextu multi sæpenumero prauis libidinibus seruiunt, & explent odij sui acerbitatē, zeli nomine. Alij rapiuntur zelo imperito atq; imprudenti: qualē in Iudæis fuisse Paulus significat, scribens ad Romanos. Addita est homini indignatio ad uitæ communionem, ut æqua & recta constet bonorum omnium distributio, ne ad indignos deueniant: hoc est, praue usuros.

DE VLTIONE, ET CRVdelitate.

QVicquid affectus accipit, cupit in idipsum refundere, unde accepit, siue bonum sit, seu malum. hinc nascitur erga beneuolum beneuolētia, & benefacientem beneficentia: uel contrà, maleuolentia & maleficentia. Qua de causa animus ab aliquo affectus dolore, cupit in illum ipsum, qui dolorem dedit, retorquere similē morsum: isque appetitus ulciscendi dicitur, & quum in opus exit, ultio: ea uero est meritæ sententia nostra pœnæ inflictio. pœna autem damnum est, siue læsio, in quocūque genere bonorum animi, corporis, fortunarum, ut est cuiusque de his existimatio. Nam sunt qui se ulcisci putant de iniuria, ostenso medio ungue, aut gesticulatione turpi, aut conuicio. sunt rursum, qui fuste uel gladio malint impeti, quàm uerbo probroso. alij, qui uel parum sibi uirium ad ultionem esse rentur, uel auidissime eam expetunt, diris detestationibúsq; uindicem superiorē implorant, ut principem, uel numen. Omnis ergo offensio, quæ late per odium, per iram, per inuidiam, per indignationem se porrigit, cupidinem habet ultionis, hoc est doloris reponendi: nisi quod alij affectus aliter. Inuidia enim callide

callidè & astutè surrepit, ut nolit intelligi à se esse ultionem profectam. Ira apertè, & indignatio: ut hoc uelit & sciri ab alijs, & ab illo de quo se ulciscitur, sentiri ac intelligi. zelus gloriosam sibi censet & prædicandã uindictam de eo, cui succenset, sumptam. Odium uarium est. nam quum excandescit, in naturam iræ trãsit. frigidum uerò quasi uirus furtiuè surrepit, ac lædit. Acerbitas offensionis, quæ cohiberi amplius nõ potest, sed effusè in ultionem omnem prorumpit, ut noceat, quacunque potest, rabies uocatur. tractum nomen à morbo, quo canes & lupi infestantur: quæ quoniam non datur erumpere, angit & comprimit cor, grauitérque corpus uniuersum afficit, & percellit, quod rumpi ac disrumpi dicitur. Actus & mulctationis & uindicationis, quum inualuit, transit in sæuitiam, seu crudelitatem, quæ est sympathiæ priuatio. qui enim cõpatiuntur, miserentur quoque. Carent autem sympathia alij perpetuò, alij temporariè. perpetuò, ex constitutione naturali corporis, uel ex consuetudine, quæ uersa est in naturam: ad tempus autem, ut qui affectu aliquo uehementi commoti indurescunt. id autem non diuturnius est, quàm ipsa perturbatio: ut cupiditas rei alicuius uehemens exacerbat sæuitiam in obsistentem, ut diuitiarũ, uel principatus, uel uoluptatis. tum metus de re chara: ut de uita, de imperio: quod Neroni & Caligulæ & Commodo accidebat, qui ex metu sæuiebant. Ecõtrario Titus Vespasianus filius ex fiducia & securitate animi erat mansuetissimus, etiam aduersus insidiantes suo principatui. Ira quoque & offensio dum ardent, auferunt rectas cogitationes, suadéntque asperrima, & maximè dira. Et est crudelitas triplex, in procurando, in exequendo, & in prætermitten

mitten

mittendo. Procurant, qui iubent, qui arte efficiunt, uel astu. Exequuntur, carnifices & milites. Multi enim crudeles sunt in iubendo, ad quod non sustinerent manus admouere. Tertia est crudelitas in cessatione officij, quum non miseramur, quos oportet, uel ex maleuolentia, uel ex socordia: ut quum deserimus uel præterimus parentes, propinquos, necessarios, calamitosos, in morbo, egestate, periculo, nec eorum aduersis mouemur. caremus enim illa, de qua dixi, sympathia. Inhumanitas, atque immanitas est, quum iudicio atque ingenio humano abiecto, ferinum sumitur. Subsidit ultionis cupiditas intrinsecus, quum refrigeratus est sanguis à pulmonibus, aut à semetipso deferbuit: ut in ijs quorum bilis citò quidem inflammatur, uerùm in leui materia, tanquam in stupa, breuißimè restinguitur. pertinaciores sunt melãcholici, aut phlegmatici incensi, ut tardiores ad ardendum. Conquiescimus quoq; acceptis pœnis à nobis, uel ab alio, uel ab amico, uel à natura & fortuna, quum fit miser, æger, pauper, ignominiosus: & quum maiora pependit supplicia, quàm passurus erat ab irato. In mortuos non feruet ira, tanquam passos extrema, nec amplius capaces nostræ ultionis. Desinimus sæpe uindictam expetere, quando iam illam paratam uidemus: quod multis euenit, qui inimicum quando habent in sua potestate, parcunt, satis esse rati nocere potuisse. Languescit etiam acerbitas illa uicta & delassata, quum paulo antè in alios desæuijt: quemadmodum in publicis supplicijs placatur princeps in ciuitate, & Imperator in exercitu, pœna paucorum. Frangitur interdum ab alio affectu, ut maioribus malis, uel ira maiore aliqua: ut lapis lapide, uel malleo. Ira quidem quum feruet, non admittit curationem ullam,

magis enim remedio exacerbatur, propterea quòd ratio est prorsum perturbata, & ignis compressus ualidius ardet: nisi ea sit forte uis oppreßionis, quæ ignem obruat & extinguat, ut ruina, incendium. Mitigatur quoque *amore eius qui deprecatur pro inimico, aut quum est honorificum parcere, aut quando aliquid utilitatis speramus: aut timemus damnum: ut clauus clauo extruditur.* Dies *denique ipsa morbis omnibus animi medicinam adfert citius, aut tardius, pro qualitate corporis, pro persuasione & iudicio animi. & ut bilis accensa parit facile offensionem atque iram, ita quum se remisit, extinguitur illa perturbationis flamma.* Idcirco *bilim refrigerare admodum conducit, quibus modis superius est dictum.* Comprimitur, *& reseruatur uindicta aliud in tempus, quamdiu exequendæ illius non est occasio. quod* Reges *dicit* Homerus *facere, ut ad tempus ultionem dissimulent, quoad inueniant suam opportunitatem. interea autem coaceruatur, & computrescit in stomacho: & quo longius dilata, hoc maiore cum purulentia euomitur.*

DE MOERORE.

M*Oeror, est animi de malo præsenti contractio, uel de eo quod iam habetur pro præsenti. Perturbatio, est hæc omnino letitiæ contraria: eadem à* Cicerone *ægritudo nuncupatur. Quas autem ille ægritudinis partes constituat ex placitis* Stoicorum, *facile esset huc adducere: & fecissem, si uel ab illis iudicarem esse satis recte tradita, uel à* Cicerone *animaduersa, atq; expẽsa. sed neutrum uidetur mihi.* Si *cui tamẽ placent, equidem non impedio: in promptu sunt apud eum, quarto* Tusculanarum

rum quæstionum. Nascitur interdum mœror ex sola boni absentia: ut matri, quum unicus discessit. Multi quoque delicias, & conuiuia, & dies festos ac lætos tristantur: unde est rei amissæ desiderium, & animus inquietus aliquid semper requirēs: ut in equa pullo adempto. Ex mœrore atra bilis gignitur, & ex hac uicissim mœror ingrauescit, siue alia mali opinione. Videas melancholicos homines mœstos, quibus alioqui nihil accidit mali, nec ipsi mœstitiæ suæ causam possent reddere. Nigri huius humoris opus est obtenebrare spiritus, unde hæc existūt incommoda. adimitur animo sua alacritas, eadémque ex causa uultui quoq; obfuscatur ingenium. Molestiæ, inquit M. Tullius, me hebetarunt. & Niobe in saxum dicitur esse ex luctu conuersa. Inducitur refrigerato cerebro somnus, quemadmodum est apud Psalmistā: Dormitauit præ tædio anima mea. Suboritur odium tum hominum, tum lucis ipsius, rerúmque omnium humanarum, iuuátque altius in mœrorem demergi: nec hilariora, uel consolationes admittuntur. quod Octauiæ contigit, de Marcello filio in adolescentia extincto. adeóque ægritudo auet gliscere, ut nūquam se satis iudicet mœrere. Cornelia Pompeii apud Lucanum in ipsa doloris face:

Turpe (inquit) mori post te solo non posse dolore.

Augetur præcipue mœstitia in meticulosis, qui longissime suspiciones mittunt, & diffusam texunt malorum telam: ex hoc damno illud, ex illo aliud, & deinde aliud nascetur. Transit postremo in odium suiipsius, & desperationem ac rabiem: sicut de Hecuba legimus, quæ hac de causa fingitur uersa in canem. Corpus autem ægritudine exiccatur, & contrahitur cor, adeò ut in quibusdā ægritudine extinctis repertum sit, non latius membrana cor

autem contrahit secum uultum, hoc est suam imaginem, denique atteritur ipsa ualetudo. Comites mœroris sunt fletus, plãctus, gemitus. Affectio hæc frigida est, & sicca, idcirco inualescit in frigidis temporibus, & locis, omninóque in ijs quæ ingenium obtinent melancholicum: ut in autumno, & hyeme, & tempore nubilo, & de nocte, tum ad Septentrionem. in quibus regionibus plures absumit mœstitia, quàm in Hispania uel Italia. A contrario autem lux & serenitas exhilarat animos, & sol (quemadmodum Plinius inquit) tenebras tristitiámque non cœli modò, uerùm humani quoque animi discutit. Et ut lætitia charis communicata augetur, sic etiam mœstitia. in lætitia enim præter nostrum bonum lætamur lætitia eorum, quibus bene uolumus; item in ægritudine præter malum nostrum animaduertimus eos, quibus chari sumus, in eisdem uersari, amore scilicet omnia unum reddente. Inter eos autem, qui non ita amant mutuò, contrarium euenit, ut lætitia communicata augeatur: uelut in societate quæstus, uictoriæ, belli, lusus, litis. Mœstitia autem in alios deriuata, leuatur animus. Solatium enim est, se in malis non esse singularem: tum alios miserari sortem nostram, tanquam patiamur immeritò. Et quando est qui ex dolore nostro dolet, nec is tamen dolor in nos reciprocatur, uelut oneris partem à nostris humeris in alienos transferimus. quo fit, ut aliena lætitia ægritudinem nostram exacerbet: sicut festi dies, & celebritates publicæ. cohibetur enim introrsum, & augetur mœstitia, per appositum contrarij: quemadmodum calor uiuentium corporum in hyeme. Et quum alios reputamus dolore nostro non moueri, surgit indignatio, & miseratio nostri ipsorum, & tanquam in nouo malo renouatur mœror.

mœror. Duluitur tristitia uel malo sublato, uel reddito amisso bono, aut rebus lætis maioribus affluentibus, quas non pluris æstimemus, quàm illas quarum absentia dolebamus. diluitur ijs etiam, quæ tepefaciunt atram bilim, ut cibis calidis, & humentibus, uino potißimum. De quo est in Sacris literis: Da uinum mœsto. oblectamẽtis quoque uisus, uel auditus: ut cœlo aperto, campis & pratis patentibus, musica. tametsi est musicæ genus quoddam, quod mœsto maiorem mœrorem infert. Assueti malis affligi, uelut callum animo ducunt, minúsque ab ægritudine premuntur, & maius malum minoris mali sensum obruit. Discutitur quoque auersione cogitationis, ut negocijs, & narratiunculis lepidis, recto iudicio: nempe reputatione non esse tantum malum, non tanti esse ut sic nos affligamus: plus nos in eo quod agimus perdere, quàm sit in eo quod dolemus deperditum: nempe negocia, & occasionem quæstus, dignitatem, autoritatem, famam, gloriam, quæ sunt ex medijs consolationibus: non esse malum, non tantum, non illi cui euenit, non nobis, non charißimis nostris: maius bonum instare, aut esse consecutum, hanc esse communem sortem, ab illo fieri cuius uoluntati & iudicio non obtemperare nefas est, mœrore remedium non parari. Postremò, ut in alijs animi morbis clauus clauo retunditur, quum ostenditur uel periculum maioris mali, quod instet, ut illud quod iam adest, pro nihilo sit habendum: sicut qui dolet amissam pecuniam, in discrimine captiuitatis, aut mortis, aut amißionis liberorum uersari. uel commonstratur maximorum bonorum spes, ut famæ, & immortalitatis nominis: uel dignitatis, gratiæ principis, aut illius (quod omnia superat bona) beatitudinis sempiternæ.

DE LACHRYMIS.

Lachrymatio non est affectus, sicuti nec risus. est enim lachryma humor, ex calfactione humidi ac teneri cerebri distillans per oculos. In magna calfactione, quando cerebrum exiccatur, non manant lachrymæ: ut in ira uirorum. nec quum iam antea est exiccatum: ut in longo mœrore ac luctu, in senecta: uel quum siccum est ex se, ut in melancholicis. Sunt quos ingens ægritudo ita obstupefacit, ut compresso calore omni, lachrymam dare non poßint, quas uel in mediocri dolore profunderent largiter. Profluunt autem lachrymæ, quum cerebrum est humectatum, ut in ebrijs: quũ molle ac tenerũ, ut in pueris, mulierculis, ægris. Existunt sæpe ex uento ualido, ex fumo, ex aduersa aliqua ualetudine, ex risu itidem, quoniam in eo incalescit cerebrum. Ab affectionibus etiam nascuntur, uelut ab amore, ex desiderio fruendi re chara: ab ira, in teneris, & qui se ulcisci non possunt: ab inuidia, in mulierculis & pueris: à pudore, à lætitia. Potissimum uerò ex miseratione defluunt lachrymæ. ea uerò est duplex, uel sui ipsius, uel alterius. Miseratur quisque semetipsum in mœrore, quòd indigno iudicet ea mala accidere. adeòque naturales tum sunt lachrymæ, ut multi eas profundant abundè, uel sola ex reputatione, quòd possent sibi mala immerenti contingere: uelut carcer, exilium, paupertas, orbitas, mors. Et ut quisq; sese amat tenerrimè, maximísque censet esse bonis dignum, ita est ad sui miserationem promptißimus: atque inde lachrymatur, ad imaginationem mali. Aliena quoque mala ex sympathia mouent nos, & eliciunt nostras lachrymas: sed hæ tamen tum ad prodeundum tardiores sunt, tum ad exarescendum faciles: quòd aliena incommoda tanquam

quam procul spectamus, & quarum leuis ad nos sensus perueniat. Existunt quoque lachrymæ, quum quid uidimus, uel legimus, uel uidemus, uel recordamur piè, sanctè, officiosè dictum à quopiam, factúmue: & eo magis, si is qui egit, aut dixit, periculum aut damnum suum magno atque excelso animo, præ operis pulchritudine pro nihilo duxit. Tributæ sunt homini lachrymæ ad testandum nostrum dolorem, ut alios in nostri miserationem, atque ad ferendam opem adducamus, ut auxilio mutuo iuuemus inuicem: tum etiam ad testificationem, alienis malis nos affici, in quo est permagna animorum conciliatio.

DE METV.

Metus est, inquit Aristoteles, mali appropinquantis phantasia. Idcirco pericula metuimus, quæ sunt mali aduentantis prænuncia. cuiusmodi sunt tempestates, prauæ qualitates temporum: ad quas sequuntur eluuiones, fames, pestilentiæ. Iræ item, atque offensiones eorum qui possunt lædere. quoniam enim possunt, & uolunt, manifestum est rem malam instare. Timentur item astuti, uafri, callidi, magis quàm simplices & aperti. Timent qui sunt alijs formidolosi, iuxta mimum Laberij: Necesse est multos timeat, quem muli timent. qui enim formidini est alijs, nisi omnino insanit, uidet periculum sibi esse ab illis omnibus, ut se à metu liberent: &, Quem metuunt, oderunt, ut est in uetere uerbo. nisi fortè ij sint metuentes, à quibus nullum poßit damnum existere, aut quia nolent, aut quia carebunt uiribus: etsi hoc rarum est. quoniam nihil est tam inbecillum, quin aliquid ad nocendũ ualeat homini, præsertim in occasione.

DE LACHRYMIS.

LAchrymatio non est affectus, sicuti nec risus. est enim lachryma humor, ex calfactione humidi ac teneri cerebri distillans per oculos. In magna calfactione, quando cerebrum exiccatur, non manant lachrymæ: ut in ira uirorum. nec quum iam antea est exiccatum: ut in longo mœrore ac luctu, in senecta: uel quum siccum est ex se, ut in melancholicis. Sunt quos ingens ægritudo ita obstupefacit, ut compresso calore omni, lachrymam dare non possint, quas uel in mediocri dolore profunderent largiter. Profluunt autem lachrymæ, quum cerebrum est humectatum, ut in ebrijs: quũ molle ac tenerũ, ut in pueris, mulierculis, ægris. Existunt sæpe ex uento ualido, ex fumo, ex aduersa aliqua ualetudine, ex risu itidem, quoniam in eo incalescit cerebrum. Ab affectionibus etiam nascuntur, uelut ab amore, ex desiderio fruendi re chara: ab ira, in teneris, & qui se ulcisci non possunt: ab inuidia, in mulierculis & pueris: à pudore, à lætitia. Potissimum uerò ex miseratione defluunt lachrymæ. ea uerò est duplex, uel sui ipsius, uel alterius. Miseratur quisque semetipsum in mœrore, quòd indigno iudicet ea mala accidere. adeòque naturales tum sunt lachrymæ, ut multi eas profundant abundè, uel sola ex reputatione, quòd possent sibi mala immerenti contingere: uelut carcer, exilium, paupertas, orbitas, mors. Et ut quisq; sese amat tenerrimè, maximísque censet esse bonis dignum, ita est ad sui miserationem promptissimus: atque inde lachrymatur, ad imaginationem mali. Aliena quoque mala ex sympathia mouent nos, & eliciunt nostras lachrymas: sed hæ tamen tum ad prodeundum tardiores sunt, tam ad exarescendum faciles: quòd aliena incommoda tanquam

quam procul spectamus, & quorum leuis ad nos sensus perueniat. Existunt quoque lachrymæ, quum quid uidimus, uel legimus, uel uidemus, uel recordamur pie, sancte, officiose dictum à quopiam, factúmue: & eo magis, si is qui egit, aut dixit, periculum aut damnum suum magno atque excelso animo, præ operis pulchritudine pro nihilo duxit. Tributæ sunt homini lachrymæ ad testandum nostrum dolorem, ut alios in nostri miserationem, atque adferendam opem adducamus, ut auxilio mutuo iuuemus inuicem: tum etiam ad testificationem, alienis malis nos affici, in quo est permagna animorum conciliatio.

DE METV.

Metus est, inquit Aristoteles, mali appropinquantis phantasia. Idcirco pericula metuimus, quæ sunt mali aduentantis prænuncia. cuiusmodi sunt tempestates, prauæ qualitates temporum: ad quas sequuntur eluuiones, fames, pestilentiæ. Iræ item, atque offensiones eorum qui possunt lædere. quoniam enim possunt, & uolunt, manifestum est rem malam instare. Timentur item astuti, uafri, callidi, magis quàm simplices & aperti. Timent qui sunt alijs formidolosi, iuxta mimum Laberij: Necesse est multos timeat, quem muli timent. qui enim formidini est alijs, nisi omnino insanit, uidet periculum sibi esse ab illis omnibus, ut se à metu liberent: &, Quem metuunt, oderunt, ut est in uetere uerbo. nisi forte ij sint metuentes, à quibus nullum poßit damnum existere, aut quia nolent, aut quia carebunt uiribus: etsi hoc rarum est. quoniam nihil est tam inbecillum, quin aliquid ad nocendũ ualeat homini, præsertim in occasione.

Mala etiam longinqua minus nos perturbant: ut mors incerta, quam etiam senes homines procul adhuc abesse sperant. Aliter sic ab Aristotele finitur metus, ut sit perturbatio ex opinione futuri mali, utique molesti, uel corrumpentis. non enim, inquit, omnia expauescimus: quale est, si quis sit iniquus futurus, aut ignarus: sed quæ magnas molestias important animo, aut corruptionem corporibus. Id quidem ferè in uita ciuili, de qua ille in Rhetoricis præceptis loquitur. plerique enim hominum inscientiam & uitium non habent in malis, sed quod nocet corpori, aut affectioni. Qui uerò ex præstabiliore sunt nota ingeniorum, non minus ignorantiam rerum bonarum & uitium exhorrent, quàm alij morbos & mortem. itaque sic commodius finietur. Est contractio animi, de eo quod cuique malum uidetur, quum cogitatur aduentare. Ergo quòd metus nascitur ex periculi consideratione, qui plus considerant, plus timent: ut prudentes, sobrij, experti. Pericula proxima, etsi aliena, incutiunt nobis timorem, tanquam non procul à nobis absit malum. Proximum uerò est uel loco: ut illud, Paries quum proximus ardet. uel similitudine conditionis: tremit enim latro, quum latronem alium uidet suspendi: & prægnans, quum alia uitam in puerperio amittit. atque eo perturbantur confusius, quanto est conformior conditio, in eo præsertim unde contractum est malum: ut si grassator plectitur, quia uulnerauit, non contentus spoliasse. alter qui idē admisit, expauescit. Sin quid sit dissimile, minor est metus: ut si spoliauit tantum, non uulnerauit: si ille captus est, quia solus, hic uerò habet comites: si ille quia pernoctabat in publico diuersorio, hic in spelunca: si quis ex febre quartana interijt, quòd sibi

nimium

nimium potando indulgeret, minus terretur homo temperans in quartana. Metus primùm omnium contrahit & debilitat cor, ad cuius opitulationem superiorem calorem natura illi summittit: isque quũ non sufficit, etiam inferiorem eodem rapit: unde pallor, & frigus. Tremẽte corde, tremit uniuersum corpus: motum enim cordis sequitur. unde linguæ titubatio, atque hæsitantia. Quod in alijs quoq; affectionibus est annotare, in quibus cor celerrimè agitatur: ceu in ira, & lætitia, tum etiam in exercitatione. Sed in metu uox est exilis, quia calor à corde & à superioribus descendit: in ira grauior, quoniam ascẽdit. inhorrent etiam pili, quòd ex frigore comprimuntur meatus: unde rigor pilorum. Qui parum habent sanguinis calidi circa cor, ignaui sunt. Ideo qui proportiõe sanguinis magno sunt corde, meticulosi sunt natura, ut lepus. Columbi autem, & cerui, timidi: quòd felle careant, unde accendi posset sanguis. nam in quibus flaua bilis intumescit, sanguis quoq; ebullit circa præcordia, & fiunt gnaui atq; strenui. Qui crasso sunt sanguine, & multo & calido circa cor, securo sunt animo, & audaci: abundant uidelicet calore, quod est ad fiduciam potißimum, & in qua diutißimè conseruẽtur, materia nempe densa & firma. Quum autem exiguus calor reuocatur introrsum ad pectus, fit cor debilius, & magis tremit. Vnde faciem in metu rubescere, argumẽtum est animi degeneris. animosior est, cui expallescit: corroborat enim natura cor, summißis illi undique subsidijs caloris ac sanguinis. Is porrò calor, si descendat, crescit metus, deserto corde: unde & aluus soluitur. Et ex naturali ratione Homerus de ignauo dixit, Cor illi ad calcaneũ decidisse. Illud est annotandũ, compreßionẽ omnẽ

cordis, quæ in ægritudine est, & formidine, tum etiã in offensione & cupiditate cohibita & compressa, angustiam nominari: quæ fit etiam sæpe sine affectu, humore aliquo spisso incumbente in cor. Hæc quidem sunt metus opera in corpore. in animo uerò hæc exercet, perturbat & confundit cogitationes. Rectè, qui dixit: Quomodo poterit cœlos & elementa scrutari, cui perpetuò incumbit paupertatis, seruitutis, mortis metus? tũ illud: Pauor mihi sapientiam omnem ex animo expectorat. In periculis adesse animo, & consilium ex re nata, quasiq; sub manum posse excogitare, ut de Annibale Liuius, & de Iugurtha Salustius memoriæ tradunt: non solùm fortissimorum est, & eorum qui nõ uehementer eiusmodi periculis mouentur, sed etiam acutorum, magniq; ingenij. tales sunt autem, uel facti usu atque exercitamẽtis multis & magnis: uel à natura formati & instructi, quibus est sanguis circa cor multus, calidus, liquidus: qui & copiosos, & subtiles ac temperatos ad cerebrum spiritus mittat. Plinius ait, nulli animantium pauorem esse confusiorem, quàm homini. fides sit penes illum, qui ingenij sui nutu ad metũ deuergit, uix rationes ullæ ac cohortationes huic sufficiunt, ut animum resumat, & sese erigat ad fiduciam. Magna & ualida est naturæ uis, quum incumbit intrinsecus, id est, in prima constitutione: nisi acris atque aßidua sit meditatio in periculis contemnẽdis, in animo aduersus mala confirmando, ut persuasum obfirmatúmque sit, mala quæ timentur, non esse admodũ damnosa: aut alia parata esse maiora bona, si illis defungamur malis: aut maiora mala, si illa quæ urgent, nõ deuitemus, ac superemus. Rectè Catilina Salustianus: Compertum habeo milites, uerba uirtutem non addere, neq;

ex ign

ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione Imperatoris fieri. Quanta cuiusq; animo audacia natura aut moribus inest, tanta in bello patêre solet: quem neq; gloria, neq; pericula excitant, ne quicquã hortere. timor animi auribus officit. Sic ille. Et timido, si persuadere tentes, timorem ipsum magis officere, & incommoda grauiora reddere, magis timeat: ut in contagiosis morbis, in quibus multum nocet mali phantasia. pullulat enim metus geminus, alter ex periculo, alter ex metu ipso. Quæ ex metu proueniunt, hæc ferè sunt: demißio, abiectio sui ipsius, assentatio, adulatio, suspiciones, cautio, quæ extimulat ad quærenda malis remedia in animis firmis. In infirmis autem existit cõsternatio, & conturbatio, & exanimatio, tum etiam pigritia, desperatio, & prostratio: ut supra iacentem ingruat, quicquid impendet & minatur. Quapropter nulla est animi miseria maior quàm metus, nulla seruitus fœdior. eáque de causa odium aduersus formidolosum, ad metũ tanquam ad cotem exacuitur, ut aduersus tyrannum: & cupit se animus asserere in libertatẽ. unde resumptis uiribus frigefactus sanguis recalescit, & actione contrapositionis ardentißimè ad sese uindicandum acceditur, quæ res etiam animosißimos sæpe, qui timuerant, facit: & crudelißimos se in dominos gerunt, qui seruiebant: magnóq; impetu excutiunt à se illos, à quibus premebantur. Metus, ut alij ferè affectus, suspiciosus est, & meticulosi omnes suspicaces, omniáq; auget in maius: nec unquam tãtum est periculum, quantum sibi fingit. quocirca solatij loco est timenti pro re chara, interesse illius periculis, aut certè liquidò illa cognoscere. Bene expreßit hunc affectum Ouidius uerbis Penelopes: Vtilius starent

rent etiam nunc mœnia Troiæ. & quæ sequũtur: notum est carmen. Metus augetur auctis causis, ex quibus nascitur: tum ad formidinem aliorũ, qui experti sunt ea pericula, sciúntque quantum ex ijs immineat mali: ut quum nauta timet in tempestate, terrẽtur uectores. & qui intrepido solent esse animo, quum pauent, augent nostram formidinem: ut quum tyro conspicit ueteranũ trepidantem. Perterrefaciunt nos quoque grauius pericula, ubi præsidium nostrum debilitatur: ut populus ualdę conturbatur, quando magistratus timẽt, uel ij qui soliti sunt in periculis ciuitati prospicere: quemadmodũ pulli tremunt, matricẽ commota. Quas etiam res experti sumus ualdè asperas, magis deinceps metuimus: uelut digladiationem, ij qui ex prima grauiter discessere saucij. Securitas est, quum nullum esse remur periculum: ídque uel ex consideratione, uel ignorantia. ex cõsideratione, quũ defuncti periculo, nullum cẽsemus restare: aut in uniuersum despicientes omnia, quæ instant, nihil ad nos mali peruenturum iudicamus. Qui curam etiam abiecerunt illius boni, quod periculo impetitur, securi agunt: ut diuitiarum, famæ, uitæ. nihil enim habent amplius de quo sint solliciti, ac proinde timeant. Ignorantia est in ijs, qui non cogitant aut perpendunt, ut dormientibus, pueris, ebrijs, inexpertis: tum in ijs quorum cogitatio aliorsum est auersa ab alijs cogitationibus & curis, uel à perturbationis uiolentia, ut ira, inuidia, cupiditate. Et securitas quidem est, ut dixi, quando nullum esse periculũ arbitramur. Fiducia autem, quum in periculo confirmamur aduersus mala appetentia. ea uerò exoritur, uel aucto intrinsecus calore, ut uino iniecto: aut ijs quæ corroborent cor: uel affectu aliquo feruenti, ut ira, amore, cupiditate,

ditate, metu maioris mali: quæ sunt animo animositatis loco etiam in ignauißimis. certis etiam concentus generibus: ut scribunt de Timotheo musico, qui lyræ cantibus Alexandrum Macedonem & incitarit ad arma, & mox paulo mutatis numeris sedarit. Audacia est, quum ad depellenda mala, uel bona ardua consequēda, animus exurgit, & rapitur. Quod fit maiore quodam feruore sanguinis, eáque de causa ad irascibile officiū refertur: de quo sum, quum de Ira dissererem, loquutus. Aestimatur autem periculum ex loco, ex tempore, ex personis, uel nobis ipsis, uel inimicorum, ex uiribus quorū omniū consideratio uel grauat periculi opinionem, uel eleuat, quum uidemus parū nobis posse noceri hoc tēpore, hoc loco, ab his qui nolēt, uel ob amorem nostri, uel ob ipsorum bonitatem. qualis est de Deo fiducia. Qui non potuerunt, quia carent uiribus: non audebunt, quia non noscunt se habere uires, uel quòd omnino nō habent, uel eas non intelligunt: ut equi, & tauri, & multi hominum. Et nobis in his poßeßionibus, familia, amicis, necessarijs, denique perpensis uiribus, munimentisque (quibus septa est ea pars nostri quæ impetitur, & id quod impetit) atque inter se collatis. In ingenio sunt acumen, eruditio, facundia: in ualetudine, constitutio, uires, alimenta, medicinæ: in fortunis, opes: in dignitate, autoritas, gratia; quæ omnia patent latißimè. Non est loci huius explicare, qui adierunt sæpe idem periculum, & euaserunt incolumes, aut certè cum leui incommodo fidentiores in posterum redduntur, ut milites ueterani in bello. Noua, subita, inopinata pericula, animos quantumuis fortes percellunt, ac consternant. quæ uerò præuidimus, quæ multum uersando cogitatione fecimus, iam quasi familiaria minus urgent.

urget. Meditatio enim illa pro assuefactione fuit patiendi, ut quasi callum animo induceremus. Confirmant nos quoque exempla aliena. Ille & ille fecit, quid est in me minus? & eo sumus erectiore animo, quo nos præstare illis arbitramur, qui fortiter eadem pericula & subierunt, & euaserunt. præstare quidem ijs uiribus, quibus periculum eiusmodi uel toleratur, uel repellitur: ut facundia, prudentia, gratia, robore, præsidijs amicorum, loci, tẽporis, principis, Dei. Quum uerò imminens malũ non ducimus pro magno & pernicioso, cõstabilitur animus: aut quum paratum scimus esse aliquid potius, quo prius illud ampliter compensetur: uelut opes, eruditio, gloria, uita immortalis. Horror, & exanimatio, quæ sunt metus in animo effectus & opera, in præteritũ quoque recurrunt. quale est Vergilij,

Nanque animus meminisse horret, luctúque refugit.

Ferunt Iudæum quendam in Gallia, quũ ex agro domum de nocte reuertisset dormiens in asino, transissetq; ruptum pontem per angustam tabulam, postridie reuocato ad acrem cõsiderationem periculi, quod euaserat, exanimatũ esse. uidelicet imaginatio facit rem præsentem, ut aliàs dixi. Porrigunt se itidem formidines ad possibile. coniuges quidem miserabiliter cœperunt lamentari, quòd essent ad focum colloquuti. quid ipsis fieret si unicũ suum amitterent, qui illis erat sanus, & ualens? Sed hoc phantasiæ regnum latè per affectiones omnes patet. Datus est homini metus, ut caueat nocitura, prius quàm se illi applicent.

SPES.

Spes cupiditatis est forma, nempe fiducia, euenturum quod cupimus. Spes non habet euidentiam scientiæ,

sed con

sed coniecturam opinionis, uel probabilem, uel possibile, quòd saepe factũ est simile, quòd aliquando, quòd in pari idem euenit, quòd aliqua ratione & causa debet fieri, quòd par est ut fiat, quòd credibile est futurum in hoc, ab hoc, hoc tempore, hoc loco, negotio. Nihil deniq; est tam leue, tam minutum, tam procul dissitum, tam alienũ, ad quod animus non adhaerescat facilè, dum spei adminicula conquirit. quantulum enim aut quale sit cunque, satis habet uirium ad spem sustinendam: adeò uel ipsa leuis est, uel hamata & uiscata. Iucundissima est spei persuasio, & uitae in primis necessaria, inter tot aerumnas & res duras, penéque intolerabiles. Omnia enim fierent sine spei condimento non solùm fatua, sed etiã insuauissima. Prudentérque fictum est in fabula, quòd in Pandorae pyxide, effusis rebus omnibus, ac perditis, spes sola resèderit in fundo: quae est imago humanae uitae. ideóque ab artifice mundi effectum est, ut spes leuissimis de causis & nascatur, & sustentetur.

DE PVDORE.

PVdor est metus dedecoris, ex quo non sequitur damnum, ab Aristotele definitur, dolor, seu perturbatio animi, de ijs quae dedecus uidentur inferre. Et omnia respicit tempora, praesens, praeteritum, futurum, possibile. nec solùm pudor est de ipso dedecore, sed de periculo etiam, ne admittas tale quid, unde adijsse turpitudinis periculum uideare. Pudor quandoquidem dedecoris est metus, multum in ijs ualet, qui honoris sunt cupidi. Hi enim tanto magis metuunt contrarium, tanquam graue malum. Turpe & decorũ multiplex est. aliud enim natura ipsa constat: ut quae sunt hominis naturae amica,

uel repugnantia. iustitia, humanitas, modestia, pulchra sunt & decentia: his autem contraria, deformia. Est & turpe ex primo deriuatum scelere, quum corrupta est natura, diminuta est bonitas, inualuit uitium. hoc situm est in omni mentione obscœnæ libidinis, quemadmodum in Genesi scriptum legimus, post inobedientiam uelasse primos illos coniuges pudenda. cuius causa est, quòd humani animi generositas, quum uidet mēbra illa sibi non obtemperare, sed duci proprijs quibusdam motibus, & incendijs, summouet à conspectu, & occultat seruum repugnantem, & subditum rebellem. Ideóque quibus ea membra non sunt rationi ac uoluntati humanæ inobedientia, minus illa & re & uerbis tegunt: quia non adeò tanguntur pudore, ut in prima innocentia, & in nostris senibus & puerulis: in quibus cum pubescētia uenit etiā pudor rerum illarum. Est & aliud turpe ex offensione naturali sensuum, ut ad odorem, uel aspectum tetrum, atque auersandū: qualis est in omnibus excrementis corporis, ijs præcipuè quæ per amplas corporis cloacas defluunt. Res istæ omnes per se turpes sunt, horúmque duorum generū uerba & cōmemoratio non carent obscœnitate, & offensio est deuitanda. causa est, quòd uerba mouent necessariò intelligentiam, & phantasiam audientis. In uenereis phātasia excitat motus libidinis flagitiosos: in tetris autem fastidium, & nauseam, totiusq; corporis, si paulò sit tenerius ac delicatius, perturbationem. Hinc Cynicorum dissoluitur cauillosa reprehē[sio] humanitatis, quòd homines puderet loqui de ijs quæ necessaria essent, & carerēt flagitio; cuiusmodi sunt, liberis dare operam, excernere, nares emungere, meiere: non puderet autem de uitijs & sceleribus apertè loqui.
uelut

uelut de latrocinijs, de furtis, fraudibus, proditione patriæ, uiolatione legum, tyrannide. uidelicet horum scelerum commemoratio, tametsi ea sunt nefaria, tamen non mouent phantasiam ad aliquid turpe, aut graue corpori. mouent autem illa altera, quamlibet naturæ necessaria, & conducentia. Quin & sapientes ea flagitia reticent apud eos, quos suspicantur imitaturos, si sciant, non turpitudinis suæ gratia, sed periculi alieni. quum uerò de illis aliquid referunt, addunt insectationem ad doctrinam cautionémque audientium. Ex hisce fœditatis & decoris generibus nascuntur illa, quæ hominum moribus atque opinionibus nituntur. plurimum interest, quemadmodum uel nos ipsi de rebus sentiamus, uel alij quorum iudicio mouemur. Censura pulchritudinis, aut fœditatis, ex receptis uel moribus uel opinionibus sumitur. Idcirco alia alijs uidentur turpiora: ut sunt cupiditates eorum, inter quos uiuimus, & uersamur. militibus nihil est probrosius ignauia, negotiatoribus paupertate, aut carere fide: studiosis literarum, inscientia. quicquid ergo aliquod istorum inter illos arguit, pudorem importat. In uniuersum autem, quoniam nihil est uirtute formosius, uitia omnia incutiunt pudorem. quin & eorum similitudines, imagines, signa, uitia sunt, quæ fiunt contra pium & fas, contra æquum, contra ius & leges, contra maiorum instituta, contra mores patrios, contra præcepta sapientum, & prudentum consilia. carere etiam ijs rebus pulchris, quæ alijs tui similibus non desint, siue priuatim cuique, ut adolescentem nobilem generosa educatione; uel publicè, ut ciuitatem legibus, libertate, in uitio solent poni: tanquam tua culpa uel amiseris: uel non parauer is, quæ à communi ratione discet-

r

dunt. Verecundiam incutiunt siue in uitijs, siue in rebus neutris: ut statura uel enormis uel pusilla, oris aut corporis deformitas, linguae uitium. Nec solùm res nostrae turpes pudefaciunt nos, sed eorum qui nobis sunt coniunctißimi: ita ut illorum turpitudo in nos ipsos, uel nostra in illos redundet: uti patrum, auorum, filiorum, nepotum, consanguineorum, principum, subditorum, tutorum, pupillorum. Inter omnes patrum est maxima, quod uersiculo est Graeco testatum: Nemo tam est uir excellens, suisque fidens uirtutibus, quem non frangat parentum ignominia: propterea quòd uitia patrum in nos uidentur naturae similitudine deriuari, tanquam haereditaria. Sed apud rectè statuentes nihil ex hisce omnibus iustum & legitimum pudorem importat, praeter illa, in quibus est aliqua nostra culpa: uelut in eorum peccatis, qui curae ac prouidentiae nostrae commißi sunt, ac crediti: ut filiorum, discipulorum, uxoris, pupillorum, subditorum, clientum, familiae, necessariorum. de quo est illud, Amici uitia ferendo facis tua: utique in ijs probris, quae ad curam nostram pertinent excludere, aut emendare. Quo fit ut etiam leges, & pietas, & bona maiorum instituta in gente aliqua, malè ab alijs audiant gentibus, quum illis omnibus ea non sit melior. quale est apud Paulum, Propter uos malè audit nomen Dei in nationibus. Ex alieno pudore atque ignominia pudesimus & nos, quum eiusdem turpitudinis sumus nobis consocij: uel quum illius fuimus autores, magistri, adiutores, socij: uel quum is pudefit immeritò, & quem indignum sit pudefieri. Erubescimus item ad alienam impudentiam, quando eum quem conueniebat uerecundari, uidemus nihil commoueri prorsum, aut leuißimè. Qui quòd non exhi-

beri

beri sibi reuerentiam uident, à quibus, quo loco, tempore, negotijs, aut rebus existimant oportere, uerecundantur ipsi: neque id modò, sed sæpenumero indignantur & irascuntur: eóque uehementius, quo plus sibi arrogant, & honoris sunt auidiores. Modesti homines in medijs suis laudibus erubescunt: ut M. Cicero de Caio Aquilio dixit, pro Pub. Quintio. timent scilicet suspicionem arrogantiæ, si immoti suas laudes auscultent, tanquam uideantur eas agnoscere, atque approbare. Qui discrimina hæc nôrunt fœdi & decori, metuunt tamen dedecus, passim uerecundantur sine causa: ut pueri, & rusticorum plerique: unde est ille pudor rusticanus. Qui uerò nihil hæc curant, nec eos pudet: quòd non simplici de causa contingit. Hi enim ex educatione non nôrunt: ut rustici, & filij egenorum. illi seipsos in flagitia ita proiecerunt, ut omnem respectum hominum exuerint: ut latrones, lenones, meretrices. Sunt quos in desperationem egerunt sua mala, & in odium decoris: sicut inopes, mendicos, ignominiosos. Alij superiores sese esse rentur, & uersari semper inter eos quos nihil reuereri debeant: ut principes, magistri, patres, senes, homines arrogantes, qui reliquos omnes despiciunt, tanquam inferiores se. Vicissim, qui de se ipsi moderatè sentiunt, sæpius incurrunt pudorem, non à rebus, sed à suis ipsorum ingenijs. Qui uideri affectat nullis esse uel inferiores, uel subditi, impudentiam dedita opera exhibent: & quærunt occasiones pudoris, ut confidentiam in illis suam ostentent. Ex optima & præstantissima sunt nota: affectatores sapientiæ, qui hæc uulgaria rerum discrimina derident: alia uidelicet habent ipsi excellentiora, magisque ad libram ueritatis expensa atque exami-

nata. Considerantur in censendis pulchris & deformibus, circumstantiæ locorum: ut in Aethiopia deformis non est color ater, nec statura pusilla apud Pygmæos, nec furari Lacedæmone. Temporis: ut Saturnalibus ludere, atque ineptire. Personarum: uel nostra, ut aliquid turpe facere Magistratum, deformius est, quàm priuatum: uel aliena, magis pudesimus apud eos, ex quorum improbatione plus dedecoris nos reportaturos formidamus: uel ob nostrum de illis iudicium, ut apud parentes, tutores, præceptores: uel omnium, aut plurimorum, ut principum, & eorum qui magni habentur de sapientia, & rerũ iudicio, uel de uirtute: & potißimum, qui ei turpitudini, quam nos reformidamus, obnoxij non sunt. Minus enim pudet nos turpiter aliquid agere, apud similia agentes. Deniq; quoscunq; ueneremur, apud hos plurimum erubescimus. Rursum, quorũ iudicio nihil tribuitur, nec de eis uerecundamur: ut puerorũ, & morionum. Quod fit apud plures, magis pudendum est, quàm quod apud paucos, modò cætera sint pares. Idcirco multum pudet nos, si quod fœditatis signum dedimus apud eos, quos suspicamur prodituros: & eo grauius, si sint latè sparsuri. eius generis sunt, qui solent, ut dicaces: qui cupidè facient, ut inimici: qui possunt, ut celebres scriptores, uel qui inter multos & magnos uersantur. Amor si sit admixtus cum opinione magnitudinis, pudorem ducit secum comitem: sin aliter, tollit, ut inter pares. Magnitudo est omnis excellentia, quæ consideratur, ut talis siue conditionis & fortunæ, siue corporis, siue animi, & mentis. Spes quoque ad pudorem facit. à quo enim speramus boni nos aliquid accepturos, quocunq; boni genere, quod nos utique ducamus esse tale: apud hunc ex leuißimo dedecoris

decoris

decoris specie perfundimur rubore, metu, ne spe nostra frustremur. huic uidelicet probari uehementer expetimus, ut uoti fiamus compotes. Signa quibus fœditas notatur, sunt: reprehensio, increpatio, conuicium, derisio, illusio, dictum, nutus, gesticulatio, uoces inconditæ. Pudor suffundit genas rubore, quæ est erubescentia: quia periculum in metu eius est generis, ad quod propulsandum opus sit cordi subsidio, nempe calore illuc occurrente. in pudore autem conturbatio quædam existit animi, ex opinione dedecoris: ad caput ergo rapitur calor, unde per faciem diffunditur. Eámq; ob causam M. Cato, nec puerum pallentem probabat in pudore, nec militem rubentem in discrimine: quòd hic argumētum præbebat ignauiæ, puer autem confidentiæ atq; impudentiæ. Quæ uidentur fœda nostra, magis nos afficiunt pudore, quàm quæ audiuntur: & aspectus eorum quos reueremur, plurimum nos pudore afficit. ideirco plériq; in uerecundia demittunt oculos, alij auertunt, alij claudunt. pueri ubi, quū erubescunt, naturaliter manibus operiunt oculos, & faciem. Socrates de amore dicturus in Phædro Platonis, faciem pallio operuit, tanquam in argumēto uersaretur parum se digno. nec sine causa dicitur prouerbio, Pudor in oculis. In tenebris nullus ferè est pudor. & quum capite sumus inuoluto, nec noscimur, minus pudet. Alij generosiores, qui uel in solitudine apud semetipsos pudescunt, siue quid in præsentia agunt turpe, siue ex recordatione, quod egerint. Pudor, sicuti & metus, animum conturbat: tametsi non tanto quatit tormento, sed confundit certè, excutitq; rectè cogitata. quod deprehensum est in doctis & cordatis uiris, quum uel ad multitudinem dicturi prodissent, uel ad principem aliquem, quem eximiè

reuererentur. Valida rei alicuius cupiditas uerecundiam excutit, ut in amatoribus, in periculo rei alicuius charæ amittendæ: ut uitæ, aut filij. Auari eadem de causa non multum uerecundantur, quum species est lucri aliqua. Nec senes multum pudet, partim quod apud iuniores agunt, id est, se inferiores, quasiqúe filios: nisi fortè hos habeant pro fortioribus, ut principes, aut locupletes, aut patronos suos: aliàs quòd non tam decore aut dedecore mouentur, quàm utili uel inutili. Pudor uelut pædagogus quidam additus est homini. puer enim uel adolescens consilio est inualidus, propter ignorantiam eorum quæ uersantur in uita. Is si sibi fidat, in plurima incidet incommoda. ut ergo iudicio prudẽtiorum acquiescat, habet pudorem tanquam stimulum, qui impellat eum potiores uereri. Potiores sunt autem uel numero, ut multi: uel ætate, usu rerum, prudentia, eruditione, leges ac mores, patria iudicia uniuersorum, uel plurium, & eorum qui in magna sunt existimatione. quocirca nihil est ei qui uitæ officia non nouit, utilius. Cohibet item affectus temerè sese effundentes atque euagantes, ideóque pro educatione est pueris & mulieribus. Nihil potuit dici in sacris oraculis de muliere fœdius, quàm quòd pudorem abiecisset. Et philosophus ille, quum puerum animaduertisset erubescentem: Bono es animo, inquit, fili, hic est color uirtutis. Viris etiam frænum est, ne se in ea effundant quæ minimè deceant, miniméque uel illis ipsis conueniant, uel alijs: ne quid committant turpiter, flagitiosè, prauè, indecenter, pro ratione personæ, ætatis temporis, loci, societatis, humanitatis. maximéque necessarius est omnibus quicunque in communione & societate sunt uitam acturi.

DE

DE SVPERBIA.

Superbia, tumor est animi, ex opinione boni praecellentis, unde honor & precium existit: siue id bonum adsit, siue adfuerit, adfuturúmue sit. Infixae sunt huius mali radices nostris pectoribus: quoniam ex eo amore nascitur, qui inditus est naturaliter cuique suipsius. is enim, ut est admixtus, ignorantia excaecatur, efficítque ut quisque sibi uideatur optimus, ac proinde bonis quibuscunque dignißimus. quae censura transit à nobis in eos, quos amamus tenerrimè: quoniã ij alteri nos sunt, ut diximus. Est ergo fons superbiae primus, incõsideratus cuique amor sui ipsius. quod autem manat ex inconsideratione, copiosè necessum est influere in rudes, tardos, stupidos, praecipites, inconsideratos. nam docti, acuti, moderati, & qui in sese oculos reflectunt, probè assequuntur, nihil esse de quo mortalis ullus poßit sumere spiritus: & ut biliosi quãlibet acuti & eruditi, nisi se magno inhibeant iudicio, & (ut ita dicam) sufflaminent, rapiuntur praecipites in animi perturbationes, obnoxij sunt huic malo: tum quòd ignis amat superferri, & diffusa per cerebrum cholera, subito uelut tormento uim omnem rationis quatit. Tanta autem saepenumero inconsiderationis caligo mentem obruit, ut superbißimus sit, qui minimas & paucißimas habet causas sui efferendi. Nascitur ex superbia, arrogantia: ut quoniam se maximis bonis dignum superbus existimat, quae ex se habet bona, unde originem sumit superbia, ingentia esse censeat, unica, omniúmque praestantißima. ut nobilis genus suum, formosus formam, acutus ingenium. quae uerò aliunde propter illa accedunt, modica, & infra suam dignitatem: quae tamen si alijs contingant, supra dignita-

tem & meritum esse iudicet, ex liuore ac maleuolentia, quae superbiae sunt comites. Quicquid conciliare decus & autoritatem & dignitatem potest, quaerit, ut uere possideat, uel possidere certe se simulat: uitat autẽ, quicquid quouis modo existimationi possit officere. Hinc est ostentandi bonorum suorum auiditas ardentissima, ut alijs ea fiant nota: & dedecorum suorum celatio diligens ac studiosa. quod facit non rebus ipsis modò, uerùm & iactatione uerborũ, & gestibus corporis totius. Et quoniam quae rara aut noua, aut insitata & singularia sunt, propter admirationem pluris facimus: ille eiusmodi sibi adesse bona uult alijs persuadere, in rebus animi, in rebus corporis, in ijs quae sunt uitae, etiam in sumendo cibo, uestiendo, ludendo, in incessu, in rebus leuissimis, & quas nihil omnino intersit hoc aut illo modo agere atq; exercere: imò & in quibus periculosa est nouitas, affectat ab alijs discrepare, & ipse sibi munire uiam, qua ingrediatur: unde absurditas asseuerationum in disciplinis, ut aliquid uideatur noui attulisse. Hinc inuidentia in eos qui uel potiora habent, uel similia. efficiunt enim hi, ut ne, quod nos maximè cupimus, nostra sint unica & propria. Nihil adeò expetit superbus, ac Dei similitudinem aliquam: non utiq; quod ad bonitatem pertinet, sed quod ad potentiam & magnitudinem: ut se nullius indigere, multos autem ipsius: nulli esse subditum, illi plurimos: neminem sibi benefacere aut prodesse, se compluribus. Et ut magnitudinem superbi ostentent, cõponunt se in modum non amabilem, sed formidabilem. id simulant, & iactant diuitias, opes, potentiam, cõtemptum aliorum, tanquam longè imparium: non dignantur eos colloquio, non congressu: utuntur sono uocis graui, & uerbis grandibus ac

tragicis, irrisione, subsannatione, iurgijs, minis. unde insolentia dictorum & factorum intolerabilis. In omni contentione pertinacia inuicta, & contra autoritatem omnem, & contra manifestißimam ueritatem, contra bonum & utile uel ipsius eiusdem superbi. omnia enim postponit praeeminentiae, ne qua re habeatur inferior. Itaque nec admoneri se patiuntur, nec doceri nolũt: sed quicquid semel arripuerint, tuentur. unde sectae, & factiones. citiùsque mutari uellent ueritatem, & rerum naturam, quàm suam asseuerationem, quam ipsi non rarò falsam esse haud ignorant. Sequitur ira superbiam, quòd nunquam sibi tantum tribui existimat, quantum meretur: tum ultionis cupiditas, & mulctatio per occasionem. Iam circunspectio ad aliena uerba omnia, ad nutus, ad gestus, ne quid aduersum se exeat, non honorificũ. Suspicax est superbia, & quae simpliciter sunt dicta uel facta, iniquißimis interpretationibus ad calumniã detorquet. Ex hoc tam prauo more, támque immodica sui indulgentia, fit tenerrimus animus, omniúmque rerum quae aduersa sua uoluntate eueniant impatientißimus. hinc offensio, & indignatio rabiosißima, & conuicia non in homines modò, sed in Deum quoque, tacita plerunque, interdum uerò expressa & aperta. Ignoratio haec tam crassa, uel inconsiderantia tam praecipitata, non sinit nos in reputatione nostrorum bonorum cogitare, à quo sint bona illa, quis, quomodo, qua ratione tribuerit. Nihil de Deo succurit animo: nos nostra solertia, diligentia, merito nostro parasse existimamus. quale illud est apud Ezechielem ex persona diaboli, Ego feci me. quod est, sicut Iob ait, Manum suam deosculari: quae est impietas magna. Irrepit mirè per cuniculos in

mentem superbia. Saepe enim magnis ex uirtutibus oritur: aliàs ex consideratione nostrae moderationis turgescimus, modò quum reputamus superbos esse nos, idq; nobis dolet, reflectitur in se animus, & quod superbia sua sibi displiceat, superbit. Flexuosus quidem serpens ille, hostis hominum: sed & massa nostra longa uitiorum continuatione corruptissima est. Expergiscitur nonnunquam ex recta praeceptione superbia, aegrescitq; medendo, ut inquit ille: & quẽadmodum de palma dicunt, deprimendo erigitur. quum enim hortamur aliquem uirtute fidere, quod est uerum ac solidum bonum, non genere, opibus, forma, facundia, eruditione, gratia, quae sunt inania: fit saepenumero, ut is neglecta admonitione, existimet praecipuum se in eo esse, de quo iubetur non erigere animum, magnamq; sibi uel eruditionem, uel formam, uel quid simile inesse, quandoquidem remedijs uidet esse opus, ne de tanto bono insolescat. Ergo adhibendo medicamento incrudescit morbus: quia medicamentum tanquam molestum reijcitur, uel praetermittitur, ut inutile. causa uerò morbi, quia honorem uidetur continere, grata est, & fouetur delicatè. Magna itaque est opus arte, ad cohibendam beluam hanc tam multiformem & multicipitem. Impedit superbia magnos in sapientia profectus, partim dum pudet discere, ne inferiores uideantur: partim quod magnã uitae partem superbi per ambitionem, inuidiam, iram, ultionis cupidinem transigunt: ut sic occupatis, nulla sana cogitatio subire posit eorum mentes. Et quemadmodum uenenata animalia, si quid ederint salubre, in uenenum tamen cõuertunt: ita superbus, quaecunque agit, ad honorem parandum, & auram captandam refert. Et quia unicus esse

ac sin

ac singularis cupit, si quem aliqua de laude commendari audit, statim sua bona profert in comparationem, tanquam potiora. Themistocles interrogatus, quænam esset suis auribus musica gratissima: Oratio, inquit, de meis laudibus. Etiam de eo gaudet extolli, quod non solùm ipse non habere se est sibi conscius: sed id quoque scit alios scire. Mentiris, sed places, dixit mulier quædã pedissequæ assentãti. Dolet homines aliud intueri, aliud cogitare, alia de re loqui, quàm de se uno. nec officium eos censet facere, si id intermittant: ut de Caligula scribit Tranquillus. Quocirca altitudinem omnem, tãquam suis officientem luminibus, uellent deturbatam: ut principum nonnulli, ad commemorationem diuinæ potentiæ, tacitè carpuntur animis, & cuperẽt, ne quis se esset potentior, ac ne Deus quidem. Caligula idem, cum Ioue simulabat se inimicitias exercere. Superbo tantopere est persuasum se esse præcellentem, ut exemptum se arbitretur esse oportere humanis legibus: & impunè abire, quicquid agat ipse, in alios iudex seuerissimus. nec impunita solùm præteriri sua, uerùm (quod est intolerabilius) haberi in rectè factis. exemptos quoque naturæ legibus, ne Deo quidem summo & præpotenti subditos: ita ut quidam pudori ducant, orare in templis, suppliciter Deum precari, ad memoriam scelerum suorum uultum contrahere, uel lachrymam dare aliquam. Bene declamator ille de superbo, Erubescit Cæsarem timere. Superbia animum tumentem facit, & proinde inanem: haud secus quàm ignis aquam. quod & in corporibus experimur biliosis, in quibus facilè gignuntur flatus & uenti. Inter omnia uitiorum genera potest constare pax & cõcordia, superbia excepta. de quo est in Prouerbijs

Salo

Salomonis: Inter superbos semper iurgia sunt. Reliqui enim uitiosi id expetunt, quod possunt omnes consequi: superbi quod expetunt, non possunt. nempe utrunque alteri præferri. Solùm habet superbus amicitiæ speciem aliquam, cum eo qui se illi subijcit adulatione rerum, & assentatione uerborum. Superbo nullo negocio persuaseris, ut ab ijs se affectibus abstineat, qui sunt demißioni uicini: metu, lætitia effusa, assentatione, ambitu. Tametsi ille demittit se nonnunquam, ut magis extollatur: sicut retrocedunt, qui lõgius uolunt salire. ut etiam abiectissimè nõnunquam seruiat, quo poßit impotentius dominari: & se egẽtißimis atq; impurißimis summittit, si per illos arbitratur gradum se ad dominationẽ posse præstruere: ut olim C. Marius, & Iulius Cæsar, & quotidie nostri principes. Est & comitas atq; educatio quædam superbißima, non in alterius honorem, sed in nostrum ipsorum: ut boni esse, & prudentes, benéque instituti iudicemur: unde accedat æstimatio. De quo in Ecclesiastico dicit Iesus: Est qui nequiter se humiliat, & interiora eius plena sunt dolo. Affectus hic est præferuidus: nascitur gliscitque in locis, temporibus, negocijs calidis: uelut ad meridiem, in bellis, dissensionibus. Quo autẽ bonum, quod poßidere nos credimus, pluris fit, hoc maiores cristas erigit hic gallus: ut in raris bonis, & quæ paucißimis contigerunt, ijsq; honoratißimis, aut omnino nullis. Expenduntur & iudicia spectãtium, intumescit animosus miles in castris, & facinoribus belli clarus: doctus in academijs. contrà deponit animos studiosus inter signa militaria: miles inter liberos. Idcirco superbißimi omnium sunt nobiles, & formosi: quia genus & forma magni ubique fiunt. tum diuites, quòd pecuniæ omnia obedi

obediunt,ut inquit Sapiens:illisque omnes honorē exhibent. Frangitur superbia primum à sapientia & consideratione nostræ utilitatis:tum si apertè sciamus non ignorare alios,non inesse nobis ea bona quæ simulamus: aut si sciant non esse nostra,sed ad tempus accommodata. Hinc si adsint tot mala,ut existimatis bonis prægrauent,nósque in animi cōtractionem abijciant, aut ex grandi periculo in metum & horrorem. & ut est affectus calidus,infrigidatione corporis tepescit,ex alimentis,& loco. Bona præterita si per se considerentur,erigunt nobis animos:deijciunt autem,si ad pudorem præsentis fortunæ referantur:quum quidem culpa esse nostra amissa ducimus,& potissimum culpa infami, uelut proditione,furto,latrocinio,adulterio,alea,imprudentia,dementia. Naturale illud semen primum superbiæ, unde in tantam degenerauit malitiam,non erat malum: nempe ut se homo excellenti cōditione progenitum reputans, amaret se, dignúmque maximis ac ueris bonis censeret:nempe cœlestib. quæ magno animo appeteret. Verùm prolapsus in ignorantia, longissimè illinc discessit ad cupiditatem uiliū rerū, ac uanissimarum:quæ appellauit bona, & pro æternis illis substituit.

FINIS.

ILLVSTRISS. ET GENEROSISS. PRINCIPI D. CHRISTIANO, Regi Norbegiæ & Daniæ, duci Slesuicensi, &c. Comiti Oldenburgensi, &c. Vitus Amerbachius. S. D. P.

Cripturus tuæ Maiestati, ac vnà missurus hoc meum Opus philosophicum, Inclyte ac fortissime Rex, non semel sum in proposito impeditus, & ab incipiendo absterritus. Cogitabam enim, quanta potentia, quanta amplitudo fortunarum tuarum esset, quantæ opes, quanta dignitas: & contrà, quæ imbecillitas mea, quæ angustia, quæ tenuitas rerum, quæ humilitas conditionis: & in summa, quanta esset inter nos inæqualitas in omnibus rebus: atque ita uelut magni cuiusdã luminis radijs, tuæ Maiestatis excellentia, mei animi uisus præstringebatur: ac non aliter illa formidabilem se mihi reddebat, quàm in dimicationibus armorum lux & splendor facit. Nam & is ualet ad terrendum aduersarium: nec tonitrua tantum incuterent metum, nisi fulgur accederet. Sed iterum atque iterum, & sæpius inuitauit, ac tandem cõfirmauit in hoc instituto me, Tuæ Maiestatis bonitas, pietas, humanitas ac lenitas, amórque erga doctos, & omnem liberalem doctrinã singularis: quas maximas uirtutes non modò ab alijs, & magnis viris prædicari sæpe audiui, sed ipse quoque intelligere potui ex maximis rebus tuis gestis, & communi quadam fama, quæ rarò de nihilo est, vt etiam prouerbium testatur. Itaque, si quid in hac re à me peccatur, quod nec puto, nec uelim, tribui debet hoc amori meo, & admirationi tuarum virtutum: nec poterit mihi, ut spero, denegari venia. Sed dicat aliquis, Maiestas minus apud te valuit in absterrendo, quàm in alliciendo humanitas, & aliæ mansuetiores virtutes? Huic respondere possum, quòd more hominum fecerim, qui malunt huc ferè confugere, ibique iuuari aut conseruari, quàm inde aufugere, ac deseri, aut perire: nec minus est bonis Principibus honorificum & gratum, se timeri, quàm diligi, ac amari. Atque id totum fit ad summi Principis, & conditoris aliorum principũ, ac omnium rerum Dei Optimi Maximi quasi exemplum & imitationem. Quis enim ignorat, non velle Deũ aut solùm, aut perpetuò timeri, ac dilectionem esse quandam consummationem nostræ bea

stra bea

stra beatitudinis, aut ipsam beatitudinem ex aliqua parte: timorem tantum initium, aut instrumentum? Nec facit Deus minis, quas nobis proposuit, aliud, quàm vt nos incitet, ac adducat ad sui amorem & obseruantiam: quæ non possunt in nobis locum habere, nisi prius hoc sit ostensum, quod habeamus opus Dei auxilio, quódq; velit nos Deus iuuare. Huc pertinet, huc destinatus est timor. & vt ex potentiæ, sanctitatis, iræ ac Maiestatis demonstratione, & meditatione timor quidam nascitur, ita ex tractatione & commendatione beneuolentiæ, mansuetudinis, ac amoris, nascitur dilectio, nec est dilectio propter timorem, sed timor propter dilectionem. Verùm de his nunc satis, quæ tamen ad meam excusationem fuerunt propemodum necessaria: nihílque dubito, quin tua Maiestas benignè sit illam admissura. Non enim hic me valde mouent iniquorum & inuidorum iudicia, quæ vt sunt falsa, ita non possunt subsistere: ac sufficiet mihi, si tibi honestè placebo, & studiosis philosophiæ nonnihil profuero, adeóq; in Rempub. aliquid officij contulero, vel saltem indicauero meum studiū & amorem, quo illam cōplector. Nam ita sum persuasus, vt existimem hanc doctrinam, quam in hoc Libro profiteor, non solùm ad acuendas cogitationes & ingenium conducere, sed etiam ad pietatem, & admirationem diuinæ potentiæ accendendā in animis hominū. Nam si, vt S. Paulus etiam rectè vult, ex intuitu operum naturæ, cuius Deus author est, ac gubernator, venerunt homines in Dei quandam cognitionem, quid est post illa cœlestia corpora magis admirabile, quid diuinius & præclarius in rerum natura hominis animo, qui secundum optimam etiam philosophiam est imago Dei: cum id sit in homine animus, quod est in mundo πρῶτον κινοῦν, vel ipse Deus, ac ideo μικρόκοσμος ab illis appellatur homo. Quare non sentio cum ijs, qui putant in fastigio rerum humanarum positos, ac ad gubernacula vitæ nostræ sedentes (inter quorū præcipuos tu es Christiane) historias tantùm, & alia quæ ad mores pertinent, debere cognoscere, nō etiam hæc naturæ arcana peruestigare. Mēs enim, seu intellectus, præstantissima pars est in anima: atque huius munus præcipuum est, has res, & similes inquirere, & contemplari, ac tanquam aspicere: quantóq; vis est hæc oculis excellentior, tanto est ad percipiendas res melior & certior, atq; ad excitandam in nobis, & alendā admirationem diuinæ potentiæ validior. Nunc, si hanc partem negligunt principes, negligunt id, quod solùm facit ferè vt sint homi-

homines. Quod in hac tanta excellētia dignitatis, nō video quomodo excusari queat. Hoc tamē ita velim accipi, ut nolim eos interim aliquid eorum quæ ad Rempub. pertinent, omittere. quarū gubernandarū gratia præcipuè sunt in hac misera & cōtaminata vita: nec ita futuri, ut opinor, si mansissent incorrupti primi homines, quorū culpa cōiecti sumus etiam in maiores calamitates, aut fortasse non futuri omnino. Nostra enim spōte omnes rectè fecissemus, ac satis fuisset parentū gubernatio, quanquam & hæc longe alia, quàm nunc est. Nihil autē prohibet, quominus & id genus philosophiæ dent aliquid operæ principes, cùm & multi ex veteribus idem fecerint, & habeant exemplū egregiū in optimo, & pacis amantissimo principe Carolo, Christianorū hac tempore Imperatore, qui nō paucas horas collocat in Mathematicam, & Astronomiam, ut audio, discendā: & tamen regit alios principes, tot regnis præest, tot nationibus, tot populis cū summa laude & gloria. Immensum ferè quiddam, & infinitum est, humana mens, & non facilè defatigari tractandis & uersandis rebus potest, nec uni, aut paucis tantum perpetuò intenta esse. Gaudet ac recreatur varietate, vt uarijs coloribus oculi: atq; vt res sunt multiplices in hac natura, & infinitæ, ita noster animus subinde aliquid auet discere, quod antea nesciuit. Cum enim secūdum hanc maximè partem ad diuinæ essentiæ imaginem simus conditi, ac Deus non modo infinitū quiddam sit, uerùm etiam infinitas res intelligat, ac in sua mentis velut cōspectu habeat, quomodo quæso ad vnam tantum rem discendam & intelligēdam homo potest natus esse? Pectora nostra duas nō admittētia curas, inquit aliquis ex Poetis: cui simile quiddam in Platone, ex Xenophonte, ac alijs inuenitur, quòd nemo duo simul pòssit facere, & rectè facere. Sed est differentia inter facere, aut agere & cogitare: deinde non semper etiam uni rei maximè dediti, ac intenti eam tractamus. Datur ab agendo remissio, ludi permittuntur, exercitia corporis: cur nō & animi quidā honestissimi ludi, & exercitia permitterentur? Quis cerdo semper de augendis bonis: qui miles de armis, de pugnis, de hostibus, de castris perpetuò cogitat? Quare hoc dictū poetæ, ac similia, non prohibent variarū rerum tractationē, sed cōfusionem potius in tractando, & æquale omniū studium & curam. Delectus habēdus est, ac una aliqua proponi debet, aut à Deo nunc est proposita, cui potissimum debemus uacare. Quid, quòd nihil adeò simplex & unū est, ut nō distrahat animū

in var

in varias partes? Cum itaque Principes habent ocium à publicis laboribus maximè consentaneum est naturæ, ac eorum præstantiæ, vt aliquid legant, aliquid meditentur, audiant, aut scribant, quo mens illustretur, & virtutes in eis accendantur: non semper dent operam venationibus, alea, commessationibus, ludicris certaminibus, choreis, & alijs ludis, non quidem turpibus, nisi modum excedant. sed illi sunt honestiores ludi: ac hi quidem non semper coli, vel propter valetudinem, vel propter ætatem, aut aliam caussam possunt. Quanquam autem, vt indicatum est antea, Principum est hoc munus præcipuum, vt hanc inferiorem vitam hominum, quæ in appetitionibus, & cupiditatibus consistit, regant, iustitiam, æquitatem conseruent: defendant bonos, malos puniant, hostes arceant, pacem & tranquillitatem retineant, ad conseruandam & propagandam religionem, & pietatem, honestas disciplinas, continentiam, & alias virtutes: non tamen ideo nunquam debent meminisse primi status hominum, & eius qui olim erit: ac ea non facere, quæ facturi fuissemus præcipuè, si nō incidissemus in has peccati miserias, & faciemus illa beata & æterna vita. Nā sicut vires in hominis natura sunt deprauata per impietatem & flagitium primorum hominum, vt habet nostra Religio, ita ratio quoque, forma & modus gubernandarum rerum humanarum est immutatus, vel auctus potius, aut institutus deterior. quāquam ex necessitate quadam, introducta sunt leges, inuenti magistratus, præmia, pœnæ, dominia rerum, priuatum, publicum, iura belli, cōtractus, iudicia: quorum nihil fuisset opinor, si mansissemus integri, ac in primo velut statu mentis & voluntatis, aliarúmque virium nostri animi. Hæc ideo repeto & exaggero pro mea tenuitate, quòd cupiam non prorsus negligi à supremis hominibus partem naturæ humanæ supremam: non vt extenuem hanc tantam rem, quam vocamus vel Imperium, vel regnum, vel magistratum: & fateor maiorem esse, quàm possit à me aut intelligi rectè, aut explicari pro dignitate. Nam verissimè dictum est à rege sapientissimo & fortissimo Cyro, in grauissimo illo cū patre colloquio apud Xenophōtem, συνδοκεῖν οὖν καὶ ἐμοὶ ὑποφαίνεται εἶναι ἔργον τὸ καλῶς ἄρχειν. Ac propterea sunt etiam in tanta existimatione, in splendore, dignitate, qui regnāt, ac honore, quæ res velut leniunt ac molliunt hos tantos labores, aut leuant hoc tantum pondus regnandi, sicut pater Cambyses ad filium Cyrum in eodem colloquio dicit,

ἀλλ᾽ ἐπιμανθάνειν τί ὁ ἡγεμὼν τοὺς πάντας τῷ ἄρχειν, καὶ τὸ αὐτὸν ἀδύναμ, ἄλλ᾽ ὃ λαμβάνει, ὅ, τι ἂν ποιεῖν. Hoc pater iam expertus rem dicit, filius illud assentiens patri: quod tamen abundè postea didicit in tractatione ac vsu rerum ita esse. Quanquam hoc naturæ præstantia potuit indicare insignis, & ad omnes virtutes promptissimus adolescens. Vtinam hunc Regem omnes principes, vt speculum aliquod sibi proponerēt, ad cuius exemplum & imaginem mores, actiones, ac totam vitam componerent. Nihil eo fuit sanctius, nihil pietatis & omnium virtutum fuit amantius, nihil ad Rempub. gerendam excellentius. Colloquium verò, de quo hic loquimur, quid omittit eorum quæ ad perfectam & absolutam Regis institutionem, adeóq; per agendam honestè vitam Principum spectare videatur? Nunquam ij qui sunt in hac specula Reipubli. curandæ positi, hunc librum Xenophontis de manibus ferè debebant deponere, quo tanquam fidissimo & certissimo consiliario possent vti in omnibus negocijs. Nunc obijci mihi potest, Quid hæc tam prolixè, ne dicam imperiosè? Patiatur me T. M. nonnihil gloriari, non tam de me, quàm de hoc nostro literatorum ordine. Habent homines docti suum quoddam regnum etiam in rebus publicis, nec omnia per eos, qui vocantur Principes & Reges, geruntur. Euripides ait, quòd vnus vir non videat omnia. Hoc non tantùm de inferioribus intelligendū est, sed etiam de ijs qui præsunt alijs. Nec me valde impedit, quod Homerus, & post Homerum Aristoteles, & multi alij, iubent vnum regnare, aut monarchiam esse optimam Reipub. formam. Non enim volunt, vt vnus ad suum iudicium, & pro suo quodam arbitrio, pro sua mētis inductione faciat omnia: sed, vt penes vnum sint fasces, aut sceptrum, aut alia insignia, penes vnum sit autoritas. Est quidem Rex imago Dei, sed imago, non Deus: peccator, non iustus: homo, non Angelus, vt aiunt. Quare multis adminiculis opus habet ad peragendum suum hoc officium. In quo vel præcipuus locus est ingeniosis, eruditis, ac bonis viris: id quod ipsi quoq; fatentur. & nulli vnquam fuerunt sani principes, qui non plurimum sint vsi talium hominum opera & studio, in agendis rebus: ac sunt hi potentibus à Deo, velut remora quædam additi, ne per impotētiam animi sua potentia abutantur. Quàm enim sit difficile, in tanto splendore, in tantis opibus, in tanta omnia rerū affluētia, in tanta tertiam adulatorum numero modum seruare, testantur omnium temporum historia, nôrunt & experiuntur quotidie qui sunt in

hoc

hoc altißimo gradu rerum humanarum constituti. Atque ita pulchrè puto vetus Græcorum prouerbium, σπεῦδε βραδέως, in hac Principum & eruditorum coniunctione diuinitùs expressum esse. Verùm & hic varia mihi possunt obijci. Quare sciant lectores, nec de ingenio meo valde mihi me placere, nec doctrinam aliquàm singularem tribuere: nihilominus tamen, & non prorsus fortasse nullum esse nobis ingenium ac doctrinam: & licuisse mihi, tum beneuolentiam, studium, & amorem erga Rempub. declarare, tum erga T. M. obseruantiam. nec regnum Daniæ, ac Ducatus Holsatensis, & Slesuicensis, aliæque terræ, quibus imperas, omnino sunt à nostro Principe, ac nobis alienæ: &, vt liberè dicam, in aulis habentur sæpe, qui aut approbent vitia principum, aut certè non valde improbent: rarò moneant eos de talibus rebus. idque fit non tam vestra culpa, quàm aut auaritia quadam, aut ambitione, aut odio, aut metu eorũ qui sunt vobis additi auxiliatores. Ignoscere mihi debent illi melioris notæ, ac veri consiliarij Principum, quod non occulto veritatem, cuius haud dubiè sunt amantißimi. reliquos nihil moror, & ne quidem eos mihi cupio propitios esse. Valeant, vt dignæ sunt, ac missos faciant Principes, illæ pestes Rerũ publicarum. Hæc non addo, quòd suspectum admodum habeam tuam aulam de hoc vitio: sed vt partim nonnihil accedat inde meæ excusationi: partim vt stimulum quendam addam sua sponte iam currenti. Qui sint alij, quibus vteris, nescio: de D. Ioanne Ranzou equite, ac Petro Suanenio, scio, quòd sint viri præstantißimi: alter in re militari exercitatißimus, ac velut Patroclus quidam tuus: alter in humanitatis artibus egregiè institutus, ac verè tuus Phœnix: vterque ex nobili ac honesta familia. Quod si licet, non leonem, vt prouerbio permittitur, ex vnguibus æstimare, sed ex capite magis, ac pectore quodam modo: non est difficilè indicare ac intelligere, quæ reliqua sit multitudo aulica. Sed vt vt hæc sunt, quæ tamẽ spero & opto esse quàm optima, quæso te, Inclyte Rex, vt meam excusationem sinas aliquid apud te ponderis habere: & velis hanc audaciam, piam tamen, & plenam erga te & tuos populos amoris, studij ac obseruantiæ, æquo & clementi animo accipere. In orationis libertate si quid te offendit, condones hoc meis moribus, ac ingenio, quod à simulando & dißimulando procul abest, adeòq; adulationibus est inimicißimum. Quæ vt eo faciliùs facias, velim scias, tuos populares ac ciues, qui honestißimis artibus hic operam

nauant, mihi ad hoc opus tibi dicandum, hortatores & incitatores fuisse: quorum cum sit magna erga me beneuolentia, & singulare propemodum studium, nolui committere, vt putarent, aliquid me ad alendum & augendum hunc amorem intermisisse: præsertim cum nonnulli promitterent etiam, hoc meum factum ac officium, si quod est, Tuæ Maiestati, placiturum esse, non tantum non futurum ingratum. Etsi autem id facile mihi potui polliceri ipse, propter insignem tuam propensionem erga liberales doctrinas: tamen hæc res fecit me non parum animosiorem, ac valere iussit intempestiuum pudorem. Quid, quòd scio, te hoc genus officij, studij, pietatis, aut amoris in alijs, adeò non improbasse, vt etiam valde probaueris, ac sis complexus magna beneuolentia? Quorum si labor ac ingenium alicubi vincit meum laborem ac ingenium: non tamen vincit amor & obseruantia, quod non pudet me dicere. Adde ad hæc omnia, quòd non minus reges, & alij potentes iuuare, ac tueri debent literas & literatos: quàm literæ & literati iuuant, ac defendunt ipsos: tametsi alia ratione, ac modo. Et ideo videntur mihi poetæ veteres, homines procul dubio sapientissimi, suis Musis mulierculis Apollinē gubernatorem adiunxisse: ac Mineruæ munus gerendorum bellorum, simul ac regendorum studiorum tribuisse: vt significarent, hæc natura & diuinitùs coniuncta esse, nec debere separari. Sed iam satis diu tuam Maiestatem hac oratione detinui. Quapropter, ne videar tuæ Sapientiæ, ac humanitati, quod minimè facio, diffidere, finem facio: nec aliud à te peto, nisi vt hunc librum, & meum in eo mittendo animum, ac officium, æqui boníque pro tua lenitate facias: ac pro Maiestate regia, si opus erit, contra inuidos & iniquos iudices defendas. Christus adsit & tibi, vt piè ac feliciter imperes: & populis tuis, vt libenter & officiosè pareant. Vale. Datum Vitembergæ, X. Calend. Octobris, anno Domini M.D.XLI.

VITI

VITI AMERBACHII LIBER PRIMVS DE ANIMA.

Isputaturo mihi aliquid de Animæ natura & uiribus, ac ueluti partibus quibusdam, & officijs: non tantùm hoc incidit, & ualde animum perturbat, quòd hæc res tota sit una de obscurissimis & reconditissimis in natura, atq; adeò uarietas opinionum de illa præstantissimorum ueterum philosophorum infinita propemodum, & inexplicabilis: sed cùm subtilitas, ac ut ita dicam, peregrinitas illa Aristotelicæ orationis: tum etiam uel maximè dissensiones & contentiones interpretum eius philosophi, non tantùm uulgarium, & ex magna parte præposterè doctorum, sed eruditissimorum uirorum, & inter ueteres etiam principum. Ac uidetur quidem mihi non Proteus, aut Vertumnus tot formas inducere posse, quot formas alij huius generis scriptores Aristotelicis scriptis, ut sic dicam, induerunt: præsertim in hac parte Philosophiæ, quæ de Anima docet. Vt enim alios omittam, nónne Cicero putatus est à multis magnæ doctrinæ uiris etiam definitionem animæ, quod caput est uniuersi negocij, in hoc autore non intellexisse? Et profectò illi non destituuntur rationibus, sicut fortasse paulò pòst monstrabimus. Deinde nónne multi magni, & in Philosophia tantum non summi homines, conati sunt ostendere, nihil à Platonis sententia differre, quod ad hanc doctrinam attinet, sententiam Aristotelis: plerique uerò non inferiores illis, diuersum senserunt &

docuerunt, & fortasse non immeritò? Hæ omnes difficul-
tates in unum uelut globum concurrentes, non leuiter qui
dem certè me perterrēt, & tantum non à proposito meo
abripiunt in quancunque aliam potius materiā. Sed re-
tinet me in hoc meo cursu, & instituta disputatione tū
uel nolentem officium meum, tum uolentem etiam digni
tas rei, & præstantia. Hæc etenim natura tenetur corpo
re ab omni: Ipsáque corporis est custos & causa salu-
tis, ut inquit Lucretius. Præterea meritò princeps di-
ctus philosophorum Aristoteles, inspectionem & consi
derationem animæ, seu, ut ipse loquitur, ἱστορίαν, prope-
modum aliarum omnium rerum cognitioni præponit,
propterea quòd exactam quandam, & exquisitam, aut
sublimem etiam rationem contineat, & in ijs rebus uerse
tur, quæ plerisque alijs & dignitate & admiratione an-
tecellunt: quódque ad omnis ueritatis notitiam, ac in
primis ad naturam rerum discendam magnum momen-
tum habeat. Id autem eam ob causam, quòd anima sit ue
lut principium quoddam animalium. Quod quàm sit be
ne ac aptè dictum, facile est intelligere, paulò tantùm
diligentius hoc secum expendenti. Animatum enim cor
pus, est compositorum corporum præstantißimum. Com
posita uerò corpora sunt altera pars omniū eorum, quæ
scientia naturalis tractat & explicat. Nam quæcunque
huic scientiæ generi supposita sunt, aut simplicia corpo-
ra sunt, aut composita præcipue. Nunc anima est id, à
quo nomen habent, & perfectionem: imò hoc omnino, ut
sint animalia. Itaq; non obscurum est, plurimū ad naturæ
doctrinam pertinere & cōducere disputationem de ani
ma, si tamen sobria sit, & suum quēdam modum ac finem
habeat, hoc præsertim tempore, ne res nimium extenua-
ta, e u

ta euanescat demum. uel etiam alia causa est, ne homines ignaui, & desidiosi prorsus hæc non attingāt, absterriti rei prolixitate, et difficultate. Cū alioqui sit πάντῃ καὶ πάντως τῶν χαλεπωτάτων, λαβεῖν τινὰ πίστιν περὶ αὐτῆς, ut ille ait. Quanquam plerique tanquam ex alto has literas in uniuersum deridēt, quomodocunq; proponantur. Verùm de talibus hoc non est mirum, cùm illa, quæ ipsorum professionis sunt propria, frigidißimè & discant, & postea doceant alios, aut exerceant: & tamen splendidis magnificisque interim titulis utuntur, ostentant uestes ac annulos, quasi uerum hoc sit, Rara in tenui facundia panno: alios præ se contemnunt, soli regnare uolunt, blanditijs aliquando magis, aut cognationibus, aut affinitatibus, aut opibus, aut muneribus, aut etiam iocationibus, aut potationibus commendati, quàm uirtute, ac doctrina, quibus solis debetur honor & dignitas, non illis aut fumorū uenditoribus, aut corniculis Aesopicis, aut histrionibus, aut belluonibus. Quid illa ratione tandem efficitur? Homines ignaui ac pigri euehūtur, negliguntur acres & amantes laborum, deformantur & affliguntur Respublicæ. Constitueram hic longius excurrere in hanc fœditatem: sed quia laterem lauarem, si hoc facerem, & alio loco id fortasse poterit fieri opportunius, omitto me defatigare, ac redeo ad propositam disputationem, in qua præcipuè, quàm poterit fieri simplicißimè, summam Aristotelicæ sententiæ explicabo, non addita confutatione ueterum opnionum, quæ extat in primo Aristotelis libro de anima, prolixè ac operosè agitata. Diuisi autem in quatuor libros totū Opus, in qua re nonnihil tædium laboris in legendo fallitur, ut ueteres etiam haud dubiè putauerunt. In primo, tractatur sola defini

tio animæ. In secundo, recitantur animæ quinque præcipuæ potentiæ, ac harum quatuor primæ explicantur. In tertio, disputatur de intellectu, postrema & præstantissima parte animæ. In ultimo, percurruntur ea, quæ leguntur in libellis Philosophi, qui Parua naturalia uulgò appellantur, à facilitate rerum, & notiore ac apertiore philosophia de Anima, & eius uiribus, quam continent, ut puto. Rogo autem Lectores, ut meam operam, ac studium erga se ac Rempublicam literariam boni consulãt: & res ipsas potius, quàm alia quædam spectent.

QVID SIT ANIMA.

HAec quæstio negotium fecit omnibus sapientibus, & uariæ de natura & substantia animæ inter eos opiniones fuerunt. Multi enim crediderunt ignem animam esse, non pauci aerem, plerique aquam, nonnulli terram. alij ex omnibus istis, alij ex paucioribus eam constare: Fuerunt etiam, quibus sanguis uideretur. alijs non sanguis, sed semen uisa est. Ex numeris quidam, & motu: & eorum alij, quatenus hæc sunt coniuncta cum corporibus: alij, quatenus non sunt coporea, composuerunt animam. Omnes tamen isti in hoc consentiũt, quòd aut elementa esse animam dicunt, aut ex elementis: excepto Anaxagora, qui solus, ut scribit Aristoteles, intellectum, seu mentem dixit impaßibilem, & nihil cum alijs commune habere. Solet enim de hac re disputari, non tantùm, utrum intellectus & aliæ animæ potentiæ poßint à corpore, sed etiam, an ipsæ inter se illæ potentiæ possint aliæ sine alijs esse: & qua ratione cohæreant, qua nõ cohæreant. Porro diuersitas tam multarum sententiarũ inter Philosophos, nata est ex duobus tanquã principijs. Omnes enim respexerunt, etiam ipse Aristoteles, admotum &

tum & sensum quæ sunt præcipuæ uires animæ, seu potentiæ. Græci δυνάμεις appellant, aut πάθη. Et hoc est, quod Aristoteles dicit in primo libro his uerbis: ἔμψυχον δὴ τοῦ ἀψύχου δυοῖν μάλιστα δοκεῖ διαφέρειν, κινήσει τε, καὶ τῷ αἰσθάνεσθαι. Et aliquanto pòst, ὅσοι μὲν οὖν ἐπὶ τὸ κινεῖσθαι τὸ ἔμψυχον ἀπέβλεψαν, οὗτοι τὸ κινητικώτατον ὑπέλαβον τὴν ψυχήν: ὅσοι δ' ἐπὶ τὸ γινώσκειν καὶ αἰσθάνεσθαι τῶν ὄντων, οὗτοι δὴ λέγουσι τὴν ψυχὴν τὰς ἀρχάς. Quia uerò hæc alij corporea crediderunt esse, alij incorporea, natum est tertium genus sectarũ. Idq́ ostendunt hæc uerba Aristotelis, ὁρίζονται δὲ πάντες τὴν ψυχὴν τρισὶ, ὡς εἰπεῖν, κινήσει, αἰσθήσει, τῷ ἀσωμάτῳ. Fuit etiam alia quædam specialis opinio Empedoclis, qui putauit animam esse armoniam, quæ est permistorũ ratio, aut compositio: ut Aristoteles definit. Lucretius uocat eam habitum quẽdam uitalem corporis. Postremò, ut aliquid etiam de Etymologia addam, uox Animæ est facta, ut Grammatici scribunt, à Græco uocabulo ἄνεμος, quod significat spiritum: aut quia sine spiratione uita, quam efficit anima, & est eius quædam origo, non potest existere: aut pro illorum sententia, qui animã ex aere ortum habere, uel aerem esse dicunt. Huic appellationi Græca uox ζωὴ cognata est, quæ uenit à uerbo ζεῖν, quod est feruere: & facta est ex illorum opinione, qui igneam naturam animæ tribuerũt. Vita, Latina dictio, ualde generalis est, & ad generationis naturã alludit, quæ est ex non ente ad ens mutatio, quasi uiolentũ quiddam sit: quod tamen non est. A ui enim etiam Lucilius deriuauit uitam. Ψυχὴ uox à ψῦχος, quod frigus Græcis significat, ducta est: ad illorum sententiam, qui ex aqua animam eße opinati sunt. Atque hæ uoces pro eo-

dem fere usurpantur. Veteres differentiam habuerunt inter animum & animam: illum dixerunt esse, quo sapiamus: hanc, qua uiuamus, ut est apud Marcellum. Verum ad propositum redeamus. Est itaq; anima substantia, sicut forma, uel actus primus corporis naturalis, instrumentalis, uitam habentis potentia. Aristoteles sic animam definiuit in 2. libro. & hæc sunt eius uerba: ἀναγκαῖον ἄρα τὴν ψυχὴν οὐσίαν εἶναι, ὡς εἶδος σώματος φυσικοῦ, δυνάμει ζωὴν ἔχοντος. Et in eodem loco: διὸ ψυχή ἐστιν ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ, ζωὴν ἔχοντος δυνάμει· τοιοῦτον δὲ, ὃ ἂν ᾖ ὀργανικόν. Non multò pòst aliter sic definitur: ἡ ψυχὴ δὲ τοῦτο, ᾧ ζῶμεν, καὶ αἰσθανόμεθα, καὶ διανοούμεθα πρώτως. Et additur ibi clarius, quod antea etiam erat dictum, esse animam rationem quandam, & speciem, non ut materiam, aut quod subiacet, Græcè ὑποκείμενον dicitur. Obserua quod sequitur, triplicem substantiam esse, aut speciem, seu formam, aut materiam, aut compositum ex utroque, ut sunt omnia corpora naturalia, quæ constant ex materia & forma. His uisis, percurramus nunc breuiter singulas partes definitionis, ut, si potest hoc à nobis præstari, plana fiat, possitque ab omnibus intelligi. Vox ἐντελέχεια significat Græcis idem, quod Latinis habẽs perfectionem, seu ipsa perfectio, uel absolutio, uel consummatio: nec male conuenit cum uoce ἐνέργεια, & utitur his fere pro eodem, ac sine discrimine Aristoteles in his disputationibus. Propterea hæc dictio scribenda est per τ, non per δ: Sicut rectè scripta est in usitatis Græcis codicibus, & est facta, quod Themistius etiam ostendit, à τέλος, id est finis, & ἔχω, id est habeo. Significant eandem rem uocabula, forma & species. In scholis

scholis Latinis recentiorum philosophorum, actum dixerunt, quod Aristoteles illis duabus uocibus designauit: non satis proprie, ut arbitror. Idem enim ueteribus Latinis actus significauit, quod actio, uel factum, ut apparet ex Ouidij transformationibus, & Iustini historia. Fabius Quintilianus ab agendo putat esse factam uocem ἐνέργειαν. Quod non reprehendo, modò hic non motum, sed perfectionem eius, adeóque primum actum, non secundum significet. Quare Boetius melius reddidisset ἐντελέχειαν perfectionis uoce, aut habentis perfectionẽ, quemadmodum Hermolaus Perfectihabiam dixit, non incommodè composito & nouo nomine, ut est Aristotelis. Quanquam uidetur mihi respexisse ad alteram uocẽ, quæ idem hic significat ἐνέργειαν. quæ tamen, etsi pro secundo actu in alijs locis apud Aristotelem usurpetur, hic significat perfectionem, seu actũ primũ. Primus autem actus est anima: quia forma est animalis uelut ociosi, & nihil utentis uita, cùm uitæ usurpatio secũdus quidam actus sit. Atque hoc docet Aristoteles his uerbis: αὕτη δὲ λέγεται διχῶς, ἡ μὲν ὡς ἐπιστήμη, ἡ δὲ ὡς τὸ θεωρεῖν. φανερὸν οὖν, ὅτι ὡς ἐπιστήμη. ἐν γὰρ τῷ ὑπάρχειν ψυχὴν. ὕπνος, καὶ ἐγρήγορσίς ἐστιν, ἀνάλογον δ' ἡ μὲν ἐγρήγορσις τῷ θεωρεῖν: ὁ δ' ὕπνος τῷ ἔχειν, καὶ μὴ ἐνεργεῖν: προτέρα δὲ τῇ γενέσει ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἡ ἐπιστήμη. Nam sicut in anima sunt uigilia & somnus, duæ quædam affectiones: ita ipsa anima est alijs habitus, alijs actio secundum habitum: uerè tamen, & propriè, ut uult Aristoteles, habitus, uel quod idem est, actus primus, hoc est fons, aut origo, aut principium, aut caussa omnium operationum. Additur in definitione Corporis physici: quia corpus animalis constat ex quatuor elementis, quæ sunt

corpa

corpora simplicia, quorum naturam & uim unà cũ eorum natura & ui quæ sunt ex illis composita, inuestigare & scire, naturalis philosophi est: nec est aliud quod uel discere uel docere debeat talis philosophus, quàm tũ corpora talia, tum differentias & affectiones talium corporum, additis corporibus cœlestibus, quatenus mouentur loco. Quæ sequuntur, Organici, uel instrumentalis, uitam habentis potentia: non idem significant, ut Themistius putat. Et quanquam nec cadauer, nec semen est tale corpus, quod rectè Aristoteles tradit: non tamen ideo coniuncta cum secundo actu potentia: est tale corpus: & cum dicimus de canente, quod poßit canere, impropriè loquimur. Sed est perfectum animal, & quidem primo actu, seu habitu, non secundo actu. Corpus autem est tantum materia animalis. & illud nec semen est, nec cadauer. hoc enim non recipit amplius animam, illud nondum habet instrumenta ad recipiendã illam: & materia non est ens absolutum, sed habens inclinationem, aut potentiam ad aliquod perfectum ens. Ac omnino sicut anima est primus animati corporis actus: ita corpus, ex quo & anima constituitur animal, est prima potentia, non secunda. Sunt enim duæ quoque potentiæ. Altera priuationem significat, & uocatur aliquando potentia remota: altera habitum, sed ociosum, & nondum efficacem, & hoc ratione magis quàm re ipsa. Vt si homo dicatur potentia philosophus, non quòd sciat philosophiam, & poßit ea uti, quando uelit, sed quod poßit eam discere: de prima potentia intelligendum est. Si uerò didicerit philosophiam, nec tamẽ utatur ea, seu philosophetur, ut cum dormit, uel aliud agit, aut alioqui nõ uult ea uti: secunda potentia est philosophus, & propinquiore

quiore illa, quam dixi & habitum ociosum, & nondum efficacem. Hæc uocabula tamen non ita accipi uelim, quasi ἐντελέχεια sit actio, seu perennis quædam motio potius, quàm forma & perfectio. Verùm hæc postea clarius & prolixius explanabo, ubi disputabo de Ciceronis expositione. Itaq; corpus organicum non est idem cum eo, quod uitam habet potentia. Sed organicum, est prima potentia: Vitam habens potentia, id est animatū, secunda. Ita enim ego Aristotelem intelligo, ut faciat differentiam inter animam & uitam: sitque anima primus actus, secundus uita. Atque hoc est, quod contra Platonē dicit Aristoteles, animam non moueri, sed principium & caussam esse motus: hoc est, potentiam, & uim quandam uitæ, non ipsam uitam: aut id quod efficit in corpore organico motum & sensum, non ipsum motū & sensum. Quòd autem, & quare sit immobilis anima, in primo libro de Anima apud Aristotelem monstratur satis euidenter. Multa sunt etiam de hac re à Macrobio annotata in Somnium Scipionis, ubi defenditur Platonis sententia contra Aristotelem, sed frigidè, ut opinor. Testantur idem, quod nunc dixi, hæc etiam uerba Aristotelis: ἔστι δὲ ἡ ψυχὴ τοῦ ζῶντος σώματος αἰτία καὶ ἀρχή. Et addit, uariè caussam dici animam: ὅμως δ' ἡ ψυχὴ κατὰ τοὺς διῃρημένους τρόπους τρεῖς αἰτία. καὶ γὰρ ὅθεν ἡ κίνησις αὐτή, τὸ οὗ ἕνεκα, καὶ ὡς ἡ οὐσία τῶν ἐμψύχων σωμάτων ἡ ψυχὴ αἰτία. Nihil itaque uult Aristoteles in hac definitione dicere aliud, quàm quòd anima sit principium animati corporis, id est, caussa, cur physicum & organicum corpus sit animal: uel ipsum esse animal, aut essentiam animalis. Quàm autem sit apposita definitio, & bene physica, tum ordo partium, tum natura earum probat.

probat. A summo enim ad infimum descenditur, hoc est, proprium genus ponitur cum propria differentia. nec sunt audiendi, qui dicunt hanc definitionem tantum esse quandam descriptionem, seu expositionē uocabuli. Non enim potest aliter definiri, & non ideo non est uera definitio, quòd non subijcit oculis rem, quæ nullo sensu potest comprehendi, æquè ac aliarum essentiarum formæ. Præterea prorsus idem significat definitio, quod significat id quod definitur, ita ut talis corporis forma præcisè sit anima, & anima talis corporis forma.

QVOMODO HAEC EXPOSITIO conueniat cum Ciceronis expositione.

NOn ignoro, quantus uir Cicero fuerit: quantíque sit faciendus non tantùm ipse Cicero, uerumetiam omnis qui uerè Ciceronē uel amat, uel admiratur. Nihil enim unquam habuit Romanum Imperium potentißimū & maximum, doctius & facundius; nihil ueritatis amantius. Quare principio huius disputationis à nemine aliter existimari uelim, quàm ita me esse affectū erga hunc uirum, ut omnino debet homo literatus, & magnorū ingeniorum amator, admiratórque affectus esse: nec quicquam me hic dicturum esse studio detrahēdi aliquid uel ipsi, uel ulli alij minima etiā uirtute prædito. Odi enim, & ex animo odi calumniatores illos, qui ad hoc se natos putant, ut aliorum bene inuenta & dicta reprehendant & insectentur: idq; faciāt aut odio ueritatis, quod & turpißimum est, & monstrosißimum in hominis natura, cùm hoc animal sit magna ex parte ad quærendam & diligendam ueritatem natum: aut gloriæ cupiditate, ut uid

ut uideantur plus alijs sapere, neglecta prorsus, aut contempta ueritate: quæ cum sit omnibus rebus præferẽda, utpote qua nihil sit præstãtius, nihil diuinius, nihil propius naturæ humanæ potißimam partem attingat, ab omnibus debet summo studio, cura, uigilantia quæri, expeti & coli. Quod etiam uetus poeta haud dubiè uidit. Nam dicit alicubi Menander: ἀεὶ κράτιστόν ἐστι τἀληθῆ λέγειν ἐν παντὶ καιρῷ. Quod cum ita sit, nõ tantùm isti in magno errore sunt, qui putant omnia sibi abijciẽda esse, quæ à ueteribus sunt tradita: sed ij quoque, qui non modestia & reuerentia quadam adhibita, liberè ac syncerè dicunt, si quid ueteres minus bene docuerũt. Est enim notum, quòd nonnulli ex recentioribus pleraque ueterũ rectè scripta, & à multis seculis approbata, nescio qua temeritate inducti, leuibus quibusdam rationibus euertere, ac planè, ut dicitur in prouerbio, Cornicum oculos configere conantur, nec pati possunt æquo animo se moneri à quoquam postea. Illos uerò quàm maximè reprehendendos esse puto, & reuocandas disciplinas ad ueterum bonorum ac elegantium authorum præscripta, quantum fieri potest. Cur enim non potius ex Aristotele philosophiam discam, quàm ex Cicerone? Cur nõ potius ex Cicerone Latinam linguam, quàm ex Pontano, aut Valla? Non quòd hos non legendos putem, sed quòd illos magis, & in eorum uestigijs manendum esse, quantum ueritatis & honesti ratio patitur. Quod si de uetustioribus illis temporibus dici potest, quãto magis de his nostris temporibus dici potest, in quibus uix per totam uitã assequi plerique possumus magno studio, ut priscos scriptores intelligamus. Atque utinam in hoc omnes magis incumberemus, ut ueteres authores illustrarẽtur, & noti

& noti fierent, quàm ut nos inclaſceremus. Quòd quanti referat, nũc etiam arbitror doctis & bonis uiris manifeſtum eſſe, futurúmque non multo pòſt manifeſtius. Quanquam libertas illa de rebus cogitandi & patefaciendi, ſi quos inuenimus, ueterum errores, nobis nõ adimi debet. Nam rectè Vlyſſes apud Homerum:
οὐ μὲν γὰρ πάντεσσι θεοὶ χαρίεντα διδοῦσι.

Quocirca non puto ualde rogãdos eſſe honeſtos uiros, ut mihi ignoſcant, ſi quædam tum diſcendi, tum docendi cauſſa dixero contra Ciceronem, aut alios etiam, ſiue nixus aliquibus bonis rationibus, ſiue ſtudio retinẽdæ ueræ & genuinæ Ariſtotelis ſententiæ: præſertim cũ & ſubtilis atque obſcurus in hac diſputatione ſit Ariſtoteles: & ego uerè hoc poßim dicere, quæ ſcribo, adhuc illa mihi pro ueris, aut certè ueriſimilioribus uideri, quàm ea quæ uel à Cicerone, uel ab eius defenſoribus ſunt de hac re ſcripta. Sed quid me excuſo tam anxiè, cùm ipſe quoque Cicero dicat, reprehendi adeò non ſibi moleſtum eſſe, ut ſit etiam gratum? Si omnino tamẽ aliqui non poterunt mihi ueniam dare, uel quia non ſatis modeſtus fuiſſe, uel etiam quòd non meritò ſententiam Ciceronis uidebor improbauiſſe, non graue mihi erit, cum multis alijs hanc inuidiam ſuſtinere. Si uerò & erratum à me fuerit, nec defendam errorem contentiosè, & hic ſanè labor atque conatus mihi perierit. Sunt itaque hæc uerba Ciceronis de hac re, & extant in primo lib. Tuſcu. Quæſtion. Quintum genus adhibet uacans nomine, & ſic ipſum animum ἐνδελέχειαν appellat nouo nomine, quaſi quandam continuatam motionem, & perennem. De Ariſtotele autem loquitur, & putat eũ ſenſiſſe, quòd anima ſit ex quinto elemento, quod Ariſtote

stoteles alicubi appellat proportionale stellarum elemento. ac in tali corpore collocat principia omnium animarum (sic enim ibi loquitur) sed ita ut mentis principiũ separari posit, nõ posit reliquarũ principium: mentemq; solam diuinam ponit expreße, ac sine dubitatione, ut in tota ferè hac disputatione facit. Non tamen ideo sentiendum est, Aristo. putasse, quòd anima sit immortalis, eo modo præsertim quo nos credimus, aut Platonici putant immortalem esse, cum de ui tantum & potẽtia loquatur, quæ non sit actu in corpore mortuo, sed euanescat in indiuiduo: maneátq; tãtum in specie, ac in corporibus cœlestibus, à quibus omnium inferiorum est motus principium. Et hoc uidetur esse, quod in tertio de Anima dicit de intellectu agente & patiente, quòd alter sit immortalis, alter mortalis: & alibi, quòd species nec generetur, nec corrumpatur. Cicero, & pleriq; alij hunc locum, & illum 2. lib. de Gen. animal. intellexerunt de materia: decepti, opinor, Platonicis disputationibus. Et hoc est quod scribitur in 1. de Diuin. his uerbis: Quorum amborum generum ratio est, qua Cratippus noster uti solet, animos hominum ex parte extrinsecus esse tractos, & haustos. Ex quo intelligitur, esse extra diuinum animum, humanus unde ducatur: humani autem animi eam partem, quæ sensum, quæ motum, quæ appetitum habeat, non esse ab actione corporis seiugatam. quæ autem pars animi rationis atq; intelligentiæ sit particeps, eam tum maximè uigere, cum plurimũ absit à corpore. Hæc uidetur ex Aristotele sumpta, qui dicit inter cætera illic, λείπεται δὴ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι. Præterea definitio animæ apud Aristotelem est generalis, & pertinet quoq;

t

ad pecudum animas. Hæ autem ab omnibus iudicantur mortalitati esse obnoxiæ. Quare anima hominis etiam, quatenus sentit, mouetur, afficitur, & intelligit secundum potentiam: corrumpitur, secundum hanc philosophiam. Quod autem anima, prout est forma animati corporis, hoc est præcipua pars hominis, sit immortalis secundum Aristotelem, declarant hæc eius uerba: ἔοικε δὲ καὶ τὰ τῆς ψυχῆς πάθη πάντα εἶναι μετὰ σώματος, θύμος, πρᾳότης, φόβος, ἔλεος, θάρσος, ἔτι χαρὰ, καὶ τὸ φιλεῖν τε, καὶ μισεῖν. Ne quis autem putet, hic πάθος non significare idem quod δύναμιν, aut potentias tantum esse à corpore inseparabiles, non etiam animam, cuius sunt potentiæ: legendus est ille totus locus, ubi & sensus dicitur πάθος, & anima cōparatur recto, & huius accidentibus potentiæ: cuiusmodi est, rectum tangere sphæram in puncto. Sicut enim rectum, etiamsi habet suas affectiones & differentias, tamen, ἀχώριστον est, id est, non potest absq; corpore existere, cùm non sit substantia, ita etiā anima est tantum in corpore organico physico, uitā habēte potētia, quanquam habet sua quædam πάθη, & δυνάμεις, nec potest nisi in animali esse: atq; corrupto animali, & ipsa corrūpitur, sicut aliæ formæ. Ostēditur etiā ibi, quare affectiones, seu potentiæ sint tantū in corpore, aut materia, ac tandem his claris uerbis concludendo idē affirmatur: δῆλον, ὅτι καὶ τὰ πάθη λόγοι ἔνυλοι εἰσιν. Idem eleganter his uersibus Lucretius docuit:

Denique in æthere non arbor, non æquore in alto
Nubes esse queunt, nec pisces uiuere in aruis.
Nec cruor in lignis, nec saxis succus inesse,
Certum ac dispositum est, ubi quicquam crescat & insit.

Sic

Sic animi natura nequit sine corpore oriri
Sola, neque à neruis & sanguine longius esse.

Et paulo post:

Quippe etenim mortale æterno iungere, & unà
Consentire putare, & fungi mutua posse,
Desipere est. quid enim diuersius esse putandum est?

Hæc est, ut ego existimo, uera & certa philosophi sententia: cum qua non conuenire per omnia Ciceronis uerba, nemini uidere difficile est. Cum autem ad definitionem hic uelut aditus tantum sit, in qua multo plus est & subtilitatis & obscuritatis, quàm in superioribus, non adeò dissimile est uero, eum etiam in definitione lapsum esse. Et hæc quidem hactenus. nunc ad ipsam definitionem ueniamus, in qua tantum hoc erit probandum, & ἐντελέχεια rectius in Aristotele scribi, quàm ἐνδελέχεια: nec esse animam continuatam motionem, imò ne motionem quidem esse. Et primùm quidem, quæ illa est pertinacia, perpetuò pugnare pro dictione ἐνδελέχεια, cum ἐντελέχεια in Ciceronis etiam codicibus, & quidem castigatissimis inueniatur scriptum: & tam illa, quàm hæc sit noua dictio, ac usurpant utramque Græci recentiores authores? Hesychius exponit hanc dictionem uoce ἐνεργείας. sicut etiam in Aristotele altera pro altera ponitur. Suidas etiam est in hac sententia, & hæc sunt eius uerba: ἐντελέχεια ἡ τελειότης, καὶ τὸ εἶδος τοῦ ὑποκειμένου τουτέστι τὸ εἶδος τὸ ἐπιγινόμενον ἐκ τῆς τριάσδε συνθέσεως, τῶν στοιχείων τῇ ὕλῃ. Et addit, compositam esse dictionem ab ἐν, & τέλος, & συνέχον. Sed quid in colligendis authoribus laboro, cum uix ulli Græci aliter de hoc loco Aristotelis, & de ipsa dictione iudicauerint? Et tamen homines pauci, & latini, aut uix etiam latini (intelligunt

candidi, quid uelim) tanquam pro aris & focis, pro sua opinione dimicant in peregrino autore. Deinde hoc quoque constat, Aristotelem in talibus disputationibus nõ facere discrimen inter uocabula ἐνέργεια, ἐντελέχεια, μόρφη, εἶδος, λόγος: & uocabulum ἐντελεχείας melius conuenire cum reliquis tribus, quàm ἐνδελεχείας. Præterea motus definitio Ciceroni uel maximè refragatur. Est enim motus actus entis potentia, hoc est actus imperfectus, ut ipse Aristoteles exponit. Anima autem est actus perfectus, aut ipsa potius perfectio rei. Non est hæc contrarietas? Sed fingunt mihi modum substatialem. Hic uerò est Chimera quædam, & Aristoteli ignotus: nisi alterum significent progreßionem ad substantiam, aut operationem, quæ oritur ex substantia: alterum progreßionem ad accidens, uel operationem, quæ inde nascitur, quod tamen non faciunt, & facerent impropriè, si facerent. Ostendimus etiam suprà, quòd Aristoteles immobilem faciat animam, contra Platonem, cuius sententiam uerè pro Aristotelis sententia in hac parte amplexus est Cicero: & tamen Aristoteli eam tribuit, cum toto cœlo distent inter se illorum philosophorum sententiæ: quod ad motum præsertim attinet. Nec puto aliquem dubitare de eo quod dixi, Aristotelem sentire, quòd anima non moueatur: cum hoc uel ex Macrobio appareat. Ac sunt sanè de ista re hæc uerba Aristotelis: ὥστε οὐ τὸ κινοῦν, καὶ τὸ κινούμενον, ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ τὸ κινοῦν μόνον. Sic enim concludit illam disputationem, contra Platonem. Sunt etiam aliæ duæ probatiunculæ rhetoricæ magis & probabiles quàm philosophicæ & firmæ, quibus nituntur quidam Aristotelem in suam sententiam pertrahere, ac defendere Ciceronem. Altera est

est admodum imbecillis. Dicũt enim, rationem, aut usum quendam sermonis hoc requirere propemodũ, ut legatur in Arist. ἐνδελέχεια, quòd hæc uox usitata sit: ἐντελέχεια nouum esse uocabulum, & inusitatũ. Nos autem suprà indicauimus, quòd ambæ dictiones sint pariter nouæ. Et quidem contra se hic ipsum Ciceronem habent, qui dicit, nouo nomine animum ἐνδελέχειαν Aristotelem appellare. quia ipsi contendunt ibi, sic scribi debere hanc dictionem per δ, non per τ. Altera probatio est paulo speciosior, non minus tamen infirma, ut opinor. Nam cum dicunt, Aristotelem uoluisse formam animalium separare ab aliarum rerum formis hoc uocabulo, ac propterea nusquam reperiri, hanc appellationem reliquarum rerum formis tribui ab hoc authore, falsum est. Nusquam enim hoc dicit ille philosophus, quòd uelit discernere sic inter se formas animatorum, & inanimatorum corporum. & sunt loca in Aristotele, ubi generaliter hæc uox usurpatur pro quibuslibet formis, ut in principio secundi libri: λέγομεν δὴ ἕν τι γένος τῶν ὄντων τὴν οὐσίαν, ταύτης δὲ τὸ μὲν ὡς ὕλην, ὃ καθ' αὑτὸ μὲν οὐκ ἔστι τόδε τι. ἕτερον δὲ μορφὴν, καὶ εἶδος, καθ' ἣν λέγεται τόδε τι. καὶ τρίτον τὸ ἐκ τούτων. ἔστι δὲ ἡ μὲν ὕλη δύναμις, τὸ δὲ εἶδος ἐντελέχεια. Et aliquãto post τὸ γὰρ ἓν, καὶ τὸ εἶναι, ἐπεὶ πλεοναχῶς λέγεται τὸ, κυρίως ἡ ἐντελέχειά ἐστι. Item in eodem libro, ἔτι δὲ τοῦ δυνάμει ὄντος λόγος ἡ ἐντελέχεια. Sed ne sint hi loci alicubi suspecti, quòd sunt ex hac disputatione de anima desumpti (quanquam eruditi & modesti non possunt ea in dubium uocare) sic dicit in secundo libro περὶ ἀρχῶν ἕκαστον γὰρ τότε λέγεται, ὅταν ἐντελεχείᾳ ᾖ μᾶλλον, ἢ ὅταν δυνάμει. In tertio libro eiusdem operis, non tantùm

generaliter utitur hac uoce Aristoteles, sed applicat eam etiam ad omnia prædicamenta. Sic enim ait: ἔστι δή τι τὸ μὲν ἐντελεχείᾳ μόνον, τὸ δὲ δυνάμει. καὶ ἐντελεχείᾳ τὸ μὲν τόδε τι, τὸ δὲ ποσόν τι, τὸ δὲ τοιόνδε. καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν τοῦ ὄντος κατηγοριῶν ὁμοίως. Cui non satis dilucidè uidentur hæc uerba Aristotelis, loqui generaliter de uoce ἐντελέχεια? Plenum est opus primæ philosophiæ locis, in quibus hoc uocabulum sic usurpatur: ut interim de alijs taceam. Necesse est magno morbo animi laborare, qui contrà audebit dicere. Non enim puto quenquam fore tam iniquum & impudentem, ut distinguat hæc, & dicat, alibi legendum esse ἐνδελέχεια, alibi ἐντελέχεια. Quanquam mihi non tam est disputatio de uoce, quàm de ipsa re: & hac concessa, non uellem esse ualde in uocabulo difficilis: ita tamen, ut quemadmodum de uoce ἐνέργεια potest dici, per similitudinem ferè quandam ἐντελέχεια uocetur forma. Hæc ferè habui, quæ tractarem de hac quæstione. idquè puto me fecisse neque acerbè, neque immodestè, sine conuicijs, & citra ullius iniuriam, aut contumeliam.

Cùm hæc perscripsissem, & dictauissem auditoribus, ut est mos in hac schola, putabam ita me ueram & genuinam Aristotelis sententiam patefecisse, ac ita cùm nostram expositionem confirmasse, tum infirmasse contrariam, ut nemo uel iniquus in posterum esset mihi facturus negocium: præsertim cum plerisque ingeniosis, & candidis, & legentibus atque considerantibus attentius Aristotelem (id quod est omnino faciendum, si quis uolet eum legere cum aliquo fructu: & longe aliud est philosophia Ciceronis, aut similium, quàm huius authoris) uiderem, & certò scirem, hanc meam operam & senten

sententiam probari. sed apud eos qui diuersum iudicant, adeò nihil effeci, ut nihil de sua sententia concessuri esse uideantur, idq́ue non obscurè præ se ferant. Quod mihi non tam displicet, quàm uidetur mirum: cum tantum absit, ut meam sententiam confutauerint, ut etiam alicubi secum pugnent ipsi, aut certè malè sibi constent. Sed aurum, & opes, & rura, frequens donabit amicus: Qui uelit ingenio cedere, rarus erit, inquit Martialis. Nec sanè laudandi sunt, qui à semel imbibita sententia facilè, & sine tanquam ui quadam rationum & argumentorum patiuntur se abduci, & in eo uelut de possessione sua mentem deturbari. Contra propositum animi tamen, & certam eius inductionem contendere de opinione aliqua, neminem debere iudico, præsertim Christianum: quibus mentiri, & falsum dicere, seuerè prohibitum est. Ex horum numero & nos sumus, Deo gratia. Quocirca, sicut me scio, quantumuis bene perceptarum opinionum sim tenax, nihil docere, nisi quod mihi uidetur aut uerißimum, aut ueritati similimum; ita spero illos facere, quibus cum est mihi controuersia, certè neutros decet aliter facere. Ac facilimum est labi, errare, ac decipi in rebus tam subtilibus, & ex intima philosophia depromptis: maximè si quis uel non expendat omnia diligentißimè, uel sit alijs studijs & curis magis occupatus. Cum itaque nondum satis mea de uocabulo ἐντελεχείας, & Ciceronis interpretatione sententia firmata uideatur, age repetamus rem paulò altius: & conemur omnes huc pertrahere, ut sentiant, quod est haud dubiè consentaneum rationi, & Aristotelis disputationi. Res est leuicula propemodum, si utilitatem spectes:

& nulla hic uel publica, uel priuata res, nulla religio periclitatur. Constantiæ tamen, & probitatis est, cum in hoc docendi curriculo uerser, defendere, quod semel honestè, & cum laude, ut puto, sentire & docere alios incœpi. Ac initiò quidem non admodum hoc iacto, etsi pulchrè possem, quod præter plurimos uetustiores, horum temporum in omni reconditiore doctrina exercitatißimi uiri, Guilielmus Budæus, & Ioannes Viues, alter ex professo & edito hac de re scripto, alter obscurius tantum (quod mihi adhuc notum sit) ἐντελέχειαν scribendum esse iudicant: ut omittam hic Hermolaum, paulò antè lumen Italiæ: nec faciam studiorum collationem, quod æquè possem, ac ita, ut uel hoc uno argumento non obstinatus lector persuasus, ad nos transiret. Deinde iterum uelim, atque iterum considerari definitionem animæ, præsertim quod ibi dicitur, Actus primus anima: & sequitur, Vitam habentis potentia. quæ uerba non, ut uoluit Themistius, ociosè, aut per tantologiam (quid enim aliud esset in breui descriptione, qualis est definitio, maximè in re tanta, & tam seria?) ponuntur, sed uim quandam peculiarem habent: ac plus omnino significant, quàm præcedentia proximè, physici organici. Nam actus, id est, forma corporis physici organici alius est, quàm nunc animati: sicut alia forma cadaueris est, quàm uiui corporis: & alia seminis, alia plantæ, uel animantis: item ligni est alia, quàm lecti, aut mensæ, alia uaporis, alia pluuiæ. Sed corpus nunc formatum à natura, ut recipiat animam nondum tamen habens eam, est animantis materia sine forma. Vbi autem accesserit anima, perfectum est animans, etiamsi

etiamsi non habeat uitam: id est, actiones & operationes, quae oriuntur ex anima, tanquam ex fonte & principio, adeóque illa cõtinuata & perennis motio, de qua Cicero meminit, hoc est, actus secũdus. Cur obsecro Aristoteles posuisset in definitione, actus primus, & animã dixisset immobilem esse: nisi uoluisset hanc agitationem & seu uitam, seu ἐνέργειαν, & uelut usum quendam aut secundum actum ab illo priore secernere? Quòd autem uoluerit animam esse immobilem, satis uel ex Macrobio constat. Quanquam is hoc sumpsit ex Aristotelis primo libro de Anima, ubi prolixè disputatur contrà Platonem, sicut Macrobius ex Platonicorum scriptis acriter impugnat Aristotelem: ac ut sibi quidem uidetur, euertit eius sententiam. Quanquã mihi contrà uidetur longè errare: nec esset difficile mihi, si opus esset, hoc ostẽdere. Profectò solùm hoc argumentum, si nullum aliud esset, cogeret me sentire, quòd Aristotelis huic disputationi uox ἐντελέχεια magis conueniat, quàm ἐνδελέχεια: imò illam conuenire, hanc non conuenire. atque Ciceronem aut lapsum esse memoria, quod hominibus facilè accidit (nõ enim Deus fuit) & Aristoteli tribuisse, quod fuerit tribuẽdum Platoni, & Platoni, quod Aristoteli: aut aliud habuisse opus Aristotelis, quàm nostrũ est, ex quo illa sumpserit, ut quidam suspicantur. Quanquam in re tanta non puto hunc uirum fuisse tam uarium & inconstantem, ut sibi esset planè contrarius. In secundo libro quidem de Gen. ani. dicit, animae potentias habere naturam quandam diuinioris corporis, quàm sint elementa, hoc est stellarum, aut potius in corporibus elemẽto stellarum proportionalibus existere. Ad quem locum propemodum opinor Ciceronem respexisse. Verùm nihil

hoc ei patrocinatur in hoc errore, & non utitur ibi philosophus Entelechiæ uocabulo. Nec propterea flagellamus Ciceronem: aut si hoc est flagellare, quando aliquid uerè, aut iustis de causis reprehendimus, quare non etiã hanc notam impingunt ijs, qui multos locos ex Cicerone collegerunt, in quibus illum errasse declarant & probant? Aut quare sibi tantopere indulgent, ut iam Platonem, iam Aristotelem, iam ipsum quoque Ciceronem, ut alios multos non recitem: & sæpe quidem, aliquãdo manifestè, aliquando latenter insectentur, obiurgẽt, reprehendant: & nihil minus tamen uideri uelint, quàm eos flagellare? Multo rectius ita facimus, quàm, si aut aliquid contra iudicium animi nostri, aut quod non bene meditatum & expensum à nobis esset, ideóque incertũ, assereremus: quæcũque nos caussa, ut ita faceremus, impelleret. Ciceronẽ tanti facio, quãti quisquam alius, etiã eorum qui uideri uolũt eum facere maximi. Verùm hæc omitto: & his ita explicatis, uenio nunc ad illorum argumenta, quæ paucis, ut institui, confutabo liberè, & sine maleuolentia. Et ut hinc ordiar, consideret candidus lector, quomodo intelligendum sit, quod dicitur. Quo uiuens sit tale, esse agitationem continuam, seu uitam. Si enim uerba (tale esse) formam hic, & potißimam essentiæ partem significant, eáque potentia principium & caussa uitæ est, & agitationis, quomodo poßit esse uita & agitatio, non uideo: cum sit contra totam philosophiã, idem esse causam & effectum, potentiam, & actũ, principium, & ortum ex principio respectu eiusdem. Sin de uita & operationibus, & potentijs in actu constitutis, non poterit anima esse immobilis, quòd manifestè Aristoteles defendit. Sicut enim in mundo hic philosophus

docet

docet primum, mouēs esse quoddam immobile: ita in hominis essentia, qui est, ut ipse quoque uocat, uelut μικρόκοσμος, hoc est paruus mundus, primus actus, seu ἐντελέχεια est immobilis, cum sit motus principiū, & principium in motu sit immobile, quod alioqui esset principio prius, & fieret in immensum progreßio, quæ nulla doctrina comprehenditur. Quapropter uita & anima sunt res diuersæ, altera est principium, altera quod oritur ex principio: altera primus actus, altera secundus. Quod autem ita sit, ambæ definitiones apud Aristotelē ostendunt. Est enim anima primus actus corporis physici organici. Et quo sentimus, mouemur, & intelligimus primò. Hoc autem nihil aliud est, quàm dicere animam esse non uitam, nō agitationem, aut motū, sed principium agitationis & motus, quod est immobile. Demōstrat idem apertè inter alia his etiam uerbis Aristoteles in primo de Anima: τὸ γὰρ αἴτιον τοῦ εἶναι πᾶσιν ἡ οὐσία, τὸ δὲ ζῆν τοῖς ζῶσι τὸ εἶναι ἐστι, αἰτία δὲ καὶ ἀρχὴ τούτων ἡ ψυχή. Id est: Caussa enim omnibus, ut sint, est essentia: uiuentibus autem, uiuere est esse: sed horum caussa & principium est anima. Quid his uerbis est manifestius? quid simplicius? Sed ita, inquit aliquis, anima nō est perfecta forma animantis, cum animās esse corpus sit physicum, organicum, uita præditum, & quod aßiduè moueatur & agitetur. Sed audis contra Aristotelem, qui dicit, animam esse actum primum corporis physici organici, uitam habentis potentia, non iam uiuens. Quid autem hoc doctrinæ? Dicam tibi, & intelliges, si non oscitanter auscultabis. Quanquam idem antea quoq; est tractatum, planius tamen id nunc aliquanto fortasse faciam. Vult Aristoteles, non tantùm eius quod est actū

ἐντελέχειαν esse, uerùm etiã eius quod est potentia. Propterea dixit etiam in definitione, Vitam habentis potẽtia. quod clarè, ut potest, ac requirebant illa tempora, uel potius materia, docet in principio secundi libri de Anima. Quid enim aliud sibi uolunt hæc eius uerba? ὅτι μὲν οὖν ἐντελέχεια τίς ἐστι, καὶ λόγος τοῦ δύναμιν ἔχοντος τοιοῦδε εἶναι, φανερὸν ἐκ τούτων quæ sunt eius loci conclusio. Quid aliud sibi uult exemplum præcedẽs in ipsa disputatione, ubi dicit: ἐπεὶ δὲ ᾧ ζῶμεν, καὶ αἰσθανόμεθα, διχῶς λέγεται, καθάπερ δὲ ἐπιστάμεθα. τούτων δὲ λέγομεν τὸ μὲν ἐπιστήμην, τὸ δὲ ψυχήν. ἑκατέρῳ γὰρ τούτων φαμὲν ἐπίστασθαι. ὁμοίως δὲ καὶ ᾧ ὑγιαίνομεν, τὸ μὲν ὑγιείᾳ, τὸ δὲ μορίῳ τινὶ τοῦ σώματος, ἢ καὶ ὅλῳ. τούτων δὲ ἡ μὲν ἐπιστήμη, καὶ ὑγίεια μορφή, καὶ εἶδός τι, καὶ λόγος, καὶ οἷον ἐνέργεια τοῦ δεκτικοῦ, ἡ μὲν ἐπιστημονικοῦ, ἡ δὲ τοῦ ὑγιαστικοῦ. δοκεῖ γὰρ ἐν τῷ πάσχοντι, καὶ διατιθεμένῳ ἡ τῶν ποιητικῶν εἶναι ἐνέργεια. ἡ ψυχὴ δὲ τοῦτο, ᾧ ζῶμεν, καὶ αἰσθανόμεθα, καὶ διανοούμεθα πρώτως. Hæc uerba sunt plana, & expressè docent, quod dixi, modò attentè legantur. Quod certè faciendum est ferè in omnibus talibus disputationibus apud hunc authorem. His ita constitutis, omnia corruunt sua sponte, quæ ab altera parte adferuntur. Quanquam aliquando tantum non concedunt in hanc sententiam. Quid enim aliud est dicere, quòd Aristoteles caussam & fontem huius agitationis ipsam animantis formam esse senserit, aut omnino principium & caussam huius motionis quærere: idq; statuere, rem esse talem: quàm separare agitationẽ à suo principio, caussa, & forma? Iam autem cum anima sit illa forma, etiam ipsorum testimonio, quis non uidet, aut secum illos pugnare, & confundere caussam cum effectu: aut re ipsa nobiscum facere, uerbis tantùm à nobis discrepare? Sed

uerè

uerè confundunt agitationẽ cum origine sua, quam Aristoteles dicit immobilem esse, & ἐντελέχειαν πρώτην. statim enim relabuntur ad suam sententiam. & acriter contendunt, animam esse illam agitationem, qua bos, & aliæ animantes sint tales, non principium agitationis. Laudant interim Aristotelem, & eius sapientiam, quòd ita res distinxerit in materias & formas, cùm potius totis uiribus eum oppugnent. Apud me certè nullum est dubium, quin procul absint ab illius sentẽtia. Nec est uerum, quod addunt, ab Aristotele generaliter in alijs rebus perfectionem, seu exædificationem formam esse appellatam, in uiuẽtibus uerò specialiter ἐντελέχειαν: quasi uerò anima sit agitatio, & non principium agitationis, ac non sit in alijs etiam essentijs motus quidam præter hoc quod sunt: & quanquam hic ab illo nascatur, non tamen idem sint ambo, sed longißimè inter se distent, ratione & natura. Proferant mihi unum locũ, in quo Aristoteles apertè faciat hoc discrimen, aut potius ubi non uocabulum ἐντελέχειας pro qualibet forma & actu usurpet: & cedam. Sed nõ facient: facturi hoc prius haud dubiè, si potuissent. Ego uerò contrà & protuli suprà multos, & plures possem proferre, si res non esset clarißima. Quid enim aliud sibi uult statim initio secundi libri de Anima, cum dicit: Dicimus itaque unumquódque genus eorum, quæ sunt, substantiam: huius uerò aliud, ut materiam, quod quidem per se non est hoc aliquid: aliud formam, & speciem, qua iam dicitur hoc aliquid: & tertiũ, quod ex istis constat. Est autem materia quidem potentia, forma uerò entelechia, id est, ut commodè Vatablus uertit, actus atque perfectio. Quis audet hæc uerba oppugnare, ac aliter exponere, quàm generaliter de omni

ente, &

ente, & quidẽ in huius ipsius tractationis de anima uestibulo? Ego profectò nõ possem hoc facere cum aliqua fronte, aut temeritate. Nescio quid alij sint facturi. Fortasse quiduis ex quouis poterunt educere, ita ut Anaxagoras conatus est. Præterea, si anima est agitatio, qua uiuens est tale: non iam potentia uitæ est anima, sed ipsa uita. Quare igitur philosophus, animæ partes uocat δυνάμεις? quare θρεπτικὸν, & non τροφήν? quare αἰσθητικὸν, & non αἴσθησιν: διανοητικὸν, & non διάνοιαν, aut νόησιν? Sic de reliquis. Et hoc, si uiuens, accipiatur pro animato, sicut illi accipiunt: quod tamen fit impropriè, atque confunditur ita primus actus cum secundo. Nam alioqui facilè, si loquantur propriè, possum concedere, agitationem esse, qua uiuens sit tale, hoc est uiuens. Iam uiuens & animatum sunt diuersa: alterũ caussa, alterum effectus: alterum potentia, alterum actus, eo modo ut est antea disputatum. Huc etiam faciunt hæc uerba Aristotelis, quibus ipsi tamen utuntur ad confirmandũ suum errorem: Sicut oculus constat ex corpore oculi, & uisu, ità animal constat ex corpore & anima. Est enim uisus potentia quædam uisionis, non ipsa uisio: nihilominus tamen actus quidã oculi, seu essentia, seu perfectio, seu forma eius. Facit enim ibi differentiam Aristoteles, inter uisum & uisionem, sicut postea inter scientiam & scire ipsum, ut est prius annotatum. Sed ascribamus etiã hunc locum integrum. ὡς μὲν οὖν ἡ τμῆσις, καὶ ἡ ὅρασις, οὕτω καὶ ἡ ἐγρήγορσις ἐντελέχεια. ὡς δ' ἡ ὄψις, καὶ ἡ δύναμις τοῦ ὀργάνου, ἡ ψυχή. τὸ δ' σῶμα τὸ δυνάμει ὄν. ἀλλ' ὥσπερ ὁ ὀφθαλμὸς ἡ κόρη, καὶ ἡ ὄψις, κἀκεῖ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τὸ ζῷον. Sic est locus citandus, non mutilatus, ac integer sanè patrocinatur nobis, non illis: quod facilè intelligẽt,

adsue

adsuefacti nonnihil ad has disputationes, atq; ad lectionem Aristotelicam. Significat enim duplicem actū esse: primum, qui etiam potentia dicitur: & secūdum, qui est effectus primi. Secundi ponit exempla, sectionem, uisionem, & uigilias. primi, uisum, aut potentiam instrumēti, hoc est oculi, & animam. Et quemadmodum se habet sectio, aut uisio ad uigilias: ita habet se anima ad uisum, & oculi potentiam, quae idem sunt. Nunc uigiliae sunt uelut totius corporis actus ille posterior, cum uisio sit partis actus. Ergo sicut uisus, seu oculi potentia partis est actus prior, & principiū uitae: ita anima totius corporis, quod ex uarijs instrumētis cōstat, est prior actus. Quid potest dici expreßius, quid simplicius, quid etiam uerius? Nec propterea uisus debet esse corpusculum, ut frustra metuunt. Non etiam ideo fingimus, aut uolumus, animam ita mouere corpus, ut nauta mouet nauē. Quanquam ab hac sententia non ualde abhorret Aristoteles, cum dicit, ἔτι δὲ ἄδηλον, εἰ οὕτως ἐντελέχεια τοῦ σώματος ἡ ψυχὴ ὥσπερ πλωτὴρ πλοίου. Ego quidē non uerto ἐντελέχειαν actum intus perficientem, nec sum istarum rerū tam rudis ut hoc faciam. Quanquam si retineretur sententia, condonari posset error uocabuli. Si uerò conceditur, ut ego sanè censeo faciendum esse, hanc uocem ab ἐντελὲς & ἔχω deriuatam esse, non uideo, quomodo continuitas, & aßiduitas in motu poßit admodum hic quadrare, cum de actu primo hoc dicere non sit usitatū: & non sit haec motio perennis & cōtinua, sed non rarò interrūpatur quiete: & quidē, quod ad praecipuas animae partes attinet. Statuamus itaque sic in hoc loco dictam esse formam, quòd sit perfectior quaedam essentiarum pars, quàm materia. & hoc est ingenuū, simplex & cōsent

ſentiens cum reliqua philoſophia Peripatetica. Nec ad aliquam uocabuli agitationis expoſitionem confugient, cum addatur, perennis & continua: & non ſit obſcurũ, ad quid pertineat perennitas aut continuitas. Porrò quòd ſit uox noua, Cicero clarè dicit: nec puto fuiſſe hoc dicturum Ciceronem, ſi putaſſet nouam eſſe tantùm translatione, nõ reuera nouam, & in hac lingua prorſus inauditam antea, & inuſitatam: cum de re tanta ſcriberet, ac pertinente ad tantum philoſophum, quem ipſe quoque maximi ſemper fecit. ne dicam, non inueniri eã apud illos Græcos authores, qui fuerunt ante Ariſtotelem: quod mihi quidem conſtet. Aut proferat exemplum, qui contendit uocem eſſe ueterem, aut illo tempore in uſu fuiſſe. Dicunt etiam, quòd hanc uocem Ariſtoteles quæſiuerit, ac ſumpſerit, cum uellet motum ſignificare ad exprimendam agitationem, qua forma adquiritur. Hoc uerò eſt lõgius aberrare. Cicero dicit, inuentum eſſe uocabulum ab Ariſtotele, ut ſignificaret animam ex quinta natura, ſeu genere principiorũ eſſe: id eſt, ex cœleſtium corporum natura, cui deſit nomen. & hi dicunt, quòd ad ſignificandum motum, uel agitationem illam, de qua docetur in tertio Phyſicorum, ſit quæſitũ, & uſurpatum? Aut quomodo conſentiunt, quòd dicunt, primò ad ſignificandam præſtantiam formarum, quæ ſunt in uiuentium corporibus introductum eſſe uocabulum, nunc uerò generaliter ad ſignificandum motum? Sed nihil aliud, aiunt, ſignificat uox in tertio Phyſicorum, niſi continuam agitationem. Audio. Verùm non potuit Ariſtoteles aliter commodè motum definire, quanquam ſubabſurdum erat: ſicut ipſe in eo loco uidetur conqueri. Commiſcentur enim ibi entis uox, & quietis:

quietis: hoc est, absoluti operis naturæ, & agitationis, quæ est ipsa operis effectio: & tamen ἐντελέχεια non tam ibi significat agitationem, seu operis inchoationem & effectionem, quàm opus ipsum, hoc est, ens non perfectum quidem, sed quod nunc fit. Vult hoc dicere proculdubio Aristoteles, cum definit motum, quòd sit essentia quædam eius quod est potentia, non eius agitatio, seu mutatio. Nam alioqui motus esset agitationis agitatio, quod est absurdum. Et hoc est, quod in altera definitione motus dicit, quòd sit actus imperfectus: hoc est, eius quod non est actu, sed potentia, actus, id est, essentia quædam. Est quidem motus agitatio quædam, sed hæc agitatio non est propriè ἐντελέχεια, seu ἐνέργεια, id est, esse aliquod: sed cum sit eius, quod non est, nisi potentia, id est, mobilis, imperfectum est eius esse. Multo minus ἐντελέχεια est hic motus, aut agitatio: quod illi uolunt, sed ineptißimè, ac afficiunt Aristotelem, tantum uirum, non leui iniuria, quòd hunc sensum eius disputationi affingunt: ac interim flagellant eum grauius & iniustius, quàm nos Ciceronem: qui tamen haud dubiè non cupit hoc modo se defendi: ac si uiueret, nihil dubito, quin esset mutaturus potius sententiam, quàm ita se defenderet. Etsi fuit in hac re alioqui plus quàm facilis, etiam ex professione: Tantum abest, ut se flagellatum conquereretur. Ausim deierare, si res postularet, & uelut iudex iuratus hanc sententiam dicere, de his Aristotelis disputationibus. Totus locus de motu in principio tertij Physicorum, ex diametro pugnat cum his defensoribus Ciceronis: & non possum satis mirari, quid cogitauerint, cùm hæc uellent affirmare, & tam constanter docere. Cadam hac tota caussa, & amittam hanc uelut litem,

nisi hac in re præsertim, craßè est ab eis erratum: nec debet mihi obesse, quod est in Homero *σιώντι δὴ ἐρχομένω. Res ipsa consideretur, & ut ille dicit, ponderentur sententiæ, non numerentur. Non reprehendo ualde expositionem Themistij. Pueris enim ita res per quandam periphrasin declarari solet: nec habet aliquod incommodum, nisi quis uelit dicere, non itionem esse ad formam simpliciter, sed ad perfectionem formæ: propterea quòd subinde aliquid à principio motus accedit formæ. nisi qui fundamentum posuit, nihil uideri debeat fecisse, quod ad formam pertineat. Et tamen Themistius nihil contra nos facit. Non enim sequitur, Motus est itio ad formam: ergo ἐντελέχεια est motus, uel agitatio. æquè ac non sequitur, Motus est ἐντελέχεια quædam, ergo ἐντελέχειας est motus, uel agitatio. Non enim est conuersio simplex inter hæc duo, sicut Dialectici loquuntur, cum ἐντελεχέιας uox hic ponatur impropriè, sicut est indicatum. Contrà sequitur, Motus non est omnino nullum ens, ergo motus est quædam ἐντελέχεια. Quòd autem hæc uox in definitione motus impropriè sumatur, clarè ostendit Aristoteles, cum ait: ἥ τε κίνησις ἐνέργεια μὲν τις εἶναι δοκεῖ, ἀτελὴς δὲ, αἴτιον δ' ὅτι ἀτελὲς τὸ δυνατὸν, οὗ ἐστὶν ἐνέργεια κίνησις, καὶ διὰ τοῦτο δὴ χαλεπὸν αὐτὴν λαβεῖν τί ἐστι. Et paucis interpositis uerbis: χαλεπὴν μὲν ἰδεῖν, ἐνδεχομένην εἶναι, scilicet ἐνέργειαν. Quid uolunt amplius, qui contrarium defendunt? De uoce Actus dictum est suprà. Nec ideo sunt imperiti Aristotelicæ philosophiæ Boetius, & Gaza, quòd metaphorico maluerunt uti uocabulo, quàm proprio: præsertim cum alter magis Dialecticæ fuerit intentus, alter illi planiori philosophiæ, quæ tractat de animalibus, & quidem*

quidem specialiter præcipuè. Leue est omnino & inane, quod iterum atque iterum dicunt, Quid sibi uult illa interior perfectio? Quî magis anima plantæ, aut bonis interiora, quàm exteriora perficit? Antea dixi, me nunquam hoc docuisse. Nihilominus tamen, si patiuntur, uicissim ab eis interrogo, an existimauerint illos ita stupidos fuisse, ut putarent animam, cum sit totius forma, non etiam quamlibet partem perficere? Nónne sic rectè posset hoc defendi, ut diceretur factum esse hoc ad discernendam essentialem formam ab externa specie, seu facie rerum? Sed non admodum pugno, quod hæc res nihil ad nostram sententiam pertineat, nisi quis uelit nos alienis erroribus grauare. Deinde mirum est, si non rixantur, & contendunt de uocabulo: & hoc uolunt in me reijcere, quasi ego de re sileam. Quanquam neutros debet pudere liberalis cuiusdam explicationis uocabuli, cum hæc res non paruum habeat pondus, imò necessarium sit poni certam uocabulorum significationem in rerum tractationibus. Trahūt etiam in suam sententiam Plutarchum. is tam stat à nostris partibus, quàm ab ipsorum: nisi non dixi pro eodem usurpari ἐντελέχειαν, & ἐνεργέιαν, uoces. Hinc tamen haudquaquam potest hæc fieri conclusio, quod in his locis hæc uox motum significet, aut agitationem. & hoc satis est expositum, uel nihil hic desiderari queat. Significaui & hoc alicubi suprà, quòd ἐνεργέιας uox non malè, ut etiam Quintilianus faciat, exponatur pro eo, quod motionem quandam significat: sed pro his disputationibus, ubi de potentijs & actu primo tractatur præcipuè, metaphoricè usurpari: nec refragari deriuationis rationem, ac inde potius latinum actus factum quàm ab entelechia. Sumatur utrouis mo-

do, non iurgor, modò ut hic pro actu primo sumatur: qui si potest in motum transformari, facilè concedam ἐνεργείας uocabulum propriè significare, ut est communis expositio. Sed meo quidem iudicio non poterit hoc fieri, nisi tota philosophia Peripaterica, præsertim hac parte, subuertatur. Aristoteles motum quidem dicit esse ἐνέργειαν, sed in expositione addit, quandam & imperfectam, & perceptu difficilem, ut est dictum antea. Scripturam non ualde urgeo. Sed quæro, unde sit iam ἐντελέχεια, iam ἐνδελέχεια in ipsorum disputationibus? Si non est hoc indicium, quòd suæ caussæ diffidant, miror cuius rei sit. Quanquam & aliæ sunt coniecturæ. Luciani authoritas in hac re, quanquam nihil ad rem facit, adeò me non mouet, ut iocatus magis mihi suo more uideatur. Præterea non patior isto modo uocem esse nouam, ut ipsi fingunt. Ac est ad hoc responsum copiosè in præcedentibus. Quare nobis potius assentientur multi uersati in Aristotele, si attentè considerent eius sententiam de formis: atque utinam ipsi considerassent eius sententiam attentius. Quod si fecissent, non dubito, quin essent erga nos mitiores, aut potius nobiscum sentirent. Postremò, quòd dicunt, Aristotelem facere duplicem ἐντελέχειαν, substantialem, & accidentalem: & in definitione Motus, intelligendam esse ἐντελέχειαν accidentalem: utrumque est falsum. Nusquam enim, quod ego sciam, & hoc modo facit Aristoteles duplicem Entelechiam. tradit quidem alicubi, motum etiam esse secundum substantiam, quanquam hoc in alio loco negat. Sed hoc uult, generationem quoque motum esse, hoc est, cum substantia potestate habet actum, quatenus est potestate, aut id quod est potentia substantia, nunc est actu, non

substantia

substantia quidem, tunc enim finitus esset motus: sed quod erat, potentia substantia, uel quando ipsa potentia suum quendam actum habet: & hoc, ut est suprà ostensum, impropriè. Satis hæc res est ab ipso Aristotele in tertio Physicorum declarata: & non uno exemplo à nobis etiam, quod sufficit ad hanc rem, paulo antè. Recentiores quidem quadruplicem faciunt actum, & motum duplicem his nominibus: uerùm non hac ratione, sed ea, de qua iam est significatum. Et quorsum est opus hic adeò metuere, ne reprehendantur, quòd ἐντελέχειαν motum faciant eo quòd motus sit accidens, & entelechia substantia in hac animæ definitione? cum per se motus nec substantia sit, nec accidens, sed in mutatione substantiæ medium quiddam ferè inter substantiam & potentiam: in accidente similiter medium inter accidens, & eius potentiam: id quod suprà semel atque iterum ex Aristotele, mobilis actum diximus. Hoc enim est effectio rei, non res ipsa: nec mobile tantum, aut rei potentia, sed actus eius quod est potentia, quatenus est tale. Hoc si quis non intelligit, Aristotelem culpet, qui hoc ita docuit: non me, qui repeto, & interpretor eius doctrinam. Cum dicunt substantialem motum esse animati talis existentiam, seu uitam, quæ cieat actiones: non constant sibi. Existentia enim & uita, non sunt motus, sed principium motus, aut actionum, & quidem ut ipsi uitæ uocabulum hic usurpant: aut si sunt motus, quomòdo efficiunt actiones, id est, motiones? Atque ita caussæ bonitate, uel nolentes in nostram sententiam concedunt. Quò pertinet etiam, quòd dicunt ἐντελέχειαν uelut habitualem agitationem esse, uel potentiam cientem actiones. Alterum ideo dixi falsum esse, quia ut est Aristotelis, & omnium

aliorum diuisio, motus ibi tam substantialis definitur, quàm accidentalis: hoc est, non tantùm actus quidam τοῦ κινητοῦ in ordine accidentium, sed etiam in substantiarum ordine, ut taceam, quod Aristoteles alicubi dicit, Secundum substantiam non esse motum. Hæc sunt plana & simplicia, cúmq; Aristotelis disputatione conueniunt: nisi me prorsus fallit animus, & pessimè sunt à me collocatæ multæ optimæ horæ.

Nunc incidit mihi locus Aristotelis, qui extat in quarto libro μετεωρολογικῶν, & uidetur contra nos facere. Ibi pulchrè ac eruditè scribitur, omnia definita, seu circumscripta esse opere: quòd ea quæ possint suum opus facere, sint uerè, ut si oculus uideat. Sed adscribamus illius uerba: ἅπαντα δ' ἐστὶν ὡρισμένα τῷ ἔργῳ. τὰ μὲν γὰρ δυνάμενα ποιεῖν τὸ αὑτῶν ἔργον, ἀληθῶς ἐστιν ἕκαστα, οἷον ὁ ὀφθαλμὸς ὁρᾷ. Iam si oculus tum est uerè oculus, cum id facit cuius gratia est: uidendi autem gratia est oculus, & ipsum esse est forma: ergo cùm uidere sit, quod facit ut oculus sit uerè oculus, forma est oculi ipsum uidere. Iam uidere est motio, ergo motio est oculi forma. Quod si est in oculo, est etiam in toto corpore, aut animante: hoc est, ut uidere est oculi forma, ita uiuere, aut uti potentijs est forma animantis. atque ita rectè intellexit Aristotelem Cicero, ut uoluerit animam esse motionem, ita posset ex hoc loco aliquis rationari. Ego respondeo simpliciter, & ut res habet. Primò non est idem prorsus, fieri cuius gratia est aliquid, & eius forma. Sic enim uera serra, hoc est ex ferro facta, non esset serra, nisi cum iam usurparetur. Sed Aristoteles rectè, si ex ligno sit, aut alia materia tantum, quæ non recipiat uim secandi, uult serram esse ὁμωνύμως. Diuide

solum

solum exemplum hic in Aristotele de secundo actu, seu agitatione loquitur, præcedentia & sequentia de potentia tantum loquuntur. Et in libris de Anima disertè facit differentiam Aristoteles, inter uisum & uisionem. Ergo aut à se dissentit, aut facit duplicem formam unius rei: aut non est idem forma & actus secūdus, seu ἐντελέχεια. Verùm hæc est sententia Aristotelis, quod in operibus naturæ, præsertim perfectis illis, hoc est, quæ constant ex organicis partibus, ut sunt uiuentia, sit duplex ratio unius formæ, principium, seu potentia illa propinqua, seu habitus (ἐντελέχειαν πρώτην ipse uocat) & actio, siue mauis effectum siue operationē uocare. Nihilominus tamen animam uult actum primum esse, & habitum, seu principium agitationis, non ipsam agitationem. Et ut maximè uox ἐντελέχεια per δ esset scribenda, & haberet à continuitate nomen, non tamen aut in hac disputatione operationes significaret, aut illa continuitas esset intelligenda, quæ est in motu, qui sic propriè uocatur: sed de quadam duratione, præsertim quod ad plerásque potentias attinet, quarùm actioni motus definitio non conuenit, ut uidere, audire, & similia, non sunt aliquid imperfectum, aut gradus habens, sed perfectum quiddam per se semper. Huc pertinet, quod forma dicitur essentia: & res uerè esse, cum sint actu. Esse enim, & essentia, uocabula durationis sunt potius, quàm agitationis, quæ Motus appellatur. Præterea nō κίνησιν temerè uocat formam Aristoteles, sed ἐνέργειαν, & ἐντελέχειαν, & alia quædam. Verùm de uocabulo non admodum contendo, ut dixi: de re ipsa potius est mihi disputatio. Hunc locum Aristotelis eo libentius addidi, quòd uidebatur mihi facere nonnihil ad probandam

nostram ingenuitatem, fidem, & inquirendi ueri studium. Vt enim id antea sum testatus, ita hic etiam testor, me nullius odio quicquam scribere, docere, aut defendere, & contrà, quàm iudico, aut uerum esse, aut uero similimum. In rebus falli possũ, ut homo: in hoc animi propositio, inductione, constãtia nõ fallor. facilè possem ferre Ciceronis definitionem, si de secundo actu intelligeretur, & illa posteriore formæ ratione. Prior enim ratio, ut ita dicam, animæ conuenit, quæ est actus primus, principium, caussa, & potentia operationum & uitæ: non operationes, uita uel motus, ut sæpè dictum est. Verumtamen & sic uox motionis impropriè esset usurpata, id est pro eo quod est perfectum quiddam, aut habet perfecti rationem: ut sentire, intelligere, appetere, nutrire, moueri secundum locum. Aliter enim hæc secundum se considerantur, aliter secundum id quod sunt propriè, operationes, formas, rationes, aut species naturæ operum. Quanquam nihil ad nos admodum pertinet, habitúsne, an operatio magis formæ rationem habeat: modò constet, animam esse primum actum, principium, causam & fontem agitationis & uitæ, aut operationum, non hæc ipsa. Quod satis iam supérque demonstratum est, & prolixius etiam fortasse, quàm conueniebat. Sed ignoscere mihi debet Lector, cum id non sit mea culpa factum. Velim & hoc iterum obiter meminerit, non de uocabulo nobis tantùm, sed etiam de re ipsa: & magis de re quidem, quàm de uocabulo: si tamen alicubi, de uocabulo tantum, ualde contendimus: quod Sophistæ faciunt, ac obscurandæ rei potius, quàm illustrandæ causa.

LIBER

LIBER SECVNDVS DE ANIMA.

Quot sint potentiæ Animæ.

Vinque præcipuæ apud Aristotelē numerantur animæ potentiæ: nutritiuum, sensitiuum, appetitiuum, secūdum locum motiuum, & intellectiuū. Cùm enim per se hæc uocabula significent potentiam, non satis apte Potētiæ uox eis additur. Nisi uelimus dicere, potentia nutriendi, sentiendi, & sic de reliquis, mutata nonnihil orationis forma. Nutritiuum autem uocatur etiam rectè Vegetatiuum. Vegetum enim incolume est: & nutritiui proprium est officium, conseruare corpus physicū. Plato in Timæo, & in 4. lib. de Repub. tres facit animæ uires, aut partes, λογιστικὸν, ἐπιθυμητικὸν, & θυμὸν, quod etiam θυμοειδὲς uocat ipse, & Aristoteles nonnunquam, sicut primum ἡγεμονικὸν etiam appellatur. Et est θυμὸς uelut medium reliquorum duorū, ut suprà est ex Platone dictum, & ea concilians: ac præcipuè rationali seruit. Hanc Platonicam diuisionem egregiè descripsit Claudianus, quem integrum locum libuit usurpare.

Disce orbis, quod quisque sibi, dum conderet artus
Nostros, æthereis miscens terrena Prometheus,
Synceram patri mentem furatus Olympo,
Continuit claustris, indignantémque reuinxit.
Et, cum non aliter possent mortalia fingi,
Adiunxit geminas, Illæ cum corpore lapsæ

totum, siue secundum partes: sed ut conseruetur id quod iam est in sua substantia. Hoc autem fit partim etiam à simili, ut est suo loco indicatum. Potentia quæ hoc efficit, est ipsius animæ uis commutandi ita cibum ac potũ, illa quidem communißima omniũ. Nihil enim, quod uita est præditum, hac carere potest, cum ipsa poßit alijs omnibus carere, ut est in plantis cernere. Atq; ita sunt tria ad hãc rem maximè necessaria ac principalia, corpus quod alitur, id quo alitur, & alens. Et hoc Aristoteles sic dicit: ἐπεὶ δ' ἐστὶ τρία, τὸ τρεφόμενον, καὶ ᾧ τρέφεται, καὶ τὸ τρέφον, τὸ μὲν τρέφον ἐστὶν ἡ πρώτη ψυχή, τὸ δὲ τρεφόμενον, τὸ ἔχον αὐτὴν σῶμα, ᾧ δὲ τρέφεται ἡ τροφή. Et obserua dictum, quod additur: ἀπὸ τοῦ τέλους ἅπαντα προσαγορεύειν δίκαιον. Galenus dissentit nõnihil ab Aristotele, & docet, hanc potentiam non animæ, sed naturæ functionem esse, atque propterea φυτὰ appellari ea quæ hac potentia prædita sint. Qua in re proprietatem sermonis quidem Galenus considerauit. Nam & φυτὸν, & φύσις dictiones ab eodem uerbo φύειν, quod significat nasci, deriuantur: & φυτὸν significat plantam, cuius solæ sunt potentiæ nutritio, & ei cognata augmentatio, sed tamen cum uocabulum φύσις latius pateat, quàm uel origo eius, aut alia deriuata, non uideo causam, cur ab Aristotelis sententia recesserit Galenus, præsertim cum ne ratio quidem physicarum disputationum patiatur adeò angustè hanc uocem usurpari. Nam & aqua fit ex aere, & aer ex aqua secundum naturam, non tamen in illa mutatione est hæc potentia, nec appellatur per hũc motum res facta, uel φυτὸν græcè, uel latinè planta. Sic de motu naturali iudicari debet. Aut igitur hæc nõ sunt naturalia, aut naturæ uocabulum plus significat, quàm

φύειν,

φύσιν, aut φυτόν. Præterea unde est uoluntas & sensus, quæ dicit Galenus animæ esse functiones, non naturæ? Nónne sunt etiam à natura? Sunt enim corporis naturalis principales partes, id est animalium formæ, aut partes formarum in illis corporibus. De augmentatione, de qua in hoc loco etiã disputari solet, antea disseruimus, quando explicauimus de Generatione & corruptione.

An sint aliæ facultates huic cognatæ?

Sunt etiam huius generis aliæ potẽtiæ. Verùm Aristoteles non tractauit de eis. Galenus hoc diligenter fecit in tribus libris de Facultatibus naturalibus. Quare nos tantum nomina, & breues earum definitiones huc adscribemus, ut uelut degustãdas etiam præbeamus medicorum disputationes imperitioribus. Sunt autem facultates attrahendi, retinendi, coquendi, & expellendi: item apponendi, agglutinandi. & aßimilandi. & sunt illæ omnes potentiæ quasi famulæ quædam nutritiui: hæ gradus, aut partes eius. Adduntur etiam aliæ, ac quidẽ magis principales, generandi facultas, formandi & alterandi; quæ omnes uocantur eodem nomine, Facultates naturales. Et Galenus quidem, qui est autor horum tam uariorum discriminum, generales & præcipuas naturæ uires ponit, generandi uim, nutriendi, & augmentandi. Reliquas omnes tum harum ministras, tum inter se alias aliarum. De alterandi facultate nos non habemus necesse dicere, quæ nihil differt à generandi facultate, quàm quòd pars à toto: & de hac est antea traditum, quantum, ut opinor, ad hanc rem satis est. Formatiuum & alteratiuum dicit Galenus partes generatiui esse: nec propriè tamen satis, ut existimo, nec explicatè. Nam & uocabulo Alterationis ibi pro substãtiæ factione, ut sic dicam,

dicam, utitur: paulo antè in eodem loco, usus eo pro mutatione, quæ fit in qualitate, ut est ex albo nigrum, ex calido frigidum fieri. Et cum formare nihil sit aliud quàm figurare, & hoc sit moueri in qualitate: non est causa, cur magis formatrix facultas fiat pars generandi facultatis, quàm mutatrix aliarum qualitatũ & affectionum omnium. Par enim est in omnibus ratio. Atque sic res in infinitũ excurreret. Multò ergo expeditius & planius Aristoteles docuit: cum generationem fecit mutationem secundum substantiam, alterationem uerò mutationem secundum accidens: ut sint non altera pars alterius, sed distinctæ species.

Quid sit attrahendi potentia.

Attrahendi facultas est, quæ id quod aut nutrire, aut expelli debet ex corpore, ad se trahit, sicut magnes ferrum, aut succinum paleas, aut similes res leues, ac aridas.

De retinendi potentia.

Retinendi potentia est, quæ retinet alimẽtum in aliquo loco, donec ita fuerit præparatum, ut aliò commodè amandetur: ut à stomacho retinetur cibus, donec fiat chymus in epate, donec melius coquatur in corde, donec sanguis fiat, sicut Aristoteles docet. Galenus in epate, aut potius in uenis esse αἱματοποίησιν docet, quem plerũque sequuntur medici. Quanquam Auicenna sententiam Aristotelis non improbat.

De coquendi potentia.

Coquendi potentia, est efficiens coctionem alimenti. Coquere autem, est uincere, aut alterare alimentũ pro uniuscuiusque membri natura & officio, in quo fit talis cibi mutatio. Medici autem in quatuor locis concoqui

cibum

cibum docent: in ore primùm, deinde in stomacho, tertiò in epate, aut uenis: ultimò in extremitatibus minutissimarum uenarum. Aristoteles & in his libris, & in 4. libro Meteorolog. tradit, à calido naturali concoctionem effici. Hæc autem sunt eius uerba in Meteorolog. πέψις μὲν οὖν ἐστὶ τελείωσις ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ καὶ οἰκείου θερμοῦ, ἐκ τῶν ἀντικειμένων παθητικῶν. ταῦτα δ' ἐστὶν ἡ οἰκεία ἑκάστῳ ὕλη. Idem propemodum docet Galenus tum alibi, tum in tertio libro Natura. facult. Cæterùm hoc etiam sciant adolescentes, pro uocibus, Coquere, & coctio, medicos recentiores, Digerere, & digestio barbarè dicere. Nam Digerere latinis significat distribuere, ut apud Ouidium:

Tempora cum causis Latium digesta per orbem.

Sic etiam apud Plinium, & Cornelium Celsum usurpatur.

De expellendi potentia.

Hæc est potentia, quæ tum cibum in alia membra digerit, tum excremẽta eijcit ex corpore: ac utitur ad hoc uelut instrumento quodam, flaua bile in animalibus.

Quid sit apponendi potentia.

Apponendi potentia, est uis, quæ alimentũ, quod nutriturum est, ut quando adhuc cibus est, aut chymus, aut sanguis etiam in uenis, applicat membris, quæ alere debet. Quod quando non fit ritè, gignitur ἀτροφία, & φθίσις in corporibus.

Quid sit agglutinandi potentia.

Hæc affigit membris alimentum. Id quod fit, quando sanguis lentorem quendam contraxit, & factus est siccior. Huius potentiæ corruptio creat genus aquæ inter cutem, quam Græci ὑποσάρκα uocant.

Quid sit aſsimilandi potentia.

Aßimilandi potentia tranſmutat alimentum in ſubſtantiam membri, quòd alit, & prorſus ei ſimile facit tantum, quantum eſt in eo reſolutum, aut conſumptum à calore naturali, aut etiam externo. Nam ſi plus adnaſcatur ei, non fit nutritio, ſed augmentatio. Tametſi hæc non poßit fieri ſine illa. Hoc niſi fiat, contrahitur morbus, qui λεύκη græcè dicitur, latinè Vitiligo. Has quatuor ſpecies nutritiui, Galenus, ut puto, inuenit, ac uſurpauit.

De ſpeciebus concoquendi facultatis.

Ariſtoteles in quarto libro Meteorolog. ponit tres ſpecies coquendi facultatis: maturationem, elixationē, & aſſationem. Ipſe græcè, quibus uocabulis etiam uulgus hactenus eſt uſum, uocat πέπανσιν, ἕψησιν, & ὄπτησιν: harū uitia, ſeu contraria, id eſt in concoctionis ſpecies, cruditatem, inquinationē, & excalfactionem græcè dicuntur ὠμότης, μόλυνσις, & στάτευσις. in alijs autoribus per θ ſcribitur στάθευσις, & melius. ab εὕω, id eſt uro, inflammo. Omnis autem coctio, fit à calido. Maturatio, eſt propriè coctio, quæ fit in fructibus arborum, ſeu, ut Ariſtoteles loquitur, alimenti, quod eſt intra fructuum opercula, τῆς ἐν τοῖς περικαρπίοις τροφῆς πέψις. Transfertur etiam ad alias res: ut pituitæ & tuberculorum coctio in corporibus animantium, uocatur etiam Maturatio. In omnibus autem quæ matureſcunt, aerea mutantur primùm in aquea, hæc tandem in terrea condenſantur, adeóque ſemper ex tenuibus craßiora. Ita quidem Ariſtoteles etiam docet, ac loquitur ſua lingua. Huius contrarium eſt cruditas, quæ fit, cum non uinci poteſt aerium, aut humidum à calido, propter eius debilitatem:

litatem: estque, ut Aristoteles definit, ἀόριστος ὑγρότης, id est, humidum indefinitum, non uictum & subactum. Inchoatur quidem coctio, sed non absoluitur. Hinc Aristoteles illam uocat perfectionem quandam, illam imperfectionem. *Elixatio est indefiniti, quod est in humore, coctio, quæ fit calore humido.* Quid sit hic indefinitum, nunc est dictum. *Inquinatio, seu μόλυνσις contrà fit, cum aut nimia frigiditas est in humido agente, siue coquente, aut in eo quod coquitur, immodica humiditas.* Estque inchoata elixatio, non perfecta. Ideoque duriora sunt, quæ sunt inquinata hoc modo, quàm elixata, *Assatio est coctio, quæ fit ab humido sicco.* Id si non satis forte aut magnum sit, imperfecta fit assatio, quam Aristoteles στάθευσιν appellari posse dicit. Contraria quædam etiam fiunt in elixatione, & assatione. In illa enim, quæ ita concoquuntur, exteriora fiunt molliora & humidiora, interiora duriora & sicciora: in hac uerò exteriora duriora & sicciora, interiora molliora & humidiora. & hoc ideo, quia calidi est humectare, id est, humidum attrahere. Nunc in ijs quæ assantur, calor intus colligitur, & augetur propter partes exteriores induratas, aut exiccatas: in ijs autem quæ elixantur, calor humidi coquentis foris potius manet, ac euocat ex eo quod coquitur humidum. Addit hoc Aristoteles, quòd hæ uoces coctionis, cum suis contrarijs, non propriè pertineant ad eas species coctionis, quæ fiunt in animantium corporibus illis similibus.

Quid sit sensitiuum.

Sensitiuum est, potentia percipiendi quantitates & qualitates quasdam; & quædam relatiua: ut sunt, magnum paruum, motus quies, numerus, figura, calor, so-

nus, ſapor, calidum frigidum, aſperum leue. Aut ſenſitiuum eſt potentia una talium rerum, quæ nunc ſunt enumeratæ. Et hæc definitio conſentit cum ijs quæ ab Ariſtotele traduntur de hac potentia. Eſt enim potentia uelut patiens, ſenſibile uelut agens. Et ſicut peritus Grammaticæ non exercens eam artem, patitur aliquid ferè, quando incipit exercere Grammaticam: ita ſenſus, uel potentia ſentiendi patitur, tanquam aliquid, cum percipit ſenſibile, & ut fit in altero genere patiendi (Ariſtoteles enim duo facit) aſsimilatur ſenſibili, ſeu obiecto. Nam uidere, nihil eſt aliquo modo aliud, quàm uiſum colorari: & audire, auditum ſonorum reddi. Quod autem dixi, Ariſt. facere duo genera patiendi, facilè poteſt intelligi ex ijs quæ ſuprà ſunt ex eodem authore annotata, de duplici potentia. Eadem enim eſt utrorúmq; ratio. Et ut remota potentia eſt priuatio, propinqua autē habitus ocioſus: ita prior actio, mutatio in contrarium eſt, ſeu ut Ariſtot. loquitur, ἐπὶ τὰς στερητικὰς διαθέσεις: poſterior tranſitus ex habitu in actum, ſeu naturam. nam Ariſt. hoc addit. Atque hanc eſſe de ſenſu Ariſt. ſententiam, hæc eius uerba demonſtrant: τὸ δ' αἰσθητικὸν δυνάμει ἐστίν. οἷον τὸ αἰσθητὸν ἤδη, ὡς ἐντελεχείᾳ, καθάπερ εἴρηται. πάσχει μὲν οὖν οὐχ ὅμοιον ὄν, πεπονθὸς δ' ὡμοίωται, καὶ ἐστὶν οἷον ἐκεῖνο. Et cum hæc duo genera patiēdi non habeant propria uocabula, alterum alteratio, alterum paſſio uocatur, eodem Ariſtotele authore. Hanc potentiam habent omnia animalia. Nam animal, eſt propriè corpus naturale, ſenſu præditum.

Quot ſint ſenſus.

Quinque ſunt ſenſus, uiſus, auditus, olfactus, guſtus, tactus. Quòd autem non ſint plures, docet experientia.

Sic

Sic enim ait Aristoteles in 4. lib. περὶ ζώων ἱστορίας εἰσὶ δὲ πλεῖσται, καὶ παρ' ἃς οὐδεμία φαίνεται ἴδιος ἑτέρα, πέντε τὸν ἀριθμόν, ὄψις, ἀκοή, ὄσφρησις, γεῦσις, ἁφή.

Quid sit sensibile.

Sensibile, est obiectum sensus, aut id quod facit, sentiens potentia, ut habitum sensus, actu sentiens. Et huius est agere, sicut sensitiui est pati. Clausi enim oculi, aut aperti etiam, in tenebris non uident: sed aperti, in luce illuminantur ipsi quoque, & colores recipiunt: seu colores fiunt actu, qui clausi, aut in tenebris fuerant hoc potentia. Hanc enim esse Aristotelis sententiam, iam est indicatum, & infrà iterum hoc & clarius fiet. Cæterùm sensibile est duplex: est sensibile per se, & per accidens. Sensibile per se, aut est proprium, aut commune. Proprium est, quod unius tantum sensus est obiectum: ut color solius uisus est obiectum, sonus auditus, sapor gustus, odor olfactus. Et obserua, quod Aristoteles dicit, sensus non decipi circa hæc obiecta, quæ sunt ipsis propria. Quod tamen debet intelligi sic, ut nihil aliud hoc impediat. Communia sensibilia sunt, quæ à pluribus sensibus, quàm ab uno possunt percipi: ut sunt motus, quies, numerus, figura, magnitudo. Hæc enim omnia sentiri possunt, & uidendo, & tangendo. Sensibile per accidens, est id quod accidit ei quod uerè & propriè sentitur, ut si nigrum sit durum, aut molle. Videntur etiam durum, aut molle, non simpliciter, sed quia nigro accidunt, & ualde impropriè. Item si quis dicat, se audire patrem, qui loquatur, non propriè audit, nec dicit. Audit enim uocem, uel orationem, cuius accidens est pater, quod ad hanc rem attinet. Accidens enim, & subiectum hic considerantur, prout propria, aut impropria certorum

sunt sensuum obiecta, non ita ut uerè sunt inter se accidens & subiectum. Plenus est communis sermo talibus figuris, quæ ex improprijs obiectis sensuum ducuntur, & uocantur Metaphoræ: ut sunt, Video quid dicas, Audio quid sentias. In plerisque tamen sunt tantum metaphoræ sine hac improprietate (nisi quòd cum intellectu, & cognatis potentijs, uelut interioribus quibusdam sensibus, hi qui propriè sensus appellantur, magnam habent affinitatem) ut, Gustaui doctrinam Aristotelis, Olfacio dolum, aut insidias. In summa, huius sensibilis per accidens omnino usus est necessarius, ad significanda corpora omnia, quæ dicimus nos uidere. Non enim corpora ipsa, aut substantiæ, sed affectiones tantum, & accidentia cernuntur: ut est, magnitudo, figura, color, & similia, quibus etiam corpora discernuntur.

Quare habeant sensus animalia.

Sensus inditi sunt animalibus propter necessitatem, & suæ salutis conseruationem. Sensibus enim percipiuntur, quæ animalibus tum prosunt, tum obsunt: ad quos cùm accedit appetitio, eliguntur & accersuntur salutaria, nocentia declinantur. In hominibus etiam ad prudentiam, & intellectum multum habent momenti, seu, ut Aristoteles ait, τοῖς καὶ φρονήσεως τυγχάνουσι τοῦ εὖ ἕνεκα ὑπάρχουσι. Nam uaria rerum discrimina ostendunt menti: unde postea fit ratiocinatio, quæ est utilis & ad intelligendum, & ad agendum. Id Aristoteles dicit his uerbis: πολλὰς γὰρ εἰσαγγέλλουσι διαφοράς, ἐξ ὧν ἥ τε νοητῶν ἐγγίνεται φρόνησις, καὶ ἡ τῶν πρακτῶν. Sunt eiam propter suauitatem & delectationem quandam (non enim audeo dicere uoluptatem, propter huius uocabuli hostes: quanquam nomine potius quàm re) dati

animan

animantibus sensus. Nam si, ut Aristoteles alicubi scribit, Scire per se est expetendū: non uideo quomodo sentire per se non expeti debeat, cùm ad scientiam non parum habeant momēti sensus, præsertim uisus & auditus.

Quid sit visus.

Visus est potentia percipiendi coloris. Quanquam enim, ut suprà monui, uisus etiam figuram, magnitudinem, motum, & nonnulla alia potest indicare: non tamen aliud est huius sensus proprium obiectum, quàm color, & nescio quid aliud, quod Aristoteles dicit non habere nomen. Reliqua omnia sunt aliorum etiam sensuum obiecta. Colores autem non possunt percipi, nisi per aliquod medium illuminatum ita, ut ipsi moueant medium, à quo postea mouetur uisus. Democritus enim censuit à colore, non per medium aliquod, moueri hunc sensum. Qui tamen fallitur. Id quod Aristoteles euidenter demonstrat, cum dicit, non cerni hoc quod oculo sit impositum. Verum enim hoc est, & experientia notum. Fuerunt etiam qui putarent, lumen, seu radios quosdam ex se spargere oculum ad uisibile, atque ita colores appprehendere per tactum. Quod non posse fieri, argumento est, quòd in tenebris non uidemus. Si enim esset lux aliqua in oculis, illa tenebras etiam depelleret, egressa oculum, & illustraret aerem: nec dici probabiliter potest, extingui hoc lumen oculi in tenebris. Et rectè Plato ab Aristotele propterea reprehensus est. Putauit Empedocles quoque, aliquando uisum effici per defluxus tenuissimarum particularum de corporibus. Græci ἀποῤῥοίας appellant. Hunc secutus Lucretius, latinus poeta, eleganter hoc expreßit, cum sic inquit in quarto libro:

Dico igitur rerum effigies, tenuésque figuras
Mittier ab rebus, summo de cortice earum,
Quæ qua si membranæ, uel cortex nominitanda est,
Quòd speciem ac formam similem gerit eius imago,
Cuiuscunque cluet de corpore fusa uagari.

Et in eodem libro alibi, ac significantius, coniunctis cum uisus obiectis aliorum sensuum obiectis. Empedocles enim similiter omnes sensus fieri existimauit.

Quare etiam atq; etiam minima hæc fateare necesse est
Corpora, quæ feriant oculos, uisumque lacessant,
Perpetuóque fluant certis ab rebus odores,
Frigus ut à fluuijs, calor à sole, æstus ab undis
Aequoris, exesor murorum littora circum.
Nec uariæ cessant uoces uolitare per auras.
Denique in os salsi uenit humor sæpe saporis,
Cum mare uersamur propter: dilutáque contra
Cum tuimur misceri absynthia, tangit amaror.
Vsque adeò omnibus ab rebus res quæque fluenter
Fertur, & in cunctas dimittitur undique partes.
Nec mora, nec requies inter datur ulla fluendi.

Hæc quidem est illorum opinio: sed ideo non est firma, quia duo corpora non possunt esse in eodem loco simul. Essent autem, si lux esset corpus quamtumuis tenue, ut est uel fucus, uel cortex, uel membrana, ut Lucretius ait. Aer enim, uel aliud simile, in quo lux est, corpus est. Democritus habuit aliam de uisu opinionem. Putauit enim, illum aquam esse. in quo quidē nihil errauit, & in ea refringi radios, aut fieri ἔμφασιν, id est, effigiem repercußi corporis. quòd falsum est propterea, quia si ita esset, oporteret etiam aquam, & speculum, & alia leuia corpora, in quibus fit talis simulachrorum expreßio, uidere.

dere. Atque hæc sufficiant de ueterum opinionibus, quas eo libentius ex Aristotele recitaui, quòd dignus uisus est mihi hic sensus, qui paulò diligentius exponeretur. Nunc ad institutum redeo, indicaturus, quæ alia, & quomodo ad uisum propriè pertineant, quidque illa sint. Quòd autem potentia uidendi, & colore, ac medio corpore, opus sit ad hanc rem, & quid sit hæc potentia, satis explicatum esse arbitror. Sequitur ut de lumine & colore, & quid sit hoc medium, dicamus.

Quid sit lumen.

Nunc est dictum, lumen non esse corpus. Et est addita causa. Quia si esset corpus, essent duo corpora in eodem loco. Id autem est impoßibile. Est enim lux in aliquo corpore perspicuo, ut est aer, aut aqua, aut chrystallus, & pleræqúe gemmæ. Quare, cum non sit corpus, necesse est affectionem aliquam, au differētiam esse, hoc est accidens corporis non cuiusuis, sed solis: & eorum quæ habent naturam similem solis naturæ, ut ignis, fungus, cornu, capita piscium, squamæ, oculi, ut Aristoteles recenset in secundo libro de Anima. Tale corpus cum est in corpore perspicuo, illustrat illud, & facit actu perspicuum, quod fuerat tantum potentia perspicuum. Aer enim, & similia corpora, sunt perspicua potentia, non actu. Atque sic lumen nihil est aliud, quàm actu perspicuum, Græci uocant διαφανὲς. utrumque dictum est ab eo, quòd uisui uelut transitum præbeat. Præterea perspicua quoque corpora non sunt propterea talia, quòd sint uel hæc, uel illa corpora: sed quòd habeant cognationem cum solis natura: aut potius, ut Aristoteles loquitur, quòd sit eadem in eis natura, quæ est in æterno illo & cœlesti corpore, puta sole. Non enim talia corpora

illustrarentur, nisi haberent inclinationem ad hoc. In summa, quæ est affinitas inter potentiam & actum, ea est inter corpora, quæ perspicua uocantur, & solem, aut simile. Magnam uerò esse affinitatem inter actum & potentiam, notum est. Eadem enim est natura ligni, quatenus est mensa potentia, quæ est naturæ mensæ: quantum ad materiam tamen attinet, non quantum attinet ad formam. Alia enim est ligni forma, alia mensæ, cum eadem sit materia utriusque. Democritus errauit, quando putauit, lumen ferri gradatim inter terram, & hoc quod claudit mundum. In puncto enim temporis lumen spargitur ab oriente in occidentem, & occupat totum hemisphærium. Et quidem sensui repugnat hæc opinio. Præterea lumen esse uelut colorem quendam perspicui corporis, Aristot. docet in libro quem scripsit de Coloribus, ubi dicit, lumen ignis colorem esse. Tenebræ sunt priuatio luminis, id est, potentia illa perspicui. Perspicuum autem, est qualitas quedā non unius corporis propria, sed multorum cōmunis, siue de actu intelligas, siue de potentia. Tenebrosus enim aer est potentia luminosus, præsente autem lumine fit actu luminosus, & induit naturam illam, seu qualitatem solis, aut ignis, aut similis corporis actu, quam prius habuerat potentia.

Quid sit medium.

Aristoteles adeò non per tactum fieri sensum existimat, ut quintum etiam sensum, qui propriè tactus dicitur, à tangendo excludat. Quod cur, & quomodo faciat, indicabimus suo loco. Medium autem uniuscuiusque sensus est corpus inter sensorium, id est, instrumentum sentiendi, & sensibile. In nullo enim sensu ad efficiendam sensionem tam propè coniunguntur sensorium & sensibile,

ſenſibile, ut inter ſe tangāt. Inter uiſum & uiſibile, quod eſt color, interponitur corpus perſpicuum actu: ut aer, aut aqua, aut ſimile. Nec tangit oculum color, ſed perſpicuum corpus mouet, & tangit oculum: color autem tangit, & mouet perſpicuum. Sentire enim, pati quiddam eſt. Eſt itaque medium uiſus corpus perſpicuum actu, indefinitum tamen, ſeu quod per totam ſui ſubſtātiam recipit colorem, quanquam incertum pro eo: ac ipſum non eſt finitum, ſeu terminatum, ſed uagum tanquam, & inconſtans, quod ad lumen ſeu colorem attinet.

Quid ſit color.

Color eſt extremitas perſpicui, in corpore definito. Sic definit colorem Ariſtoteles in libro, de Senſu & ſenſili. Sed ipſius uerba hæc ſunt: ὥστε χρῶμα ἂν εἴη τὸ τοῦ διαφανοῦς ἐν σώματι ὡρισμένῳ πέρας. Hæc definitio ut intelligi poßit, ſciri debet differentia inter corpus definitum, & corpus indefinitum. Videtur autem Ariſtoteles paulò aliter hæc uocabula in hac diſputatione uſurpaſſe, quàm uſurpauit in libris de Generatione & corruptione. Iſthic enim finitum & infinitum pro ratione ſubſtantiæ, ſeu primarum qualitatum in ſimplicibus corporibus accepta ſunt: hoc eſt, pro eo quòd aut facilè conſiſtunt, aut non facilè conſiſtunt, & ipſa fulcire ſe & ſuſtentare ſuis magis uiribus poſſunt, aut non poſſunt. Hic finitum ſignificat, quod non totum tranſmittit lumen, ſeu colorem, ſed propter denſitatem, aut aliam cauſam non præbet lumini tranſitū, ſed in extremitate modo illuminatur, ſeu coloratur. Atque ita finitū & infinitum in hoc loco ad lumen referūtur, nō ut in lib. de Generat. & corrup. ad duriciem & molliciem, humiditatem & ſiccitatem. Ac ſunt infinita corpora, quæ tota pellucent

præsente sole, aut igneo aliquo corpore, ut sunt aer, aqua, & similia. Definita, quæ tantùm in extremitate non tota pellucẽt. est enim id color in definito corpore, quod est in infinito lumen. Infinitũ autem intelligi debet, ut in hac disputatiõe accipitur. Et lumẽ iam antea dictũ est, esse uelut colorẽ quendã perspicui, sed incertũ & inconstãtem: sicut ipsum corpus est pro ratione luminis, quod recipit. Atq; id testatur Aristoteles his uerbis: φαίνεται δὲ καὶ ἀὴρ καὶ ὕδωρ χρωματιζόμενα. καὶ γὰρ ἡ αὐγὴ τοιοῦτόν ἐστι, ἀλλ' ἐκεῖ μὲν διὰ τὸ ἐν ἀορίστῳ οὐ τὴν αὐτὴν ἐγγύθεν, καὶ προσιοῦσι, καὶ πόρρωθεν, ἔχει χροίαν οὔθ' ὁ ἀὴρ, οὔθ' ἡ θάλαττα. Pythagorici putauerunt, colorẽ superficiem esse. Aristoteles non extremitatem, sed aliquid in extremitate esse colorem dicit: & quidem perspicui extremitatem in corpore finito, seu perspicuum ipsum in corpore finito: hoc est, lucidum extremum corporis, non nisi in termino, seu extremo perspicui. Hæc est procul dubio Aristotelis sententia, quam etiam hæc eius uerba, si rectè considerentur, satis confirmant: δῆλον ἄρα, ὅτι τὸ αὐτὸ κἀκεῖ, κἀνταῦθα δεκτικόν τῆς χρόας ἐστὶ, τὸ ἄρα διαφανὲς, καθόσον ἐνυπάρχει τοῖς σώμασι, ὑπάρχει δὲ μᾶλλον, καὶ ἧττον, ἐν πᾶσι χρώματος ποιεῖ μετέχειν. Sicut autem in corporibus omnino pellucentibus iam lux, iam tenebræ sunt, & hæ sunt priuatio, illa habitus: ita in alijs corporibus album est, & nigrum. Albũ enim uelut lux est in corporis finiti extremo, nigrum contrà tenebræ sunt, seu priuatio in extremo eiusdem corporis. Præterea hi colores sunt initia reliquorum colorum omnium, utpote ex quibus omnes alij componuntur. Sicut ex dulci & amaro constituuntur alij sapores, ita ut alij colores sint tantum mistio quædam horum duorum colorum

lorum partim per proportionem, partim sine proportione: & ut Aristoteles inquit, καθ' ὑπεροχήν τινα, καὶ ἔλλειψιν ἀσύμμετρον. Quod etiam in mistione uocũ fieri solet. Nam aliæ illarum sunt concẽtus, ut δίτονος, διαπέντε, διατεσσάρων, διαπασῶν: & aliæ non sunt concentus, ut secundæ, septimæ, & his proportionales. Est etiã alius modus generationis colorum, qui fit, quando colores ponuntur alij super alios, & alij per alios cernuntur. atque hoc fit tum à natura, tum ab arte, ut cùm pictores alijs alios illinunt, & ignis per se candidus in fumo puniceus apparet. Album autem est lux quædam simplicium corporum, magis tamen frigidorum & humidorum, quàm calidorum & siccorum. Aristoteles enim in libro de Coloribus, igni flauum colorem tribuit, quanquam in his disputationibus album ei tribuit. Sentiendum autem est, quòd colores naturam primarum qualitatum sequantur. Nigrum ita Aristoteles in eodem libro describit: τὸ δὲ μέλαν χρῶμα συμβαίνει γίνεσθαι, ὅταν ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ ὑπὸ τοῦ πυρὸς διακαυθῇ. διὸ καὶ πάντα τὰ καόμενα μελαίνεται, καθάπερ ξύλα, καὶ ἄνθρακες, σβεσθέντος τοῦ πυρός. Porrò quemadmodum albũ & nigrũ sunt elementa colorum, ita species eorum septem ab Aristotele numerantur: album, nigrum, & horum media, puniceum, purpureum, uiride, cæruleum, atque ex his cõpositi, qui sunt reliqui omnes colores. Quanquam enim medij quoque quatuor ex albo & nigro cõstant, tamen quia sunt certiores reliquis, & medium quiddam inter album & nigrum obtinent: ideo puto inter principales cum albo & nigro ab Aristotele positos esse, aut quia sine medió, & proximè hi quatuor ex albo & nigro fiũt: reliqui ex his quatuor.

quatuor, non ex albo & nigro sine alio motu & mutatione præcedente constant. Testantur hoc colores, quibus hodie quoque pictores paratis utuntur, & inter pingendum reliquos ex his, cùm opus est, faciunt. Quanquã aliud est principia colorum esse, aliud species. Hæ itaque, & tot sunt colorum species.

Quid sit auditus.

Auditus est potentia percipiens & dijudicans sonos. nam sonus est obiectum huius sensus. Mediũ eius est aer etiam, non tamen internus, sed externus. Habent enim aures intus collocatum aerem immobilem, ad hoc, ut impulsus ab externo aere, sentiat omnia sonorum discrimina. Huic est prætensa pellicula, sicut fit in oculis. Igitur moto externo aere, & unà eo qui est in aure, efficitur actu auditus. quod non potest fieri, nisi aer motus nõ sit dispersus, sed unus & continuus pertingat in aurem. Quod accidit, quando colliduntur duo solida corpora, & sonandi uim habentia: necnon ictus præcurrit aeris dißipationem. Sunt autẽ sonatiua corpora solida & leuia, ut æs, uitrum, lapis: maximè autem sunt talia, cũ sunt concaua. Ibi enim crebrò ictus repercutiũtur, propterea quòd aer impulsus nõ potest exire ex cõcauitate corporis: qualia sunt tintinabula, & alia eiusdem generis. Præterea corpus, unde fit repercußio aeris nõ dißipati et cõtinui, debet esse læue. Quia læue est planũ aut equale, & unũ est planum eius quod est læue, unúmq; de uno fieri consentaneũ est rationi. Sonum autẽ esse motũ aerem unum continuum, nõ diffusum per duorũ corporum solidorum collisionem, hæc Aristotelis uerba declarãt: δεῖ στερεῶν πληγὴν γενέσθαι πρὸς ἄλληλα, καὶ πρὸς τὸν ἀέρα. τοῦτο δὲ γίνεται, ὅταν ὑπομένῃ πληγεὶς ὁ ἀὴρ, καὶ μὴ

διαχυ

διαχυθῇ, διὸ ἐὰν ταχέως καὶ σφοδρῶς πληγῇ, ψοφεῖ. δεῖ γὰρ φθάσαι τὴν κίνησιν τοῦ ῥαπίζοντος, τὴν θρύψιν τοῦ ἀέρος ὥσπερ ἂν εἰ σωρὸν ἢ ὁρμαθὸν ψάμμου τύπτοι τις, φερόμενον ταχύ. Idem paulò pòst repetit & addit, resilire totum aerem tum ex percusso, tum ex percutiente corpore. Et hæc quidẽ de hac re Aristoteles tradidit. Non autem tantum per talium corporum collisionem, & aeris ab eis repercußionem fit sonus, sed impulso uehementer aere ab uno etiam corpore: & quidem alio aere aliquando, ídque tum per uerberationem, ut cùm uirga feritur aer celeriter: tum per expreßionẽ, ut cùm spiritus ex uesica, aut alio corpore per angustum meatum expellitur: denique per receptionem concitatam, ut cũ aer ab homine per strictum os, & uelociter attrahitur, aut in pixide extracto profundius immisso operculo, si nõ poßit multum aeris intrare interim dum educitur, certè sonus excitatur. Fit etiam sonus, quando ipse aer inuectus in aliquod densum corpus resilit, & concussus totus concutit unà aerem internum. Dixi, aerem esse medium auditus. Quod tamen non est medium ea ratione, qua ratione medium est uisus. Visus enim medium est, quatenus est perspicuus aer: auditus autem, propter aliã qualitatem, quæ non habet nomen apud Aristotelem. Nonnulli Græci autores finxerũt nomen, ut docet Themistius, & appellauerunt eam qualitatem διηχὴν, à personãdo, sicut διαφανὲς habet nomen à perlucẽdo. Echò autem est repulsio ita moti aeris ab alio aere, qui etiam est unus, totus, non diffusus, propter aliquod uas, aut densum corpus, à quo continetur. Et fit maximè, quando corpus illud est concauum. Hinc est, quod plerunque in uallibus, ad fornices, aut arcuata ædificia, seu camerata, plerun

plerunque sic resilit & duplicatur sonus. Id etiam Virgil. pulchrè significat: Aut ubi concaua pulsu saxa sonant, uocisque offensa resultat imago. Quanquam enim à sonando nomen habet Echo (ἠχῶ sono est Græcis) tamen figuratè non proprium sonum, aut primum: sed repulsum, & secundum sonum significat. Sicut enim umbra est lux repercussa, ita echo est sonus repercussus, & uelut umbra soni. Quanquam lucis plures sunt repercußiones, seu gradus, quàm soni. Et quidem Aristoteles probabiliter dicit, in omni sono fieri echo, etiamsi non semper audiatur. Necesse est enim, aerem unum aliquem concussum alicunde: uel ab alio aere, qui non unà impellitur, propter longinquitatem resilire. Quemadmodum uidemus in agitatione aquæ fieri. Refluit enim, quod est motum uno impetu. Sed integrum locum de Echo subijciemus, qui extat in secundo libr. de Anima: ἠχὼ δὲ γίνεται, ὅταν ἀπὸ τοῦ ἀέρος ἑνὸς γινομένου, διὰ τὸ ἀγγεῖου τὸ διορίσαν, καὶ κωλύσαν θρυφθῆναι, πάλιν ὁ ἀὴρ ἀπωσθῇ, ὥσπερ σφαῖρα. ἔοικε δὲ ἀεὶ γίνεσθαι ἠχὼ, ἀλλ' οὐ σαφὴς, ἐπεὶ συμβαίνει γε ἐπὶ τοῦ ψόφου, καθάπερ καὶ ἐπὶ τοῦ φωτός. καὶ γὰρ τὸ φῶς ἀεὶ ἀνακλᾶται. οὐ γὰρ ἂν ἐγίνετο πάντῃ φῶς, ἀλλὰ σκότος ἔξω τοῦ ἡλιουμένου. Porrò non similes sunt omnes soni, sed habent sua discrimina, sicut de obiectu uisus est indicatum. Sunt autem species sonorũ, graue, acutum, & quæ sunt inter hæc media: constant enim ex acuto & graui omnes reliqui soni, sicut ex albo & nigro alij colores. Sic autem acutũ definit Aristoteles, ut sit, quod multum mouet auditum in paruo tempore. Graue autem contrà, quod parum mouet auditum in magno tempore. Et sunt hæc uocabula per translationem ab ijs quæ tanguntur sumpta. Nam ista propriè dicun

dicuntur grauia & acuta non soni. Postremo uox est sonus animalis, non autem quiuis, sed qui fit cum aliqua imaginatione, & aliquid significat. Vis enim quædam animæ existens in pulmone attrahit aerem propterea quoque, ut expressus iterum edat sonum, qui aliquā affectionem animantis declaret. Non tamen hic usus respirationis est proprius. sed ut lingua principaliter propter gustum est facta in animantibus, tametsi ad sermonem etiā eius est usus, & quidem necessarius: ita pulmo, qui attrahit spiritum, ad temperandum cordis colorem est conditus à natura præcipuè, & tamen nisi haberent eum animalia, non possent quoque talem sonum edere, qui uox dicitur. adeóque propter hanc etiā causam pulmo est, minus tamen, quàm propter illam. Sic describit Vocem Aristoteles, cuius inter pleráque alia hæc sunt uerba: ὥστε ἡ πληγὴ τοῦ ἀναπνεομένου ἀέρος ὑπὸ τῆς ἐν τούτοις τοῖς μορίοις ψυχῆς πρὸς τὴν καλουμένην ἀρτηρίαν φωνή ἐστι. Idem autor in quarto lib. de Natura animalium clarius de hoc discrimine Soni & uocis docet: & dicit, quòd uox sit tantum iste sonus, qui editur per pulmonem, & asperam arteriam, quam etiam φάρυγγα uocat. In eodem loco hoc etiam scribitur, quòd reliquorū animantium, quæ carent pulmone, ut insectorum & piscium, non sit uox, sed sonus, quem dicit effici attritu interni spiritus ad pelliculam subiectam præcordijs. Sermo autem ab his omnibus differt. & sic ibi etiam definitur: διάλεκτος δ' ἡ τῆς φωνῆς ἐστι τῇ γλώττῃ διάρθρωσις. Et additur clarior descriptio eius tum per partes ex quib. constat, tum per instrumenta illarum partium: τὰ μὲν οὖν φωνήεντα ἡ φωνὴ καὶ ὁ λάρυγξ ἀφίησι, ὅσα δ' ἄφωνα, ἡ γλῶττα καὶ χείλη, ἐξ ὧν ἡ διάλεκτός ἐστι.

Quid

Quid sit olfactus.

Initio huius loci hoc sciri debet, Aristotelem hunc sensum in disputatione de Anima attigisse tantùm, non explicauisse: sed hoc fecisse eum in libro de Sensu & sensibili. Quae autem in secundo libro de Anima sunt hac de re annotata, haec ferè sunt: Difficilem esse huius sensus cognitionem, quòd sit incertus, & infirmus in homine. Incertum autem esse, inde cognosci posse, quòd sine dolore aut uoluptate homo non poßit odorari: sicut animalia quibus sunt duri oculi, ut cancri, non poßint uidere sine talibus affectibus, simili de causa, quòd habeāt imbecillem uisum. Praeterea cognatum esse hunc sensum cum gustu, & omnia in his duobus sensibus in quadam proportione inter se uersari, adeò ut nomina odorum ex nominibus saporum sumpta sint, quod ex sequentibus planum fiet. Item tactum esse certißimum sensum in homine, ac propterea hoc animal esse prudentißimū. Certißimum autem hunc sensum esse, sic probat. Sed ipsius uerba ponam, quòd in scholis Peripateticorum prodogmate usurpentur: οἱ μὲν γὰρ σκληρόσαρκοι ἀφυεῖς τὴν διάνοιαν. οἱ δὲ μαλακόσαρκοι εὐφυεῖς. Deinde hic & duplicia quodammodo obiecta esse ostenditur, sicut sint in alijs sensibus. Non enim tantum odorabile percipit odoratus, sed inodorabile quoque: alterum tamen per se, alterum per accidens, ut rectè etiam Themistius monuit. Sic sensus tum habitum, tum priuationem etiam aliquo modo sentiunt. Ostēditur ibi & hoc, quòd homo & alia animalia quae habent pulmonem, seu spirant, nec expirando, nec continendo spiritu olfaciant, sed respirando, hoc est, attrahēdo spiritum: est propterea haec animantia non spirare posse in aqua. Pisces autem, & similia

percip

percipere quidem odorum discrimina, quanquam non spirent, nec habeant simile hoc sensorium hominis & similium animalium olfaciendi sensorio. Quemadmodum sensorium uidendi non sit eiusdem modi in omnibus animalibus, sed in alijs aliud durius, aliud mollius. Et in hominibus ac similibus animalibus instrumentum odoratus tectum esse operculo, quod intrante spiritu aperiatur, in alijs non esse tectum. Ideóque pisces, qui sint tales, olfacere in aqua, cum spirantia animalia nō posint hoc facere. hæc tantum in disputatione de Anima traduntur. Reliqua continentur in altera disputatione de Sensu & sensibili, quæ etiam breuiter pro mea consuetudine percurram. Vt autem exordiar à definitione: Olfactus est potētia, qua sentit anima odores, & discrimina eorum. Hæc etiam definitio, sicut precedētes, potentiam & obiectum cōplectitur, quæ sunt in sensibus præcipua. Nam quod ad medium attinet, quod est aer uel aqua, similis est ratio cum ijs quæ de uisu & auditu sunt tractata: nisi quòd alia qualitas est aeris aut aquæ, quatenus odores uehit, ut sic dicam: ac est, quando coloratur in lumine, aut sonat impulsus. Eam uocari à nonnullis interpretibus διοσμὸν, Themistius author est. Vox non est in Aristotele, siut suprà diximus περὶ διηχῆς. Quāquam idem significat ille philosophus in hac disputatione, cùm ait: κοινὸν δέ τι τούτων νῦν μὲν λεγόμενον τὸ διαφανές. ἐστὶ δὲ ὀσφραντὸν οὐχ ᾗ διαφανὲς, ἀλλ' ᾗ πλυντικὸν, καὶ ῥυπτικὸν ἐγχύμου ξηρότητος. Hanc autem potentiam in naribus existere, nôrunt omnes. Restat itaq; dicēdum de Odore, quem sic Aristoteles definit: εἴη ἂν ἡ ἐν ὑγρῷ τοῦ ἐγχύμου ξηροῦ φύσις ὀσμή. Vacat etiam πάθος, quod φύσιν appellat. Quod enim non sit uel uapor, uel exhalatio, uel ali-

quid ex utroque consistens, quod multi ueterum putauerunt, sic probat Aristo. Vapor, inquiens, est ex aqua, id est, humidum quiddam. Iam experientia quoque testatur, siccum quiddam esse odorem, non humidum: & eodem modo fit odor, quo fit sapor: quem à sicco esse, in disputatione de Gustu indicabitur. Et pisces in aqua olfaciunt, ubi exhalatio non potest locum habere. Deinde exhalatio est uelut defluxio quædam, cuius uocis etiam est suprà facta mẽtio, unà cum Græca, quæ est ἀπόρροια. quod si non est exhalatio, & defluxio non potest rectè dici. Sequitur ergo, quòd odor sit qualitas, seu affectio quædam humidi à sicco sapido facta per calidum, habens uim alterandi olfactum: ut quod erat potentia, actu nunc sit. Idq; non tantum definitio, quæ est in Aristotele, sed tota disputatio de utroq; sensu, olfactu & gustatu ostendit. ἔγχυμον autem siccum, id est, sapidum, uocat Aristoteles, quod est coniunctum cum natura saporis. Sunt enim hi duo sensus proportionales, & utriusque obiectum est siccum in humido mutato. Quod sic debet intelligi, ne putemus qualitates istas existere sine materia aut corpore, quanquam non corpus aut materia uel sola, uel cum qualitatibus mouet sensus, sed tantùm qualitates. Formæ enim obiectorum à sensibus recipiuntur, sine materia: sicut ab annulo imago tãtum in ceram imprimitur, non aliquid unà uel de auro, uel argento, uel alia materia, unde constat annulus. Hinc etiam apparet, non satis cautè, aut Aristotelicè à quibusdam fieri, qui separant odorem à sapore, ita, ut dicant odorem siccum esse in humido, saporem contrà humidum in sicco. Sed afferamus hac de re manifestum testimonium Aristotelis. Sic ille inquit: δῆλον ἄρα ὅπερ ἐν τῷ ὑγρῷ ὁ χυμός,

πῦρ τ' ἐν τῷ ἀέρι καὶ ὕδατι ἡ ὀσμή. Præterea ſapidum eſſe hoc ſiccum, de quo loquimur, argumento eſt, quòd ea corpora quæ non ſunt prædita ſapore, nõ olent etiam ut ſunt, aer & aqua, & reliqua ſimplicia: item lapis, aurum, ſcoriæ æris non habent odorem, quia carent ſapore. Cætera ſunt olida, quia ſunt ſapida. Præterea duplex eſt odor. Nã & nutritiuus eſt opor, ſeu cõmunis reliquis animantibus cũ honore, & eſt proprius homini. Prior, quatenus adiuuat ſaporem, & unà cum eo irritat gulam, & delectat comedentes & bibentes, in rebus eſt, ſecundum accidens tamen. Nam hæc propria ſunt ſapori. & habet hoc genus odorum ſpecies pro ſaporum ſpeciebus: nec eſt gratum, niſi cibum aut potum appetentibus. Poſterior per ſe uoluptatis eſt effector, & non habet hoc ex ſaporibus. Tales ſunt roſæ, amaracini, & ſimilium rerum odores, qui uoluptatem & delectationem afferunt ſaturatis quoq; nunc cibo & potu. Id quòd etiã probat, hoc genus odorum diuerſum eſſe ab illo altero. Additur ab Ariſt. cauſa quoq;, cur genus odoris ſit homini datũ à natura. Eſt autem frigus cerebri, quod tali odore opus habet ſæpe, ut calfiat. Habet enim odor calfaciendi uim. Sed obijciatur de alijs animalibus, quod illorum etiã cerebrum ſit frigidum. Reſpõderi poteſt, aut non tãtam curam habuiſſe naturam de alijs animalibus, quantã de hominibus habuit: aut quod eſt φυσικώτερον, & tum in hoc loco Ariſto. tum in libris de Animalibus dicitur, homini pro ſua magnitudine maximum eſſe & humidiſsimum cerebrum inter omnia alia animalia. Ex eo etiam eſt, quòd crebris diſtillatibus capitis homines laborant. Nam quando iſtuc aſcenderunt uapores de cibo, reſoluuntur facile in humiditatem, propter loci eius

frigiditatem. Sicut in aere fit, quando pluit. Atque ita non tam ad suauitatem, quàm ad utilitatem, seu, ut Aristoteles ait, πρὸς βοήθειαν ὑγιέας tantùm facti sunt hominibus tales odores. Quanquã interim magna quoq; suauitate perfundunt nares, & recreãt & corroborant cerebrum ac spiritus, ut medici uolunt. Sub finem hæc duo etiam monstrantur. primũ est, quòd olfactus sit medium quiddam reliquorum sensuũ: secũdum, malè nescio quos Pytharorioos putasse, nõnulla animantia tantũ ali odoribus. Idem de gente quadam Astomis Plinius scribit. & sunt hi à Luciano irrisi in Veris narrationibus. Dictum est suprà ex Aristotele, quòd nomina odorum ex nominibus saporum sumpta sint. Hoc tamẽ ita intelligi debet, ut non excludatur consuetudo linguarum. In alijs enim plura, in alijs pauciora nomina ab altero sensu ad alterum transferuntur. Quanquam in ratione & natura nullum est impedimentum: & huc fortasse respexit Aristoteles. Non temerè dicitur Latinè dulcis odor, suauis tamen dicitur: ut Virgil. Atque alijs intexens suauibus herbis. Et, Sic positæ quoniam suaues miscetis odores. Alibi tamen dicit: Dulci aspirans complectitur umbra: ubi Dulce nusquam referri potest melius, quàm ad hunc sensum. Ita Plinius, cum ait, Flores triti omnes amariores quàm intacti: nõ de sapore, sed odore loquitur. Quomodo enim intacti flores efficerent gustationem? Quid autem is autor uocet ignauum saporem, clarè ostendunt hæc eius uerba? Quorundam flos tantum iucundus, reliquæ partes ignauæ, ut uiolæ ac rosæ. De acuto ita nihil dubito, quin sit, qui celeriter & fortiter mouet, sine satietate aut fastidio: quemadmodum grauis est Plinio, qui tardius mouet, ac minus est suauis, aut potius facile

satiat,

ſatiat, ac efficit faſtidium, propter aduſtionem quandam. Ille eſt in humidis etiam, hic in ſiccis tantum. ac eſt metaphora impropria, & paulo alia in his uocabulis hic apud Plinium, quàm in obiectis auditus, ut oſtendunt praecedentia. Verùm adſcribamus, quod Plinius de hoc odore dicit: Acutus odor non omnium ſine ſucco eſt, ut uiolæ, roſæ, croci. Quæ uerò ex acutis ſucco carent, eorum omnium odor grauis, ut in lilio utriuſque generis. Atque ita in eodem poſſunt eſſe acutus & grauis, ſecundum Plinium. His admoniti adoleſcentes, obſeruent ipſi odorum appellationes in ueteribus autoribus.

Quid ſit guſtus.

Guſtus eſt potentia ſentiendi, & diſcernendi ſapores. Inſtrumentum autem huius ſenſus eſt lingua, quæ nec humida eſſe, nec ſicca debet, ad hoc ut ſapores percipiat. In quo enim ſapores ſunt, id humidũ eſt actu. Nam odores non ſemper ſunt in eo quod eſt actu humidum: aut certè actu etiam eſt humidum hoc, non tamen fluidum, ut illud eſt. Iam autem, ſicut in alijs ſenſibus potentiæ organum neutrum eſt, & uelut medium horum quæ percipit, id eſt, obiectorum: ut oculus percipiens album & nigrum, eſt potentia utrumq;, id eſt, neutrum, ſeu medium: ita guſtus inſtrumentum potentia tantum eſt, id quod percipit. Et ſic quidem Ariſtoteles de hac re ſcribit. Mihi autem uidetur in hoc etiam ſenſu potentia, aut inſtrumentum ſenſus, melius ad obiecta accommodari, quàm ad id in quo eſt obiectum, aut quod eſt uelut pars obiecti: ut guſtus ſit dulce & amarum potentia ſicut uiſus eſt album & nigrum potentia. Non enim uidetur eſſe cauſa, cur in hoc ſenſu id ſit, in illo non ſit. Porrò Ariſtoteles ſic probat, linguam nec humidam eſſe per

se,nec siccam,quòd ad sentiendum attinet:quia,inquiens, nec arida, nec præhumida aliquid sentit. Et inde esse, quòd ægrotis omnia uideantur amara esse,cũ lingua eorum plena sit humiditate amara.quod etiam medici docent.Deinde, prægustato forti sapore, alterum aut non sentiri,aut similem priori.atque sic est argumentatus ab experiẽtia.Porrò in eadem disputatione medium etiam huius sensus facit linguam, ita ut idem sit sensorium & medium,diuersa tamen ratione.Instrumentum enim est, quod ad uim illam, seu potentiam latentem intus attinet:medium, quod ad carnem & corpus densum, quod est caro linguæ,attinet.Atque his expressis uerbis in disputatione de Tactu hanc suam sententiam esse indicat: ὅλως δ' ἔοικεν ἡ σάρξ,καὶ ἡ γλῶσσα, ὡς ὁ ἀὴρ, καὶ τὸ ὕδωρ πρὸς τὴν ὄψιν, καὶ τὴν ἀκοὴν, καὶ τὴν ὄσφρησιν ἔχουσι, οὕτως ἔχειν πρὸς τὸ αἰσθητήριον,ὥσπερ ἐκείνων ἕκαστον, αὐτοῦ δὲ τοῦ αἰσθητηρίου ἁπτομένου οὔτ' ἐκεῖ,οὔτ' ἐνταῦθα γένοιτ' ἂν αἴσθησις, οἷον εἴ τις σῶμα τὸ λευκὸν ἐπὶ τοῦ ὄμματος θέιη τὸ ἔσχατον, ᾗ καὶ δῆλον,ὅτι τὸ ἐντὸς ἁπτικοῦ αἰσθητήριον.Obiectum huius sensus proprium est sapor.Impropria obiecta quodammodo sunt,insipidum, & prædidum ualde magno sapore.Nam hic etiam uelut insipidum est quiddam,alio tamen modo, quàm insipidum:id est, priuatio saporis, propterea quòd sensibile magnum corrumpit sensum, nec potest ab eo iudicari, ut lumen solis, aut splendor fulminis uisui facit, aut sonus bombardarum magnarum aliquando in uniuersum aufert auditum. Suprà tantum de priuatione hoc est dictum. sed in huius sensus tractatione addit etiam Aristoteles ingens sensibile,& comparat hoc cum paruo sensibili.non quòd uel magnum sensibile(nisi extinguat sensum) uel paruum

prorsus

prorsus non sentiatur, sed quod ægrè sentiatur, atque ideo aliquo modo esse insensibile utrumque. Et hac ratione quidem differunt hæc à priuatione, quam appellat ibi philosophus πεφυκὸς μὴ ἔχον. Saporem autem Aristoteles definit his uerbis: καὶ ἔστι τοῦτο χυμὸς, τὸ γιγνόμενον ὑπὸ τοῦ εἰρημένου ξηροῦ πάθος, ἐν τῷ ὑγρῷ τῆς γεύσεως, τῆς κατὰ δύναμιν ἀλλοιωτικὸν εἰς ἐνέργειαν. id est, Et est sapor affectio facta in humido dicto alteratiua gustus, qui est potentia in actum. Dixerat autem siccum id terrenum lotum in humido, aut per quod colatum sit humidum. sicut quando colores, aut sapores in aqua lauentur, uel aqua per salsam aut amaram terram percoletur. Tunc enim contrahi ab aqua uel calorem, uel saporem, pro coloris & terræ illius natura. Idqúe ita esse declarant sensus ipsi, qui hoc percipiunt, & indicare possunt. Docet idem quoq; Theophrastus, qui fuit Aristotelis auditor, in 6. lib. de Causis plantarū, his quidem uerbis: Sapor enim partis siccæ, terrenæqúe in humore mistio est, uel partis siccæ per humorem ex ui caloris colatio. Idem ferè dicit etiam de odore, cū addit: Odor autem est partis siccæ, sapidæ in translucido corpore mistio. Id enim aeris atque aquæ commune est. Eadem fermè saporis & odoris affectio est, sed non in eisdem utrumq; perficitur. Hunc locum eo libentius citaui, quòd etiam ad disputationem de Olfactu pertinet, atq; clarè de utroque hoc sensu exprimit Aristotelis sententiam. Cæterùm hanc mutationem efficit natura (de naturalibus enim rebus est hic disputatio) per calorem, tanquam per instrumentum, sicut & hæc Aristotelis uerba ostendunt, οὕτω καὶ ἡ φύσις τὸ ξηρὸν, καὶ τὸ γεῶδες, & illa Theophrasti. Quod autem neque omnis generis sapores in

aqua insint, quanquam propter exiguitatem insensibiles, neq; aut omnium saporum, uelut materiam, seu quandam illorum ut aliarum omnium rerum, πανσπερμίαν esse aquam, aut tantùm à calido eos in aqua effici, sic Aristoteles probat. Primò, quòd & in solem positi fructus, aut ad ignem cocti, & exhalato ex eis humido, mutent sapores, aut uarios sapores recipiant: quod non fieret, si ex aqua, aut tantùm in aqua sapores essent. Secundò ex iisdem rebus, & aliis quidem, quàm est aqua, diuersos sapores efficit. Tertiò ita probat, aquam esse omnium liquorum tenuissimum, quòd non ab igne, aut alio calore condensari possit, ac sapores crassum quiddam habeant. Quod autem sit aqua humor tenuissimus, indicat exemplum etiam medicorum, qui suis potionibus, quibus molliunt, aut coquunt noxios humores, & ad expellendum idoneos faciunt, aquas admiscent ideo, ut facilè & citò peruehantur potiones ad membra quibus mederi uolunt. Reliquum est ergo, saporem esse, quod antea dictum est, siccum à natura inditum humido per calorem. Siccum autem non quodlibet intelligendum est, sed illud tantùm, quod uim habet nutriendi. Quod cùm hoc ostendit, quòd sapores sunt nutriendi causa excogitati à natura, tum quòd nec humidum est absque sicco, nec siccum absque humido in alimento: & hoc ideo, quia non aluntur animalia simplicibus corporibus, sed compositis, sicut monstratur in disputatione de Generatione & corruptione. Porrò cibi faciunt in corporibus animantium non tantùm augmentum, sed decrementum: alterum per calidum, alterum per frigidum. Calidum enim attrahit leue, & extruit alimentum, relinquit graue.

Quare

Quare etiam dulce nutrit, non amarum & salsum. Illud enim leue est, hæc sunt grauia. Et quidem dulce nutrit, quatenus est sapidum, siue sit purum, siue alijs saporibus admistum. Ideo autem dulcibus adduntur salsa & amara, ut sapor iucundior fiat, & ne nimium alatur animal, aut coctio impediatur. Natat enim in stomacho dulce, propter leuitatem. Et hæc Aristoteles, qui dulci, & cognatis saporibus, habitum tribuit: amaro, salso, & similibus priuationem. Theophrastus autē in utroq; habitum ponit, sicut in alijs etiam cognatis speciebus facit, & rectè quidem meo iudicio. Non enim essent propriè sapores, quorum hoc est proprium munus, si non alerent. Aluntur autem pleræq; plantæ, amaro succo: ut fel terræ, absinthium, & similes. Atque egregiè Theophrastus dicit: Semper enim natura suo subiecto simile alimentum reddere uult, tam in animantibus, quàm in plantis. Verùm Aristoteles uidetur mihi de animantibus locutus esse, quæ tametsi acerbis aut amaris uescantur aliquando, non tamen ideo statim aluntur etiam.

Species saporis numerantur septem apud Aristotelem, & Theophrastum, qui dicit, etiam addi à nonnullis uinosum. Item lactis esse propemodum peculiarem saporem. Sunt autem, dulce, amarum, pingue, salsum, acre, austerum, acerbum, acidum. Octo quidem essent, uerùm ad amarum referri debet salsum. Quod cur sit magis faciendum in his duobus, quàm dulci & pingui, non uideo. Quare aut octo rectè ponerentur, aut tantùm sex. Ipse enim quoq; Aristoteles hos coniunxit, & nihilominus tamen dicit septem esse tantùm species saporum. Quæ res, mouit me, ut suprà cum de uisu explicarem (nam æquales numero sunt species obiectorū in his

duobus sensibus, atque in olfactu etiam, ut paulo antè monitum est) facerem septimam speciem reliqua omnia obiecta, quæ ex medijs speciebus componuntur. quanquam nunc suspicor, nõ esse illam Aristotelis sententiam. Istarum specierum duæ sunt simplices & contrariæ, dulce & amarum: reliquæ sunt compositæ, aut mediæ. ex quibus deinde fiunt infinitæ species compositæ. Ideóque Theophrastus, putat species saporũ infinitas esse. quanquam probat etiam hunc numerum, tanquam naturæ magis conuenientem. Et Aristot. sic probat, quòd sint finitæ saporum species: in ijs quæ habẽt extrema, necesse est finita esse, quæ intra illa sunt: Sensibilia autem omnia habent extrema, ut est in colore album & nigrum, in sapore dulce & amarum (contraria enim sunt extrema) Ergo saporum species sunt finitæ. Definitiones singularum specierũ non sunt in Aristotele. Theophrastus Platonis definitiones recitauit, & Democriti. Retulit autem Democritus saporum species ad figuras, quam opinionem reprehendunt Aristoteles & Theophrastus. Platonis definitiones cũ ratione pulchrè cõueniunt, & approbantur à Theophrasto, & sunt ductæ à qualitatibus, seu affectionibus sensuum. Dignus est totus ille Platonis locus, ut hîc etiam legatur, non tantùm propter magnam doctrinam, sed etiam propter mirabilem quãdam suauitatem. Sic autem scriptũ est in Timæo: πρῶτον μὲν οὖν ὅσα χυμῶν πέρι λέγοντες ἐν τοῖς πρόσθεν ἀπελίπομεν, ἴδια ὄντα παθήματα περὶ τὴν γλῶτταν, ἐμφανιστέον, ᾗ δυνατόν, φαίνεται δὲ καὶ ταῦτα, ὥσπερ οὖν καὶ πολλὰ διὰ συγκρίσεών τε τινῶν καὶ διακρίσεων γίγνεσθαι. πρὸς δὲ αὐταῖς κεχρῆσθαι μᾶλλόν τι τῶν ἄλλων τραχύτησί τε καὶ λειότησιν. ὅσα μὲν γὰρ εἰσιόντα περὶ τὰ φλέβια, οἷόνπερ

δοκί

δοκίμια τῆς γλώττης τεταμένα ἐπὶ τὴν καρδίαν, εἰς τὰ νοτερὰ τῆς σαρκὸς, καὶ ἁπαλὰ ἐμπίπτοντα γήϊνα μέρη κατατηκόμενα ξυνάγει τὰ φλέβια, καὶ ξηραίνει. τραχύτερα μὲν ὄντα, στρυφνὰ, ἧττον δὲ τραχύνοντα αὐστηρὰ φαίνεται. τὰ δὲ τούτων ῥυπτικὰ, καὶ πᾶν περὶ τὴν γλῶτταν ἀποπλύνοντα, πέρα μὲν τοῦ μετρίου τοῦτο δρῶντα, καὶ προσεπιλαμβανόμενα, ὥστε ἀποτήκειν αὐτῆς τι τῆς φύσεως, οἷον ἡ νίτρων δύναμις, πικρὰ πάνθ' οὕτως ὠνόμασται. τὰ δὲ ὑποδεέστερα τῆς νιτρώδους ἕξεως ἐπὶ τὸ μέτριόν τι τῇ ῥύψει χρώμενα, ἁλυκὰ ἄνευ πικρότητος τραχείας, καὶ φίλα μᾶλλον ἡμῖν φαντάζεται. τάδε τῇ τοῦ στόματος θερμότητι κοινωνήσαντα, καὶ λεαινόμενα ὑπ' αὐτοῦ συνεκπυρούμενα, καὶ πάλιν αὐτὰ ἀντικάοντα τὸ διαθερμῆναν, φερόμενά τε ὑπὸ κουφότητος ἄνω πρὸς τὰς τῆς κεφαλῆς αἰσθήσεις, τέμνοντά τε πάνθ'. ὅσοις ἂν προσπίπτῃ, διὰ ταύτας τὰς δυνάμεις δριμέα πάντα τοιαῦτα ἐλέχθη. τῶν δὲ αὐτῶν προλελεπτυσμένων μὲν ὑπὸ σηπεδόνος, εἰς δὲ τὰς στενὰς φλέβας ἐνδυομένων, καὶ τοῖς ἐνοῦσιν αὐτόθι μέρεσι γεώδεσι, καὶ ὅσα ἀέρος ξυμμετρίαν ἔχοντα, ὥστε κινήσαντα περὶ ἄλληλα ποιεῖν κυκᾶσθαι, κυκώμενα δὲ περιπίπτειν τε, καὶ εἰς ἕτερα ἐνδυόμενα, ἕτερα κοῖλα ἀπεργάζεσθαι περιτεινόμενα τοῖς εἰσιοῦσιν, ἃ δὴ νοτίδος περὶ ἀέρα κοίλης περιταθείσης, τότε μὲν γεώδους, τότε δὲ καθαρᾶς νοτερὰ ἀγγεῖα ἀέρος ὕδατα κοῖλα, περιφερῆ τε γενέσθαι. καὶ τὰ μὲν τῆς καθαρᾶς διαφανεῖς περιστῆναι, κληθείσας ὄνομα πομφόλυγας, τὰ δὲ τῆς γεώδους ὁμοῦ κινουμένης, καὶ αἰρομένης, ζέσιν τε, καὶ ζύμωσιν ἐπίκλην κληθῆναι. τὸ δὲ τούτων αἴτιον τῶν παθημάτων, ὀξὺ προσρηθῆναι. ξύμπασι δὲ τοῖς περὶ ταῦτα εἰρημένοις πάθος ἐναντίον ἀπ' ἐναντίας ἐστὶ προφάσεως. ὁπόταν ἡ τῶν εἰσιόντων σύστασις ἐν ὑγροῖς οἰκεία τῇ τῆς γλώττης ἕξει πεφυκυῖα, λεαίνει μὲν ἐπαλείφουσα τὰ τραχυνθέντα, τὰ δὲ παρὰ φύσιν ξυνεστῶτα, ἢ κεχυμένα τὰ μὲν ξυνάγει, τὰ δὲ χαλᾷ, καὶ πάνθ' ὅτι μάλιστα ἱδρύει

κατὰ

κατὰ φύσιν, ἡδὺ καὶ προσφιλὲς παντὶ, πᾶν τὸ τοιοῦτον ἴαμα τῶν βιαίων παθημάτων γιγνόμενον κέκληται) γλυκύ. Hactenus Plato, à cuius quidem in hac re ſententia non procul abeſt Ariſtotelis ſententia. Hoc tamen eſt inter illas diſcrimen. Plato magis eas ad linguæ affectiones & qualitates accommodauit: Ariſtoteles uerò non tam ad ſenſorij affectiones, quàm ad humanorum differentias & qualitates, quæ ſunt obiectum huius ſenſus, & poten= tia guſtum actu faciunt. Deinde Plato ad actum reſpi= cit, in quo ſenſitiuum & ſenſibile aliquo modo idem ſunt: Ariſtoteles de potentia obiecti, id eſt eius humoris in quo eſt ſapor. Nam ſic, aut aliter affici linguam, eſt con= iunctio agentis & patientis, aut cauſæ & effectus, hoc eſt, eſt actus. Siccum autem eſſe in humido magis aut mi nus alteratiuum potentiæ guſtandi in actũ, non eſt actus, ſed potentia. Sicut uiſio eſt perceptio coloris, & perce ptio coloris eſt coniunctio uiſibilis & uiſiui, ſic ut ſit u= trunque nunc actu, & uelut unus quidam actus. Sicut eſt ſuprà dictum de agente, & patiente. Item Platonis de= finitiones uerſantur in ſecundis qualitatibus. Dicit enim fieri ſapores à leuitate & grauitate, acuto & retuſo, inflatione aerea, uel terreſtri, & horum omniũ tempe= ramento, ſeu æquali miſtione. Ariſtotelis uerò defini= tiones in primis qualitatibus tantùm, ut ſicco & humido & calido uerſantur. Quanquam enim ſpecies non defi nit, tamen ex generis definitione facilè componi ſpecie= rum definitiones poſſunt, & iudicari. Exempli cauſa: Dulce eſt ſiccum, factum in humido exactißimè, à cal= do uim habens mutandi guſtatiuum in guſtans, uel guſta tionem. Amarum contrà eſt ſiccum, factum in humido negligentißimè, ſeu imperfectißimè. à calido ſimilem ha

bens

bens uim in mutando. Et hoc quidem ita ſentit Ariſtoteles, ut uelit eum illo ſicco nutriendi potentiam eſſe coniunctam: quæ ut in dulci eſt efficaciſsima, ita infirmiſsima in amaro, aut potius nulla: in reliquis pro ſuo gradu, hoc eſt, prout uel propius accedunt ad illa extrema, uel longius diſcedunt. Poſtremò Galenus in quarto libro de Facultatibus ſimplicium medicamentorum, ponit exempla, quibus ſinguli ſapores diſcerni poſsint. Idẽ ut alij medici ferè, aliter, hoc eſt craſsius & copioſius de ſenſibus docet, tum alibi, tum in octauo libro de uſu partium humani corporis.

De tactu.

Suprà ſemel atque iterum, cùm ita ſe res dedit, fortè hoc etiam indicatũ eſt ſimul, adeò ſenſus non effici tactu ſecundũ Ariſtotelem, ut ne ille quidẽ poſtremus, de quo nunc incipimus explicationẽ, quique inde & apud Græcos & apud Latinos nomen habet, ſic fiat, ut coniungatur cum tangibili tactiuũ, adeò propè, ut poſtrema eorum ſint eadem. Hoc enim propriè eſt tangere, & tangi. Fecit hoc etiam Ariſtoteles, quem libenter imitamur, aut potius interpretamur, pro ut noſtræ uires patiuntur. Atque utinam poſſem aliquam uel umbram doctrinæ tanti uiri aſſequi: aut non adhuc quidẽ incedere ueſtigijs eius, ſed utcunque inſtar infantis repere, ita tamen, ut aliquãdo ingreſſurus etiam eſſem. Ponerem hoc in magna parte felicitatis, ſiquidem eſt mihi uerſandum in hoc literarum genere. Nihil enim eſt uel ingenioſius, uel naturæ conuenientius unquam, ut arbitror, diſputatum à quoquam de rebus literarijs, quàm ab hoc eſt factum, quaſcunque tractauit. Sed notum & uſitatum encomium nolo canere. De re potius dicam ipſa, quam inſtitui,

ſtitui, quod poſſum. Tactus eſt facultas percipiēdi qualitates tum primas, tum ſecundas, itémque alias quæ non ſunt alijs ſenſibus propriæ. Sunt autem, calidum, frigidū, humidum, ſiccum, durum, molle, aſperum, læue, lentum, fragile, graue, leue & ſimiles. Ariſtoteles uocat differentias elementa diſtinguentes: quæ quanquam conſtituunt uarias contrarietates, non tamen ſunt plurium, quàm unius ſenſus obiecta: ſed ab uno tactu ſentiuntur, & diſcernūtur omnes. Tametſi uidentur propterea tam multæ contrarietates in huius ſenſus obiectis eſſe, quòd eſt ſparſus, quàm reliqui, per totum corpus animantis latius, aut per omnes corporis partes peragi poteſt: & ſanè magnam affinitatem habet cum guſtu. Guſtus enim omnis fit per tactum: etſi non ubi tactus eſt, ibi etiam eſt guſtus neceſſariò. Quod ſic debet intelligi, tangi quidē carnem in utroque ſenſu, uerùm illam non eſſe illorum ſenſorium. Intus hoc latêre ſcribit Ariſtoteles. Nec tamen expreſſe dicit, quid ſit, aut in qua parte corporis collocatum. Ex alijs eius diſputationibus hoc tamen poteſt intelligi, quòd cor ſit tactus ſenſorium, aut certè uis illa in penetralibus carnis lateat, ex corde tamen in omnia membra diſperſa. Cenſet enim Ariſtoteles, omnium ſenſuum originem in corde eſſe. Verùm ita nec oculi, nec reliquorum ſenſuum organa ipſorum eſſent organa, cū pariter omnes ex corde ſint. Quare non malè ſic fortaſſe de omnibus ſenſibus iudicaremus, ſi putaremus omnium quidem inſtrumenta uel à ſpeciebus corporum, uel ab ipſis corporibus tangi: hac ratione tamen, ut ſpecies tātum mouerent ſenſoria: ſenſoria per ſuas quaſdam partes, ut ſunt nerui, cor mouerent. Certum enim eſt, nō eſſe has facultates principaliter in ipſis inſtrumentis.

Medici neruos sparsos per totum corpus ponunt instrumentum tactus, & à cerebro tanquam à capite arcessunt: in quorum posteriore magis experientiam sequuntur, quàm rationem: aut propinquius potius principiū considerant, quàm remotius, & primum. Quod autem Aristoteles censeat, carnem esse medium tactus, hæc eius uerba declarant: ὥστε τὸ μεταξὺ τοῦ ἁπτικοῦ ἡ σάρξ. Et paulò antè effici tactum. non moto prius medio per obiectū, deinde sensorio per medium, sicut fiat in alijs sensibus, ita scribit: ἀλλὰ διαφέρει τὸ ἁπτὸν τῶν ὁρατῶν, ὅτι ἐκείνων μὲν αἰσθανόμεθα τῷ τὸ μεταξὺ ποιεῖν τι ἡμᾶς. τῶν δὲ ἁπτῶν οὐχ ὑπὸ τοῦ μεταξὺ, ἀλλ' ἅμα τῷ μεταξὺ, ὥσπερ ὁ δι' ἀσπίδα πληγείς. οὐ γὰρ ἡ ἀσπὶς πληγεῖσα ἐπάταξεν, ἀλλ' ἄμφω συνέβη πληγῆναι. Testantur idem quoque uerba, quæ proximè sequuntur, & suprà citata sunt, ubi disputatum est de Gustu. Præterea huius sensus obiectū sunt, calidum, frigidum, & similes qualitates, quæ non habent generale uocabulum, ut Aristoteles uult, sicut aliorum sensuum obiecta. Quod intelligi debet de proprietate, & quantum ad sensum attinet, aut quatenus sunt obiectum tactus hæ qualitates. Nam qualitas prima, aut secunda, aut differentia elementorum est genus calidi, frigidi, & reliquorum obiectorum huius sensus: nō tamen propterea propriè, aut solum, quod tactu percipitur, sicut in aliorum sensuum obiectis fit. Calor enim tantùm ad uisum refertur, sonus tantùm ad auditum, sapor tantùm ad gustum, odor tantùm ad gustatum. Et non est ea ratio inter calidum & durum, quæ est inter album & nigrum, dulce & amarum. Hoc uult Aristoteles, cum dicit, non esse manifestum quòd tactui sit unum ὑποκείμενον. Hac enim uoce hic utitur, nisi menda est in scriptura.

ptura. In primo libro ἀντικείμενον appellat idem, nos dicere solemus obiectum. Notandũ est etiam, quód Aristoteles dicit medium esse indicatiuum. Sed recito ipsius uerba. Sic inquit ille: τὸ γὰρ μέσον κριτικόν. Et addit causam: γίνεται γὰρ πρὸς ἑκάτερον αὐτῶν θάτερον τῶν ἄκρων. Id est, Medium relatum ad extrema, fit utrunq; extremorum. Quod sic intelligendum est, ut medium sit hoc extremum, respectu illius extremi, & illud respectu huius. Atque ita potentia est utrunque extremorum, ac in contrarietatibus eorum quæ obiecta sensuum uocantur, neutrum contrariorum est actu, sed utrunque potentia. Ideóque iudicat & discernit illa cõtraria. Declaremus hoc exemplis: Potentia uidendi est, nec album, nec nigrum, quæ sunt contraria, sed uelut medium quiddã inter hæc. Propterea quando applicatur albo, fit album, seu percipit album. Quod enim hæc sunt eadem ferè, suprà quoque est ostensum: quando applicatur nigro, fit nigrum. Similiter tangendi uis est inter calidum & frigidum, & reliquas similes contrarietates medium: hoc est, est secundum potẽtiam alterutra ipsarum, & fit actu ipsa, quando ei applicata est, & eam percipit nunc, aut sentit. Non enim posset percipere uel uisus album & nigrum, si ipse etiam esset actu album uel nigrum: nec tactus calidum & frigidum, si ipse esset actu calidum uel frigidum. Propterea quód sentire est pati quiddam: & pati non fit ab eo quod est simile actu, sed quod est simile potentia. Subtiliter sunt hæc, & planè philosophicè cogitata ab Aristotele. Non possum me abstinere, quin transcribã huc ex fine secundi libri Aristotelis de Anima, insignem locum, & eum quidem totum: qui clarè de modo sentiendi generaliter disserit, addita similitudine

de sen

de sensibili excellente, quod corrumpit, aut molestia afficit, aut turbat sensum, & argumento à contrario. Sic loquitur philosophus: καθόλου δὲ περὶ πάσης αἰσθήσεως δεῖ λαβεῖν, ὅτι ἡ μὲν αἴσθησίς ἐστι τὸ δεκτικὸν τῶν αἰσθητῶν εἰδῶν, ἄνευ τῆς ὕλης, οἷον ὁ κηρὸς τοῦ δακτυλίου ἄνευ τοῦ σιδήρου, καὶ τοῦ χρυσοῦ δέχεται τὸ σημεῖον. λαμβάνει δὲ τὸ χρυσοῦν ἢ χαλκοῦν σημεῖον, ἀλλ' οὐχ ᾗ χαλκὸς, ἢ χρυσός. ὁμοίως δὲ καὶ ἡ αἴσθησις ὑπὸ τοῦ ἔχοντος χρῶμα, ἢ χυμὸν, ἢ ψόφον πάσχει, ἀλλ' οὐχ ᾗ ἕκαστον ἐκείνων λέγεται, ἀλλ' ᾗ τοιονδί, καὶ κατὰ τὸν λόγον, αἰσθητήριον δὲ πρῶτον, ἐν ᾧ ἡ τοιαύτη δύναμις. ἔστι μὲν οὖν ταὐτόν, τὸ δ' εἶναι ἕτερον. μέγεθος μὲν γὰρ ἄν τι εἴη τὸ αἰσθανόμενον, οὐ μὴν τῷ γε αἰσθητικῷ, οὐδ' ἡ αἴσθησις μέγεθός ἐστι, ἀλλὰ λόγος τις δύναμις ἐκείνου. φανερὸν δ' ἐκ τούτων, καὶ διατί ποτε τῶν αἰσθητῶν αἱ ὑπερβολαὶ φθείρουσι τὰ αἰσθητήρια. ἂν γὰρ ᾖ ἰσχυροτέρα τοῦ αἰσθητηρίου ἡ κίνησις, λύεται ὁ λόγος. τοῦτο δ' ἦν ἡ αἴσθησις. ὥσπερ καὶ ἡ συμφωνία, καὶ ὁ τόνος κρουομένων σφόδρα τῶν χορδῶν. καὶ διατί ποτε τὰ φυτὰ οὐκ αἰσθάνεται, ἔχοντα τι μόριον ψυχικὸν, καὶ πάσχοντά τι ὑπὸ τῶν ἁπτῶν, καὶ γὰρ ψύχεται, καὶ θερμαίνεται. αἴτιον γὰρ τὸ μὴ ἔχειν μεσότητα, μηδὲ τοιαύτην ἀρχὴν, οἵαν δέχεσθαι τὰ εἴδη τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ πάσχειν μετὰ τῆς ὕλης. Porrò, quæ animantia quibus sensibus excellant, his uersibus comprehendunt uulgo:

Nos aper auditu, sed uincit aranea tactu,
Vultur odoratu, lynx uisu, simia gustu.

Quare sint plures sensus, quàm vnus.

Aristoteles in secundo libro sui operis de Anima, docuit de omnibus sensibus, qui proprij dicuntur. idem ego hactenus feci, quantum potuit fieri, secutus aut interpretatus Aristotelem. Is principium tertij libri eius-

dem operis ita coniungit cum secundo libro, ut faciat sibi aditum ad disputationem de intellectu, difficillima parte animæ, & alijs cognatis potentijs. Ostendit enim, nec sensibilia communia, de quibus sub initium huius loci est dictum, percipi ab aliquo proprio sensu: & quare non sit tantum unus sensus. Docet etiam de sensu, qui Communis appellatur, & est ferè medium quiddam inter sensus alios, & intellectum. Quapropter hoc etiam, uelut uinculo, est usus ad connectendas disputationes de Sensitiuo, & intellectiuo. Quòd autem non percipiantur aliqua propria potentia communia obiecta, sic indicat: Si, inquit, esset aliqua propria potentia, aut sensorium communium obiectorum, non sentirentur à reliquis sensibus hæc per se, sed per accidens. Sentiuntur autem à reliquis sensibus illa per se, ergo non est aliquod proprium sensorium, aut potentia, qua percipiamus motum, figuram, numerum, & similia. Præterea plures sensus uno habemus, ideo, quòd alioqui non possemus distinguere inter obiecta propria, & communia, propter cognationem, aut ut ipse loquitur, διὰ τὸ ἀκολουθεῖν ἀλλήλοις. Nunc autē cum sint plures sensus, à quibus illa æquè apprehendi poßint, facilius est discrimen inter communia & propria obiecta.

Quid sit sensus communis.

Prius quàm hoc docetur in Aristotele, docetur esse aliquem sensum talem, qui iudicet de omnibus sensibilibus, quòd percipiantur, hoc ferè argumento: Sensibilia sua cuiusque sensus ita percipiuntur, ut hoc etiam sentiatur quòd percipiantur: illud autem non fit per propria sensoria aut sensus, sed alia quadam potentia: ut uisus percipit quidem colorem, auditus sonum. sed neque

uisus,

uisus, neque auditus percipit sentire se, ille colorem, hic sonum. Quia, si hoc etiam perciperent sensus, aut unius sensus essent duo obiecta, aut se ipse sentiret, aut etiam fieret progreßio in infinitum. Nam si uisus, aut alius sensus percipere se obiectum suum sentiret, esset aliud quod hoc sentiret: esset item aliud, quod sentiret hoc: & sic non esset finis, aut certè non alicubi resisteretur, sed res eodem rediret. Aliquid enim à se ipso sentiretur. Item sentire est sensu percipere, & sentire est obiectum percipere: hoc autem est propemodum mutari in obiectum. Ergo, si obiecta sua sentire se, percipit sensus, illa etiam potentia in obiectum mutatur. Hæc autem absurda sunt, & contra philosophiam. Ergo non idem percipit obiecta, quod percipit hoc, quod percipiantur obiecta: hoc est, aliqua est uis & facultas, quæ sentit obiecta apprehendi à sensibus, diuersa ab ea quæ obiecta sentit. Ac propterea non sentientes obiectum, dijudicamus obiectum, & priuationem eius. &, ut inquit Philosophus: καὶ ἀπελθόντων τῶν αἰσθητῶν ἔνεισιν αἱ καὶ αἰσθήσεις καὶ φαντασίαι ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις. Sicut ergo sunt sensibilia, quæ eadem à multis & diuersis sensibus iudicari possunt: ita est sensus, qui multa & diuersa obiecta & sensibilia potest dijudicare, & inter se discernere: & quidem per se, non per accidens. Sensibilia communia propterea appellantur, sensus uerò dicitur communis. Præterea quòd remota à sensibus obiecta sentimus adhuc, indicat non eandem esse potentiam, quæ sentiat obiecta: & eam quæ sentiat hoc quòd obiecta percipiantur à sensibus. Hoc autem cognatum est cum eo quod dictum est, sensibilia remota quoque apprehendi. Nam sentiendi potentia, & sensibile, idem sunt aliquo

modo, hoc est secundum materiam: quanquam ratio, seu τὸ εἶναι, ut solet Aristoteles loqui, est diuersum. Secus autem est de sensu percipiente remotum sensibile, & sensibili ipso, quod propriè tale, ac præsens est. Nō ergo una potentia, & eadem percipit obiecta & sensus ipsos. Quòd autem hoc modo idem sit actu sensus & sensibile actu, Aristoteles cum alibi sæpe dicit, tum in hoc loco multis & manifestis uerbis explicat: ac præter cætera utitur hac similitudine. Sicut factio & paßio in patiente sunt, & non in faciente, ita sensibilis actus in sensitiuo existit. Actus autem, seu operationes sensibilium non omnes habent nomina, ut coloris & saporis. Non enim actum hæc uocabula significant, sed potentiam. nec alia habentur, quæ actum significent: quemadmodum aliorum sensibilium habentur, ut sonatio & auditio. quod quidem etiam est ab Aristotele annotatum. Carent & tactus obiecta uocabulis actum significantibus. Atque ita color, sapor, sonus, odor, calidum, & similia significant potentiam: actum uerò significant sonatio, auditio, perceptio coloris, saporis, calidi, & reliquarum qualitatum, quæ tactui sunt obiectæ. Hoc tamen totum ad sensus est referendum. Nam eatenus sensibilia sunt sensibilia, quatenus à sensibus percipi possunt: eatenus actu sensibilia sunt, quatenus percipiuntur. Hoc dico propterea, quòd etsi color & sonus actu essent, & à nemine perciperentur, non tamen actu essent respectu sensuum, aut quatenus essent sensibilia. Potest enim & hoc modo constitui duplex actus. Et hoc est, quod Aristoteles dicit, διττὸν γὰρ ἡ ἀκοή, καὶ διττὸν ὁ ψόφος. Quanquam prior actus est posterioris potentia, & idem cum sensibili ita, ut paulò antè est dictum.

Ad

Ad quod notanda sunt, quæ Aristoteles dicit ibi, tanquam decreta quædam, ut sic dicam: ἔστιν ἡ κίνησις, καὶ ἡ ποίησις, καὶ τὸ πάθος ἐν τῷ κινουμένῳ. Item: ἡ γὰρ τοῦ ποιητικοῦ, καὶ κινητικοῦ ἐνέργεια, ἐν τῷ πάσχοντι ἐγγίνεται. Quibus uerbis ostenditur, idem esse aliquo modo sensum & sensibile. quod sæpe etiam est monitum. Ita tamen hoc intelligi debet, ne putetur simpliciter dictum esse. Nam sensus, qui est potentia, omnino separatus est à sensibili, & sensibile tale à tali sensu: tantum abest, ut unum esse oporteat hæc duo, & alterum sine altero non posse existere. Hoc quidem uerum est de sensu & sensibili, quæ sunt actu: & unum esse ambo, & simul ambo uel esse uel non esse, non alterum sine altero. Et hoc in eodem loco Aristoteles docet. Docet etiam, sensum esse rationem quandam, hoc est formam, ut est συμφωνία in uoce, aut σιμὸν in naso: & propterea corrumpi sensum à sensibili excellente, quod mistum & temperatum conueniat magis rationi, quàm simplex & syncerum. Verba eius sunt: διὸ καὶ ἡδέα μὲν ὅταν ἄγηται εἰλικρινῆ καὶ ἄμικτα ὄντα εἰς τὸν λόγον, οἷον τὸ ὀξὺ, ἢ γλυκὺ, ἢ ἁλμυρὸν, ἡδέα γὰρ τότε. ὅλως δὲ μᾶλλον τὸ μικτὸν συμφωνία, ἢ τὸ ὀξὺ, καὶ τὸ βαρύ. Et paulò pòst: ὑπερβάλλοντα δὲ ἢ λυπεῖ, ἢ φθείρει. Ex his, quæ hactenus dicta sunt de hoc loco, apparet, sensum communem iudicare & statuere, quòd percipiantur tum à suis sensibus propria sensibilia, tum à pluribus communia. Atque hoc est unum de proprijs officijs huius facultatis animæ. Alterum est, discernere inter sensibilia diuersorum sensuum, propria & communia: ut inter album & dulce non aliquis sensuum suprà explicatorum dijudicat, sed aliud quiddam, & quidem commune omnibus obiectis sensuum inter se discer-

nendis. Colores deprehendunt oculi: sed non etiam hoc possunt uidere, quòd differant inter se, & diuersa sint, colores, & aliorum sensuum obiecta. sensus hoc est munus, qui inde Communis appellatur, quòd ita iudicat communiter inter omnis generis sensibilia, non quòd communis generis sensibilia percipiat. Nam illa uerè, & per se ab alijs sensibus percipiuntur: quanquam non certa à certis, sed omnia uel ab omnibus, uel à pluribus, quàm ab uno. De qua re iam antea satis est dictum. Sic autem sensus hic iudicat de sensibilibus diuersis, ut simul iudicet, & in indiuisibili tempore. Quomodo autem hoc fiat, cum sit impoßibile idem, quatenus est indiuisibile, moueri secundum contrarios motus in indiuisibili tempore, in Aristotele disci debet. Et sanè sicut uisus iudicare simul potest de albo & nigro, quæ sunt contraria: ita nihil absurdum est, sensum communem simul iudicare de nigro & amaro, quæ etiam non sunt contraria.

Quid sit phantasia.

Hæc facultas animæ potest à Latinis imaginatio dici, aut uisio: non tamen, ut suprà hæc uox est usurpata, prouidendi actu. quanquam alioqui tum Græca, tum Latina uoces actum magis significant, quàm potentiam: ac fortasse rectius diceretur phantasticè, Latinè imaginatiua, aut uisiua, eadem ratione, qua uisionem uocari nunc dixi. Quanquam in sensibus etiam & in alijs rebus turbantur aliquando uocabula potentiæ & actus. Sentit nobiscum Fab. Quintilianus in duobus, aut tribus locis. Deinde à lumine, quod Græci φάος dicunt, appellata est, ut Aristoteles putat, phantasia, propterea quòd uisus exerceri, ut sic dicam, non potest sine lumine, & uisus est præcipuus & nobilißimus sensus. Quanquam

quam fortasse melius utpote secundum ἀναλογίαν, à uerbo φαντάζω sumitur. Sic tamen eodem itur. Est autem φαντασία nec sensus, nec intellectus, etsi non est absque sensu, sed sequitur sensum, ut ipsa praecedit assensionem: sic tamen, ut non sequatur sensum necessariò, sed ut necessariò praecedat assensionem, Graecè ὑπόληψις dicitur. Interpretes tum existimationem, tum aestimationem Latinè uocant, sed impropriè, ne dicam malè. Existimatio enim uerbum, Latinis paßiuè, & lōgè aliud significat. ὑπόληψις uerò Graecè actiuè, & aestimatio specialius quiddam, quàm ut Graecam uocem exprimat, significat: quanquam propius ad eam accedit, quàm illud alterum. Suspicio quoque uox pro hac Graeca solet usurpari, uerùm non satis Graecam interpretatur, ut arbitror. Aßensio uocabulum proximè uidetur mihi ad Graecum accedere. Caeterùm quòd sequatur sensum necessariò phantasia, hoc ostendit, quod pleraque animantia, quae, quia sunt animantia, neceßitate quadam sensus habent, non habent phantasiam: ut apes, formicae, uermes. Quod autem sint diuersae potentiae, assensio & imaginatio, duobus argumentis doceri potest. Nam phantasia in nobis est, hoc est, possumus fingere & formare apud animam ueras & falsas imagines pro nostro arbitrio: ut faciunt ij qui memoriam exercent arte, quod Cicero facere docet in tertio libro ad Herennium. Assensio autem non est in nostra potestate sic, ut uerum sit, aut falsum, cui assentimur, prout nos uolumus. Deinde in assensione afficimur pro rei, quam probamus, aut improbamus, natura, gaudio uel molestia, spe aut timore. In phantasia non sic afficimur ex animo & uerè, sed ita, ut solent affici, qui picturam inspiciunt: in qua sunt etiam

simulachra uariarum rerum, quæ affectus pariunt, sed illa non seriò nos monent: quia non assentimur eis. Obseruandum quoque est, Aristotelem hic facere quinque species potentiarum, quibus dijudicamus & apprehendimus aliquid aut uerum aut falsum: sensum, assensionem scientiam, opinionem, & intellectum. sed non explicat: fecit hoc in sexto libro Ethicorum. Nihil autem horum esse phantasiã, certis argumentis probatur. Primò, quòd non sit sensus, hoc demonstrat, quòd sensus aut actus est, aut potentia: phantasia non est semper alterutrum horum, ut in somno. deinde sensus adest semper, phantasia secus. Semper, hic referri debet ad naturam animalis, non ad perpetuitatem temporis. Iam enim est alioqui contrarium dictum de somno, in quo non est sensus, aut actu aut potentia: propinqua tamen, non remota. nisi nelimus putare, quòd ipse pugnet secum Aristoteles, cum non sit hoc necesse. Quòd autem non semper adsit phantasia, indicio est, quòd non est in omnibus animalibus, ut dixi paulo antè. Esset autem in omnibus, si esset actu sensus (intelligatur hoc de imperfecto actu, id est, de potentia propinqua) cum sensus insit omnibus animantibus. Tertium argumentum est: Sensus semper sunt ueri, phantasia sæpe fallitur. Postremò huc pertinet, quod suprà dictum est, quòd clausis oculis appareant uisa: ergo phantasia non est sensus. Præterea non est scientia, aut alius habituum, qui certi sunt, phantasia: cum possit esse falsa, quod sæpe quidem est. Non est opinio phantasia, quanquam est non tantùm uera, sed falsa quoque. Nam fides est, ubi est opinio. Non autem ulli animanti, præter hominem, opinio inest. cum tamen phantasiam, præter nos, multa habeant. Deinde fides

sequitur

sequitur omnem opinionem; fidem persuasio, persuasionem ratio. Cum itaque phantasia plerisque bestijs insit, nullis ratio, nō potest phantasia opinio esse. Porrò phantasia non est nec opinio cum sensu, nec per sensum, nec compositio ex opinione & sensu. Si enim hoc esset, aut periret in nobis uera opinio aliquando, cum haberetur: aut eadem simul esset & uera, & falsa. quod apud Aristotelem explicatur satis argutè. Est itaque phantasia, motus quidam cum sensu, & in sentientibus, & ex ijs quæ sentiuntur: sempérque similis sensui, qui est secundum actum. Atq; ita phantasia uidetur haberi ab Aristotele non pro potentia aliqua animæ, sed pro accidente quodam, seu affectione potentiæ: ac propterea uox Actus ab eo phantasia usurpata esse, non potentiæ phantasticæ. Quia uerò sensus uarij sunt; & propterea certi alij, alij incerti: necesse est, ut & phātasmata, quæ ὁράματα etiā uocat Aristoteles, uarient: aliáq; certa, alia incerta esse. Sequuntur enim uisa naturam sensus. Tripliciter autem aliquid sentitur, aut ut proprium sensibile, & sic certum est uisum: aut ut sensibile per accidens, quod etiā incertum phantasma parit: aut ut commune, & hinc etiā incertum efficitur uisum. Notandum est, quod ibi philosophus dicit, ἡ αἴσθησις τῶν μὲν ἰδίων ἀληθής ἐστιν, ἢ ὅτι ὀλιγοστὸν ἔχουσα τὸ ψεῦδος. Contra quam postea doctrinam acriter disputatū est ab Academicis, non satis cautè & liberaliter, ut arbitror. De qua re legat, qui uult, ea quæ adhuc extant de opere Ciceronis, quod Academicis quæstionibus est inscriptum. Sed ut ad propositū redeamus, phantasia est ille siue motus, siue actus apparentium imaginum, & specierum impressarum animo comprehensis obiectis sensuum, uel proprijs, uel commu-

uius in relinquendo eo, quod nostro ingenio subiacet: an uerò in altero illo, quando captamus ea, quæ noster intellectus non potest capere, imitantes illum Tantalũ, de quo nunc dixi: qui, ut est in fabulis, dum captat mala capiti suo suspensa, nõ tamen ea prehendere potest. Refugiunt enim captantem, ita ut miser frustra nõ modò speret, sed operam etiam inanem sumat. Atq; hoc est, quod ueteres periti rerum dixerunt: γνῶθι σεαυτόν. Verè enim is se cognouit, qui didicit, quid poßit uel in discendis, uel agendis, uel faciendis rebus, & quid non poßit efficere. Nec putemus tantum agricolas fortunatos esse, bona si sua norint, quod dicit poeta. Fortunati sunt etiam reliqui homines, qui norunt ea. nisi non putamus esse miseriam, aliena sequi, & nostra negligere, ac tandem nihil nobis remanere. Id quod neceße est accidere, quando nõ examinatis nobis, quælibet sine iudicio & ratione aggredimur. Sed quorsum hæc? Vt intelligamus, sobriè philosophandum esse: consistamúsq; intra eos terminos, qui sunt nobis à natura præstituti. Putemus autem in talibus disputationibus, quæ ad naturam rerum pertinent, nos uerè modum tenuisse, quando illa didicerimus, quæ ueteres homines doctißimi, qui hæc summo studio perscrutati sunt, de talibus rebus inuẽta & conscripta reliquerunt: nec in argutijs non necessarijs consenescamus, aut his solis operam demus: nec ista quoque discamus, quæ magis ad communem hominum utilitatem spectant. Si enim, quod uolunt summi philosophi, & ipsa uitæ ratio testatur, ciuile animal est homo, non solùm ad contemplandũ & inuestiganda ea quæ tantum ut sciãtur, quæruntur & discuntur, quod omnes homines natura scire cupiant, ut inquit Aristoteles: sed etiam ad agendum & facien

faciendum,quòd habeat usum aliquem ad uitam transigendam,factus est. Non enim debemus existimare,propter utilitatem hominũ uel mathematicã, quæ sic apud ueteres appellata est:uel metiendi scientiam, quæ Geometria dicitur:uel ex magna etiam parte astrorum doctrinam,quæ nunc Astronomia dicitur,olim dicebatur etiam Astrologia(quæ uox, nescio ad quòd speciosum genus uaticiniorum deinde tota est accommodata)inuentam,& celebratam esse. Quid enim prodest admodum hominibus siue ad publicam,siue ad priuatam uitæ rationem,subtilis illa disputatio de Puncto, de linea,de plano,de recto,de curuo,de cauo,de conuexo, de circulo,aut etiam de circuli quadam mutatione, quæ græcè τετραγωνισμὸς dicitur? Quam adeò magnam utilitatem continet,exactißimam illam rationem de motibus stellarum,& aliorum corporum cœlestium scire? Quis tam redit magnus fructus ad homines ex eo,quòd norunt distinguere spacia locorũ,& metiri corpora uel ad punctum usque:cum sæpe nulli magis errent à uia, quàm illi ipsi qui tantum non omnes lineas corporum & spaciorum in numerato habent? nisi quis illam infinitam uoluptatem uelit considerare, quam afferunt suis cultoribus illa studia:sic tamen,ut aut ipsi habeant unde uiuãt, aut ab alijs sustententur:quod solitum est fieri apud ueteres, & hoc etiam tempore fit aliquando. Misera enim esset alioqui futura hæc uoluptas,& planè famelica. Sed non de illa utilitate loquimur:& sunt sanè illæ res distinctæ, uoluptas & utilitas. In hoc illa omnia discuntur & tractantur præcipuè,quia liberale quiddam est,& maximè conuenit hominis naturæ scientia. Ac rectè Aristoteles dicit,non omnia referenda esse ad utilitatẽ,cum ne quidem sit

dem sit homo res præstantissima, ad quem utilitas illa pertinet. Quanquam utrunque fieri debet: nec tantùm contemplationi uacandum est, sed utilitati etiam hominum opera est danda. Nec uideri uelim ipse mihi aduersari, dum censeo, non esse nimium philosophandum, & in huius rei laudes excurro. Ista enim est natura hominis, ut his ambobus apta sit. Vtri autem aptior, philosophi concertant sæpe, & adhuc fortasse sub iudice lis est. Sic exordiri hanc partem disputationis de Anima non omnino propositum fuit, sed huc me inuitauit iucũdior hic locus: & ab instituto, asperitas rerum & cogitationum aliquantisper abduxit. Bene autem cecidit, quòd moniti sint interim (dum in hoc tanquam nemore ambulamus, recreantes ipsi nos à præcedentium laborum fatigatione, & præparantes ad sequentem disputationem) lectores de re non, ut opinor, aliena à suis studijs: tum nihil à nobis factum est contra ueterem morem ac institutum. Nunc ad propositum ueniam, & sic de intellectu disputabo, ut in epitomen collegisse Aristotelem, ut suprà est plerunque factum, aut certè uoluisse colligere uidear potius, quàm hæc uel aliunde sumpsisse, uel ipse excogitasse.

Quid sit intelligendi potentia.

Intellectiuum est uis, qua percipit anima rerum formas, ita, ut uerè aut uerisimiliter sunt. Nõ habemus enim perfectam eorum quæ existunt in natura, cognitionem, aut certè non omnium, ne dicam paucorum, aut prorsus nullorum. Et hoc est quod Aristoteles dicit, non omnem intellectum uerum esse. Verba eius de hac re sunt: ὁ δὲ νοῦς οὐ πᾶς, ἀλλ' ὁ τοῦ τί ἐστι, κατὰ τὸ τί, καὶ οὐ τί, κατά τινος, ἀλλ' ὥσπερ τὸ ὁρᾶν τοῦ ἰδίου ἀληθές. Quanquam natura

hoc est intellectus, ut comprehendat, & uelut sentiat res secundum suas formas, & ita ut sint, quemadmodũ Aristoteles tum in alijs locis, tum in sexto libro Ethicorum docet. Nam ibi principia tribuit intellectui: quæ quantum habeant momenti ad notitiam rerum, satis est manifestum. Verùm in hac mortalitate, & infirma natura, haud dubiè talis non est intellectus. Quod etiam Aristoteles sentire, & hæc eius uerba in eodem libro declarãt: ὅταν γὰρ πῶς πιστεύῃ, καὶ γνώριμοι αὐτῷ ὦσιν αἱ ἀρχαί, ἐπίσταται (Si enim perfectè putasset res intelligi, aut sciri, quæ cognata sunt, non addidisset πῶς) tum ea quæ sunt in disputatione τῶν μετὰ τὰ φυσικά. ὥσπερ γὰρ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φέγγος ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. Testatur idẽ Socrates apud Platonem, ubi dicit, humanam sapientiam habere parui momẽti instar. Iam autem sapientia, est uel intellectus, uel pars intellectus. Sed hoc etiam meminerimus quod Aristoteles addit, Magnam tamen gratiam agendã esse ijs qui uel opiniones suas communicauerint nobis, uel aliquid etiam leuius opinionibus: & multorum inuenta in unum collata magni quidpiam efficere. Et hoc quidem uerum est. Nam respectu rerum ipsarum plus quàm exiguum est, quod scimus, aut intelligimus: respectu autem eorũ quæ nihil sciũt, ut bestiæ, magnum est quod scimus. Hæc ideò iterum dixi, ut sæpe recordemur nostræ imbecillitatis. Prodest enim hoc multum ad omnem uitam: sic tamen, ut exemplo præstantißimorum uirorum non intermittamus, aut abijciamus curam discendi & inquirendi res tantas, ad quas perfectè intelligendas initio conditi sumus: & olim iterum, ut religio nostra docet, intelligemus æque

mus æque

mus æquè perfectè, & quidem perpetuò. Quomodo autem fiat intellectio, non potest facilius intelligi, quàm si comparetur hæc res cum sensu. Nam sicut sensus percipit species sensibiles, ita intellectus percipit species intelligibiles. Sunt autem species sensibiles, accidentia & affectiones entium: intelligibiles, eorum formæ & naturæ. Est etiam sæpe suprà dictum, sentire pati quiddam esse. idem de intelligendo potest hic dici. Vtrunque enim est potentia, quæ est uelut materia, cuius proprium est pati. Quanquam neutrum propriè est paßio, cũ utrunq; recipiat species tantum, non etiam materiam. Ac propterea non inerudité à recẽtioribus ferè intellectus cum reliquis potentijs inter quinque sensus appellatur sensus interior, sicut exteriores uocantur illi quinque, propriè sic dicti: non tamẽ ideo sensus idem est quod intellectus, cum ille sit corporeum quiddam, aut coniunctum cum corpore, hic simplex, & non mixtum: sitq; sensus in multis animantibus, in quibus non est intellectus: ac sensus non decipiantur circa proprium obiectum, intellectus fallatur aliquando, nec insit in ullo animali, cui non insit ratio, quod suprà citatus locus etiam indicat. Quanquam impropriè tum intellectus dicitur: si modo uera sunt, quæ in sexto libro Ethicorum & in processu disputationis hic dicta sunt. Huc tẽdit, quod Anaxagoræ sententiam approbat, qui dixit, intellectum non mistũ esse propterea, ut superet, id est cognoscat omnia, & falsa à ueris separet. Mistum autem esse, est uel corporeum, uel connexum esse cum corpore. Illud Empedocles & Homerus putauerunt. Sed neutrũ est rationi consentaneũ, cum nec calidus, nec frigidus, nec humidus, nec siccus commodè poßit dici, & nullum instrumentum habeat:

quod

quod haberet, si esset uel corporeus, uel comixtus cum corpore. Præterea quod sit differentia inter sensum & intellectum, hoc etiam probat. Nam sensus non potest sentire post, quàm sensit uehemens, & magnum sensibile: intellectus potest, & quidem efficacius ac melius, percipere species intelligibiles debiliores, perceptis antea fortioribus. Et hoc propterea, quia sensus est in corpore tantùm, intellectus extra corpus quoque potest esse. Ex his quæ iam dicta sunt, facile est intelligere, nec dissimile quippiam sensui intellectum esse, nec omnino aut simile ei, aut idem quod ipse est: sed potentiam apprehendentem, & recipientem in se uelut domicilium, aut sedes aliqua, rerum essentiales formas. Quod etiam testatur Philosophus, cum approbat eorum sententiam, qui dixerunt, animam esse locum specierum: non quidem secundum se totam, aut alias sui partes, sed secundum intellectum. Et esse animam secundum illam partem, species seu formas non actu, sed potentia. Scitur etiam, intellectum neq ex materia, nec in materia esse. hoc enim est non mixtum esse, & non aut corporeum, aut cohærentem corpore. Qua de re profectò uaria possunt cogitari & disputari: sed nos Aristotelis sententiam nunc tantum explicamus, quæ tamen est in hoc loco singulariter uaria, sibique non satis ubique, ut uidetur, constans: quod in alijs quoque disputationibus ille in more habuit aliquando. Et hoc sanè est necesse, ut uideo, fieri, in tam subtilium & obscurarum rerum tractatione. Quæ res etiam confirmat, quod paulo antè dixi, nullas res perfectè & penitus intelligi ab hominibus. Porrò quod suprà est aliquoties indicatum de duplici actu & potentia, id hic etiam habet locum. Nam & perfectus est actus, &

mus æquè perfectè, & quidem pert
tem fiat intellectio, non potest fa
comparetur hæc res cum sensu
pit species sensibiles, ita inte
telligibiles. Sunt autem spe
affectiones entium: intelli
ræ. Est etiam sæpe sup
esse. idem de intelliger
est potentia, quæ es
pati. Quanquam r
recipiat species
pterea non ine
reliquis pote
interior, si
sic dicti:
cum ille
corp
tis
no
fr

vel comixtus cum
inter sensum &
sensus non potest
magnum sensibi=
ac melius, per=
perceptis antea
est in corpo=
que potest esse.
gere, nec dis=
omnino aut
iam appre=
ilium, aut
etiam te=
entiam,
quidem
ndum
spe=
vin=

remota. Est quæ
ctus, non ta=
otus enim
rò pro=
reli=

nimam
ipsæ ope=
ariæ, ut cre=
sed potentia, aut
di appellare solent,
operationum. Hæ au=
quiddam significant, non
sicum non habet animam, nisi
m eam operari, cum est opus,
formatum, ut propediem sit habi=
neutro actu uiuit, sed mera potentia.
ctus est imperfectus, & tantum habitus
terior est perfectus, & habitus negociosus,
am. Sic actus primus, est secundi actus poten=
on tamen debet huc includi motus ratio, aut fun=
aliqua animæ considerari, quatenus est motus. Est
nim motus imperfecta entelechia, ut suprà in prima
parte est traditum. Quanquam, quod ego sciam, apud
Aristo

...dem nusquam in his disputationibus actus pri-
...ctus, secundus perfectus dicitur. Haec est ue-
...entia definitionis animae in Aristotele,
...facere mentionem uolui, cùm ideo,
... potentiae meminit Aristoteles:
...retur clarior. Et sunt defini-
... & saepe considerandae, ut
... omnium, quae de rebus
... Aristoteles, aliud esse
...nis essentiam, seu ut ipse
...d hoc, quod suprà dixi, es-
... intellectu percipi: à sensu tan-
...ulgò loqui solent. Aristoteles as-
...ntias rerum uocat. Ipse autem uult
...uersas potentias intellectum & sensum
...n aliter & aliter se habentem. Cum enim
...icat anima, aliter iudicat secundum quod
...idum & humidum, aliter cum de forma seu
...ipsa, id est, eo quo separatur essentialiter caro à
...bus alijs omnibus, & quod est ratio carnis: cum cali-
dum & similia sint uelut carnis materia, non forma.
Quod Aristoteles his uerbis dicit: Omnino ergo ut se-
parari possunt à materia, sic se habent ea quae circa in-
tellectum sunt: id est, ut materia & ratio, seu forma sunt
diuersa: ita quoque in intellectu sunt duae facultates, aut
separatae, aut aliter se habentes in eodem: quarum alte-
ra discernit ac iudicat materiam, altera formam, si mo-
dò ullius rei forma sciri aut intelligi potest. Quaeri so-
let hic, quomodo intellectus sit quiddam simplex, non
mixtum, & nulli rei habens aliquid commune: cum in-
telligere pati quiddam sit, & nihil nec agere queat, nec

imperfectus: & propinqua potentia, & remota. Est quę idem potentia propinqua & actus imperfectus, non tamen ut motus, & tantum aliquo modo. Motus enim nunquam perfecti rationem habet. Potentia uerò propinqua, seu actus imperfectus, ut hic intelligitur, in reliquis est quiddam perfectum, non quo ad operationem, sed quo ad habitum. Vt qui aliquid didicit, habet ille perfectionem quandam, sed quando non utitur illius rei intellectu, id est, speculatur secundum eam, & cogitat de ea, quatenus eam didicit, actu imperfecto propemodum intelligit, aut scit. Quanquam fortasse melius alter actus primus diceretur, alter secundus: ut sic in uniuersum actus, seu entelechia motus à reliquarum rerum actibus separaretur. Et hoc est etiam, quod Aristoteles animam uocat primum actum. Animæ enim non sunt ipsæ operationes, quæ sunt in corpore animantis uariæ, ut crescere, sentire, mouere se, & similes aliæ: sed potentia, aut uis, aut facultas, aut uirtus, ut nonnulli appellare solent, & caussa & principium harum operationum. Hæ autem appellationes propinquum quiddam significant, non remotum. Nam corpus physicum non habet animam, nisi quando potest secundum eam operari, cum est opus. Quando uerò ita est formatum, ut propediem sit habiturum hanc uim, neutro actu uiuit, sed mera potentia. Prior autem actus est imperfectus, & tantum habitus ociosus: posterior est perfectus, & habitus negociosus, ut sic dicam. Sic actus primus, est secundi actus potentia. Non tamen debet huc includi motus ratio, aut functio aliqua animæ considerari, quatenus est motus. Est enim motus imperfecta entelechia, ut suprà in prima parte est traditum. Quanquam, quod ego sciam, apud

Aristo

Aristotelem nusquam in his disputationibus actus primus imperfectus, secundus perfectus dicitur. Hæc est uera & certa sententia definitionis animæ in Aristotele, Cuius iterum hic facere mentionem uolui, cùm ideo, quòd hic etiam duplicis potentiæ meminit Aristoteles: tum, ut res nonnihil redderetur clarior. Et sunt definitiones rerum sanè diligenter & sæpe considerandæ, ut quæ caput sint & summæ illorum omnium, quæ de rebus dici possunt. Quod deinceps dicit Aristoteles, aliud esse magnitudinem, aliud magnitudinis essentiam, seu ut ipse loquitur, τὸ εἶναι: pertinet ad hoc, quod suprà dixi, essentiales formas rerum ab intellectu percipi: à sensu tantum accidentales, ut uulgò loqui solent. Aristoteles affectiones, & differentias rerum uocat. Ipse autem uult ostendere, aut diuersas potentias intellectum & sensum esse, aut eandem aliter & aliter se habentem. Cum enim de carne iudicat anima, aliter iudicat secundum quod sentit calidum & humidum, aliter cum de forma seu specie ipsa, id est, eo quo separatur essentialiter caro à rebus alijs omnibus, & quod est ratio carnis: cum calidum & similia sint uelut carnis materia, non forma. Quod Aristoteles his uerbis dicit: Omnino ergo ut separari possunt à materia, sic se habent ea quæ circa intellectum sunt: id est, ut materia & ratio, seu forma sunt diuersa: ita quoque in intellectu sunt duæ facultates, aut separatæ, aut aliter se habentes in eodem: quarum altera discernit ac iudicat materiam, altera formam, si modò ullius rei forma sciri aut intelligi potest. Quæri solet hic, quomodo intellectus sit quiddam simplex, non mixtum, & nulli rei habens aliquid commune: cum intelligere pati quiddam sit, & nihil nec agere queat, nec

pati, nisi quiddam commune in utroque sit; potentia, ut opinor. Eatenus enim alterum facit, quatenus est actu: alterum patitur, quatenus potentia est, id quod facit. Ad quod respondet Philosophus, aliquo modo intelligere pati quiddam esse, non prorsus: & intellectum actum propriè quendam esse, non ut alterum sit intelligibile, alterum intellectiuum, quod ad hanc quaestionem attinet. Idquè similitudine quadam ostendit his uerbis: δεῖ δ' οὕτως ὥσπερ ἐν γραμματείῳ, ᾧ μηδὲν ὑπάρχει ἐντελεχείᾳ γεγραμμένον. Quae uerba significant, esse quidem intellectum prius, quàm intelligit, potentia, id quod sunt intelligibilia: & fieri actu intelligibilia, quando nunc intelligit: non tamen pati aliquid, cum recipiuntur species, & actu fit intellectus: sicut tabula, in qua nihil scriptum est, non patitur aliquid, cùm recipit literas aut scripturam. Sic ego simplicißimè locum illum Aristotelis intelligendum puto. Alij, nescio ad quam obliuionem rerum, quae fiat initiò post descensum animarum è coelo in corpora, accommodant. Est & alia quaestio: An ipse quoque intellectus sit intelligibilis. Videtur autem non esse intelligibilis propterea, quòd si est intelligibilis à se, & intelligibile unum est specie, aut aliae quoque res intelligibiles habebunt intellectum, aut mixtus ipse quoque est, unde fiat intelligibilis, ut aliae res. Hic nodus ita soluitur. Aliter intelliguntur, quae sunt in materia: aliter, quae sunt extra materiam. Quae sunt in materia, per se tantùm sunt potentia intellectus, aut intellectus est illa ipsa intelligibilia potentia, quod est idem: quae sunt extra materiam, intelliguntur actu semper, & idem sunt cum intellectu. Et sicut scientia contemplatiua idem est, quod id quod sciri potest: ita intellectus

idem

idem est cum eo quod intelligibile, sine materia existens. Hæc sunt argutißima, & implicatißima: & nescio an ipsi etiam Aristoteli satis fuerint nota, & explicata. Idem S. Augustinus sensit. Sic enim in quodam loco inquit: Ex quo enim esse cœpit, nunquam sui meminisse, nunquam se intelligere, nūquam se amare destitit. Quare statuendum hoc est, intelligendi facultatem se ipsam intelligere, id est, certam esse: & quidem ex se, & non aliunde, quod intelligat & percipiat res intellectui subiacentes. Hæc generatim dicta utcunque de intellectu sufficiant. Sequitur de intellectus quadam diuisione. Est enim & faciens intellectus, & patiens.

Quid sit intellectus faciens.

Aristoteles dicit, in omni natura duo esse: alterum, ut materiam, & hoc potentia esse omnia illius naturæ, ac pati: alterum ut faciens, & uelut informans materiam, ac faciens ex ea actum, quæ per se potentia tantum est ita, ut in natura fiat, quemadmodum in artibus fit, & earum materijs. Ars enim facit, materia patitur. Sic in natura & quod faciat est, & est quod patiatur. Quare in anima quoq; esse istas differentias, & in intellectu esse tum faciendi uim, tum patiendi. Faciens itaque intellectus est uis in omni anima intellectus participe efficiendi intelligentiam, in ea potentia quæ intellectus dicitur, ut statuaria statuam efficit. Nec sequor sententiam eorum, qui hunc locum exponunt rhetoricè magis, quàm philosophicè: cum faciunt ex intellectu faciente, seu agente, ingenium inueniens, & excogitans aliquid per sese: patientem contrà, quod illa percipit, qua ab alijs sunt excogitata, & animaduersa in natura, & artibus. Sic enim non esset in omni anima intellectu prædita

utraque hæc uis faciendi & patiendi, sed una tantum: & mutilaretur natura rerum, prout est in hoc loco explicata à Philosopho. Si per similitudinem applicaretur hæc expositio, & retineretur in eadem anima, seu intellectu, seu ingenio, & quidem in quolibet, quatenus habet intellectum, commoda esset, ac lumen adderet Aristoteli: aliter, ut opinor, non conuenit huic loco, in quo manifestè uni animæ utraq; hæc uis tribuitur citra dubitationem, quod sciam. Et quantum hæc noua, & planè παράδοξος opinio trahat secum incommoditatum & absurditatum, non est opus indicare. Nec est, cur ad potentiam & actum confugiatur, cum potẽtia patiatur & una sit in intellectu: & minimè, qui docet, faciat, sed tantummodo moneat: ac principia, quæ sunt per se nota, maximè intelligantur, aut sola, ut alicubi uult Aristoteles. In summa, tam puto hanc opinionem displicituram esse nonnihil exercitatis in philosophia, quàm placet imperitis & ignauis lectoribus, Aristoteles, adeóque cupientibus eius philosophi tam graues disputationes transformari posse in aliquam plebeiam doctrinam, ut solent pigri. Est autem hic intellectus uelut habitus, & efficit intellectum & comprehensionem rerum actu in anima: sicut efficit ex aliqua parte potentia colores, actu colores lumen. Atque adeò quoddam lumen est eius potentiæ, quàm intellectum seu mentem uocamus, intellectus faciens: hoc est, efficit in illa parte animæ, ut species intelligibiles comprehendantur, & actu sint, quæ tantum potentia prius erant. Ex his utcunque sciri potest, quid sit hoc genus intellectus, quem facientem uocauit Aristoteles. Nam quod sit illud lumen, & quomodo accendatur in animo, scire nemo omnium hominum potest,

test, quantumcunque ingeniosus: nedum nos, tardi & rudes propemodum talium rerum. Hunc intellectum Aristoteles dicit separari posse, non mistum esse, nihil eum pati, & actu esse substantiã, item perpetuum & immortalem esse. Sed ut eo rectius & melius intelligi poßit hæc descriptio intellectus facientis, ipsius autoris uerba subijciam. Sic ait in hoc loco: καὶ οὗτος ὁ νοῦς χωριστὸς, καὶ ἀμιγὴς, καὶ ἀπαθὴς, τῇ οὐσίᾳ ὢν ἐνέργεια. Et paucis uerbis interpositis: χωρισθεὶς δ' ἐστὶ μόνον τοῦτ', ὅπερ ἐστὶ, καὶ τοῦτο μόνον ἀθάνατον, καὶ ἀΐδιον. Hæc uerba etiam uidentur mihi profectò non debere aliter accipi, quàm sonant, & ita ut in hoc scriptore alioqui significant: nec debemus putare uerbis hic uoluisse hanc potentiam extollere Aristotelem, & Rhetorum more tantum laudare, ac non sensisse ita existere semper, etiam extinctis reliquis animæ facultatibus, ut Christiani credunt, & Plato sensit animam post mortem uiuere segregatam à corpore. Non est enim hoc usitatum Aristoteli, præsertim in hac disputatione, ubi tantum abest ut copiosè & populariter sententiam suam explicauerit, ut etiam in multis locis uehementer sit breuis & abruptus. Quanquam hoc non tam accidit propterea, quòd breuitatis fuerit amans hic philosophus, aut quòd uoluerit has res obscurè tradere, aut aliam quamcunque causam, quàm quòd obscuræ & tenues, ac procul à nostro uelut conspectu sunt positæ: fitqúe hoc nostro quodam uitio & culpa, cùm non intelligimus eas disputationes, quòd non ita diligenter in istarum rerum cõsideratione & tractatione uersamur, ut illorum temporum homines facere soliti sunt. Pleraq; etiam in hoc scriptore deprauata sunt iniuria temporum, & negligentia hominum haud dubiè: ut ni-

hil dicam de operibus, quæ interierunt. Verùm ut eò redeat, unde est digressa oratio, non debent hæc uerba Aristotelis aliter exponi, quàm simpliciter, & pro suis proprijs significationibus, ita ut uerè immortalem esse animam secundum hanc partem sentiat. Nam sicut initio disputationis huius totius reliquas potentias interire dixit ideo, quòd non poßint absque corpore esse: ita hic rectè putatur docere, æternum esse intellectum propterea, quòd extra corpus queat esse, & separabilis, aut etiam separatus sit. Quanquam enim est additus corpori humano, sic tamen in eo non est, ut sit ei mistus & adnexus, ut materiæ. Atque id in hoc loco affirmat Aristoteles in primo libro semel, atque iterum uelut incertum posuit, & tamen huc magis quàm illuc propendens. Sic ait in principio primi libri: μάλιστα δ' ἔοικεν ἴδιον τὸ νοεῖν. Sed addit, nisi hoc ipsum intelligere, sit quædam phantasia. Alioqui enim proprium non esset animæ intelligere, cum & phantasia, & reliquæ potentiæ non queant existere, nisi in corpore. Ac statuit hoc, si proprium sit aliquid animæ, non commune toti animanti, quod habet animam, separabilem esse animam. Quod obseruari debet, ne quid imaginemur de solo intellectu, ut fit: & non coniungamus cum intellectus immortalitate, immortalitatem animæ. Et hoc ferè est, quod Democritus putauit, simpliciter idem esse intellectum & animam. Atque sic non tantùm secundum partem, uerum secundum totum etiam, sensit animam Aristoteles immortalem esse. Non enim hoc minuit eius perpetuitatem, quod ex corpore discedens illas uires amittit, quæ nō sine corpore possunt esse. Ideo autem non possunt sine corpore esse, quòd cum operantur, certis partibus

bus corporis ad hoc utuntur: nec possunt, nisi cum uel motione, uel alia partium illarũ affectione fieri. Quanquam fortasse uires non ita perdit, ut non posset reuersa in corpus, secundũ eas operari, sed eatenus tantum, quatenus non potest hoc facere absque corpore organico: id est, potentias propinquas amittit, remotas non amittit. Hoc omnino uidetur mihi ex illis uerbis: Philosophi concludi posse, & debere. Postea ualde splendidè, & nõ paulo expreßius de æternitate intellectus loquitur, qui totus locus ita ad hanc disputationem pertinet, ut nõ tantùm dignus sit qui legatur, sed etiã ediscatur. Sic ille inquit: ὁ δὲ νοῦς ἔοικεν ἐγγίνεσθαι οὐσία τις οὖσα, καὶ οὐ φθείρεσθαι. μάλιστα γὰρ ἐφθείρετ' ἂν ὑπὸ τῆς ἐν τῷ γήρᾳ ἀμαυρώσεως. νυνὶ δ' ὥσπερ ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων συμβαίνει. εἰ γὰρ λάβοι ὁ πρεσβύτης ὄμμα τοιονδί, βλέποι ἂν ὥσπερ καὶ ὁ νέος. ὥστε τὸ γῆρας οὐ τὸ τὴν ψυχὴν πεπονθέναι τι, ἀλλ' ἐν ᾧ. καθάπερ ἐν μέθαις, καὶ νόσοις, καὶ τὸ νοεῖν δὴ, καὶ τὸ θεωρεῖν μαραίνεται, ἄλλου τινὸς ἔσω φθειρομένου, αὐτὸ δὲ ἀπαθές ἐστι. τὸ δὲ διανοεῖσθαι, καὶ φιλεῖν, ἢ μισεῖν, οὐκ ἔστιν ἐκείνου πάθη, ἀλλὰ τουδὶ τοῦ ἔχοντος ἐκεῖνο, ᾗ ἐκεῖνο ἔχει. διὸ καὶ τούτου φθειρομένου, οὔτε μνημονεύει, οὔτε φιλεῖ. οὐ γὰρ ἐκείνου ἦν, ἀλλὰ τοῦ κοινοῦ, ὃ ἀπόλωλεν. ὁ δὲ νοῦς ἴσως θειότερόν τι, καὶ ἀπαθές ἐστι. Hic locus omnino conuenit cum suprà citatis ex tertio libro, nisi quòd non ita manifestè asseuerat, ut illa. Considerandum autem, & notandum est singulariter, quòd hic dicitur, non corrumpi intellectum: ídque hoc signo probat, quod non obscuretur, aut debilitetur in senectute. Quod enim tale dicitur esse in hoc autore, id semper est, nec occidit, aut intermoritur. Ad quod faciunt, quæ sequuntur, cum diuinius quiddam esse dicitur, & impaßibile intellectus. Obseruãdum & hoc est, quod

dicit, animam nihil pati, sed id, in quo sit anima: & affectiones alias non esse animæ affectiones, sed totius, & habentis animam, quatenus habeat. Hæc enim ad id faciunt, quod nunc est dictum, non modò intellectum, sed ipsam animam esse immortalē, sensisse Aristotelem ita, ut & reliquæ animæ qualitates maneant aliqua ex parte semper, non prorsus pereāt. Si enim nihil patitur anima, & eatenus amare & odisse, & eiusdem generis alia sunt in suis organis, quatenus in eis sunt: id est, quatenus non possunt efficaces esse, & operari sine corporeis instrumentis: necesse est, animam esse æternam, & eius uires plerasque alias, præter intellectum, relinqui post mortem etiam quomodocunque. Præterea quod non patitur, non est obnoxium corruptioni: quod autem nō est obnoxium corruptioni, semper est: quod semper est, immortale est: Ergo anima est immortalis, siquidem nihil patitur anima. Sed obijciat aliquis, Aristoteles hic dicit, parem esse rationem uisus & intellectus: Cur igitur non aut uisus esset immortalis, aut intellectus æquè interiret ac uisus, & aliæ uires animæ? Item quare, cum dicat intellectum marcescere, debilitato aliquo interiore, non putatur sentire non minus eum esse in materia, quàm sunt aliæ potentiæ? Ad prius ita respondeo: Antè esse dictum, aliter non pati sensum, quàm intellectum: & hic intellectum non facientem, sed patientem, id est, communem toti substantiæ hominis, & coniunctum cū alijs facultatibus animæ intelligēdum esse. Is enim, ut reliquæ uires, nō tantùm debilitatur senescente homine, sed prorsus extinguitur cum homine. Aut certè, si non debet hoc accipi de isto genere intellectus, sic intelligendum est, ut tamen non ponatur mortalitas animæ rationalis, aut intellectus

tellectus facientis, cum alias uires dicat interire & mori, intellectum uerò languidum tantum aut marcidũ fieri. Quanquam obstat quod addit, ad corruptionem alterius alicuius interioris, ita marcescere intellectũ: quo uidetur significare, intellectum talem in materia esse. Quare magis priorem responsionem probo. Ac intellectus, qui facit: nihil ad hominis rationem aut naturam pertinet, cum sit animæ proprius, non communis toti: ac ideo nõ est mirum, debilitato aliquo interiore, hominis, id est, totius intellectum debilitari, aut, ut clarius dicam, hominem infirmè intelligere, cum patiẽs intellectus unà debilitetur, & faciens animæ sit, non hominis. Estq; sanè peringeniosè hoc à Themistio cogitatum & inuentum, magnámque lucem huic obscurißimo loco Aristotelis affert, quòd facit duplicem intellectum, generalẽ, & specialem. Generalem, seu communẽ tribuit toti substantiæ hominis: specialem uerò, animæ tãtum rationali, & separatæ à corpore. hunc extra materiam collocat, & immortalem facit: illum statuit in materia, & facit morti obnoxium. Idem autor ponit etiam differentiam inter intellectum potentiæ, & patientem intellectum, sic: ut prior sit immortalis, posterior uerò mortalis. Quod nescio an debeam probare, præsertim cũ quod patitur sit materia, & materia sit ens potentia: id est, cum eatenus, quod patitur, patiatur, quatenus est potentia faciens: & contrà, quod est potentia, sit eatenus potentia, quatenus uel patitur, uel pati potest. Adeò synonyma sunt, ut arbitror, materia, paßibile, & quod existit potentia. Deinde locus, quem ad hoc citat Themistius, non uidetur tantum de intellectu potentiæ loqui, sed generatim de illa facultate, aut ea quæ facit, quæq;

non est

non est facultas, sed actus, ut paulò antè est indicatũ. Ibi enim est additum, in ijs quæ sunt sine materia, idem esse, quod intelligit, & quod intelligitur. Quæ uerba certè coniungũt faciens & patiẽs, & unum ex eis faciunt: nec intelligit intellectus faciens eum qui est potentia, sed se ipse. Ideóque intelligibile debet ibi intelligi pro eo quod est actu tale, & idem cum faciente. Præterea in hoc loco, ubi de duplici intellectu agente & patiente Philosophus docet, claris uerbis dicitur, intellectum patientem esse, ut materiam, & omnia fieri. Hoc si non de potentia intelligendum est, nescio de qua re debeat intelligi. Ista enim fit hoc, cuius est potentia. ut æs est potẽtia statuæ, quatenus debet ex eo fieri statua, idemque est materia statuæ. & potentia non est hoc, quod recipit illud, quod est potentia, ut hic Themistius de intellectu putat: sed quod fit hoc, quod existit potentia, accepta forma. Nam ut maneamus in exẽplo iam posito, æs quatenus est potentia statuæ, non recipit statuam, quando fit statua: sed fit statua, & recipit formam. Sic etiam hic intellectus, quem Themistius separat ab intellectu patiente, non recipit intellectum, quando fit actu intellectus: sed formas rerum intelligibilium, quæ cum actu sunt, aut intelligũtur, idem sunt quod intellectus est: aut formam dant intellectui, seu essentiam, non continentur in intellectu sicut in theca aliqua. Idem pati, ut Aristoteles in alijs locis dicit, proprium est materiæ. Idem ergo est materia, & potentia. Verùm hæc inuolucra alijs relinquo peritioribus expedienda copiosius: & nobis hoc sufficiat ostendisse, Aristotelem sentire, quòd uel intellectus agens, uel anima secundum eam partem sit immortalis. Quàm bene aut uerè, ad nos in hoc loco nihil admodum pertinet.

Atque hanc esse huius autoris sententiam, non Themistius modò, uerùm etiam alij multi iudicant. Atque sic aut nullo prorsus, aut exigua est differentia inter Aristotelis sententiam, & Platonis, quod ad hāc partem disputationis de Anima pertinet. Vterque enim nō totam animam, ut sic dicam, aut secundum omnes potentias æternam esse docet, mentem tantum, hoc est intellectum. Græci à νοεῖν appellant νοῦν, latini ueteres animum, uolunt non mori. Quod autem hoc uelit Aristoteles, satis nunc est, ut arbitror, monstratum. De Platone, quanquam non est dubium, aut obscurum, quin hoc senserit: tamen aliquot locos ex eo philosopho huc inseremus, ut imperitiores non tantùm famam sequantur, sed certò sciant, quid Plato, & cur, quod iudicauit de anima, indicauerit. Ac primo sic ait in Timæo: οἱ δὲ μιμούμενοι παραλαβόντες ἀρχὴν ψυχῆς ἀθάνατον, τὸ μετὰ τοῦτο θνητὸν σῶμα αὐτοὶ περιετόρνευσαν, ὄχημά τε ἅπαν τὸ σῶμα ἔδωσαν, ἄλλο τε εἶδος ἐν αὐτῷ ψυχῆς προσῳκοδόμουν τὸ θνητὸν, δεινὰ καὶ ἀναγκαῖα ἐν αὐτῷ παθήματα ἔχον· πρῶτον μὲν ἡδονὴν, μέγιστον κακῶν δέλεαρ: ἔπειτα λύπας, ἀγαθῶν φυγάς. ἔτι δ' αὖ θάρρος, καὶ φόβον, ἄφρονε ξυμβούλω, θυμόν τε δυσπαραμύθητον, ἐλπίδα τ' εὐπαράγωγον αἰσθήσει τε ἀλόγῳ, καὶ ἐπιχειρητῇ παντὸς ἔρωτι. ξυγκερασάμενοι τ' αὐτὰ, ἀναγκαίως τὸ θνητὸν γένος ξυνέθεσαν, καὶ διὰ ταῦτα δὴ σεβόμενοι μιαίνειν τὸ θεῖον, ὅτι μὴ πᾶσα ἦν ἀνάγκη, χωρὶς ἐκείνου κατοικίζουσιν εἰς τοῦ σώματος οἴκησιν τὸ θνητὸν, ἰσθμὸν, καὶ ὅρον διοικοδομήσαντες τῆς κεφαλῆς, καὶ τοῦ στήθους, καὶ αὐχένα μεταξὺ τιθέντες. Quòd autem censuerit animam uiuere post mortem, in alijs multis locis clarè testatur. In Phædone hoc addit, animam redire in corpora, & ex mortuis uiuos fieri, sicut ex uiuis mortui fiant. Verba eius sunt: ἀλλ'

ἐστι

ἔστι τῷ ὄντι καὶ τὸ ἀναβιώσκεσθαι, καὶ ἐκ τῶν τεθνεώτων τοὺς ζῶντας γίγνεσθαι, καὶ τὰς τῶν τεθνεώτων ψυχὰς εἶναι, καὶ ταῖς μὲν ἀγαθαῖς ἄμεινον εἶναι, ταῖς δὲ κακαῖς κάκιον. Idq; hoc probat argumento, quòd omnis motus sit ex contrario in contrarium. Nunc si ex uita est mutatio in mortem, nec potest aliũde mors esse nisi ex uita, est etiam uita ex morte: nec potest esse uita aliunde, quàm ex morte. Sed ut tota res aliqua ex parte clarior fiat, & melius intelligi poßit, subijciam aliquot causas, propter quas Plato, uel Socrates nomine Platonis, arbitratus est animã nunquam interire, cum id facere non ab hoc loco alienum sit: & ne sit noua de hac re nobis instituenda quæstio, qui, quantum potest fieri, non declinare ab Aristotelis ordine studemus. Prima causa est, quam nunc posuimus, quia motus omnis in contrariũ est. Quod si ita est, necesse est, animam solutam à corpore esse alicubi, quæ alij corpori, in quod includitur post præstitutum tempus, uitam præbet æquè, ac priori. Alioqui enim finiretur tandem motus, qui est à uita ad mortem, & relinquerẽtur omnia mortua. Sicut omnis motus est in contrariũ, ne aliquando fiant unum quiddam uniuersa, quod Anaxagoras putauit. Secunda est: Disciplina est reminiscentia, fuit itaq; anima prius quàm nos essemus. Quod cum sit, nihil uetat remanere animam post mortem. Quare immortalis est anima. Quod autem discere nihil sit aliũd quàm reminisci, prolixè & satis uerisimiliter ostẽdit in Phædone, ubi hæc disputantur. Sequitur tertia causa, quæ ducitur à rerum speciebus. Duæ sunt, inquit, rerum species: altera uisibilis, altera inuisibilis. Visibilis non eodem modo semper se habet, nec manet. Contrà inuisibilis manet eadem, & sibi semper similis est, ac

diuinum quiddam. Talis autem est anima: est igitur immortalis: atque ita, ut quò propius est coniuncta cũ corpore, pérque illud agit, eo minus suum officium facere potest, aut, ut Plato loquitur πλανᾶται, καὶ ταράττεται, καὶ ἰλιγγιᾷ, ὥσπερ μεθύουσα. Quarta sumitur à dignitate animæ, & præstantia, collata cum altera hominis parte, quæ corpus est. Anima præest, inquit, & dominatur, corpus seruit & paret. Necesse ergo est, differentiã inter hæc duo esse, nec animam occidere ut corpus. Ex his argumentis uult Socrates hoc sequi, utar ipsius uerbis, τῷ θείῳ, καὶ ἀθανάτῳ, καὶ νοητῷ, καὶ μονοειδεῖ, καὶ ἀδιαλύτῳ, καὶ ἀεὶ ὡσαύτως καὶ ταῦτα ἔχοντι ἑαυτῷ ὁμοιότατον εἶναι ψυχὴν, non quod est his contrarium. Additur & quinta causa infirmior superioribus, & ex minore collecta. In Aegypto conseruantur diu corpora mortuorum, & defendũtur à putrefactione: & ut maximè pereant quædam eius partes, tamẽ ossa & similia membra quædam perpetuò durant: quanto magis anima iudicãda est perpetuò existere. Sextò ad hunc modum probat immortalitatẽ animæ subtiliter sanè, & satis philosophicè. Non modò contrariorum species nõ recipiunt se mutuò, sed aliæ quoq; res quædam (intelligit autem substantias, & ea quibus nihil esse contrarium, Aristoteles in κατηγορίαις docet) non recipiunt contraria per uices. Vt igni quidem, & ternario nihil est contrarium, sed tamen sunt in ijs rebus formæ seu ideæ, ut ipse loquitur, quæ habent contraria, nec possunt ea recipere, quatenus illæ sunt. In igne est calor, in ternario imparitas, quæ formæ uelut absoluunt ignis & ternarij formam seu ideam, nec possunt auelli ab illis rebus, quatenus existunt: id est, nunquã ignis potest frigidus, nec par esse ternarium. Sic etiam anima,

quæ

qua nihil habet contrarium, non potest recipere mortẽ, quæ contraria uitæ est: quæ est forma perficiens animæ idæam, quódque nõ potest ab anima, quatenus est, segregari. Deinde alia forma, & propemodum per inuersionem docet idem, Quod efficiat aliquam rem esse talem, illud hoc quoque secum afferre: ut, quod effectum est, non patiatur sibi cõtrarium in ea re. ut ignis efficit corpus calidum, unitas uel ternarium efficit imparem numerum, febris efficit corpus ægrotum: & quatenus illa sunt ita effecta, non possunt esse contraria. ut calidum in corpore non potest esse frigidum, impar non esse par, ægrotum nõ potest sanum esse. Ita quoque animam, cum efficiat corpus uiuum, aut potius cuicunque corpori coniungatur id uiuum fieri, uitæ autem mors contraria sit, immortalem esse. Septima causa potest ex his uerbis, quæ sunt in eodem lib. sumi: εἰ μὲν γὰρ ἦν ὁ θάνατος τοῦ παντὸς ἀπαλλαγὴ, ἕρμαιον ἂν ἦν τοῖς κακοῖς ἀποθανοῦσι τοῦ τε σώματος ἅμα ἀπηλλάχθαι, καὶ τῆς αὐτῶν κακίας, μετὰ τῆς ψυχῆς. Non enim est uerisimile, præsertim cum ex magna parte malis in hac uita bene sit, non punitum eos iri aliquando, Quod omnino fieret, si non esset immortalis anima. Sic etiam, quàm esset futurum absurdũ, quàm iniquum, si bonis, qui plerunque male hic habent, non esset aliquando bene futurum. Hoc autem nõ posset accidere, si omnia in morte extinguerentur. Eodem argumento utuntur Chrysostomus & alij Theologi, ad ostendendam resurrectionem mortuorum, & habet certè magnum pondus. Colligi & hoc argumentum ex Platonis disputationibus potest: Quod seipsum mouet, est immortale: anima seipsa mouet, immortalis igitur est anima. Statuit enim Plato, quòd anima seipsa moueat.

De motu

De motu autem qui est à se, eleganter dicit in Timaeo: τῶν δ' αὖ κινήσεων ἡ ἐν αὑτῷ ὑφ' ἑαυτοῦ ἀρίστη κίνησις. μάλιστα γὰρ τῇ διανοητικῇ τῇ τοῦ παντὸς κινήσει ξυγγενής. Aristoteles de motu longè docet aliter: id quod bis nunc in praecedentibus, aut saepius est ostensum. Postremò in quadam epistola demonstrat, his uerbis perpetuitatem animae cum magna grauitate, & maximè seriò: ἐπειδὴ καὶ τυγχάνουσι κατά τινα φύσιν οἱ μὲν ἀνδραποδωδέστατοι οὐδὲν φροντίζοντες αὐτοῦ, οἱ δ' ἐπιεικέστατοι πᾶν ποιοῦντες, ὅπως ἂν εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον εὖ ἀκούσωσιν. ὃ δὴ καὶ ἐγὼ τεκμήριον ποιοῦμαι, ὅτι ἐστί τις αἴσθησις τοῖς τεθνεῶσι τῶν ἐνθάδε. αἱ γὰρ βέλτισται ψυχαὶ μαντεύονται ταῦτα οὕτως ἔχειν. αἱ δὲ μοχθηρόταται οὔ φασι. κυριώτερα δὲ τὰ τῶν θείων ἀνδρῶν μαντεύματα, ἢ τὰ τῶν μή. Decernit idem in epistola non minus grauiter, cum ait; πείθεσθαι δὲ οὕτως ἀεὶ χρὴ τοῖς παλαιοῖς τε, καὶ ἱεροῖς λόγοις, οἳ δὴ μηνύουσιν ἡμῖν ἀθάνατον ψυχὴν εἶναι. Hoc argumentum Platonis, & illud quod septimum paulo antè posuimus, iudico esse omnium illius philosophi argumentorum firmissima & conuenientißima rationi, sicut etiam nihil argutiarum & obscuritatis habent. Quanquam non sunt ἀποδείξεις, hoc est eiusmodi, contra quae nihil dici possit, aut quae neceßitatem secum afferant. Caeterùm Plato usque adeò non concedit animam interire, ut uelit etiam brutorum animas immortales existere: & quidem hominum malorum animas in bruta migrare, alia post alia tantisper, donec purae & bonae fiant: ac tum demum non redire, & collocari inter beatos. Sed iamdudum satis erat clarè Platonis iudicium & sententia de hac re monstrata. Quare omisso Platone, ad reliqua huius disputationis pergo. Theologi quoque non uno

modo hac de re scripserint. Alij censent, eas quotidie creari, quando nascantur homines. Alij primam tantum creatam esse uolunt, reliquas omnes sequentes ex prima illa satas & progenitas, aut factas ex traduce, ut ipsi loquuntur. Nonnulli ex diuina substantia factas esse animas contendunt. Inuenias, qui simul omnes factas esse opinati sunt. Origines putauit, omnes animas angelos fuisse, & propter peccata esse detrusas in hæc terrena corpora, alias in alia pro peccati modo. Illas in dæmones mutari, si nō purgentur: si purgentur, in suam naturam redire. Ex dæmonibus etiam fieri iterum angelos, si abluant sordes. Sed Platonicum, aut potius Socraticum est hoc figmentum, & indignum Theologo. Aliorum ferè opiniones omnes reprobatæ sunt: una illa mansit, & recepta est, quæ ponit omnes creari, & cum præparato nunc corpore ad recipiendam uitam coniungi: & tum creari, quando corpus sit in utero formatum ad hoc, ut eam recipere poßit. Hieronymus etiam anathemate flagellat eos, qui ex traduce putant esse propagatas animas: & tamen infirmum est admodum, quod sumit ad contrariam sententiam probandam ex Psalmo, Qui finxit sigillatim corda eorū. Vtuntur ad hoc etiam alijs locis recentiores, & addunt rationes, quibus tamen & ipsi demonstrandi uim non tribuunt: ut est uidere in disputationibus eorum, Distin. 17. libro 2. Sent. Ego nihil reprehendo in opinione usitata. Verùm hoc disceptare & dijudicare, non est huius instituti. Quanquam ne in Theologicis quidem disputationibus hæc argutias disputare prodest admodum, imò sæpe obest multum: non tantùm ideo, quòd interim res magis necessarias ad pietatem omittunt homines, sed etiam quia turbantur

animi

animi hominum sæpe istis argutijs, & abducuntur ab ijs quæ propriè pertinent ad religionem. Satis enim est hoc credere, esse uitam post hanc uitam, & reuictura etiam corpora omniũ hominum olim in extremo iudicio: nec potest, quomodo hoc fiat, ullis rationibus, aut argumentis doceri. Ex his, *quæ hactenus tum de intellectu agente, tum de animæ perpetuitate dicta, non obscure indicari potest, aliter* Aristotelem *de animæ æternitate, aliter sacras literas, &* Theologos *docere.* Aristoteles *enim nullam potentiam remanere in anima dicit præter intellectum: quanquam ille intellectus est actus, non potentia propriè, post mortem.* Theologi *non tantùm intellectum, seu, ut ipsi loqui solent, uisionem tribuunt animæ post hanc uitam, sed etiam alias quasdam functiones, ut sunt meminisse, amare, & delectari: nisi magis fortasse hoc intelligendum est de homine resuscitato, aut anima iterum coniuncta cum corpore. Est & hoc discrimen inter philosophorum & theologorum sententiam de anima, quòd hi dicunt, creatum quiddam esse animam: illi plerumque partem diuinæ aut cœlestis, ac perpetuæ naturæ ponunt animam. Vnde haud dubiè manauit error* Manichæi, *qui sensit* Dei *partem esse animam: & absurdißimè, ut* Theologus, *duplicem naturam in homine statuit, bonam & malam.* His *pertractatis, ut constitutum erat, breuiter, ad* Aristotelem *reuertamur.* Eius *inter alia quæ nunc sunt dicta, & hoc decretum obseruari diligenter debet:* ἀεὶ γὰρ τιμιώτερον τὸ ποιοῦν τοῦ πάσχοντος, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ὕλης. Et *hoc ipse accommodat ad ea quæ suprà sunt dicta de intellectu agente & patiente. quorum hic est inferior, quia est materia: ille superior & præstantior, quia facit, & est tan-*

quam sol in anima, ut Plato uoluit. Idem in artificialibus quoque rebus locum habet. Nobilius enim quiddam est tunica, aut domus, quàm aut pannus, aut lapides & ligna. Quanquam sæpe homines materiam formæ præferunt, ut argentei poculi pluris est inter homines materia, hoc est argentum, unde confectum est poculum, quàm forma, hoc est, quod artifex addidit, & effecit ut argentum esset poculum, non tamen re ipsa, & uerè, aut propriè, preciosius est argentum, quàm poculi ratio, seu forma, aut ut sic dicam ἀριστοτελικωτέρως, per accidens preciosius est argentum forma, non per se, quod ad artem attinet. Non enim propriè ad materiam pertinet, aurum uel argentum esse: aliunde hoc est, atque accidit. nec minus est materia, quando est lignũ aut lutum, quàm quando est argentum uel aurum. Notandum & hoc est in eo loco: τὸ αὐτὸ δ' ἐστὶν ἡ κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμη τῷ πράγματι, ἡ δὲ κατὰ δύναμιν χρόνῳ προτέρα ἐν τῷ ἑνί, ὅλως τε δ' οὐδὲ χρόνῳ. Non multo post addit causam: ἔστι γὰρ ἐξ ἐντελεχείᾳ ὄντος πάντα τὰ γιγνόμενα. Puto autem eum per unum intelligere indiuiduum, aut particulare, quod ipse alioqui καθ' ἕκαστον uocat: & cogitari sanè tales res facilius possunt, quàm efferri, præsertim à non satis earum perito, ut ego sum. Porrò hæc uerba, quæ sunt in eadem disputatione Aristotelis, Non recordamur autem, quod hoc sit impaßibile: multum habent obscuritatis propter breuitatem, & pepererunt duas quæstiones, quas examinauit & Themistius in sua paraphrasi. Sunt autem quæstiones, Vtrum illa uerba hoc significent, quod intellectus communis, seu patiens dicatur, non reminisci ea quæ pertinent ad intellectum agentem: seu, quæ intellectus agens intellexit antè, quàm coniungeretur

tur

tur cum patiente, id est, ante hominis perfectionem: an uerò intellectus agens post corruptionem hominis non recordetur eorum, quæ intellecta sint interea dum uiueret homo. Ad hoc respondet Themistius multis uerbis, quorum summam paucis nos percurrere constituimus. Primò dicit, absurdum esse prius illud quærere, cum non sit rationi consentaneum, incorruptibile percipi aut intelligi à corruptibili. Secundò ex collatione, & apta quidem illa similium dictorum de utroque intellectu, quæ sunt in primo libro, & non ita multo antè à nobis citata, cum ijs quæ in hoc loco dicuntur de eadem re, ostendit & hoc esse motum ab Aristotele in hac parte huius disputationis, cur non recordemur post mortem, ea quæ in hac uita gesserimus, aut intellexerimus: & eam rationem adiectam, quod agens intellectus sit impaßibilis, patiens uerò & corruptibilis, & eiusmodi, ut sine illo prorsus intelligat nihil. Atque hoc per quæstionem tractat, quæ erat de illis duabus posterior, quare hoc Aristoteles docuerit. Sed ipsum Themistium de hac re summatim Hermolai Barbari uerbis loquentem audiamus. Sic autem ait: Quare satis per se reuicti & confutati uidentur ij, qui Aristotelem quasi accusare audent, ceu hoc loco dubitauerit, non hoc quod modò nos diximus, exposuimúsque: sed illud, Quamobrem non recordemur earum rerum, quas intellectus agens secum uersauit, intellexítque antè, quàm constitutionem hominis accedat. Nónne audiunt, Aristotelem clara, atque adeò excerta uoce clamantem, extincto communi intellectu, agentem nec intelligere poße, nec meminisse? Quia hæ affectiones illius non erant, sed eius communis quod interijt. Quapropter & cum denuò hic dicat, Non recordamur

idcirco, quia hic impatibilis est, ac patibilis abolitioni obnoxius est, innuere uidetur, hominem esse intellectum illum agentem & impatibilem. Corrumpitur, inquit, & intercidit communio. Vnde quanquam immortales sumus, tamen meminisse non possumus, eorum quæ simul cum intellectu mortali didicimus. Quàm uerò sit apta hæc expositio, declarant uerba ista primi libri: Quapropter continente corrupto, neque meminit, neque amat. Quia non erant illius hæc, sed communis, quod periit. Pulchrè enim uidentur conuenire cum iis quæ hic dicuntur, non meminisse nos, quòd intellectus agens sit impaßibilis: patiens autem sit paßibilis & corruptibilis, & cum quibus illa comparat, ac idem significat ac docet Themistius. In illis etiam uerbis Themistij sunt obseruanda, quæ obiter addidit, hominem esse intellectum agentem: quod planè παράλογον est, cum ex anima & corpore constet hominis natura, non solùm ex anima aut intellectu: quanquam præcipua nostri pars est intellectus. deinde quòd simus immortales. Fortasse ad totam speciem respexit, ut nos in definitione suprà fecimus, ex 2. libro de Gener. anim. Præterea, quòd ad Themistij interpretationem attinet, hoc me nonnihil mouet, quòd Aristoteles in aliis omnibus locis ubi hæc tractantur, non tamen in eo, cuius sæpe est facta mentio, τὸ μνημονεύειν tribuit toti hominis substantiæ, non intellectui separato, & ei quem uocat agentem: adeò ut Aristoteles alibi dicat, βέλτιον γὰρ ἴσως μὴ λέγειν ψυχὴν ἐλεεῖν, ἢ μανθάνειν, ἢ διανοεῖσθαι, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον τῇ ψυχῇ. Hic uerò dicit, οὐ μνημονεύομεν δέ. Quod certè uerbum & ad primam personam pertinet, & non tantùm de intellectu, sed de totis nobis dicit. Quare suspicor aut

primam

primam partem prioris quæstionis de illis duabus quæ iam agitatæ sunt, approbandam esse contra Themistium: aut totam rem de intellectu, prout est in homine, dum uiuit, intelligendam esse.ut Aristot. uelit aut hoc dicere, tametsi agens intellectus sit immortalis & perpetuus, tamen hoc non poße hominem scire, & certò apud se statuere, cum agens intellectus non sit communis toti homini, sed proprius animæ: nec eatenus homo intelligat, quatenus hunc habeat intellectum, sed quatenus habeat communem illum, seu patientem (sed ita uerbi esset abusio, & acciperetur pro Intelligo aut scio, quod significat reuocare in memoriam) aut illud, Non recordari nos homines integros existentes, quod aliquando, cum nõdum essemus homines, intellexerimus aliquid: uel quod intellectus sit impaßibilis & perpetuus, ut ipse loquitur, propterea quòd agens intellectus sit immortalis, patiens autem mortalis: hoc est, quod secundum hunc intelligamus, quatenus simus homines propriè: secundum illum non propriè, quatenus homines simus, intelligamus, cum agens sit animæ proprius, & à toto separatus, prout totum intelligat, recordetur, amet: patiens autem sit communis toti homini, quatenus sit homo. Hanc sententiam nunc etiam probo & sequor, licet sic quoque sit non solùm uerbi μνημονεύειν, sed totius orationis Cathachresis. Græcum enim uerbum significat redigere in memoriam, quod sciuisti, & excidit, nec sciuimus prius, quàm essemus homines; cuius postea reminisci queamus: cum reminisci totius sit, & commune, scire secundum intellectum, qui fuit ante nos, proprium quiddam animæ, non toti commune. Porrò Themistius etiam disputat, utrum sit unus intellectus

omnium hominum. & huc magis propendet, ut sentiat unum esse. Quod sic puto concedi posse, ac sanè Aristotelem etiam hoc sensiße, ut sit unum quiddam intellectus in omnibus hominibus specie, non numero. Si enim intellectus est idem, cum eo quod intelligitur & existit, & omnes homines idem, ac eodem modo intelligunt, quæcunque uerè intelligunt, necesse est eundem esse in omnibus hominibus intellectum. Hinc est, quod Auerrois non incommodè, si ita accipiatur, aut accipi queat, ut dictum est, etsi non Theologicè, tamen philosophicè, aut Aristotelicè, exposuit hunc locum Aristotelis, unum esse intellectum, qui aßistat omnibus hominibus, regat intelligentiam eorum, ac informet, ut sic dicam, patientem intellectum. Quæ sententia planè cum Themistiana concordat. Hæc habui, quæ explicarem hoc tempore de intellectu agente, quæ si cui uidebuntur prolixiora iusto, cogitent & rem esse magnam & intricatam, & ab alijs multo quàm à nobis tractatam prolixius. Atque utinam aliquid omnino certi & explanati posset de hac re inueniri & scribi: non tantùm essem ipse conaturus diligentius, sed alios etiam ingeniosiores hortaturus, ut humanæ doctrinæ, aut potius imbecillitati hac parte succurrerent. Postremò non opus est noua quæstione de patiente intellectu, cum in hac quæstione satis de eo sit dictum.

Quid sit intellectus simplex.

Themistius, & qui sunt eum secuti, sic Aristotelem exponunt in hoc loco, ubi docet de intellectu simplici & cōposito, ut simplex intellectus sit unius rei, uel entis nudi sine additione cōprehēsio aut perceptio, prout in decem prædicamentis positum est: ut cum intelligitur quid sit homo,

homo, planta, linea, grammatica, seruus, calfacere, calfieri, & alia similia. Compositus, quando coniunguntur duae res, aut entia: uelut cum intelligimus, quod homo sit animal, aut linea quantitas: hoc est, intellectum simplicẽ esse, cum unius uocabuli res, aut uera significatio intelligatur: compositum uerò, cum intelligatur significatio totius orationis, quae constat ex duobus aut pluribus uocabulis. Sed ut res eo melius iudicari & disputari queat, audiamus ipsum Aristotelem, qui sic ait in tertio libro de Anima: Indiuisibilium igitur intellectio in ijs est, circa quae non est falsitas. In quibus autem falsitas & uerum, compositio quaedam est iam intellectorum, tãquam unum sint, sicut Empedocles dicit: Quatenus multorum capita sine ceruicibus pullulauerunt, amicitia componi postea: sic & haec separata componũtur, ut asymmetron & diameter. Primùm haec uerba Aristotelis uidentur, si quis diligenter inspiciat structuram eorum, hoc significare, quod aut contrà, quàm nunc demonstratum à Mathematicis creditur, putauerit, diametrum non esse incommensurabilem costae, aut σύμμετρον esse ab Aristotele scriptum, non ἀσύμμετρον. Sed cum propemodũ nephas sit existimare, quod Aristoteles ignorauerit, quod docent nunc mathematici de proportione diametri & costae, in quadrata figura: quanquam ferè colligi potest ex libris Mathematicorum, demonstrationem de ista re nõ ualde uetustam esse: magis huc adducor, ut credam, in scriptura mendam esse, atque ut dixi, legendum esse σύμμετρον pro ἀσύμμετρον. Ponit enim hoc exemplum compositorum intellectorum, in quibus paulò pòst semper dicit falsum esse. Nisi & ista eius uerba uelimus conditionaliter accipere. ut cum dicit, Falsum enim in com-

positione semper est:hoc uelit,falsum quoties,aut si est, in cõpositione est. Verùm,quia simplicitatis in oratione amator sum,puto hoc uelle Philosophum,quod in omni compositione sit falsum,non aliquãdo falsum,aliquando uerum esse:nec intellectum compositum simpliciter orationis esse,hoc est,duarum aut plurium uocum connexarum congruè,& aliquid certi uel affirmantium uel negantium(nam hoc est oratio grammaticis)sed eius uel orationis,uel rei,quæ connectit id quod non est,cum eo quod uel est,uel non est:ut cum dico,sentiens,uel sentio apud animum,homo est albũ,aut chimæra est mons, ponendo quòd chimæra nihil sit. Illic enim uero falsum addo,hic falsum cum falso connecto,ita ut non sit hic intellectus metiendus ex numero uerborum,sed ex rei natura & simplicitate,ac ueritate:nec minus cũ dico, homo est animal,& hoc intelligo,simplicem intellectũ esse, quàm si hominis naturam aut formam per se nudam ac solam intelligo,præsertim cum hominis natura aut forma non poßit considerari,aut intelligi sine animalis ratione. Sed mouent me iterum atque iterum expendentẽ hunc totum locum,non tam præcedentia quædam,quàm ista quæ sequuntur. Porrò enunciatio est quiddam de quodam,ut est affirmatio,& uera aut falsa omnis est. Intellectus autẽ non omnis,sed is qui est quæstionis quid est,pro eo quod est esse(aliquid inquã.) Verùm(sic enim puto hæc Aristotelica uerba Platonicè intelligẽda esse) & non de quodam,sed quemadmodum uidere proprium est uerum. Vtrum enim homo album sit,an secus,nõ semper uerum est. Ita habent omnia quæ sine materia sunt. Hæc enim uerba philosophi uidentur significare,rei nudæ & simplicis comprehensionem simplicem esse intellectum,

lectum, enunciationem cuiusdam de quodam compositũ. Ad quæ præcedentia facile possent applicari, si initio huius loci, ubi scriptum est, ἐν οἷς δὲ τὸ ψεῦδος, καὶ τὸ ἀληθές, pro καὶ legeretur ἢ, ut esset disiunctiua oratio: ut factũ est ab interpretibus in uerbis iam citatis, ubi pro καὶ ἀληθὴς, καὶ ψευδὴς πᾶσα, legisse uidentur, καὶ ἀληθὴς ἢ ψευδής: aut certè utraque sententia non copulatiuè, sed disiunctiuè intelligeretur. Sic nihil esset in tota hac parte incommodi, & conueniret tota nostra expositio cum tota expositiõe Themistij. Sed ego sequor superiorem sententiam, & faciunt pro me quæ habentur in fine noni lib. τῶν μετὰ τὰ φυσ. ubi sunt hæc uerba: τοῦτο δὲ ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἐστὶ τὸ συγκεῖσθαι, ἢ διαιρεῖσθαι, ὥστε ἀληθεύει μὲν ὁ τὸ διῃρημένον οἰόμενος διαιρεῖσθαι, καὶ τὸ συγκείμενον συγκεῖσθαι. Et hæc aliquanto clariora: τὸ μὲν εἶναι ἐστὶ τὸ συγκεῖσθαι, καὶ ἓν εἶναι: τὸ δὲ μὴ εἶναι, τὸ μὴ συγκεῖσθαι, ἀλλὰ πλείω εἶναι. Quæstionem, quam hic obiter iterũ Aristot. de inuisibili & diuisibili percurrit, puta quod aliquid sit alterutrum aut actu, aut potentia, aut per accidens, quia suprà etiam, ut opinor, est pertractata: nõ tamen quod ad intellectum attinet, quorsum Aristoteles hic eam adhibuit, ex Aristotele sumat qui cupit, aut potius ex Themistio, qui diligenter est persecutus illas Aristotelis argutias, nec facilè textus philosophi sine illius adminiculo poterit intelligi. Vnum tamen de eo loco uolumus monitum Lectorem, uideri mihi legendum esse pro eo, καὶ ἐναντίον εἶναι ἐν αὐτῷ, quod est scriptum in nostris libris, καὶ ἓν εἶναι ἐν αὐτῷ. Atque hoc ut suspicarer, cum hoc me impulit, quod alioqui etiam ibi est uarietas in scriptura, tum quòd ibi conferuntur ea quæ contrarietatem habent, & sic intelliguntur, ut sunt

in ma

in materia, cum ijs quae non habent contrarietatem, & sine materia intelliguntur.

Quales motus sint intelligere & sentire.

Non dicuntur propriè motus haec, sed actus. Motus enim, ut in prima parte est dictum, actus est imperfectus: intelligere autem, & sentire, sunt perfectum quiddam. ut uidens albedinem totam horam, non magis uideo, nisi aliquid obstet, eam initio horae, quàm in fine aut medio. Sic de intellectione fit. Aristoteles tamen hic motus appellauit illa, sed diuersae ab illo speciei. Quare sunt etiam absolutum quiddam, nec res intelliguntur aut sentiuntur, quatenus expetuntur aut fugiuntur: sed expetuntur aut fugiuntur, quatenus sentiuntur aut intelliguntur: hoc est, eadem quidem sunt illa, nisi quòd ratio eorum est diuersa, ut Aristoteles solet loqui de rebus, quae sic cohaerent, ut non possint separari, quanquam nõ prorsus eaedem sunt forma, non materia. Appetuntur autem res, aut fugiuntur, pro eo ac sunt aut bonae aut malae, aut pro talibus habentur, quod est intellectus aut phantasiae opus. Et hoc est, quod Aristoteles etiam in sexto Ethic. perspicuè dicit, ἔστι δ' ὅπερ ἐν διανοίᾳ κατάφασις καὶ ἀπόφασις, τοῦτ' ἐν ὀρέξει δίωξις καὶ φυγή.

Intelligatúrne aliquid sine phantasia & sensu.

Nihil sine his intelligitur. Et prioris causa haec est: quia phantasmata sunt intellectui, aut intellectiuae animae, ut Philosophus loquitur, ut sensibilia posterioris, quod in speciebus sensibilibus sunt intelligibilia, tam ea quae abstracta uocantur, quàm ea quae sensibilium habitus sunt & affectiones. Quod sine phantasmatibus non

intelligat

intelligat anima, his etiam uerbis Aristoteles affirmat: intellectiuum igitur species in phātasmatibus intelligit, & sicut in illis determinatum est ipsi expetendum & fugiendum, sic & intra sensum (ibi enim nostri codices ἐντὸς habent scriptũ, & rectè meo iudicio, quod loquatur de intellectu coniuncto cum sensu, & de intellectu cum phantasia coniuncto, ut quæ sequũtur exempla clarè testantur) cum in phantasmatibus est, mouetur. De *utroque sunt hæc eius uerba:* Et *ob hoc, qui non aliquid sentit, nihil utique addiscet aut intelliget.* P*hantasmata autem uelut sensibilia sunt, præterquàm quòd sine materia sunt.* Q*uid autem phantasmata ab intellectu differant, suprà indicauimus. Súntque hæc omnia de patiente intellectu, seu communi intelligenda.*

Síntne res, an species rerum, in Anima.

Cum Aristoteles in multis locis dicat, idem esse intellectum actu, quod sit res ipsa: meritò potest dubitari, utrum de rebus, ut sunt in materia, sit accipiendus, an de formis rerum. De *formis rerum se dicere, sic ipse exponit.* Ne*cesse autem est, aut ipsa (obiecta) aut res esse (in anima).* At *non sunt in ea res ipsæ.* No*n enim lapis in anima est, sed species.* Et *sequitur insignis similitudo, quam ipsius uerbis adscribam:* ὥστε ἡ ψυχὴ, ὥσπερ ἡ χείρ ἐστι. καὶ γὰρ ἡ χεὶρ ὄργανόν ἐστιν ὀργάνων, καὶ ὁ νοῦς εἶδος εἰδῶν, καὶ ἡ αἴσθησις εἶδος αἰσθητῶν. P*ræterea quæ sunt æterna, magna ex parte sunt immaterialia, quorum propriè est intellectus.*

Quid sit intellectus contemplatiuus.

Contemplatiuus intellectus est, qui separatus à uolũtate, & appetitione, & cupiditate, cunctísque alijs animæ potentijs, nudas res comprehendit & considerat, nō

propter

propter alium finem, nisi ut sciantur. Hoc Aristote. docet his uerbis in 3. libro de Anima: ὁ μὲν γὰρ θεωρητικὸς οὐθὲν νοεῖ πρακτὸν, οὐδὲ λέγει περὶ τοῦ φευκτοῦ, καὶ διωκτοῦ οὐθέν. Sed aliud quiddam agens hoc docet. Ostendit enim ibi, quòd intellectus non sit principium eius potētiæ, quæ motiuum dicitur. Sic etiam de eadem re scribit in sexto libro Ethicorum: τῆς δὲ θεωρητικῆς διανοίας, καὶ μὴ πρακτικῆς μηδὲ ποιητικῆς τὸ εὖ καὶ κακῶς τ' ἀληθές ἐστι, καὶ ψεῦδος. τοῦτο γάρ ἐστι παντὸς διανοητικοῦ ἔργον. Hæc autem sic omnia debent intelligi, omnium rerum comprehensionem esse hunc intellectum, etiam agendarū, quatenus tamen considerantur ut ueræ aut falsæ, non quatenus agendæ, aut uel expetendæ uel fugiendæ.

Quid sit intellectus actiuus.

Hic intellectus est, qui est coniunctus cum appetitione, & similibus potētijs, seu ut Aristoteles inquit, ὁ ἕνεκά του λογιζόμενος. Interim enim dum intelligit expetit aliquid, aut fugit: aut dum fugit aliquid, aut expetit, intelligit. Differt autem fine tantùm à contemplatiuo. Alter enim propter bonum consequendum, aut malum uitandum, seu propter εὐπραξίαν, ut alibi Aristoteles indicat, intelligit. Alter contentus est eo, quòd rem uelut præsentem intuetur. De octauo sic scribitur etiam in sexto Ethicorum. τοῦ δὲ πρακτικοῦ καὶ διανοητικοῦ ἡ ἀλήθεια ὁμολόγως ἔχουσα τῇ ὀρέξει τῇ ὀρθῇ. Principium uerò actionis est propositum, seu actiuus intellectus, qui est idē propositi res expetenda aut fugienda. Atque hoc in eodem loco docetur. Item in tertio lib. de Anima, ubi hæc uerba, digna quæ obseruentur, sunt addita: τὸ δ' ἔσχατον ἀρχὴ τῆς πράξεως. Finis enim, id est, hoc quod expetitur, seu εὐπραξία, mouet appetitum & intellectum, aut phātasiam.

taſiam. Vltimum autem, ſeu finis hæc eſt actionis. Cæterum id notari debet, ſignificari hic Ariſtoteli intellectum actiuum, quod ferè ſignificant alibi, ἠθικὴ ἀρετὴ, προαίρεσις, ὄρεξις βουλευτικὴ, νοῦς ὀρεκτικὸς, & ὄρεξις διανοητικὴ. Auguſtinus & alij theologi hunc uocant rationem inferiorem, ſicut illum præcedentem appellãt ſuperiorem rationem.

De ſede mentis.

Non eſt meum quidem propoſitum, explicare de inſtrumentis & partibus corporis, in quibus quælibet animæ uis & potentia locum aut ſedem habeat, cum nec Ariſtoteles hoc fecerit in his libris: & eius rei tractatio, præſertim aliquanto copioſior, ad aliam partẽ huius Philoſophiæ pertineat, ut non ſolùm Philoſophi, ſed Medici etiam hoc ſoleãt ſequi. nihilominus tamen attingere hanc quæſtionem uiſum eſt ideo, quòd inter Ariſtotelem & Galenum, & alios medicos, qui hunc ferè ut numen aliquod uenerãtur, ſit hæc de re diſſenſio: niſi tamen uidetur illa tantum, & non eſt. Ariſtoteles, cum uelit intellectum ſeparabilem, uideri poteſt uelle, quòd non ſit aliqua pars in corpore, quæ mentem contineat. Galenus contrà, cum cerebrum ſtatuat eius domicilium, & eam affici poſſe uel ex natura, ſi caput nõ habeat iuſtam aut debitam figuram, uel ex morbis, ut phreneſi, & multis alijs, uidetur intellectus uim & eſſentiam corpori tribuere, ac materiæ, ut ſic dicam, alligare: hoc eſt, rationem quendam, & uim commiſtionis, aut temperamenti calidi, frigidi, humidi & ſicci facere in multis locis, & nominatim in opere de Hippocr. & Plat. decretis, & de Loc. aff. Quid hic eſt dicendum? quomodo hi duo ſunt conciliandi? An exiſtimandum eſt, Ariſtotelẽ ignoraſſe,

alios

alios alijs tum natura plus intelligendo ualere, tum illis casibus, quibus infinitis obnoxij sunt homines? Non puto uirum tantum adeò fuisse incogitantem, ut hoc ei nõ uenerit in mentem. Sic itaq; respõdeamus dupliciter: primò, intellectum patientem secundum Philosophum etiam esse materialem, ut loquimur: & facientem esse, id quod suprà diximus eum esse, uim quãdam cœlestem & æternam: ac alterum de faciẽte, alterũ de patiente loqui. Deinde aliud esse, intellectum extrinsecus aduenire in corpus, aliud, nõ esse in corpore. Intellectus extrinsecus trahitur & hauritur, ut Cicero loquitur: non tamen sequitur inde, quòd non sit in corpore, cum nihil uetet aliquid cœleste addi elementis: & in elementis esse non sit idem, quod est oriri in elementis. Hinc est, quòd Aristoteles scribit, solem & hominem generare hominem. Deinde ideo dicitur intellectus extrinsecus ingredi, quòd nõ habet opus ad suam operationem aliquo membro, ut itio pedib. indiget. Hæc ratio est in 2. de Gen. animal. his uerbis: οὐδὲ γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια. Et paulo antè de ijs quæ oriuntur in corpore: ὅσων γάρ ἐστιν ἀρχῶν ἡ ἐνέργεια σωματική, δῆλον, ὅτι ταύτας ἄνευ σώματος ἀδύνατον ὑπάρχειν, οἷον βαδίζειν ἄνευ ποδῶν· ὥστε καὶ θύραθεν εἰσιέναι ἀδύνατον. Quare tametsi mens esset in cerebro, ut uult Galenus & Plato, tamẽ ibi non esset orta: hoc est, ex ea parte seminis, ex qua cerebrum constat: sed cœlitùs immissa, præcipuè ui & calore solis, ut uult Aristoteles. Addo superioribus: Si nihil intelligit mens huius, aut illius hominis, hoc est, secũdum indiuiduum extra corpus, non est mirum, si uel cerebro, uel corde, uel alia parte corporis læsa, & hoc siue ex ortu, siue ex morbo, sit infirma, aut etiam nulla. Hoc modo

modo aut concordant Aristo. & Galenus, aut certè non multum discordant, quod uoluimus obiter ostendere. nec puto Galenum, & eius sectatores admodum pugnare contra hoc quod Aristoteles uult, animam per cœlestem calorem in corporibus effici, aut eius effectionem adiuuari cœlitùs, & non solùm ex actione & paßione primarum qualitatum eam extare.

De Appetitiuo.

Hæc suprà est posita, una de præcipuis facultatibus animæ. Quanquam autem pleræque sunt & aliæ, ac propemodum infinitæ, ut Aristoteles ipse dicit: non tamen sunt aliæ quàm hæ insigniores, & magis necessariæ ad naturam & rationem animantis. Et philosophia quærit, & statuit res certas & finitas, & quàm remotißimè potest fieri collocatas ab infinito. Plerique tres tantùm faciunt, cupiendi, irascendi, & ratiocinandi. Alij duas, Rationalem, & irrationalem. Sed cum neutra, horum sensitiuum poßit dici, ut Aristoteles bene monet rectius plures numerantur. Recentiores faciunt, uegetatiuam, sensitiuam, & intellectiuã & has deinde ulterius alij, quàm alij, aliter secant. Aristoteles etsi initio disputationis de potentijs animæ numerauit appetitiuum inter animæ potentias, non tamen instituit de eo singularem quæstionem aut disputationem. Inclusit istam etiam loco de motus facultate, sicut de intellectu contemplatiuo & actiuo diximus factum esse, idque propter cognationem aut consequentiam, non ut recentiores uolunt, quòd appetitiuum sit motiui species. Porrò appetitiuum est potentia expetendarum & fugiẽdarum rerum. Expetuntur autem & fugiuntur ea quæ sunt, aut uidentur (nam errare potest hæc uis animæ) uel bona uel mala esse.

Nihil autem interest siue sint bona uel mala, siue non sint, modò excitent nos ad agendum. Atque nihil agitur, nisi impulsa animæ hac potentia: nec impellitur ista, nisi obiectum ei fuerit alterutrum horum. Et hoc est quod Aristoteles dicit, καὶ ἡ ὄρεξις ἕνεκά του πᾶσα. Sic autem fit impulsio illa, ut aut sensus percipiat prius obiectum, aut phantasia. Non tamen actionis est principium propriè sensus, cum agere tantùm homines dicantur, & bestiæ quoque sensus habeant. Atque hoc in 6. libr. Ethic. Aristoteles tradit.

Quid sit uoluntas.

Etsi, quod pertinet ad communem consuetudinem loquendi, nulla est ferè differentia inter appetere, cupere & uelle: in accuratioribus tamē disputationibus, ut sunt philosophorum, non parum hæc distant. Primum enim, uelut genus est, reliqua duo uerò species. Quanquam in nominibus quæ ab illis uerbis nascuntur, pro sermonis etiam ratione plus est discriminis, aut certè in eis notius est & clarius hoc discrimen. sunt autem, appetitio, cupiditas, uoluntas. De quorum primo & ultimo nō ita contendo: medium certè manifestum habet discrimen ab utroque in primis, eo quòd nunquam ferè in bonam partem usurpatur, sed corrupti aliquid & uitiosi significat, ac prorsus id quod expreßius & magis propriè libidinem sæpe dicunt Latini, ut opinor. Porrò uoluntas, ut uult Aristoteles, est appetitio rationalis: sicut cupiditas est appetitio irrationalis. Sunt autē hæc de utraq; re uerba philosophi: ἔν τε τῷ λογιστικῷ ἡ βούλησις γίνεται, καὶ ἐν τῷ ἀλόγῳ ἡ ἐπιθυμία, καὶ ὁ θυμός. Et de uoluntate sola non ita multo pòst: ἡ γὰρ βούλησις ὄρεξις. ὅταν δὲ κατὰ τὸν λογισμὸν κινῆται, καὶ κατὰ βούλησιν κινεῖται. Hi loci

manifestè hoc indicant, uoluntatem esse talam appetitionem, cui est ratio coniuncta. Theologi ponunt tres uires in anima, rationem superiorem & inferiorem & sensualitatem: primæqúe tribuunt contemplationem rerum æternarum, philosophi intellectum uocant: secundæ iudicium de rebus necessarijs, & utilibus ad hanc uitam, seu, ut ipsi loquuntur, temporalibus, & quæ sunt nobis communes cum bestijs. Hanc Aristoteles prudentiam uocat. Tertiæ motum, & impetum ad illas res. Atque sic uoluntatem constituunt quiddam ueluti communiter decernens, & statuens in omnibus, quæ nunc sunt enumeratæ, facultatibus. Et hoc nihil impedit nostram de hac re expositionem. Aristoteles in Ethicis ὄρεξιν, id est, appetitionem partitur in ἐπιθυμίαν, θυμὸν, & βούλησιν. ἐπιθυμίαν, quam nos uel cupiditatem, uel libidinem appellare possumus, dicit uersari circa suaue, & acerbum: id est, alterum expetere, alterum fugere. θυμὸν, id est, animum, seu animositatem, circa terribilia, seu metuenda, sic, ut quando coniungitur cum ratione, ac modum seruat, sit fortitudo: quãdo secus, temeritas. βούλησιν autem, id est, uoluntatem circa fines, qui sunt in hac materia morali, hoc est, ea, propter quæ suscipimus actiones, aut aliquid agimus: ut sunt, bona ualetudo, uirtus, diuitiæ, & similia bona, quæ uolumus tantum, non deliberamus. quæ autem ad hæc nos perducunt, de ijs deliberamus, an possint fieri, quod cui sit præferendum, adeóq; uersantur in quadam collatione: unde factum etiam est uocabulum προαιρεῖσθαι, ut ostendit Aristoteles. A nonnullis diuidi solet hæc appetendi potentia in naturalem, sensitiuam, & uoluntatem. quæ diuisio uidetur mihi non tantùm discedere ab Aristotelis doctrina, sed non satis cum ra-

tione quoque congruere. Nam quod ad primum attinet membrum, appetitio cibi, potus, generationis, quæ huic appetitui ab illis tribuuntur, non est magis naturalis per se, quàm subiti motus animi, quos affectus uocamus, & sensiones ipsæ. Quia nolimus uelimus, affectus in nobis cientur, & sentimus ea quæ incidunt in organa, sensuum, nisi aliquid sit in nobis uiciatum: & æquè propemodum possumus appetitum generandi, comedendi, bibendi moderari, ac affectus & sensiones. Itaq; non satis propria uidetur mihi esse hæc appellatio, imò nō conueniens Aristotelicæ, ad quam, ut in disputatione Peripatericorum, hanc rem totam refero: & puto rectius appellari hoc genus appetentiæ nutritiuum aut uegetatiuum, nisi naturale accommodemus ad crescendi & nutriendi uim, ut Aristotelis uoces φυτικὸν & θρεπτικὸν significant. Verùm hoc non fit apud idoneos philosophos, & nimis est generale. Præterea quorsum opus est componere uocabula, & dicere appetitus naturalis, appetitus sensitiuus, cum habeantur simplicia, & Aristoteles clarè sensitiuum & appetitiuum distinguat in multis locis? Sumpta est hæc appellatio ex Medicorum disputationibus, in quibus φυτικὸν & θρεπτικὸν solet appellari facultas naturalis, transformato uocabulo facultatis in uocabulum appetitus, quem etiam Theologi Scholastici non minus impropriè amorem naturalē uocāt aliquando: sed ita, ut puto, respiciunt tantùm plantas, quæ sine appetitione aluntur: aliter fit in animantibus, ut nemo ignorat. Plato & Aristoteles manifestè famem & sitim ponunt in ἐπιθυμητικῷ, ut exempli gratia in 4. libro de Rep. ita legitur: τὸ δὲ ᾧ ὀρᾷ τε, καὶ πεινῇ, καὶ διψῇ, καὶ περὶ τὰς ἄλλας ἐπιθυμίας ἐπτόηται, ἀλόγιστόν τε καὶ

ἐπι

ἐπιθυμητικὸν πληρώσεων τινῶν, καὶ ἡ δίοντων ἑταῖρον. Et paulo pòst ab hoc separat θυμὸν, ac uelut medium inter λογιστικὸν & ἄλογιστον constituit. In secundo membro tribuuntur appetitui, quem irascibilem recentiores plerumque philosophi nominant, uocem Aristotelis imitati, cordis affectum, & delectationem, & dolorem in sensibus, quæ conueniunt cupiditati, hoc est primo membro. Cupiditas enim, seu ἐπιθυμία propriè uersatur circa suaue & acerbum, non θυμός. Deinde sensuum delectatio nõ est appetitio, sed finis appetitionis, hoc est, affectio quædam sensuum, aut accidens inseparabile. Hoc non tantùm est abuti uocabulis, uerùm res etiam confundere. Deinde affectus, maximè subiti, ne quidem numerantur inter appetitiones in Categorijs: imò clarè separantur à naturali potentia & impotentia. De postrema parte huius diuisionis possum dicere, quòd uoluntas, & προαίρεσις, quæ commiscentur nonnunquam, non magis ex una potentia sint, quàm sunt reliquæ species hic recitatæ: & æquè has duas differre, ac reliquas inter se. Vt enim ἐπιθυμία & θυμὸς differũt obiectis, ita βούλησις & προαίρεσις: quia βούλησις ad fines pertinet, προαίρεσις ad ea quæ ducunt ad fines. Vt uolumus beatã uitam, non deliberamus: cõtrà deliberamus uitæ genera, studia, consuetudines, familiaritates, sodalitia, quæ ducunt ad beatam uitam, non uolumus. Ita bonam ualetudinem uolumus, non deliberamus: deambulationem, & alia corporis exercitia, uini aut cereuisiæ usum, potiones medicas, & similia, deliberamus ad bonam ualetudinem, non uolumus. Sic uolentes ut plurimum cœnamus, dormimus, non deliberantes. Huc accedit, quod Aristoteles alicubi προαίρεσιν dicit esse ὄρεξιν διανοητικήν, & generis uo-

cabulum sumpsit, non speciei, ut diceret προαίρεσιν esse βούλησιν διανοητικήν: id quod haud dubiè fecisset, si non tam distinctam uoluisset βούλησιν ἀ προαιρέσει, quàm θυμὸν ab ἐπιθυμίᾳ, aut βουλήσει. Vt qui dicit, homo est animal rationale, non significat hominẽ idem esse quod est asinus: ita qui dicit, προαίρεσις est ὄρεξις διανοητική, non significat προαίρεσιν idem esse quod est βούλησις, imò contrà diuidit speciem à specie. In summa, quanquam fateor magnam esse harum specierum ὀρέξεως cognationem, ac ita eas cohærere, ut ægrè possint re ipsa diuelli: tamen hoc puto, quòd βούλησις ἀ προαιρέσεως tam differat, quàm differunt inter se reliquæ species. Cæterùm quæ in scholis Theologorũ de Libero arbitrio docentur; non quidem ab hoc loco aliena sunt, sed propter prolixitatem ab ipsis petenda. Quanquam sic ab omnibus receptis, quod sciam, ex Augustino præcipuè definitur ea facultas, ut auxilio diuino bonum possit uelle: non possit uelle bonum, si non adiuuet eum Deus. Est autem hæc definitio: Liberum arbitriũ est facultas rationis aut uoluntatis, qua bonum eligitur, gratia assistente: uel malum, ea desistente. Hoc est, baptizati & renouati possunt uitare peccatũ quod mortale uocant, & manere in gratia, naturæ uiribus iam liberatis, & spiritu sancto eas gubernantibus: aut iterum se auertere à Deo, maximè sua culpa, & relabi sic in pristinam fœditatem & miseriam. Non enim sentiendum est, quòd Scholastici nobis tribuant liberum arbitrium antè iustificationem. Quare cautè in his disputationibus agendum censeo, nec temerè uoluntatem aut liberam aut seruam dicendam esse. Inter arbitrium & uoluntatem, ut de his rebus Theologi docent, nullum uideo discrimen. Quanquam arbitrium dicitur

citur impropriè, cum iudicij & intellectus sit magis hæc uis, quàm uel appetionis solius, aut appetitionis coniunctæ cum iudicio. Sed affinitas magna inter hæc est, ac in consuetudine sermonis alterum pro altero sæpe sumitur.

De Motiuo secundum locum.

Motiuum est facultas mouendi corporis animati ex alio loco in alium. Nam ita hic motiuum consideratur, ut referatur ad animal tantùm, non etiam aliò, ut ad cœlum, & ea quæ aut grauia deorsum, aut leuia sursum natura mouentur, & ita mouentur, ut locum mutent, de quibus est in libris de Motu & cœlo ab Aristotele disputatum. Ille, quia est in animali, & ex appetione quadam, aut uoluntate proficiscitur, à recentioribus appellatur Motus propterea uoluntarius.

Vnde sit hæc potentia, aut quæ sit eius causa.

Ex anima esse motiuum, nemo dubitat: sed ex qua parte animæ, aut potentia ortum habeat, non ita est certum. Nam uidetur, hoc quod moueri potest animal, referri posse ad nutritiuum, aut sensitiuum, aut intellectiuum: & huius aut ad hoc quod contemplatiuum, aut ad hoc quod actiuum dicitur, uidetur etiam referri posse ad appetitiuum. Sed quod horum nullum existat simpliciter, ita ostendit Philosophus. Non est nutritiuum mouendi potentia, quia sine imaginatione, aut appetitione hic motus non fit. Hæc autem non sunt coniuncta cum nutritiuo, cum plantæ nutriantur, & tamen non habeant hūc motum. Deinde, si nutritiuum esset idem quod motiuum, oporteret plantas etiam, quæ habent hanc potentiam, moueri secundum locum, & habere certum in-

ſtrumentum ad hoc. Quæ cum non ſint, non eſt idem nutritiuum & motiuum. Senſitiuum etiam non eſt hæc potentia. Nam ſunt animalia, quæ non mouetur loco, tametſi perfecta ſint, ac præterquàm quod ſenſum habent, generent, & augeantur, atque decreſcant: non autem affixa uni loco eſſent, ſi motiuum eſſet idem quod eſt ſenſitiuum. Nec eſt rationi conſentaneum, eſſe quidem in talibus animalibus eam potentiam, non tamen eſſe eis à natura inſtrumenta ad hoc data. Non enim tantùm nihil fruſtra facit natura, ſed etiam non omittit neceſſaria. Quod nõ idem ſit motiuum, quod eſt intellectiuum, contemplatiuum, hoc indicat, quòd omnis motus talis in animali eſt propter expetendum, aut fugiendum aliquid (agendum hoc generaliter dici poteſt) hic uerò intellectus nihil tale conſiderat, ſed habet ſuum quoddã obiectum, quod contemplandum appellatur. Sic etiam diuerſum eſt ab actiuo intellectu his de cauſis: quia tum etiam, quando cogitat de horũ alterutro, non tamẽ iubet fugere, aut inſequi: ſed cor mouetur, id eſt, in alia facultate eſt hoc ut fugiat, aut inſequatur, cum intellectus non habeat cor inſtrumentũ, aut ſedẽ ſuam: excitari autem ad fugiendum, aut inſequendũ, ſit cordis functio. Deinde ut maximè præcipiat animanti hic intellectus fugere, aut inſequi aliquod obiectũ, non tamen ſtatim hoc fit: ſed aliquando in diuerſum rapitur animans, & ſecundum cupiditatem, ut fit in incontinentibus. Et quemadmodum non eſt idem, ſcire medendi artem, & ſecundum illam agere: ſic non eſt idem, ſcire quid ſit agendum, & agere ſecundum illam ſcientiam. Reſtat adhuc appetitus, qui non uidetur ſimpliciter eſſe hoc quod mouet animal, propterea quod aliquando contrà quàm cupiuut aut appetunt,

appetunt faciunt homines: ut cum sequuntur intellectum. Itaque necesse est aut per se facultatem esse motum secundum locum in animali, aut quiddam ex duabus aut pluribus superiorum compositum. Ac sic statuit Aristoteles, aliquo modo ex intellectu, aut phantasia, & appetitu esse: aliquo modo uerò ac propriè tantum ex appetendi facultate, cum non communi inter se ratione id faciant hæc duo, intellectus & appetitus. ut duæ species, quarum communis ratio est in genere: aut duo indiuidua, quorum ratio communis est in specie. Nam etsi intellectus moueat nunquam sine appetitu, appetitus tamen sine intellectu mouet aliquando. Quanquam sine phantasia nunquam est appetitus, quando non habet adiunctum intellectum. Sed hæc arguta sunt, & ab ipso Aristotele etiam parum constanter explicata. Nec admodum errabit aliquis, siue intellectum unà cum appetitu, siue solum appetitum dicat esse causam aut principium eius motus in animali, qui fit per loci mutationem remotam, tamen non propinquam. Omnino enim est interior quædam, occultior & propinquior facultas agitandi corpora animantium, ut sequens caput etiam indicat.

Quod sit obiectum huius potentiæ.

Agendum, seu quod agi potest, est obiectum huius potentiæ: ut sunt expetendum & fugiendum, aut bonum & malum, siue sint uerè, siue tantum uideantur talia. Et hoc sanè est primum appetitiui, seu motiui principium: & potest esse, aut non esse, seu (ut Philosophus loquitur) potest se aliter habere, & est mutabile. Non enim hoc mouet propriè, quod tale non est. Et

hoc ferè est quod in Ethicis dicitur, Nihil præteritum cadit in delectum: ut nemo statuit ilium esse expugnandum. Non enim consultatur de præterito, sed de futuro, & possibili. Res itaque, quatenus agi potest, primum est principium motus, & mouet quidem sic, ut ipsum maneat immobile, mouendi uim in anima: quæ deinde mouet ulterius corpus animantis, & simul ipse etiam mouetur. Instrumentum quo fit motus, dicit Aristoteles iuncturas esse, ubi conuexum est, seu curuum & concauum: & alterum habet principij rationem, alterum finis: alterum quiescit, alterum mouetur: atque ambo sunt ratione diuersa, magnitudine inseparabilia. Medici motus instrumentum musculos ponunt. Quod ut crassius est, ita, quod Aristoteles tradit, est subtilius & acutius. Inde colligi potest, quatuor ad perfectum motum progressionis pertinere: mouens immobile, quod est obiectum tactiui: mouens mobile, quod est ipsa potentia: mobile tantum, quod est animal: instrumentum, quo fit motio: & secundum Aristotelem sunt iuncturæ, secundum Medicos musculi. Nam, quæ Themistius assuit præterea, nihil admodum ad rem faciunt: ut illa etiam quæ non procul ab hoc loco de sensibus, quòd officiant intelligentiæ, fabulatur: cum non uelit hoc Aristoteles, sed planè contrarium.

Sitne simplex animalis corpus, an compositum.

Nunc ferè pertractata sunt, quæ propriè pertinebant ad hanc partem physicarum quæstionum, in qua de anima docetur. Ac poteramus nunc finem facere, nisi Aristoteles quædam huic disputationi uelut auctuarium

rium addidisset:nósq; hoc proposuissemus nobis, nihil, quantum posset fieri, prorsus omittere, quod esset alicuius momenti in hoc opere Aristotelis repertum. Sed tamen, cum & hoc nostrum sit propositum, ut non minutißima quæque persequamur, omißis ijs quæ disseerit etiam Philosophus, iterum hic obiter de ordine potentiarum animæ, déque corporibus animatis sic, ut ostendat nutritiuum esse in omni quod uita præditum est, necessariò: quódque animal omne sensum habeat, non quidem omnem, sed tactum eadem ratione, cúmque sint illa suprà quoque non tacta modò, sed etiam, ut in tali opere satis est, exposita, hanc quæstionem tantum addam, transiturus deinde ad alias potentias animæ; quæ tamen seorsim, & in peculiaribus libris ab Aristotele sunt explicatæ. Sunt autem animantium corpora composita omnia, nec ullum est simplex, hac maximè de causa, quod tactum habent, qui sensus non potest existere in corpore simplici: cum non tantùm percipiat & dijudicet eas qualitates aut differentias quæ in terra sunt, uerùm & eas quæ sunt in alijs elementis, ut humidum, calidum, & plerásque alias: quanquam terræ munus est in primis tangere, propterea quòd reliqui sensus peraguntur per medium, hic uerò uidetur sine medio peragi, quod rectißimè tribuitur terræ propter soliditatem. Iam, ut suprà etiam est ostensum, facultas in anima est uelut medietas quædam, & potentia ista omnia quæ percipit. Cum itaque percipiat non tantùm frigidum & siccum, quæ terræ sunt differentiæ, sed calidum etiam, & siccum, quæ sunt aliorum elementorum differentiæ, compositum ut sit ex omnibus elementis animalis corpus, ipsa ratio commonstrat.

Hoc

Hoc argumentum est à facultatibus animæ ductum. Hippocrates, & post illum Galenus, non minus euidenter hoc probant: suo tamen quodammodo: hoc est, ut medici potius, quàm ut Philosophi, tracto argumento à corporis affectionibus. Si corpus hominis esset simplex, eodem modo semper caleret, aut frigeret, aut humidum aut siccum esset: non illa inter se alternis reciperet, ac propterea morbis laboraret, tandémque occideret: sed recipit illas qualitates humanum corpus, ac est obnoxium uarijs mutationibus & morbis: ergo non est simplex, sed constat ex omnibus ijs corporibus, in quibus sunt initio qualitates illæ, quæ omnes deprehenduntur in humano corpore, ac illud afficiunt tam uariè. Hæc dicta sufficiant de ijs quæ ferè sunt apud Aristotelem in tribus libris, qui titulum habent de Anima, præcipuè disputata. Progrediamur nunc ulterius manentes in Aristotelis ordine, uelut in uestigijs quibusdam.

VITI

VITI AMERBACHII LIBER QVARTVS, DE ANIMA.

De Memoria.

HActenus, ut dixi paulò superius, disputatum est à nobis, de præcipuis animæ partibus & facultatibus: aut de ijs certè, & eo modo ferè, de quibus, & quo modo Aristoteles in tribus libris illis, quos de Anima inscripsit, disputauit. Nunc uolumus, quanta poterit fieri breuitate, illas quoq; uel potentias animæ, uel affectiones quasdam potentiarum, de quibus Philosophus in peculiaribus libris explicauit, tractare: in eo tātum ab illius ordine recedentes, quòd cum ille interposuerit inter disputationē de Anima, & eam quæ de memoria habetur, librum de Sensu & sensibili, ego statim ad Memoriæ tractationem transiui: quódque non ita separaui à præcedentibus sequentia, ut essent nō una pars huius operis, sed duæ partes. Feci autem hoc ideo, quia pleráq; in libro de Sensu & sensibili disputata, inspersi disputationi de Anima: Aristoteles sanè multa utrobiq; dicit eadem. Atq; in disputationibus omnibus hoc censeo cauendum, ne præter necessitatem aliqua pars constituatur. Vt enim diuisio mediocris & necessaria, ualde utilis est ad discendum: ita immodica & non necessaria, tantum abest ut prosit, ut etiam turbet ac impediat non discentes modò, sed etiam docentes. Quod quia constat, refero me ad institutam quæstionē de Memoria: quæ

ria: quæ prius, quàm definiatur, inuestigandum est, ad quam animæ potentiam pertineat. Sunt enim sequentes animæ functiones non tam potentiæ, quàm potentiarum πάθη: & hoc ita poterit planũ fieri de memoria. Si memoria est potentia, uel intellectus est, uel sensus, uel opinio, seu spes quædam. Nam cum reliquis potentijs, ut sunt nutritiuum, motiuum & similes, nihil habet commune: sed nulla illarum est. non ergo potentia est memoria. Quòd autem non sit illarum aliqua, obiectorũ ratio declarat. Intellectus enim, & sensus, habent obiectũ præsens: opinio & spes, futurum. De præterito autem tantum est memoria. Nemo enim præsens aut futurum recordatur, sed hoc quod est factum, quódque iam antea percepit, uel sensu uel intellectu. Id quod his uerbis Aristoteles docet admodum suauiter: ἐστὶ μὲν οὖν ἡ μνήμη οὔτε αἴσθησις, οὔτε ὑπόληψις. (de intellectu paulo antè meminit, & hic sub sensu comprehẽdi potest.) ἀλλὰ τούτων τινὸς ἢ ἕξις, ἢ πάθος, ὅταν γένηται χρόνος. τοῦ δὲ νῦν ἐν τῷ νῦν οὐκ ἔστι μνήμη, καθάπερ εἴρηται καὶ πρότερον, ἀλλὰ τοῦ μὲν παρόντος αἴσθησις, τοῦ δὲ μέλλοντος ἐλπίς, τοῦ δὲ γενομένου μνήμη. Hinc etiam rectè Aristoteles colligit, nullũ animal hab re memoriam, quod non habet notitiã temporis. Quomodo enim meminisset, quod neq; quid præteritum, neque quid præsens, neque quid futurum sit, intelligit? Relinquitur nunc, affectionem esse unius de his duabus potẽtijs, intellectus aut sensus memoriam. Intellectus non est propriè: nam alioqui aut paucißima, aut nulla prorsus animalia memoria prædita essent: si tamẽ respiciatur ad intellectum, quem suprà facientem uocauimus. Præterea sensus cõmunis opus est, discernere temporum discrimina: ex eo autem est, aut certè cũ eo coniunctißi

iunctißima est memoria. Non itaque propriè intellectus est affectio memoria, sed cõmunis sensus, aut quod idem est, τοῦ πρώτου αἰσθητικοῦ. Est tamen & intellectus affectio memoria, saltem ex aliqua parte, seu ut Aristoteles inquit, per accidens. Viso percipitur hoc, quod à memoria percipitur. Visum autem, seu φάντασμα accidit intellectui. Atque hoc est quod Philosophus dicit: Et per se memoriæ subiacent, quæ phantasmati subiacent: per accidens autem, quæ non sunt absque phantasia. hoc est, quatenus res intuemur, ut sunt præteritæ, & tempore & magnitudine circumscriptæ, eatenus propriè percipiũtur à memoria: quatenus autem sine illis eas intuemur, & ut præsentes, eatenus percipiuntur à memoria impropriè. Quia tametsi non est sine phantasmate intellectus, eatenus tamen intelligit propriè, quatenus à magnitudine & similibus rebus est seiunctus. Sicut memoria res intuetur propriè, quatenus talibus tanquam septis est inclusa, licet absque intellectu hoc non fiat, in iis quibus est intellectus. Exempligratia: Gustus per se percipit dulce in melle, uisus per accidens: quia dulce accidit flauo, quod est proprium obiectum uisus. ita sensus communis per se comprehendit ea quæ meminimus: & meminimus eorum, quorum absentium & præteritorũ habemus in anima phantasma, ceu impressam imaginẽ. Intellectus autem per accidens comprehendit, quia illa imago accidit intelligibili formæ. Hæc est, ut arbitror, Aristotelis de hac re uera & genuina sententia. Hic obiici potest: Quomodo absentiũ est memoria, cum uisum, cuius est memoria, sit præsens, non absens? Et utrum rei meminimus, an uerò uisi? cum utrumlibet statuerimus, res plena uideatur esse absurditatis. Nam si uisi meminimus,

nimus, non est præteritorum memoria: sin autem rei, nō habemus uisum. Ad has obiectiones una est responsio: Memoria non est uisi, pro eo ac est uisum aut intellectū, sed prout signum est rei absentis. Sicut enim quod pictū est in tabula animal, dupliciter consideratur, & partim est animal, partim signum tantum animalis: ita cuius rei forma in animum est impressa, siue per sensum, siue per intellectum, consideratur & ut res, & ut signum rei: seu est uisum simpliciter, & est uisum quatenus ad aliud refertur. Res quidem utrinque est eadem, sed ita considerata fit alia secundum rationem. Quatenus itaq; uisum consideratur simpliciter, est intellectum. νόημα uocat Aristoteles, non μνημονευτόν: & intellectus est munus. Quatenus uerò consideratur ut signum alterius, imago est, & memoriæ subiectum, quod nūc dixi μνημονευτόν, & est uerum officium memoriæ, consentítque cum eo quod dictum est, præteritorum & absentium esse memoriam. Quod autem istiusmodi duplex consideratio sit in uiso, uel hoc ostendit, quod aliquando in ea parte mota anima, non possumus scire, quæ res præterijt, & à nobis antea percepta est, præsentémne habeamus eam, an absentem: id est, per sensúmne comprehendamus eam, an per memoriam. Et contrà, concepta aliqua imagine, putant nonnulli quòd res præterierit, & habent εἴδωλον, pro eo cuius est εἴδωλον. Et quibus hoc accidit, ij dicuntur non apud se esse, aut ἔκστασιν pati. Cæterùm quod suprà est significatum, esse memoriam imaginem in anima uelut sigillo impressam, id ualde eleganter & copiose Aristoteles exponit: quem locum, quia nonnihil etiā facit ad discernenda hominum ingenia, non potui nō adscribere. Manifestum enim est, inquit ille, quod debeat intelligi,

intelligi, talem quandam affectionem esse, quæ fit sensu in anima, & in corporis parte, quæ illam habet, qualis est pictura: cuius adfectionis habitum Memoriam dicimus. Nam qui fit motus, indit uelut figuram quandam sensi: ut ij faciunt, qui annulis obsignant aliquid. Quare memoria non efficitur: alijs, quòd sunt in multo motu siue propter affectionem, siue propter ætatem, perinde quasi motus & sigillum in fluentem aquam incidat: alijs, quòd ut uetera ædificia, factum est frigidum & durum, quod recipit affectionem, non imprimitur figura. Ideóque & pueri & senes non meminerunt. instabiles enim sunt, & uelut fluunt: alteri propter augmentum, alteri propter diminutionem. Item nec ualde ueloces, nec ualde tardi sunt memores. sunt enim iusto illi humidiores, ij duriores: & alteris non manet uisum in anima, alteris non infigitur. Hucusque Aristoteles. Obseruandum est etiam, quod dicitur in eodem paulo pòst, quòd meditationes conseruent memoriam saluam recordando: quódque recordando meditari, sit contemplari uisum ut imaginem, non secundum se. Hoc autem quomodo intelligi debeat, ex ijs quæ iam nunc explicata sunt, sciri potest. Quibus expositis, Memoria sic definiri potest, ut sit uis quædam, seu affectio sensus communis, qua res præteritas, & uel intellectas, uel sensu perceptas in animo uelut præsentes intuemur. Seu ut sit inspectio formæ conceptæ in animo de re præterita, & percepta uel sensu uel intellectu, pro eo quod alterius est. Aristoteles suo more, hoc est breuißimè, & tamen absolutißimè definit, cũ ait: ὅτι φαντάσματος, ὡς εἰκόνος, οὗ φάντασμα ἕξις. Id est: Memoria est habitus uisi, ut imaginis, cuius est uisum. Breuißimam hanc esse defini-

tionem, uident omnes: uerùm quod absolutißima sit, nemo, nisi intellecta hac tota Aristotelis disputatione, potest uidere. Summam illius hic satis dilucidè puto me indicasse. Nunc addam, quod sequitur in Aristotele. Sequitur autem de Reminiscentia.

Quid sit reminiscentia.

Tria principaliter in hac quæstione tractanda erunt. primò definitio reminiscentiæ, deinde modus & caussa, quo & unde fit hæc affectio in anima: postremò differentia, quæ est tum inter hanc uim & superiorem, tum inter ipsam & doctrinam. Prius tamen, quàm de hoc instituto meo agam, paucis explicanda sunt, quæ tradit hoc in loco Philosophus de falsa memoria, déque imperfecta. Falli dicit memoriam, aut non esse potius memoriam, quando non coniungitur motus rei cum temporis motu, sed alteruter sine alterutro fit, ut si quis putaret aliquid se uidisse uel audiuisse, quod uideret uel audiret, uel se aut uisurum aut auditurum esse accepisset, falleretur: sicut falleretur, si quis cogitans de præterito tempore, uno quodam impetu putaret se meminisse, id est, habere in animo rei præteritæ imaginem, propterea, quod cogitasset de altera tantum parte memoriæ, quod est tempus præteritum. Imperfectam memoriam uolo appellare docendi caussa, quæ non est certa prorsus de tempore, hoc est, habet quidem motum temporis, ac scit præterijsse aliquid: uerùm nuperne, an pridem hoc sit factum, hoc an illo die, aut mense ignorat: adeóque non in tempore, sed in qualitate quadam, aut mensura temporis errat. Nunc ad propositum uenio. Reminiscentia est habitus, aut affectio, siue

motus

motus mentis, per quem uenitur ad notitiam eius, quod memoria magna ex parte nunc excidit, aut in memoria obscuratum est. Quòd enim prorsus amissum est ex memoria, cum iterum scitur illud, non est reuocatum in animum reminiscentia, sed noua doctrina perceptum. Et quanquam reminiscentia uidetur habere nomen tam apud Græcos, quàm apud Latinos, quod resumat aut recipiat memoriam: non tamen est receptio memoriæ reminiscentia, quemadmodum Aristoteles docet, & nos infra de hac re fortasse addemus aliquid. Præterea mentis aut intellectus affectionem esse reminiscentiam, ista re satis probari potest, quòd reminisci est ratiocinari, aut inquirere quiddam, & deliberare. Hæc autem intellectus munera sunt, non sensus communis. Aristoteles cùm alijs uerbis huius disputationis motus huius definiendi materiam præbet nobis, tum his maximè: Sed quando recipit scientiam, aut sensum, quem prius habuit, aut quodcunque cuius habitum diximus esse memoriam, hoc aliquid eorum quæ dictæ sunt, reminisci est. Sic autem fit reminiscentia. Cum excidit aliquid è memoria, non totum, sed relictis in animo de eo uestigijs quibusdam, ac saltem generali imagine, quod illud sciuerimus, uariè mouetur mens, & iam huc, iam illuc tanquam respicit, cupiens iterum expressum penè extinctæ rei simulachrum cernere: tandemque per gradus quosdam agitationum eò peruenit, ut rei maximè cognatæ cum ea quam inquirit, effigiem concipiat, si tamen est recordatura (nam sæpe contrà, quàm uult, non recordatur) & deinde statim recipiat amissam quoque imaginem. Et quòd sunt inter se res ordine dispositæ (consequenter entia uulgus uocat) hoc

ferè sunt illi motus in animo: quilibet enim in cognatum & proximum transit. nisi quòd in utranque partem hoc potest fieri, quando primus motus ut medium quiddam est. Ponamus de utroque exempla. Sint 1.2.3. 4.5.6. motus, & quorum ultimus sit ipsius rei, cæteri cognati cum re, quam redigere uolumus in memoriam. Nunc mens quando primùm initiò cõcipit, pergit ulterius ordine in penultimum. Quo facto, pellitur quoque statim postremò. Et hoc fit secundũ illum ordinem, quem Aristoteles τὸ ἐφεξῆς nominat, & propemodum ei contrarium, qui ab eodem τὸ μὴ ἀντιστρέφον κατὰ τὴν τοῦ εἶναι ἀκολούθησιν dicitur. Quando autem aliquo mediorum motuum incipit agitari, quia potest in utranque partem pergere, non propriè κατὰ τὸ ἐφεξῆς fiunt impulsiones in animo. Atque hoc est, quod nonnunquam reuocatur aliquid in animum, aliquando non reuocatur, inchoatis motionibus animi ab eodem principio: id est, ab eodem uno de medijs motibus. Motus autem imaginum cognatarum, cum ea quam studemus in animum reducere, sunt, contrarium, simile, propinquum. Aristoteles utitur hoc exemplo: Recordaturus autumni, fortasse cogitat initiò de lacte, ex lacte cogitando in album transit, ex albo in aerem, ex aere in humidum, ex humido in autumnum tandem. Quòd autem tales in animo fiant motus, hoc etiam ostendit, quòd illorum quæ consistunt in ordine, facilè refricatur memoria, ut mathematum: contrà eorum difficilè, quæ sunt confusa, & nullo constant ordine, cuiusmodi sunt in omnibus artibus uariè superstitioseque disputata, ut sunt in philosophia superioribus temporibus ei admixta ex sacris literis, & in sacris literis admixta eis ex philosophia: in Med

in Medicina, quæ sunt illi ex philosophia interiore insertà: in Iure ciuili, tum ex Theologia, tum ex philosophia pleráque inuecta: in Astrologia, quæ sic appellatur nunc, assuta ex superstitione propemodum infinita, quæqúe minimum aliunde sunt addita ijs, quæ Ptolemæus inuenit, & pertractauit. Sed de hac parte ponam Aristotelis uerba, summatim, quod uolo, complectentia. Cum dixisset ille, consuetudine quadam sequi alios motus ex alijs in animo semel impulso, deinde sic dicit: Quando itaque reminisci uolet, studebit consequi principium motionis, ex qua & illa erit. Propterea celerrimè & optimè fit omnis reminiscentia ex principio. Sicut enim se res habent inter se, quæ sunt collocatæ, qui in quadam consequentia consistit, ordine, ita & motiones. Præterea demonstratio, qua declarauit hanc rem Philosophus, omnino mihi suspecta est de corruptione, cùm ob alia quædam, tum propter uarietatem scripturæ in codicibus. Nec satisfecit mihi Themistij interpretatio. Ego existimo, non procul aberrare me ab illius sensu: quantumqúe in hoc opere satis est, explicatam esse Philosophi disputationem. Qui potest, hoc faciat melius. Hoc adeò me non offendet, ut sim ei gratias etiam acturus. Sequitur postrema pars. De qua breuiter hoc sciri debet, hoc interesse inter memoriam & reminiscentiam, quod interest inter picturam expressam & obscuratam aut uetustate, aut aliqua alia de caussa. Quòd autem Aristoteles in huius capitis principio dicit, reminiscentiam non esse receptionem memoriæ: sic debet accipi, ut sciatur, quòd quando recipitur memoria, non fiat hoc reminiscentiæ beneficio, sed nouæ doctrinæ aut perceptionis. Hanc enim opor-

tet interuenire, quando res tota effluxit ex animo. Quanquam hæc ita sunt cognata, ut aliquo modo recipi uideantur, aliquo modo non uideantur recipi reminiscentiæ beneficio. Quod etiam ipse Aristoteles docet. Differunt etiam in hoc memoria & reminiscentia, quod illam præter hominem alia multa habent animalia, hanc uerò habet solus homo: & hoc ideo, quia meminisse quædam sensitiui est affectio, reminisci autem intellectus, cum redigentes aliquid sibi in memoriam colligant, alia tãquam ex alijs, memoria tenentes uelut rem intueantur, ut suprà dictum est. A discendo aut percipiendo differt hoc reminiscentia, quòd oporteat esse maius principium, id est, illustriorem motum, in reminiscendo, quàm in percipiendo. Et, ut alibi dicit Philosophus, quod potest aliqua ex parte per se moueri mens in id, quod est post principium, id est, primum animi motum reminiscentia iterata doctrina, hoc non potest facere, sed per aliud mouetur. Sed, ut de his tribus habitibus dicam, & generalem eorum differentiam ponam, tum dicitur memoria, quando quod perceptum est, ac præterijt, sic eius imago inspicitur, ut si res ipsa esset præsens, & quando scit animus, eam se rem percepisse. Quando autem ex animo res excidit, ac reuocata inspicitur ita, ut sciatur perceptam fuisse, reminiscentia est. Contrà doctrina est, cum percipitur aliquid siue antea fuerit intellectum, siue non fuerit, modò, si fuit intellectum, hoc ignoretur post receptionem, & perinde habeatur, ac si nunquam antea fuisset cognitum. Additur hoc in Aristotele tanquam appendix, corporeum quiddam esse reminiscentiam, propterea quòd nonnulli turbentur ualde, quando

do non poßint, quod uolunt, ſibi reuocare in animum, & ut maximè conentur non amplius id quærere, tamen ſubinde eos recurrere ad quærendum. Hoc *autem accidere melancholicis maximè, quòd uiſis moueantur plurimum illi.* Melancholici *autem non ſignificare poſſunt, in eo præſertim loco, pigros homines, & tardos: cum dicat ſub initium huius opuſculi, ualentes memoria, & reminiſcentia in hoc differre, quòd hi celeriores & dociles, illi ſint tardiores & indociles: ſed aut abundantes naturali melancholia, aut exuſta.* Faciunt *enim multas melancholiæ ſpecies medici.* Hinc *etiam eſt, quòd tales paulò uehementius commoti, aut cogitent non reminiſcendo, aut loquantur aliquando, aut canant contra quoque uoluntatem.* Porrò *& hoc notandum eſt, quod dicit ibi* Philoſophus: Quibus *amplior ſit pars corporis ſuperior, ut eſt pomilionum, eos debili eſſe memoria, & reminiſcentia, quod facultas ſentiendi grauetur pondere: & non poſſe motus ibi nec affigi bene initio, nec rectè affixos moueri.* Poſtremò *ex talibus diſputationibus de reminiſcentia, nata eſt ars memoriæ, de quibus meminerunt* Cicero *ad* Herennium, *& in* Oratore, *&* Quintilianus *in undecimo libro.* Ibi *enim loca & ſimulachra, quæ inſpecta reponunt in memoriam ea quæ exciderunt, aut quæ alioqui exciderent, coniuncta ſic cum locis, ac ſimulachris bene impreßis memoriæ manent.* Quanquam *hæc res magis ad reminiſcentiam pertinet, quàm ad memoriam, & iuuat haud dubie animum in refricanda rerum memoria.* De *memoria & reminiſcentia dictum ſit hactenus.*

Quid sint Vigiliæ.

Huius etiam siue habitus, siue affectionis animæ tractationem, Aristoteles à tractatione de animà separauit eandem ob causam, quæ suprà est indicata: ac eam coniunxit cum eius affectionis explicatione, quæ Somnus uocatur, & tum priuatio illius, tum contrarium dici potest. Non enim hæc subtiliter nunc discernimus uel ideo, quòd Aristoteles etiam utramque appellationem ei tribuerit. ac sanè hæc adeò sunt inter se cognata, ut sæpe alterum usurpetur pro altero, aut potius utrunq; pro eodem. & contrarium dicatur, quod significat priuationem: contrà uerò priuatio, quod contrarium significat. Quis enim ignorat, albo nigrum haberi contrarium? Sæpe tamen hic Philosophus, qui maximè celebrauit has ἀντικειμένων species, nigrum dicit albi tantum priuationem esse. Non aliter in suis locis de amaro & dulci, & similibus rebus loquitur. Sed reuoco me ad propositam quæstionem, & quidem initiò definiā hanc affectionem: reliquum operæ dabo partibus huius opusculi præcipuis explicandis, non tam breuiter, quàm dilucidè, si poterit hoc fieri, quod spero: cùm ideo, quòd in hac disputatione minus est obscurus Aristoteles, quàm in superiore: tum quia res ipsa facilior & planior est, magisq; tanquam in conspectu nobis collocata. Et satis hic locus quoq; potest nos docere, quod aliàs rectè uideor etiā nostro captui aut negligentiæ potius adscribere, si quādo obscurus est hic author, magis hoc fieri materiæ, quæ tractatur, culpa, quàm uel sermonis, aut uoluntatis alicuius, aut studij negociū hominibus faciendi. In hac autē parte uelut ipsam explicabimus definitionē, quod etiā uidetur

mihi

mihi fieri commodius in his quæstionibus, etiamsi contraria ferè usus uia sit, ac ordine Aristoteles: cum non, ut ille fecit, hæc uel gignentes, uel ita liberè contra alios, nostris rationibus adhibitis, disputãtes, sed ut interpretes huius autoris ex maxima parte, proptereáque rarò de nostro aliquid, aut aliunde addentes, de hisce rebus perscribamus. Quare cum satis iterum euagati simus etiam eò, quò non uolebamus principiò, quod institutum est, agamus. Vigiliæ sunt affectio sensus communis, qua uel omnes sensus, uel aliqua pars eorum in suo munere uersantur, uel perfectè uel imperfectè, aut ipse potius actus perfectus uel imperfectus primi sensitiui. Actus autẽ hic aliter accipi debet, quàm suprà est acceptus. Non enim proprius, sed propemodum accidẽtalis aut uoluntarius est. Sed obscuræ sunt hæ definitiões: ponamus clariorem & simpliciorem, & magis Aristotelicam. Vigiliæ sunt remißio aut solutio sensus communis. Nã quinq; sensus, qui à primo & communi illo pendent, ut ex principio, & secundi poßunt dici, non ita coniuncti sunt cum uigilijs & somno, ut hæc in illis sint, ut in proprio subiecto: ídque postea satis planum fiet. Nunc ut definitio clarius intelligatur, aliquid de præcipuis partibus huius disputationis annotemus ordine, prout est ab Aristotele factum, & quantum huic quæstioni sufficit. Primò, quòd in eadem animæ facultate uersentur uigiliæ & somnus, hoc probat, quòd sunt opposita inter se. Opposita autem siue sint contraria, siue priuationes, in eodem semper existunt: quanquam non simul, sed quando alterutrum est, in eo est, in quo alterum est: quando est, ut uisus, cæcitas in oculo, lumẽ tenebræ in pellucido. Deinde per id uidemus dormire animantia, per quod uigi-

lant. Quia dormiens eatenus dormit, quatenus non sentit: ac uigilans ideo uigilat, quòd sentit aliquid aut intus in sensu communi, aut foris in quinq; secundis sensibus. Secundò, quia nõ sunt hæ affectiones aut in corpore, aut in anima tantùm, sed communiter in utroque, nullũ corpus inanimatum uigilat, aut dormit: & cum plantæ careant sensitiuo, ne illæ quidem uigilant, aut dormiunt, etiam si habeant animam nutritiuam. Tertiò, quemadmodum nulli corpori, quod sensu caret, insunt uigiliæ & somnus: ita non alterum inest perpetuò, sed ambo insunt per uices, & quidem in omnibus animalibus. De uigilijs non est dubium. Necesse enim est animal actu sentire aliquando: & sensitiuum est, quod potest sentire secundum actum, ut Philosophus ait. Hoc autem sunt uigiliæ. Vigiliæ non insunt perpetuò propter hanc maximè caussam, quòd omnia quæ natura sunt in aliquo motu aut functione tali, quæ habeat certum & finitũ tempus, quod duret, cuiusmodi sunt ferè hæc inferiora, cessent illa aliquando oportet. Quòd autem tale quiddam sint uigiliæ, testantur aliæ actiones animæ. Nullũ itaque animal semper uigilat, præsertim cum uigiliæ sint quædam solutio seu remißio sensuum, somnus contra prehensio, seu impotentia, ἀκινησία quoque, & δεσμὸς ab Aristotele dicitur, sintque hæc inter se contraria, quorũ alterutrum necesse est adesse. Huc pertinent, quæ dicuntur in poetis: ut hoc Virgilij:

Fessos sopor irrigat artus. Et illud Ouidij,

Quod caret alterna requie durabile non est:

Hæc reparat uires, fessáque membra leuat.

Martialis inter partes beatæ uitæ, numerat somnum, cum ait:

Som

Somnum, qui faciat breues tenebras. Sic alibi optat.

Sit nox cum somno, sit sine lite dies.

Idē sibi uolūt hæc uerba Arist. σώζει γὰρ ἡ ἀνάπαυσις. Et alibi, ἀδυνάτον γὰρ ἀεὶ ἐνεργεῖν. Suauißima descriptio somni extat apud Ouid. in Trāsformatiōibus his uersibus:

Somne quies rerum, placidißime somne deorum,
Pax animi, quem cura fugit, tu pectora duris
Fessa ministerijs mulces, reparásque labori.

Sed pleni sunt bonorū authorū libri talibus testimonijs. Quare nihil dubitandū est, somnū esse necessariū in omnibus animantibus. De qua re medici docent nō paulo diligentius: & præcipuū somni munus uolunt esse, uirtutem animalē, ut uocant, adiuuare, & recreare. Quanquam nondum sensu deprehensum est, quod testacea dormiant. Et sanè quibus duri oculi sunt, & quæ insecta appellantur, ut sunt cancri, apes, breuem habent somnum. Postremò demonstrādum hoc etiam est, quod est in definitione præcipuum, sensus communis affectiones esse uigilias & somnum. Id autem hoc modo ferè fieri potest. Ex his quæ hactenus dicta sunt, constat, in sensitiui aliqua parte uersari hæc animantium πάθη. Quod autem non in sensuum secundorum aliquo consistant, satis est hoc indicij, quòd omnes sensus illi uelut uincti sunt, dormiente animante: nec alius, aut alij dormire possunt, alius aut alij uigilare unà, multo minus in uno & eodem sensu potest hæc uarietas esse, quod ad partes eorum attinet. Sicut in fabulis est de Argo, quod habuerit centum oculos, & illi uigilauerint ac dormierint alternis. Eadem de caussa non sunt hæc in pluribus, quàm in uno, ita ut non sint in omnibus. Præterea non sunt hæc simul omniū sensuum illorum propriè, & quod ad ipsos attinet, ob

has ra

has rationes maximè. Primò, quia sensus etiam communis quiescit in somno, & agit in uigilijs, atque est principium ille & fons reliquorum. Rectius itaque tribuitur ei, quàm cæteris, imò ratio cogit ei tribui uigilandi & dormiendi uim. Sic enim hæc duo sensitiua primum & secundum cohærent, ut ubi primum patitur aliquid, secundum pati unà sit necesse: contrà uerò, ubi secundum patitur, non est necesse unà pati primum: nec illud non potest agere, quando huius aliqua pars est impedita, cũ huius nulla pars poßit agere, illo impedito. Deinde si essent hæ affectiones in secundis sensibus, non posset animal non dormire, illis impeditis: sed non fit hoc semper. Non ergo somnus & uigiliæ sunt in illis sensibus. Sumptum sic probatur: Quia, cum deficiunt animis animalia, aut aliquando mente capiuntur, item constrictis uenis in collo sensus amittunt, non tamen tum dormiũt. Sed hæc argumenta probabilia magis sunt, quàm necessaria. Posset enim sensuum cõstrictio pro genere haberi: somnus, lipothymia, uenarum colli contractio, pro speciebus, ita ut quemadmodum rectè dicimus, homo est animal, non econtrà animal est homo: sic dici poßit, somnus est uinculum sensuum, non etiam uinculum sensuum est somnus. Et sunt hæc sanè sic cognata sensitiuum primum & secundum, quæ Aristoteles tanto studio distinguit, ut omnibus secundis sensibus extinctis, ne cogitari quidem poßit, quid sit primum sensitiuum. Nam cum, ut ipse in libris de Anima docet, non queat animal esse, ubi nõ est sensitiuum: quomodo posset ibi sensus communis esse, ubi tactiuum non est? Sed ipse hunc nodum soluit, cum dicit, hæc duo sensitiua idem esse, τὸ εἶναι autẽ esse diuersum, hoc est, rem eandem esse materia aut subiecto, forma & ratione

ratione res diuersas esse. Quod etiam de obiectis sensuum dici potest. Verùm simus Aristotelis sententia contenti, & progrediamur ulterius.

Quid sit somnus.

Etsi, quæ nunc sunt de uigilijs exposita, ex ijs posset sciri aliqua ex parte, quæ sit natura somni: tamen cùm ut res magis patefiat, tum ut obiter alia quæ sunt apud Aristotelem ad illustrandam disputationem interposita, paucis dicantur, & quidem pleráque illorum ad uitã etiam & ualetudinem utilia, non tantùm erudita, ingeniosa, hæc addere uoluimus. Vt autẽ à capite ordiamur, Somnus ita potest definiri dupliciter, ut & forma consideretur, & efficiens: Somnus est uinculum, aut remißio sensitiui primi. Et hæc definitio formæ est. Sicut enim uigilias diximus tum actum esse, tum solutionem primi sensitiui: ita rectè somnum dicimus tum potẽtiam primi sensitiui, tum coniunctionem. Quanquam sicut de actu suprà intelligi uoluimus, ita hic de potentia debemus intelligi. Non enim tam actus sunt uigiliæ & potentia somnus, quàm accidentia quædã illorum: & rectius ac planius Aristoteles somnum contrario uocabulo quandam ἀδυναμίαν appellat. Eadem ratione, uigiliæ sunt quædã δύναμις. Verùm hæc tenuia missa faciamus, & subijciamus alteram definitionem, quæ sic potest ab efficiẽte fieri: Somnus est conclusio caloris naturalis, facta in sensitiuo primo à uaporibus nutrimenti eductis per uenas, aut meatus uenis proportionales in caput, ac in cerebro infrigidatis. Hæc definitio cõplectitur ferè omnia, quæ de hac affectione docuit Aristoteles. Et quæ nõ sunt iam dicta, reliqua ad eam accõmodabimus hoc modo. Primò quòd sit conclusio caloris naturalis, hinc doceri potest, quia

test, quia multum dormiunt ij, quibus multi uapores in caput ascendunt, qui infrigidati resoluuntur in humorem, & repercutiuntur deorsum: contrà quibus hoc non fit, non multum illi dormiunt. Nam *quando relabũtur ex capite uapores deorsum, circa medium, id est, cor, densatur & cogitur calor καθ' ἀντιπερίστασιν.* Quod *autem multum illi dormiãt, quibus multi uapores ad caput eleuantur, hoc probat, quod oculi claudũtur, & concidunt palpebræ, imò totum corpus resoluitur & prosternitur.* Quod *rectè frigiditati ascribitur, quæ fit ex uaporibus in humorem coactis.* Deinde *frigiditas in exterioribus membris totius corporis existit.* Secundò *fit somnus à uaporibus nutrimenti, quos* Aristoteles *humidum etiam σωματῶδες uocat, propterea quod à cibo & potu (nam hæc sunt nutrimentum) in primis dormiunt animantia.* Qua *de re ipsum potius* Philosophum *loquentem audiamus:* Verùm *non est somnus, ut diximus, quælibet sensitiui impotentia, sed fit hæc affectio ex nutrimenti uaporatione.* Necesse *enim est, hoc quod uaporat, alicubi resistere, postea redire, ac spargi ulterius, unde accessit, tanquam* Euripum. Calidum *autem in unoquoque animante eam habet naturam, ut sursum feratur.* Quando *autem in supremis locis constiterit, cumulatim recurrit, ac transfertur.* Propterea *maximè somni à nutrimento efficiuntur.* Cumulatum *enim, & multum tunc humidũ, & corpulentum euehitur.* Quare *cum densatur grauat, & ut dormituriat animans facit.* Vbi *uerò deorsum fluxerit, & recurrens depulerit calorem, tum fit somnus, & tum dormit animal.* Signum *autem horum est, quòd omnia soporifera grauedinem capitis faciunt, siue edi poßint, siue bibi; ut sunt papauer, mandragora, uinum, lolium.*

Digitized by Google

lolium. Tale quiddam accidit ijs, qui degrauantur & dormiunt: nequeunt enim caput & palpebras attollere. Talis somnus est à cibo maximè. multa enim uaporatio in cibis est. Hæc Aristoteles. Et hæc est horum uerborum summa. Somnus fit ex uaporibus nutrimenti. nam à cibo somnus plerunque inducitur. Et omnia somnifica grauant caput. Quanquam duæ priores sententiæ sunt ἀνακόλουθα. Sicut fit in tali forma uel sermonis, uel argumentationis: hoc est, alterius alterum est caussa. ut cum dico, hic discit literas, ideo delectatur honestate: & contrà delectatur honestate, propterea discit literas. Præterea fiunt somni etiam à labore. nam labor colliquandi facultatem habet: ac ita collectus humor in corpore hoc efficit, quod nutrimentum alioqui solet. Idem dici potest de balneis, & alijs rebus omnibus quæ fatigant, aut resoluunt corpora: non tamen omnia, aut semper, sed in quibus, & quando fit talis resolutio, ut humidum uice nutrimenti poßit esse. Talis est natura morborum, qui fiunt ab humore calido, & in prima ætate. In ambobus enim nutrimentum in caput fertur, in morbis tamen sic, ut corruptum sit nutrimentum, in pueris non item: in quibus ideo sunt etiam capita grandiora, quàm pro ratione ad inferiora membra, quòd sursum uehitur nutrimentum copiosè. Inde necesse est existere crebros & longos somnos, siquidem accidit somnus ex humido aut uapido corpulento, quod sursum educitur à nutrimento. Eadem de caussa pueri facilè corripiuntur morbo comitiali. Hoc autem adeò uerum est, ut Medici nostræ ætatis hunc morbum propterea Matrem puerorum uocent. Nam uelut somnus quidam est Epilepsia, & ex eadem caussa

prope

propemodum fit utraque affectio: nisi quòd in humido efficiente morbus est maior frigiditas, & lentor, & plus spirituum, quàm in eo quòd somnum conciliat. Et hoc est quod medici docent, infantibus & nutricibus non esse præbendum uinum, nisi paucum & tenue, cum inflandi naturam habeat, aut ut Aristoteles ait, sit πνευματῶδες, maximè nigrum. Quod autem infantibus abundent nutrimento superiora membra, hoc etiam ostendit, quòd uertere colla serò possunt. Aristoteles dicit, ante quinque menses hoc eos non posse facere. Dignum & hoc notatu est, quòd ait, hanc affectionem, id est, quòd in altiorem locum ducantur uapores, caussam esse, cur fœtus in utero matris non moueatur initio. Similiter hoc etiam, quòd ij qui obscuras uenas habent, & qui humili corpore sunt, quique magna capita habent, omnes sint somniculosi. De pomilionibus (nam ijs corpora sunt humilia) & habentibus magna capita, eadem est ratio, quæ de infantibus est. In uenis paruis non facilè dispergi potest humor defluens. Contrà fit in magnis uenis. propterea qui habent tales, non sunt somnolenti. Item in melancholicis, quorum calor naturalis est debilis, & pauci ob id uapores attolluntur: inde est etiam, quod sunt uoraces & aridi. Cum enim uapores illi sint nutrimentum (nam ex quibus pituita, & alia excrementa fiunt in capite, non sunt conciliatores somni) tenuiter aluntur melancholici. Hæc omnia debent sic intelligi, ut poßint etiam ab aliqua alia affectione impediri. Et pertinent ad unam eam partem definitionis tum probandam tum illustrandam, in qua continetur efficiens somni. Deinde efficitur somnus in sensitiuo primo, quia est affectio medij, hoc est cordis. Cor autem ut

motus,

motus, ita sensuum initium recte ab Aristotele constituitur. Quanquam medici in capite has potentias collocent suo quodam modo ut Auicenna indicat, qui certe non improbat Aristotelis sententiam. Cæterum quod in definitione dicitur, in caput per uenas uapores ascendere: contra medicos illos est, qui putant ex stomacho tantum per cibalem meatum illos uapores eleuari. Per alios meatus, quam per uenas aliquando assurgere uapores, non est opus ostendere, cum & sint animantia exsanguia, & illa dormiant. Restat postrema pars definitionis de infrigidatione uaporum in cerebro. Ea quanquam uarie potest exponi, tamen sic generatim exponi potest: Cerebrum est frigidissimum omnium membrorum in animante, quod habet cerebrum: quod nō habet, in eo quod in loco cerebri est, eandem habet naturam. Nunc fit in uaporibus per calorem solis de terra aut aqua eductis in mediam aeris partem, quæ est frigidissima. Cogitur autem hic in humorem. Cogitur ergo & illic, ubi nutritiua pars in sanguinem conuertitur, excrementitia in pituitam aut apostemata, aut pustulas. Hoc etiam non est prætereundum, solui somnum, quando facta iam est coctio, & uicerit calor in angustum coactus: fueritq; separatus purior sanguis à crassiore, quorum hic propter grauitatem in inferiora membra ablegatur, ille in superiora propter leuitatem. Hic finis esto huius disputationis de somno & uigilijs, quæ suauitate & utilitate nulli ex superioribus cedit. Sunt & alia quædam sparsim de his affectionibus disputata ab Aristotele in Problematis. Apud Lucretium elegans & copiosa descriptio somni extat in quarto libro.

Quid sit somnium.

Disputaturus de somnio quaedam, metuo ne uidear inepte, ne dicam stulte facere, qui susceperim hoc explicandum, quod, si quid est, adeo nihili & leue est, ut cum uelint eruditi homines aliquid dicere, quod nullius momenti est, Somnium dicant. sed hoc me confirmat, quod non solum Aristoteles, qui & eruditus est, & princeps quidem eruditorum: sed multi alij doctissimi uiri, de hac re disputauerunt & scripserunt. Nam quanquam imago tantum rei, & spectrum uidetur somnium esse, non tamen cum nobis obuersentur in animis nostris frequentissime tales imagines, indigna res est, de qua studiosus rerum naturae indagator tum cogitet, tum explicet quoque, si quid possit, & alios doceat. Praeterea non quidem solum est imago rei, sed res etiam est aliqua parte, ut ostenditur paulo post, & hic non spectatur, quantum res pondus habeat, quia itidem sit imago, aut uilis: sed quae sit eius natura & ratio, ac unde oriatur, in qua parte humani animi uersetur. nec frustra tam plurimam curam & studij [illegible], quod est utilissimum, [illegible] quod [illegible] est [illegible] nisi uerum non dixit Aristoteles, ubi dicit, non minoribus [illegible] humanis intelligentiae [illegible] eaque referenda esse, cum ne homo quidem sit praestantissimum omnium quae sunt in natura. Porro quoniam [illegible], hoc initio debet sciri, quod somnium non opinio sit, nec intellectus, sed primi sensitiui affectio, a qua ac est somnium ipse. unde etiam est dictum somnium apud Latinos, & apud Graecos phantasia, quam in hoc loco Philosophus dicit à sensu communi tantum forma differre, non materia. Quod autem non sit opinio, manifestum est ex eo, quod

uo, quod in somnijs occurrunt & communia, & propria sensuum obiecta, in opinione uerò non occurrunt absque sensu. Præterea somniantes non tantùm uisa percipiunt, sed ex illis etiam aliquando ratiocinantur: id quod experiuntur ij, qui sæpe cum uigilauerint, apud animum repetunt somnia. Propterea quoque non omne id uisum, quod in somno apparet, somnium est. Intellectus non est hæc affectio prorsus, ob easdem caussas. affines enim sunt inter se intellectus & opinio, maximè quod ad hanc disputationem attinet. Non enim est sensus omninò somnium, cum nihil propriè sentiamus dormientes. Quanquam est aliquo modo sensus. Tanta est harum rerum inter se cognatio. quanquam enim nullum animans, nisi dormiendo somniat: in somno autem sensus omnes, ut suprà est dictum, sopiti sint: tamen sine sensu non potest somnium in anima effici. Idq; uel hoc probat, quòd sensibilia uerè percepta à sensibus, non euanescunt statim, cùm desierunt sensus agere, sed manent, ac dicuntur propriè uisa, græcè φαντάσματα, cum à uigilantibus ita aspiciuntur, tanquam & uisa, quæ in somno feriunt principalem sensum, eiusdem sunt naturæ, quanquam non ista prorsus ratione sunt uisa, ut in uigilijs. Appellantur autem istiusmodi uisa somnia, fiuntq; non aliter quàm uicinæ subinde partes: aut in motu, qui latio uocatur, impelluntur: aut in alteratione mutantur, quousque lationis aut alterationis impetus & uis progredi potest. Est enim sentire, propemodum alterari aliquid, de qua affectione manent etiam in somno reliquiæ. Quod autem tanta fiat impreßio in sensibus, hæc docent, quod eandem formam oculi uigilantes in contrarium, aut diuersum transferant, ut à

luce, aut à colore, aut ab ijs quæ uel mouentur, uel quiescunt, ubi ea diu & intente inspexerimus, aut semel tantum, ubi fuerint uehementia: ut cum album sumus intuiti continenter, aut breuiter Solem, manet in oculis tum color, tum lux etiam pòst, quàm remota sunt ab illis obiecta. Nam facilè afficiuntur sensus, idq; cum dicta nunc, tum hoc etiam declarat quòd in speculis & alijs læuibus ac politis corporibus se ipsa, & alias res per repercußionem uident animalia. Cæterùm cur uisus præ alijs sensibus non tantùm patiatur, sed agat: & quare pura specula facilius inficiantur, quàm impura, à mulieribus tempore mensium, ex Aristotele sumi debet, qui prolixè hoc & perspicuè exposuit. Facilè autem sensus affici, & hoc demonstrat, quòd aliæ quoq; res inanimes, ut uinum & unguentum, contrahunt aliquid peregrini odoris non ex eo tantùm, quòd diuersum odorem habentia admiscentur eis, sed etiam ex eo quòd prope ea ponuntur. Et est quidem hoc contagium non tantùm in odore, sed in alijs etiam qualitatibus. Hinc est, quod Iuuenalis dicit: Vuaq; conspecta liuorem ducit ab uua. Et Ouidius de oculis: Dum spectant læsos oculi, læduntur & ipsi, Multaq; corporibus transitione nocent. Præterea: Somnia fallaci, ut inquit alius poeta, ludunt temeraria nocte, Et pauidas mentes falsa timere iubent. Non aliam ob caussam, quàm quia in animi perturbationibus, ut in ira, amore, timore, & in ægritudinibus incerta sunt, & non respondent speciebus à uigilantibus comprehensis. Caussa autem est, quod non eadem potentia iudicant, id quòd gubernat, (Aristoteles κύριον uocat) & hoc in quo uisa efficiuntur. Sed dicat aliquis, cur si somnia sunt reliquiæ perceptorum

rum sensibus (αἰσθήματα uocantur ab Aristotele) non etiam uigilantes somniant, aut sentiunt tales motus in sensorijs, non præsentibus sensibilibus? Ad hoc respondere est facile. Sunt quidem tales etiam in sensorijs motiones uigiliarum tempore, sed non percipiuntur ab animantibus, propterea quòd non modò sensus tunc maioribus motibus, & uehementioribus agitatur, sed aliæ quoq; potentiæ. Itaq; leuiusculi illi dormientium non percipiuntur, sed ἀφανίζονται, ὥσπερ παρὰ πολὺ πῦρ ἔλαττον, καὶ λῦπαι, καὶ ἡδοναὶ μικραὶ παρὰ μεγάλας: ut uerbis Aristotelis utar. In somno autem leuißimi quiq; etiam motus sentiuntur, cum sint ociosi tum secundi sensus, & calor multus ab exterioribus ad interiora; principium primi sensus confluit, qui unà uehit secum hos motus, & species rerum in uigilijs perceptarum. Quapropter etiam non somniant, aut raro, tum pueri, tum qui recens cibum cæperunt: sed fiunt somnia non aliter, quàm in aqua fluente uertigines & imagines, quæ quò aqua sedatior est, eo certiores & clariores fiunt. Contrà uerò, cum turbatior & agitatior fluit aqua, aut obscuræ aut nullæ, quæ deprehendi poßint, fiunt. Hinc est, quod melancholicorum & ebriorum, & febricitantium somnia sunt confusa. Perturbantur enim illi omnes multum propter spiritus, quos efficit in humoribus, uinum, & febris, & atra bilis. Porrò sicut in perturbationibus animi sæpe, & facilè decipiuntur sensus: ita etiam in somno decipiuntur propter exiguas similitudines rerum, quæ deferuntur ad sensum communem, ex rebus antea comprehensis à sensibus secundis. Quod si tamen aspicit illas sensus communis, & non unà hoc etiam statuit, quod sint imagi-

nes rerum tantum absentium, sed apprehendit eas pro ueris, & praesentium rerum formis, uere somnium est. Sin contrà secum pronunciat, uisa tantum esse, non res, non sunt illa somnia, tametsi dormiat animal. Tū etiam non sunt somnia, quando neque dormit omnino, neque uigilat aliquis, ut maximè aliquod obiectum praesens percipiat, confuse tamen & incertè. Sicut fit aliquando, ut somniet quis lumen se uidere, aut tonitru audire, & hoc est factum, neque tamen dijudicatum ab eo semisopito. Quanquam haec uelut dimidiata quaedam somnia dici possunt. Huc referendum est, quod respondent quidam ad omnia quae interrogantur, dormientes, aut potius semisopiti. Sic itaque definiamus somnium, ut sit uisum ex motionibus perceptorum sensu obiectum animanti inter dormiendum, quatenus dormit. Idem his uerbis Aristoteles dicit: ἀλλὰ τὸ φάντασμα τὸ ἀπὸ τῆς κινήσεως αἰσθημάτων, ὅταν ἐν τῷ καθεύδειν ᾖ, ᾗ καθεύδει. Consentiunt cum hac disputatione Aristotelis, quae Claudianus elegantissimè scribit:

Omnia quae sensu uoluuntur nota diurno,
    Pectore sopito reddit amica quies.
Venator defessa toro cum membra reponit,
    Mens tamen ad syluas & sua lustra redit.
Iudicibus lites, aurigae somnia currus,
    Vanaq; nocturnis meta cauetur equis. Sic Lucretius,
Caussidici caussas agere, & componere leges,
Induperatores pugnare & praelia obire,
Nautae contractum cum uentis degere bellum:

& quae ibi sequūtur multa, digna lectiōe. Postremò, quae Arist. addit uberius declarandorum eorum caussa, quae summatim nunc explicauimus, & nonnullos tum pueros

ros, tum alioqui faciles & promptos ad uidendum excitatos nunc somno & uigilantes, in loco tamen obscuro & tenebroso uidere uarias imagines, & terribiles, propter breuitatem non explico, etsi possem hoc facere, uel meo exemplo. Relinquo etiam ea somnia, de quibus est in sacris literis, cum ad hunc naturæ cursum nihil pertineant, sed in quibusdam efficiantur ab ipso Deo. Quare quod sequitur, addamus de diuinatione, quæ fit ex somno.

Quid sit diuinatio ex somno.

Etsi non erat hoc in loco definitione aliqua opus, & sufficiebat exponere tantum quæstionem εἰ ἔστιν, & docere quod Aristoteles fecit, quid momenti habeat somnium ad hoc, quod euenit post ipsum: tamen sic breuiter definiamus diuinationem illam, ut sit præscientia, uel prædictio quædam de futuro, ex eo quod antea somniauimus. Poterat hæc facultas fortasse dici somniatio: quemadmodum qui ea præditi sunt, dicuntur somniatores. Sed nihil uolo nouare: de re potius ipsa dicamus, quæ possumus compendiose. Ac principio quod ex somnijs diuinari possit, non modo Aristoteles, & medici putant, sed experientia docet. Quanquam alij sunt alijs in exponendis illis ueriores. Aristoteles melancholicos in ea re præstare cæteris dicit, propter crebros & uehementes motus, qui non facile dißipantur ab alijs motibus, propterq; celeritatem connectendi similia cum similibus, & apprehendendi connexa inter se. ubi summatim hæc addit: τεχνικώτατος δ' ἐστὶ κριτὴς ἐνυπνίων, ὅστις δύναται τὰς ὁμοιότητας θεωρεῖν. τὰς γὰρ ἀδυναμίας κρίνειν πάντες ἐστί. Plerique putauerunt, diuinitus hominibus immitti somnia: ut poeta etiam, cum

ait: Sed falsa ad coelum mittunt insomnia manes. Sed uestium ad naturam referuntur per se ac generaliter, adeoq; philosophiae. Praeterea somnia sunt aut causae, aut signa, aut accidentia eorum quae fiunt. Caussae ita sunt ut actiones diurnae sunt ipsorum causae, ut est supra ostensum. Sicut enim motus, quibus uigilantes pelluntur, in somnum usq; extenduntur: ita motus in somno orti in uigilias extenduntur usq;, & cum rebus quae fiunt, continuantur. Accidentia sunt, ut loquens de aliquo casu, in eum incidit de quo loquebatur. Quod fieri aliquando prouerbium etiam uulgare ostendit, quo dicitur, lupus esse in fabula. Horum somniorum euentus extra nos, & procul saepe est positus. Vt signa sic sunt, ut celeritas sermonis inusitata furoris est signum, & coniunguntur cum caussa: nec possunt hic illa tam facilè distingui re ipsa, ut in alijs rebus. Ceterùm quòd non omnibus somnijs euentus respondet, non est mirum. Non enim est necesse, ut res semper sequatur suum signum. ut ruffae nubes oriente sole pluuiam, accidente serenitatem significant: neq; tamen semper aut pluit, aut serenum fit, quando illae apparent. Atq; hoc fit, interuenientibus alijs motibus fortioribus. Eodem modò bene cogitata aut deliberata, malè aliquando cadunt. Postremò, quando somniamus de rebus à nobis separatis, & uelut procul extra conspectum nostrum positis, fit hoc non per defluxus & imagines rerum, ut Democritus uoluit, sed impulsu aeris à rebus facto, & perducto usque ad animae facultatem, quae uisa percipit. Addam hoc etiam, quòd medici diuinent ex somnijs, quatenus significant aut humoris alicuius affectionem, aut aliquid secuturum ex illa affectione: ut est morbus, sanitas, aut symptoma.

symptomata. Quæ desunt, hæc Galeni uerba: Est etiam ex somnijs corporis dispositionem deprehendere. Si igitur incendium quis per somnum uideat, eum quidem flaua infestari bile significatur. Si uerò fumum, aut caliginem, aut profundas tenebras, atra bile grauatur: rursus si imbres somniat, in eo frigidam humiditatem abũdare indicatur. Sic qui niuem, qui glaciem, qui grandinem, phlegmatis humidi plenus est.

Quæ sit caussa, cur animalium alia viuant aliis longius, aut breuius.

Quod ita fiat in natura animantium, ut alia diu uiuant, alia citò occidant, respectu quodam inter se, nemo ignorat, aut dubitat. Quare hoc fiat, caussam ignorant multi. Itaque de hac re quoque paucis in hunc modum ex Aristotele disputemus. Ante omnia uerò sciendũ est, nec magnitudine tantum animalium, & paruitate, nec ullis alijs accidentibus, ut sunt sanguineum, exangue, bipes, quadrupes, molle, testaceum, fißipes, planipes, aut alijs eiusdem generis, hanc rem æstimandam esse. Inueniuntur enim parua magnis longioris uitæ, item exanguia sanguinem habentibus. Quanquam plerunque sunt hæc illis, ut pedestria quoque aquatilibus, durantiora. Tota res consistit in corporibus, ex quibus cõstant animantia, ut ex materia. Quorum corporũ ignis & aqua plurimum habent momenti, cùm ad hoc ut generentur illa, tum ad hoc ut corrumpantur, alterum ut faciens, alterum uerò ut patiens. Facit ignis propter calorem, patitur aqua propter humorem. Cum itaque omnia semper, ut ait Philosophus, in motu sint, & aut generentur aut corrumpantur, quàm diu sunt in animantibus calidum & humidum ita coniuncta, ut alterum ab altero nõ

destituatur, uiuunt: ubi autem extinctum fuerit alterū-
trum horum, quod fit iam per se, iam per accidēs, necesse
est animal interire, hoc est mori. Quae res etiam facit,
ut alia uiuant longiorem, alia breuiorem uitam. Quae
enim habent calidum & humidum ita, ut à contrarijs
non facilè uelut sede sua pellantur, diu uiuunt: contrà,
citò moriuntur, quae contrario modo se habent (non au-
tem sunt haec intelligenda etiam de ijs mortis generibus,
quae per uiolentiam fiunt, sed tantùm de ijs quae fiunt na-
tura. de naturalibus enim rebus hic tantum est disputa-
tio.) Hinc est, quòd paruis magna animalia sunt plurimū
uiuaciora, exanguibus sanguinea, continētia salacibus,
passeres foeminae maribus, laboriosi ociosis, mulus equo
& asino, cum haec illis plus humidi in se cōtineat, prio-
ra tamen duo natura, reliqua uerò abstinentia à uenere
& labore, quae ambo exiccant corpora. Viri autem foe-
minis: & ea quae degunt in calidioribus locis, illis quae
frigida loca incolunt, ideo sunt diuturniora, quòd alte-
ra sint alteris calidiora. Calor autem unum est de ijs, ut
diximus, in quibus maximè uita consistit. Haec tamen o-
mnia sic intelligi debēt, ut per alias caussas impediri sae-
pe queant. De quibus nihil est opus multa uerba facere.
Sunt enim faciles cogitatu, & ego nūc ad alia propero.

Quid sit iuuentus & senectus.

Aristoteles uidetur in hac parte suarum disputatio-
num naturaliū paulò discessisse longius ab instituto suo,
& aliena potius tractare, quàm hoc quod instituerat
de iuuentute & senectute. Magnam enim partem huius
loci consumit in eo, quod ostendit, sensitiuum & nutri-
tiuum in corde principium habere, non secus ac uiuēdi
facultatem aut uitam ipsam. Sed non tam à proposito

discedit, quàm ea prius dicit, & magna ex parte ex superioribus repetit, quæ tum ad hoc, quod nos nunc incœpimus tractare, explicandum, tum ad explicandũ hoc quod sequitur περὶ ἀναπνοῆς. Hæc enim in eo coniuncta sunt. Quod autem in hoc loco docet Philosophus de origine sentiendi & nutriendi facultatis, ut cùm alibi facit, tum in 3. lib. de Partibus animalium, uidentur multis pugnare cum ijs quæ Gal. in opere de Hippocr. & Platonis decretis, & in 8. lib. de Vsu partium humani corporis tradidit: Sed non admodum pugnant, etsi in ijs locis contra Aristotelem Galenus disputationem ex confesso institutam tractet. Aliter enim medicus de principijs facultatum, hoc est crassius & pinguius docere debet, quàm Philosophus, neque debet prima principia inuestigare: sicut etiam Auicenna in prima parte suorum operum sentit & scribit. Sed relinquamus hanc disputationem accuratiorem alijs locis & tẽporibus, & nunc in exponenda Aristotelis sententia pergamus. Superioribus illis pertractatis, exiguum quiddam de hoc instituto additũ est sic, ut senectus sit debilitatio caloris naturalis, paulatim & secũdum naturam facta, & dicitur græcè μάρανσις, id est marcor. Est enim & uiolẽta aut repentina debilitatio, uel etiam extinctio, quæ non est propriè senectus. Quanquam eadem sæpe est utriusque caussa. Interim enim dum subducitur alimentũ, fit etiam infrigidatio, paulatim tamen fit etiam infrigidatio per alium maiorem calorem: sed ita, ut alimentum præripiatur minori calori: ut accidit in ebrietate, quando uinum corpora infrigidat, cum ipsum sit calidum. Et hæc debilitatio caloris propriè uocatur marcor. Aristoteles ignis similitudine hoc ostendit. Gale. in 5 lib. de Cu-

randa

randa ualetudine ponit tres gradus senectutis. Primus, est eorum qui ὠμογέροντες appellantur. Eam poeta etiã latinus significauit: cum dicit: Cruda Deo, uiridísq; senectus. Secundus, eorũ qui cõmuni uocabulo dicũtur Senes. Tertius, eorũ qui ἀπὸ τοῦ ἐπιπέμπεσθαι ἐς τὴν ἅδην, πέμπελοι uocãtur: Latinè dici possunt Silicernia, uel decrepiti. Præterea totum hominis ætatem alij aliter diuidũt. Medici quatuor gradus faciunt: crescendi gradum, & uocant adolescentiam: consistendi, quam uocant ætatem pulchritudinis: decrescendi, & appellant senectutem. His tribus partibus imitantur gradus illos, qui sunt in alijs motibus omnibus. Appellantur autem in tertio de Anima, αὔξησις, ἀκμὴ, φθίσις. Quartum gradũ statuunt senium, ut sit hoc ultima pars non solùm totius uitæ, sed etiam senectutis, & quando manifesta est in uiribus naturalibus debilitas. Primo gradui tribuunt XXV. annos, secundo X. aut XV. tertio XX. quarto, quia finis est incertus, nullum tempus tribuunt. Adolescentiam ulterius diuidunt in multas partes, pro eo quod fari non possunt aliquandiu, & dentiunt & ambulant, & apti aut non apti ad generandum sunt. Verùm non est nostri instituti illa tam exactè persequi. Pythagoras, ut scribit Diogenes, fecit quatuor partes, pueritiam, adolescentiam, iuuentutem, & senectutem: & unicuique dedit uiginti annos, ac eas comparauit eruditè quidem cũ quatuor anni partibus. Quãquam Ouidius contrà, sub Pythagoræ persona partes anni partibus ætatis nostræ comparauit, sine ullo tamen incommodo, cum inquit in Transformationibus:

Quid? non in species secedere quatuor annum
Aspicis, ætatis peragentem imitamina nostræ.

Vbi

Vbi sequitur egregia deinde utriusque partium descriptio. Vulgaris diuisio uitæ similis est illi Pythagoricæ. Quanquam autem sæpe adolescentia & iuuentus pro eodem sumantur, tamen illa propriè significat ætatem pueritiæ uicinam, quæ adhuc est imbecillior: hæc uirilem, quæ habet iustum robur, præsertim in historijs. De constitutionibus ætatum, quas uulgò uocant Cõplexiones, multa explicatè medici docuerunt. Gal. in commentarijs ad primũ lib. Aphorismorũ Hippocratis, mouet quæstionem, utrum in adolescentibus sit maior calor, an in pueris: eámque explicat sic, ut ab eo quod Pythagoras significauit, cum temporibus anni cõparauit hominis ætates, non recedat. De his rebus in hoc loco sufficiat hæc dixisse. De respiratione deinceps dicemus.

Quid sit respiratio.

Vocabulum respirationis utramque affectionẽ significat, attrahendi aeris, & emittendi. Quarũ altera speciatim inspiratio, altera expiratio dicitur: eodem modo, quo apud Græcos est cõmune ἀναπνοὴ, specialia εἰσπνοὴ, & ἐκπνοὴ. Hac facultate non sunt prædita omnia animalia, sed tantùm ea quibus est pulmo: qui, quia est officina spirandi, spongiosus est, ut ait Plinius. Itaque pisces non spirant, carent enim pulmone. Videntur quidem spirare, propter assiduum branchiarum motum. Quæ res etiam decepit ueteres, ut crederent pisces quoque spirare. Anaxagoras credidit, illo aere spirare pisces, qui colligatur in ore, dum reddunt aquam per branchias. Diogenes contrà, uacuum in ore illorum finxit, ac putauit, ab illo attrahi spiritum ex aqua uicina ori, quasi in aqua sit aer. Plato multo absurdius opinatus est, incipere respirationem ab expiratione, & ab eo calido

quod

quod efflatur ex ore, externũ aerem per occultas uias in corpus impelli per antiperistasin, & illum calfactũ, iterũ rum efflari ac reuehi emissum antea calidũ, & iam infrigidatũ spiritũ, atq; id fieri postea continuò quàm diu uiuat animans, in ambitum quendam intrante, & exeunte spiritu. Creditum est etiam, ut alatur calidum internum externo aere, fieri in animantibus respirationem. Sed hi omnes quomodo sint falsi, pulchre demonstratum est ab Aristotele, sicut etiam est demonstratum errasse Empedoclem, qui putauit certas quasdam uenas habere quidem sanguinem, sed exiguum, nec eo plenas esse uenas. Hunc sanguinem sursum ac deorsum in corpore moueri, & cum ad eam rem sint meatus quidam, descendente illo, intro accipi spiritum: ascendente uero, iterũ expelli. Nos breuitatis caussa confutationes harum opinionum ascribere noluimus, sed relinquere lectoribus ex ipso autore petendas. Nunc ad institutum redeo. Calidum innatum habent omnia quae aluntur, & ut prius est dictũ, uiuunt tantisper, donec est in eis calidum. Quod ne pereat in corde aut suffocatione, subinde habet opus refrigeratione & euaporatione, uelut medicorum Euentationem uocat. Sicut enim ignis in carbonibus undique obstructis, & nusquam habentibus euaporationem, & uelut fumum quoddam refrigeriũ, extinguitur: recte autem tempus durat: ita prorsus accidit in calido naturali, quod intra se habent uel animantia uel plantae. Plantarũ calor satis refrigeratur ab aere circumstante ipsas. Animantia uero aut sub aere, aut sub aqua. In hoc genere sunt pisces, in illo pedestria. Sed haec sunt duplicia. Nam aut parua sunt, & exiguum habent calorem, aut magna, & multum habent caloris. Illis partim aer circumstans tan-

nam sine interno spiritu sufficit ad refrigerationem, paru- lum intus in septo transuerso, διάφραγμα uocant medi- ci, Aristoteles διάζωμα agitatur spiritus, sub aere tamen externo refrigeratus. Et haec sunt illis robustiora, atque sonitum edunt illa, pelliculae illius agitatione. His uero est opus ad infrigidandum, calorem externo aere attracto per pulmonem. Haec etiam sunt multiplicia: Tardius enim aut celerius, multum aut parum spirant pro quantitate sanguinis, aut caloris insiti. Nam sanguinea sunt om- nia quae spirant. Alterius generis sunt ranae, [illegible] flu- uiatiles, testudines. Alterius homo in primis, cui plu- rimum est sanguinis & caloris pro sua proportione, & similia maiora animalia. Scribit Aristoteles, hominem etiam erectum incedere, quod habeat pulmonem non modo magnum, sed etiam cuius usus crebrior sit, & ho- noratior, ex eo quod plurimum & purissimum ha- beat sanguinem homo. Cognitum est etiam eo quod Oui- dius dicit:

Os homini sublime dedit, coelumque uidere
Iussit, & erectos ad sidera tollere uultus.

Nam quod ille tribuit membro simul, & praestantiae naturae, solum id hic naturae praestantiae tribuit, alter dialectice formam & finem, alter physice formam & materiam spectans. Porro quod animalia plus aut mi- nus habent sanguinis, aut omnino sanguine carent, caus- sa est eorum constitutio. Nam in alijs abundat terra, ut sunt plantae: in alijs aqua, ut sunt in aquis degentia: in alijs aer, ut sunt pedestria: in alijs ignis, ut sunt uo- latilia. Non enim est assentiendum Empedocli, qui pu- tauit, quaelibet in elementis contrarijs naturae ipsorum uiuere: atque propterea pisces calidissimos esse, quod in aqua

aqua uersentur, ut loco ad calorem leuãdum aptissimo. Quòd cum ideo absurdum & contra rationem est, quòd natatilia carent pedibus, quorum beneficio uenissent in aquam ex arido: & contraria in cõtrarijs, quod ad materiam attinet, minime durant, ut glacies, aut cera in igne, sal aut nitrum in aqua. Materia autem corporum sunt, humidum & siccum. Secus est de habitibus & affectionibus, quæ à græcis διαθέσεις appellantur. Nam illæ possunt in contrarijs durare, aut potius bene esse, ut calidum corpus in frigido, frigidum in calido. Idem habet locum in reliquis duabus qualitatibus, humiditate & siccitate, quando accipiuntur pro habitibus seu constitutionibus corporum talibus, quales medici nunc appellant complexiones: hoc est, quatenus materiam nõ significant, sed solam affectionẽ ortam in corpore, uel ex elementorum permistione, uel aere, uel exercitio, aut alia causa quacunque. Sed audiamus ipsum Aristotelem de hac re dicentem: τὰ μὲν γὰρ ἕξιν τὰς ὑπερβολὰς ἔχοντες οἱ ἐναντίοι τόποι, καὶ ὧραι σώζουσιν. ἡ δὲ φύσις ἐν τοῖς οἰκείοις μάλιστα σώζεται. οὐ γὰρ ταὐτόν ἡ ὕλη τῶν ζώων, ἐξ ἧς ἐστὶν ἕκαστον, καὶ ἕξις, καὶ διαθέσεις αὐτῶν. λέγω δ', οἷον εἴ τι ἐκ κηροῦ συνέστη φύσις. οὐκ ἂν ἐν θερμῷ θεῖσα διέσωσεν, οὐδ' εἴ τι ἐκ κρυστάλλου. ἐφθάρη γὰρ ἂν ταχὺ διὰ τοὐναντίον. Et paulo pòst æquè expresse ac eleganter: αἱ μὲν οὖν φύσεις τῆς ὕλης ἐν οἵῳπερ τόπῳ εἰσί, τοιαῦται ὅσαι τυγχάνουσιν, αἱ μὲν ἐν ὕδατι ὑγραί, αἱ δ' ἐν τῇ γῇ ξηραί, αἱ δ' ἐν τῷ ἀέρι θερμαί, αἱ μέντοι ἕξεις, αἱ μὲν ὑπερβάλλουσαι θερμότητι ἐν ψυχρῷ, αἱ δὲ ψυχρότητι ἐν θερμῷ τιθέμεναι σώζονται μᾶλλον, ἐπανισοῖ γὰρ εἰς τὸ μέτριον ὁ τόπος τὴν τῆς ἕξεως ὑπερβολήν. Libet autem aliquãdo græca citare, uel quia sonantiora sunt, quàm cum latina sunt facta: uel quia putem hoc tempore indignum esse philosophiæ studioso,

non cognitam habere ex aliqua parte græcam linguam, nec habeat hæc res parum momenti ad conseruandum usum, & studium eius linguæ in scholis.

De vita.

De *uita & morte prius est quidem dictum, quod fortasse poterat sufficere: uerùm non grauabor quædam addere, ut res fiat clarior, præsertim cum hoc ordo postulet, idemq́; Aristoteles fecerit. Sed ut sim breuis: Vita est duratio calidi cõiuncti cum uegetatrice anima, aut cum humido, ut suprà est dictum. Qua in re non est pugnantia. uegetatrix enim anima non potest existere sine humido. Cæterùm calor est in medio collocatus, perfectis & imperfectis. Imperfecta sunt oua, & semina plantarum: perfecta, ipsa animalia & plantæ. In ouorum medio primùm nascitur cor, quod postea quoq; in animalibus inde ortis est medium: in seminum uerò medio prorumpit herba & radix, sed in diuersas partes. unde Aristoteles in alio loco* δίπυρα *uocat semina, id est, duas ianuas habentia. Quod dictum est de animantibus, quæ ex ouis orta sunt, hoc sentiendum est tum de alijs animantibus, tum de ipsis plantis: in medio ipsorum calorem, seu uitæ principium esse collocatum. Est autem omnibus medium, quo superiora & inferiora copulantur: ut in animantibus sanguineis cor, in exanguibus proportionale cordis, in plantis id in quo coeunt radix & germen. Et superiora in animantibus sunt capita, inferiora pedes: in plantis contrà, superiora sunt radices, inferiora sunt germina: siquidem superius est, quo alimentum capitur. hoc autem est os in animalibus, in plantis radix. Præterea tum insecta, tum plantæ habent multa principia, & propterea uiuunt diuisa, potentia tamen, non actu.*

Quid sit mors.

De morte, quæ contrarium est, aut priuatio uitæ, satis est suprà disputatum. Itaq; tantum hic illustrandæ rei gratia quædam ipsius Aristotelis uerba recitabo. Sic ille ait: Mors est & uiolenta, & naturalis. Violenta, quando principium est extrà positum: Naturalis, quando intus est principium, & membri constitutio talis est, qualis à principio fuit, nec adfectio aliũde aduenit. Hæc igitur in plãtis exiccatio uocatur, in animalibus autem senectus. Et paulo pòst: Principium uerò uitæ ijs qui habent, deficit, cum refrigeratur calidum, quod cum illo coniunctum est. Quando igitur alteris pulmo, alteris branchiæ fuerint induratæ, arescentibus ex temporis longinquitate sic, ut his branchiæ, illis pulmo sit factus terrenus, non possunt mouere has particulas, aut tollere, aut contrahere. Tandem uerò facta intensione, elanguescit ignis. Et hoc est, quod senes facili de caussa, & sine magna molestia uel dolore moriuntur, sed ut ignis paulatim deficiente materia, extinguuntur. Item generalius in eodem loco non multis interpositis addit: Generatio igitur est prima participatio nutritiuæ animæ in calido: uita uerò eius duratio. Iuuentus primæ refrigeratiuæ particulæ augmentatio: senectus, eius decrementum. Status, quod horũ est medium. Mors autem, & corruptio, uiolenta quidem caloris extinctio, & marcor est (nam propter utramq; caussam corrumpi solet) quæ uerò secundum naturam est, eiusdem huius est marcor, propter temporis longinquitatem & perfectionem factus. Hactenus Aristoteles.

Quid sit palpitatio.

De morte & uita quæ tradidit Aristoteles, nũc summatim

matim percurrimus. Quia uerò palpitatio, respiratio, & pulsus cordis, in quo efficiuntur illa, quædam sunt accidentia, uel potius effectus ipsius uitæ, quæ in corde existit, adeoq; uidentur eiusdem esse naturæ: non incommodè caussæ & discrimina quæsita, & ostensa hic ab Aristotele, à nobis etiam breuiter annotabũtur. Atq; de respiratione quidẽ est dictum. de alteris duabus affectionibus, ubi dictum fuerit, satis res ipsa declarabit, ab eis illam diuersam esse, non aliter quàm ipsæ quoq; sunt inter se. Quod autem hæ duæ sint diuersæ, uel hoc ostendit, quòd pulsus est aßiduus, & natura inest animantibus, Græci uocant σφυγμὸν: palpitatio uero, quã illi πάλσιν appellant generali uocabulo, speciali παλμὸν, aßiduus non est, & inest contra naturam. Aristoteles non satis explicatè hoc docet περὶ πηδήσεως. Nam facit illã propemodum uiciatum pulsum, cum sit morbus, & idem in corde, qui in alijs membris, & πάλμος dicitur. Melius Galenus. Et hac differentia utitur Galenus in secundo libro de Sympto. caußis. Est hæc interior differẽtia, quòd palpitatio fit per compulsionem calidi, quod est in corde, factã ex infrigidatione, habente uim aut excrementa faciendi aut colliquandi (nam περιττωματικὴν & συντηκτικὴν actiuè significant, non paßiuè, & nouo quidem modo, non ut Vatablus intellexit) ut fit in metu; qui cum infrigidet, superiora præsertim, quod satis cõstat, calidum in angustum coactum, ut fit circumstante frigido: talem in corde motum efficit saltantem. pulsus autem, qui continens est in corde, ac ut est dictum, naturalis, est inspiratio quædam aut tumefactio calidi, quod identidem accepit ex nutrimento, cordis ultimam tunicam eleuans, & arterias unà, quæ ortum habent ex corde: quam

ob caussam etiam in iuuenibus, quàm in senibus, hoc magis fit, cum nõ tanta horum sit uaporatio, quàm est illorum. Simile quiddam fit in pustulis, ubi tamen dolor est coniũctus cum illa motione, propter sanguinis mutationem in pus contra naturam: ac durat ille dolor tãtisper, donec perfecta fuerit suppuratio. Sic etiam in liquoribus feruentibus solet accidere. Nam illi calido inflantur ac eleuantur, nec desinunt donec adest calor, aut non effluxerit aliqua pars eorum per uasculorum orificia. Cæterùm ut Galenus in libello de Pulsib. docet, pulsus etiã, ut respiratio, datus est animãtib. à natura, ad infrigidandum calidũ naturale. Postremò sic idẽ author in alio libro, quẽ Definitiones medicas inscripsit, loquitur de pulsu: Pulsus est eleuatio uel suppreßio corporis in arteria, quæ naturali quodã fit instinctu. partes autẽ pulsus, sunt submißio & eleuatio. Pulsus est motus iuxta submißionẽ & eleuationem cordis, & arteriarum, & cerebri, eiusq; membranarum. Vel, pulsus est naturalis motus, sine uoluntate, caloris, qui in corde & uenis est.

Hactenus disputaui de Anima, & eius uiribus, quanta potui tum luce, tum breuitate: labore, qui tantum non superat hanc meam & ualetudinis & ingenij debilitatem: diligentia præterea & fide, quam requirit ipsa res, & boni uiri officium. Quantum uerò sim assecutus, quantumq; in commune profuerim, eruditi & aperti facilè intelligent ac iudicabunt. Id enim facere nec debemus ipsi, nec possumus etiam commodè, aut sine reprehensione: tum nihil debet esse nobis honestorum uirorum iudicio gratius & antiquius. Tales opto mihi censores, quomodocumq; res sit casura, tametsi uelim, ut quàm optimè cadàt.

FINIS.

CAPITVM ELENCHVS IOAN. LOD. Viuis de anima.

VITI AMERBACHII,

Quid

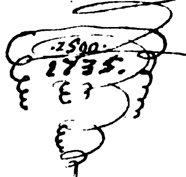
FINIS.

Benedictus

Vita supernaturalis

aux Capucins d'armentieres

Tout au Couvent de L'Annonc

N° 50 x

